

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

HAJZER-MÓDLI ÉVA

Szerepek és imázsépítés **Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs** **szerepe és politikai gondolkodásmódja**

Történelemtudományi Doktori Iskola

Dr. Erdődy Gábor egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője

Művelődéstörténet Doktori Program

Dr. Csorba László egyetemi tanár, a Doktori Program vezetője

A doktori bizottság tagjai:

Elnök: Dr. Csorba László, egyetemi tanár

Felkért bírálók: Dr. Fazekas István, habil. egyetemi docens

Vargáné Dr. Balogh Judit, habil. egyetemi docens

Titkár: Dr. Virovecz Nándor, egyetemi adjunktus

Tagok: Dr. Csörsz Rumen István, tudományos főmunkatárs

Dr. G. Etényi Nóra, habil. egyetemi docens (póttag)

Dr. Krász Lilla, habil. egyetemi adjunktus (póttag)

Témavezető: Dr. Várkonyi Gábor habil. egyetemi docens

Budapest 2018.

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Hajzer-Módlí Éva

MTMT-azonosító: 100437750

A doktori értekezés címe és alcíme: Szerepek és imázsépítés. Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és politikai gondolkodásmódja.

DOI-azonosító: 10.15476/ELTE.2018.092

A doktori iskola neve: Történelemtudományok Doktori Iskola

A doktori iskolán belüli doktori program neve: Művelődéstörténet Doktori Program

A témavezető neve és tudományos fokozata: Dr. Várkonyi Gábor, habil. egyetemi docens

A témavezető munkahelye: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Sopron, 2018. november 12.

a doktori értekezés szerzőjének aláírása

NYILATKOZAT

Alulírott, Hajzer-Módlí Éva teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy az általam benyújtott disszertáció a szerzői jog tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést, korábban más intézményben nem nyújtottam be, és azt nem utasították el.

Sopron, 2018. november 12.

Hajzer-Módlí Éva

TARTALOMJEGYZÉK

Köszönetnyilvánítás

I. Bevezetés	9
I/1. Fogalmi meghatározások	9
I/2. A korszakolás kérdései.....	12
I/3. Utak és módszerek	16
I/4. Kutatások és források.....	19
I/5. A disszertáció felépítése.....	22
II. Koháry (II.) István a történetírásban.....	24
II/1. A Koháry legendárium megteremtése – 18. század.....	25
II/2. A romantikus Koháry portré megfestése – 19. század.....	30
II/3. A Koháry portré kettőssége – 20. század.....	32
II/4. A Koháry portré árnyalása és új perspektívák – a rendszerváltást követő időszak	34
III. „Ita vovet Maiestatis Vestrae Infimus Servus Stephanus Kohari.” - Az imázsépítés kezdete (1664-1667)	37
III/1. Felkészülés a disputációra	37
III/2. A tézislap kompozíciója	39
III/3. Az imázspolitikai koncepció, és eredménye	44
IV. „... obedienter, fideliter ac pro officio boni viri fidelisque Capitanei exequi velle” - Az imázsépítés feltételrendszerének kialakítása (1667-1678).....	51
IV/1. A kapcsolati háló 1664 és 1667 között.....	51
IV/1.1. Magas rangú politikai és rokoni kapcsolatok	52
IV/1.2. Baranyay Tamás, a gyám.....	54
IV/1.3. A tanulótársak és a karrierépítés.....	60
IV/2. A Koháry család reputációja	63
IV/2.1. Koháry Imre (1513 k. – 1574).....	63
IV/2.2. Koháry Péter (1564-1632)	64
IV/2.3. Koháry (I.) István (1616-1664)	66
IV/3. Koháry (II.) István főkapitányi szerepkörben (1667-1682)	68
IV/3.1. „inkább építész más ember szaván...” – Családfői kontra főkapitányi szerepkör.....	69
IV/3.2. „...eletedet rontod mod nélkül,” – Felelőtlen viselkedés, vagy a vitézi élet elsajátítása?	75

IV/3.3. „csak ötcsém uraimék birjak magukat az hazassagukra” – Katonai pálya kontra házasság	79
IV/3.4. „hogy böcsületesen lehessek az Méltóságos nagy Emberek előtt...” – Megfelelési vágy és önreprezentáció	84
IV/3.5. „rarae fidelitas et constantia palmam...” – Királyhű szolgálat és hadiszerencse. 89	
IV/3.6. Összegzés – Az imázsépítés feltételrendszerének kialakítása, 1667-1678.....	92
V. A magyar politikai elit új generációi – Koháry István kontra Thököly Imre – Az imázs tudatos formálása	93
V/1. „az tiszt minel nagyobb annal több gond...” – Koháry politikai karrierjének kezdete... 93	
V/2. „soha senki el nem téríthet...” – Fülek 1682. évi ostromának megjelenése Koháry imázskonceptiójában.....	100
V/3. „Rab vagyok... jobb de keseregve, mint sem hitem szegve...” – Koháry István börtönévei (1682-1685) és a börtönmitológia kérdései	106
V/4. „Jó helyre verődni nem kevés mesterség” – Az imázskonceptió átgondolása és az újrapozicionálás stratégiája.....	111
V/4.1. Újrakezdés.....	111
V/4.2. A reprezentáció lírai eszköze – Börtönköltészet.....	113
V/4.3. A reprezentáció vizuális eszköztára – Portré és fogadalmi kép.....	123
VI. Nevelési elvek és értékrend, az önreprezentáció és identifikáció szolgálatában - A felépített imázs továbbhagyományozásának igénye.....	131
VI/1. Három fiú a családi hagyományt követve: György, János és András	131
VI/2. „Minekünk meg halnunk kell ebben az helyben” – Zrínyi Miklós példaértékű alakja a nevelés középpontjában	132
VI/2.1. Argumenta mortis - Vitézi értékrend Koháry felfogásában	134
VI/2.2. <i>A Sok ohaitás közben Inség Viselésben éhség szenvedésben keserves rabságban Munkács kövarában szerzet Versek</i> című verseskötet címlapja és a Fűzfa versek bevezető gondolatai.....	137
VI/2.3. A Koháry címer reprezentációs szerepe és szimbolikus jelentéstartalma	143
VI/3. A hosszú távú emlékezetről való gondoskodás – A végrendelet iránymutatásai és végtisztesség	147
VI/3.1. Imázs és vallás – Egyházi fundamentációk és adományok a végrendelet tükrében	154
VII. Koháry István emlékezete halálát követően – A legendárium kezdetei.....	159
VII/1. Érvek és ellenérvek: a legendárium mai napig vitás elemeinek bemutatása	159
VII/2. Koháry István megjelenítése vizuális reprezentációkon: 18 - 20. század.....	168
VII/3. A hosszútávú emlékezet egy reprezentációs eleme: a Koháry család síremléke.....	177
IX. Összegző és záró gondolatok.....	180
IX/1. Az „új generációs” elit esélyei: Koháry István pályaképe	180

X. Forrás- és irodalomjegyzék	189
X/1. Források	189
X/2. Forrásközlések	190
X/3. Szakirodalom	193
X/4. Képek forrásjegyzéke	207

Köszönetnyilvánítás

Elsőként, az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék oktatóinak szeretnék köszönetet mondani.

Várkonyi Gábor tanár úr 2010 óta irányítja, koordinálja, és segíti munkámat, akár tanulmányról, akár konferencia-előadásról, kutatómunkáról, vagy oktatói munkáról volt szó, amiért köszönettel tartozom neki. Külön hálás vagyok, hogy az utolsó hónapok felgyorsult utómunkálataiban mindenben a segítségemre volt.

Külön köszönettel tartozom Kósa László professzor úrnak, aki tanácsaival és iránymutatásaival mindig segített eligazodni a szakmai útvesztőben, és noszogatót dolgozatom tökéletesítésére és véglegesítésére.

Géra Eleonóra tanárnőnek köszönöm az inspiráló szemináriumokat és a buzdító szavakat, amelyek mindig kitartásra ösztönöztek.

Köszönettel tartozom G. Etényi Nóra tanárnőnek, hiszen az ő szemináriumai hatására választottam disszertáció témámat, és az ő biztatására kezdtem el doktori tanulmányaimat is.

Köszönöm Horn Ildikó tanárnő, Fazekas István, Csörsz Rumen István és Virovecz Nándor tanár urak tanácsait és iránymutatásait is, amelyek segítségemre voltak dolgozatom pontosításában és véglegesítésében.

A levéltári kutatómunkám kapcsán, hálás köszönettel tartozom a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársának, Kalmár Jánosnak, akinek iránymutató megjegyzései segítettek abban, hogy olyan levéltári forrásokat is bevonjak a kutatásba, amelyek elkerülték volna a figyelmemet. Továbbá Bodócs Erzsébet és Sunkó Attila fáradhatatlan segítségét is köszönöm, akik a nagy terjedelmű mikrofilmes anyagban való eligazodásomat támogatták, közben olyan forrásokra felhívva a figyelmemet, amelyek nagyban ösztönözték további kutatómunkám.

Köszönet illeti az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárának munkatársait is, akik mindig készségesen álltak rendelkezésemre a kutatási anyagok előkészítését, és az azokban való eligazodást tekintve.

Külön köszönöm Lukács-Kiss Melinda segítségét, aki a soproni Stornó Gyűjtemény szakértőjeként, a Koháry Istvánnal kapcsolatos források felkutatásában volt segítségemre.

Végül, de nem utolsó sorban köszönöm édesanyámnak, édesapámnak, nagynénémnek és férjemnek a sok türelmet, biztatást, támogatást és segítséget, ami nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy az értekezés elkészülhessen.

Sopron, 2018. november 12.

Hajzer-Módlí Éva

I. Bevezetés

Disszertációm címének megválasztásakor igyekeztem minél pontosabban megfogalmazni, mi lesz az általam bemutatott téma, hogy az olvasó számára már itt kiderüljön, „mire vállalkozik”. A dolgozatom címe – *Szerepek és imázsépítés. Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és politikai gondolkodásmódja* – viszont sok kérdőjelet vonhat maga után, ezért úgy gondolom, magyarázatra szorul:

- Miért kapcsolom össze a szerep és az imázsépítés fogalmát, és miként definiálom ezeket?
- Miért nevezem Koháry Istvánt 17. századi főúrnak?
- Mit értek a társadalmi reprezentációs szerep és politikai gondolkodásmód meghatározások alatt?
- Hogyan kapcsolom Koháry személyét ehhez a témához, hiszen legtöbb esetben a főúri reprezentáció kapcsán, ebben az időszakban, az Esterházy, a Nádasdy vagy a Batthyány család nevére asszociál az olvasó, de kevésbé a Koháry családjára?

I/1. Fogalmi meghatározások

Az első és a harmadik kérdés elemei összefüggnek, egymással nagyon erős kohézióban vannak, vizsgálatuk, definiálásuk és szoros kapcsolatuk okozati viszonyának magyarázata az értekezés témáját tekintve elengedhetetlen.

Nagyon átfogó és komplex meghatározás a szociálpszichológiában a szerep fogalma, ebből kifolyólag többféle értelmezése létezik, számos tudományos vita tárgyát képezte, és sokféle aspektussal, és újabb összefüggésekkel bővült definíciója a tudományos diskurzus során.¹ Interdiszciplináris vetülete miatt, azonban több tudományágban is meghatározó elemmé vált vizsgálata, a történettudományban az egyes történelmi személyekhez köthető viselkedési formák és minták értelmezési keretét adva.

A modern definíciók, a szerep fogalmának magyarázatát a státusz fogalmával kapcsolják össze, és azzal összefüggésben határozzák meg. E szerint, a státusz az egyénnek a közösség társadalmi szervezetében elfoglalt helyét jelenti, a szerep pedig egy konvencionális viselkedési mód, amit a társadalom egy bizonyos státuszú személytől elvár.² Annak ellenére, hogy modern kori fogalom-meghatározásról beszélhetünk, lényegi része a különböző történelmi korokra nézve is adaptálható. Mit értek ez alatt?

¹ Buda Béla: A szerep fogalma a szociálpszichológiában. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 22. évf. (1965) 1-2. sz. 101-102.

² Linton, Ralph: The Study of Man. An Introduction. New York, Appleton-Century-Crofts Inc., 1936. (Chapter no. VIII. Status and Role) 113-131.

G. Etényi Nóra és Horn Ildikó által szerkesztett *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban* című tanulmánykötet bevezetőjében a következőt olvashatjuk: „A kora újkori hatalmi elitnek, politikusnak és hadvezérnek igazodnia kellett az elvárt mintákhoz, elmélyült tanulással és világlátással, kapcsolatrendszere kiépítésével fel kellett készülnie a különböző társadalmi szerepeire, tudomásul kellett vennie, hogy mind szélesebb az a réteg, amely érti viselkedése mozgatóit, és észreveszi lépéseinek hibáit.”³

A 17. századi főúri családokban a tanulás életstratégiává vált, mivel a tudás, a tájékozottság, a műveltség, és a kapcsolati háló kiépítése a kívánt státuszokra, és az ezekhez kapcsolódó szerepekre való felkészülést szolgálta, de a tanulási időszakban elsajátított reprezentációs- és kommunikációs technikák, illetve módszerek, elvárt mintákhoz igazodtak. A státusz, akár katonai vagy politikai pozícióról volt szó, betöltőjének társadalmi presztízsét növelte, de egyben meghatározta mozgásterét is.

Koháry István esetében füleki főkapitányi státusza jelentős nimbuszt jelentett számára, de egyben bizonyos szabályok és bizonyos viselkedési módok betartását is megkövetelte tőle. Emellett pedig más státuszaiból (pl.: nemcsak főkapitány, hanem családfő is) fakadó szerepelvárásainak is meg kellett felelnie, esetében ez több alkalommal nehézségekbe ütközött, mivel különböző szerepeinek hierarchikus rendszere élén, mindig az aktuális katonai, később politikai státuszhoz tartozó elvárások álltak.

Mivel a kora újkorban egyre szélesedett az a réteg, amely figyelemmel kísérte a magas beosztású személyek tevékenységét, és viselkedésének mozgatóit vagy lépéseinek hibáit fürkészte, meghatározóvá vált, hogy e pozíciók betöltői, milyen képet akarnak közvetíteni magukról, azaz hogyan építik fel imázsukat. Az imázsuknak, a státusszal és annak szerepelvárásaival összhangban kellett lennie, és prezentálása szabályokhoz kötött volt, de ugyanakkor lehetőséget teremtett egy tudatosan vállalt portré kommunikálására.

Koháry bécsi egyetemi tanulmányi évei végeztével, tézislapjainak (Galavics Géza értelmezésében a tézislapok a disputáló diákok valóságához való viszonyának kifejezői)⁴ elkészítésével - amelyeket a tudatos imázsépítési folyamat első lenyomatainak tekinthetünk - először tehetett tanúbizonyosságot arról, hogy a reprezentációs technikák és módszerek ismeretében az a kép, amelyet magáról közvetíteni szeretne, az a lipóti imázspolitikai koncepcióba és jezsuita világképbe illeszkedő imázs.

³ Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, L'Harmattan, 2008. 9.

⁴ Galavics Géza: Esterházy László tézislapja (1680) – egy főúri család múlt és jövőképe. In: Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára: Tanulmányok. Szerk.: Bardoly István – Haris Andrea. Budapest, KÖH, 2002. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, 11.) 269.

Az imázsépítés egyik feltétele és célja is egyben, tehát a reprezentáció, amely során megmutathatjuk, hogyan viszonyulunk a világhoz. A társadalmi reprezentáció fogalmi értelmezése, a szerep fogalmának definiálásához hasonlóan számos szociálpszichológiai elmélet megszületését eredményezte és polémikák sorozatához vezetett a tudományos dialógusban, és szintén interdiszciplináris aspektusa miatt, minden kapcsolódó tudományág, meghatározását bizonyos fokig a maga képére formálta.⁵

A klasszikus durkheimi definíció, amely lényegét tekintve, - egyrészt adott társadalmi csoportra jellemző gondolatok, magatartásformák és szokások azonosságát a tudatra ható normákként, másrészt viszont az egyén valósághoz való viszonyának kifejezésében értelmezi,⁶ - egy 19. századi meghatározás. Természetesen a kora újkori magyar rendi társadalom arisztokráciájának reprezentáció vizsgálatánál, alapvetően annak a kornak a meghatározását kell tekinteni, amelyben ők éltek és tevékenykedtek, de későbbi definíciók elemei tekinthetők tájékozódási pontnak a vizsgálat alatt.

Kutatásaim során politikatörténeti szempontból közelítettem meg a kérdéskört. A 16-17. században az oktatási intézményekben történő tanulás és a kapcsolati háló kialakítása karrierépítési célokat szolgált, és a különböző politikai és katonai státuszokra való felkészülést is jelentette. A főúri imázs építése a megfelelő kommunikáció és reprezentáció által volt lehetséges, amelynek bizonyos szabályrendszerei voltak, és célja az egyén valósághoz való viszonyának kifejezése volt. A szabályrendszerek, az elvárt minták, viszont arra a csoportra, csoportokra voltak jellemzőek, amely(ek) tagjaként az egyén értelmezte magát, és ez egyben már a politikai gondolkodásmódját is orientálta, és meghatározta.

Koháry István családját vizsgálva (mint szűkebb csoportot), azt figyelhetjük meg, hogy édesapja és édesanyja múltja és családi hagyománya, a török ellenes küzdelmekben való szerepvállalás, a katolikus vallás fontossága, gyermekeik neveltetése, a rokoni kapcsolatrendszerük mind előirányozták fiuk sorsának alakulását. Ha tágabb értelemben határozzuk meg a csoportot, - mint a kora újkori magyar hatalmi elit új generációját, aminek tagjaként Koháryt is értelmezhetjük, - akkor azt mondhatjuk, hogy a jezsuita szellemiségű oktatás, a magyar király iránti lojalitás, a török elleni küzdelem hagyománya és az ezekből fakadó értékrend követése alakította gondolkodásmódját.

A politikai gondolkodásmódot, (mint érték- és érdek vezérelte gondolkodást) tehát úgy definiálom, mint a politikai jelenségvilágra vonatkozó reflexiót, amelynek meghatározó

⁵ László János: Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája. In: Magyar Tudomány, 48. évf. (2003) 1. sz. 2-5.; László János: A történetek tudománya – Bevezetés a narratív pszichológiába. Budapest, Új Mandátum, 2005. (Pszichológiai Horizont, 3.) 62-93. /A szociális reprezentáció-elmélet/

⁶ Némédi Dénes: Durkheim. Tudás és társadalom. Budapest, Áron kiadó, 1996. 45-50. /A reprezentációk problémája/

gondolati struktúrái, értelmezési keretei és kifejezési formái vannak.⁷ Koháry imázsépítési koncepciójának reprezentációs elemeit, a politikai gondolkodás e szempontjai szerint vizsgálom, a hangsúlyt arra helyezve, hogy ezekben miként követhető nyomon, miként jelenik meg Koháry politikai motivációja, és hogyan, illetve reálisan értelmezi-e az aktuális politikai helyzetet, a politika játékszabályait és szimbólumait.

I/2. A korszakolás kérdései

A magyar történetírás a 16-17. századi magyar politikai életet három meghatározó kérdés köré építi fel: a török ellenes harcok fontossága, az ország egyesítésének programja, és a rendi jogok védelme.⁸ Ebből a szempontból az 1526-tól, a mohácsi csatától vagy, az 1541-től, Buda elvesztésétől, 1686-ig, Buda visszafoglalásáig terjedő időszakot tekinthetjük egységes periódusnak, amelyet a közel 150 éves magyarországi török uralomként nevezünk meg. Az Akadémia által kiadott *Magyarország története* című sorozat a kora újkori magyar történetet, két kötetben tárgyalja, az 1526-tól 1686-ig, illetve az 1686-tól 1790-ig terjedő időszakokat bemutatva, ezzel 1686-ot, mint korszakhatárt megadva.⁹

Várkonyi Gábor *A magyar politikai elit generációi az országegyesítés időszakában, 1663-1703.*¹⁰ című tanulmányában, az 1663-tól 1703-ig terjedő időszakot egységes periódusnak tekinti a magyar történelemben. Ebben az időszakban sűrítetten voltak jelen azok kérdések, amelyek az egész korszakot meghatározták. Megfogalmazza, hogy amíg a magyar politikai elit 1663-ban a törökellenes háborúra, addig 1703-ban, ennek az elitnek az új generációja, pontosabban egy jelentősebb csoportjuk, már a Habsburgok politikája elleni háborúra készült.¹¹ Tehát, ebben az egységesnek tekintett negyven évben jelentős politikai változások mentek végbe, amelyeket a Habsburg politika irányváltásai eredményeztek.

Véleményem szerint az, hogy 1663-ban a politikai elitet alkotó politikusok személyes vitáikat és ellentéteiket félretéve, egységes léptek fel az ország egyesítésének és az Oszmán Birodalom magyar területről való kiszorításának érdekében, egyértelműen bizonyítja, hogy politikai programjukban elsődleges jelentőségű volt az ország felszabadításának kérdése. Ez, -

⁷ Vö. Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon. Budapest, Századvég, 2009., I. kötet, Bevezetés. Modern politikai filozófia. Szerk.: Huoranszki Ferenc. Budapest, Osiris, 1998. 12-19.; Bayer József: A politikai gondolkodás története. Budapest, Osiris, 1998. 13.

⁸ Várkonyi Gábor: A magyar politikai elit generációi az országegyesítés időszakában, 1663-1703. Gondolatok egy lehetséges kutatás vázlatához. In: Rendszerváltás(ok) Magyarországon. Szerk.: Gerhard Péter – Koltai Gábor – V. László Zsófia. Budapest, Mundus Novus, 2010. (Antall József Baráti Társaság Évkönyvei, 26.) 35.

⁹ Magyarország története, 1526-1686. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. (3/1-2.); Magyarország története, 1686-1790. Főszerk.: Ember Győző – Heckenast Gusztáv. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. (4/1-2.)

¹⁰ Várkonyi: i. m. 33-41.

¹¹ Uo. 34.

az 1663-1664-es háborút lezáró vasvári béke után, amely a Habsburg és az Oszmán Birodalom egyensúlyi állapotát kívánta rögzíteni¹² - megszakadt.

A Wesselényi-féle rendi szervezkedés, a tiltakozások, a felségárulási perek, mind a vasvári béke következményei, és egyben a közös főúri fellépés megnyilvánulásai voltak. Ennek ellenére, azt figyelhetjük meg, hogy az egymással szövetséget¹³ kötött politikai elit egy évtized alatt szétszilárdott, és a zökkenőmentes generációváltás, ami az 1660-as években lett volna aktuális, nem történt meg, illetve súlyos problémák nehezítették végbemenetét.¹⁴

A bevezetőmben szereplő második kérdés megválaszolása érdekében, a nehézséget jelentő akadályok közül, talán a legsúlyosabbak egyikét emelem ki és tárgyalom részletesebben, ami magyarázatot adhat arra, hogy miért nevezem Koháry Istvánt 17. századi főúrnak.

A kritikus nehézség abból, az úgynevezett politikai hagyományból fakadt, amely a török ellenes harcok több évtizedes küzdelmét, a kereszténységet védelmező ország és a vitézi mítosz tradícióját örökítette tovább a fiatal generációkra, amelyben az ősellenség egyértelműen a török volt. Az 1663-1664-es hadjárat szintén e hagyomány megerősödését táplálta. A háborút lezáró béke, azonban egyértelműen jelezte, hogy a német-római császár, és egyben magyar király, I. Lipót politikai és gazdasági érdekek miatt is a törökökkel való békés viszony és a status quo megteremtésére/megtartására törekedett, tehát a törökök elleni háború, és a magyar területek felszabadítása ekkor nem volt érdeke. Az újabb történeti kutatások arra is rávilágítottak azonban, hogy pillanatnyi helyzetében a Habsburg Monarchia nem lett volna képes az Oszmán Birodalom elleni nyílt háború folytatására, ezért is törekedett a béke megkötésére, amely a magyar érdekeket figyelmen kívül hagyó, kompromisszumos megoldás volt.¹⁵

Mindezzel egy időben I. Lipót udvarában végbement egy politikai generációváltás, amely az új irányvonalakhoz igazodva, Johann Paul Hoher vezetésével a Magyar Királyság intézményrendszerének átalakítását tűzte ki célul,¹⁶ és ez a magyar rendi jogokra nézve kedvezőtlennek tűnt. Annak ellenére, hogy Hoher és generációja politikai elképzeléseiről keveset tudunk, biztos, hogy az abszolutisztikus elképzelések valóban nem festettek pozitív jövőképet a magyar rendek elé, viszont ezek gyakorlati megvalósításának vizsgálata további kutatásokat igényel. A magyar intézményrendszer élén a Magyar Kancelláriával ugyanis

¹² R. Várkonyi Ágnes: A királyi Magyarország 1541-1686. Budapest, Vince Kiadó, 1999. 114.

¹³ Uo. 107.; R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi szövetséglevele. In: *Europica varietas – Hungarica varietas*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. 91-121.

¹⁴ Várkonyi: i. m. 39.

¹⁵ Vö. Czigány István: A magyarországi katonaság és az 1663-64. évi törökellenes háború. In: *Háború és béke a XVII. század második felében*. Szerk.: Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs. Szentgotthárd, Magánkiadás, 2004. 7-26.

¹⁶ R. Várkonyi Ágnes: Szimuláció, etika és törvényesség. In: *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, L'Harmattan, 2010. 260-261.

megőrizte befolyását az osztrák hivattal szemben, és a sokat kárhozott Guberniumot is a magyar rendszerre szervezték rá, egy megkezdett, de végül át nem vezetett reform jelenként.

Tény, hogy mindezeket figyelembe véve a vasvári béke megkötése, a Wesselényi-féle rendi szervezkedés kegyetlen megtorlása, a Gubernium felállítása, és a protestánsüldözések felvetették azt a kérdést, hogy a magyar politikai elitnek mennyire kell tartania a változásoktól, és milyen válaszlépéseket tervez?

Az, hogy a magyar politikai elit érzékelte ezeket a változásokat valószínű, de hogy reálisan értékelte-e az kérdéses. Ha megnézzük, hogy a vasvári béke után a politikusok próbáltak-e reálpolitikai választ adni a kialakult helyzetre, vagy volt-e jövőképük, esetleg konkrét elképzelésük, politikai programjuk, amely nem csupán a török ellenes harcra koncentrált, nem sok példát találunk. Az új generáció tagja, Zrínyi Miklós, aki ténylegesen hosszú távon gondolkozott, és az új kihívásokra reálpolitikusként igyekezett válaszokat adni,¹⁷ tragikus hirtelenséggel 1664-ben életét veszítette. Egyedülállónak számított a korban az, az ismeretlen szerző tollából származó röpirat is – *Oktatás jó elmélkedésre Magyarország romlott állapotja segedelméről* – amelyet R. Várkonyi Ágnes új politikai programként nevezett meg, és amely egy közép-európai konföderációban képzelte el az ország politikai struktúráját.¹⁸

A magyar politikai elit számára ez a negyven év szükséges volt, hogy: „ki tudjon törni, a folyamatos török elleni harc, a rendi és felekezeti sérelmek emlegetésének monotóniájából.”¹⁹ Az újrakezdés csak ez után jöhetett, egy új generációval az élén, az új században.

Koháry István, aki 1649-ben született, és az 1663-ban kezdődő török elleni háborúban vesztette el édesapját, 15 éves volt a vasvári béke megkötésekor. Az új korszak számára egy személyes tragédiával vette kezdetét, és a török ellenes harc családi hagyományának továbbélését még inkább megerősítette benne. A jezsuita szellemiségű nagyszombati, majd – Lipót javaslatára – a bécsi egyetemen végezte tanulmányait, jellemének formálására is itt került sor. Értékrendje, hitvallása és világhoz való viszonya, az ezekben az oktatási intézményekben uralkodó nézetek, és nevelési elvek alapján formálódott. Disputációi során, a császárnak és egyben magyar királynak ajánlotta elkészült tézislapjait, amelyek a háborúban és békében is sikeresen uralkodó Lipót előtt tisztelegtek. Lipót volt az, aki az ifjút édesapja halálakor biztosította arról, hogy tanulmányai végeztével apja örökébe lépve, füleki főkapitányként szolgálhat, illetve ő volt az, aki a család vagyonának biztonságát is szem előtt tartotta a családfő halála után. Koháry, ilyen fiatalon magas katonai pozícióját természetesen az őt támogató kapcsolati háló tagjainak (Wesselényi Ferenc, Szelepcsényi György, Zichy István, Baranyay

¹⁷ R. Várkonyi (1999): i. m. 114-115.

¹⁸ Uo. 115.

¹⁹ Várkonyi: i. m. 40-41.

Tamás) is köszönhette, de a Habsburg udvarnak is érdekében állt, hogy egy lojális, inkább végrehajtó, mint sem magyar reálpolitikai alternatívákban gondolkodó réteg nevelődjön ki oktatási intézményeikben.

Koháryt, ebben az értelemben érzelmi szálak és érdekek is a Habsburg-dinasztiához fűzték. Aulikus főnemesként I. Lipóthoz volt lojális, törökellenes politikája a családi hagyományban és édesapja tragikus halálában gyökerezett, vallási meggyőződése meghatározó erővel bírt az uralkodó iránti elköteleződésében, emellett karrierépítési törekvései eredményeit - főkapitányi tisztsége, majd később ezredesi, királyi tanácsosi rangja, és aranykulcsos kamarássá, valamint országbíróvá való kinevezése - e politikai irányvonal követésének köszönhette.

Politikai gondolkodásmódjában, értékrendjében, de életvitelében is egy tipikusan 17. századi formát követett, füleki várkapitányként a hagyományos vitézi életforma megtestesítője volt, a vitézi eszmény iránt nosztalgiát érzett. Elsődleges volt számára a török elleni küzdelem és az ország egyesítésének ügye, és főúri reprezentációjában is ezek az elemek váltak a központi komponensekké. Nem véletlen, hogy az a kép, amit a 17. században tézislapjai, versei vagy akár portréja által prezentálni akart magáról, az tulajdonképpen a 18. században is ugyanaz volt. Imázsának meghatározó összetevői a 17. századi eseményekre építettek, és a 18. században keletkező főúri reprezentációjának „termékei,” tulajdonképpen fiatalsága, számára fontos eseményeinek felidézései voltak. Még a róla szóló történeti munkák is nagyobb terjedelemben tárgyalják életének 17. századra eső felét, míg azt a kevésnek és jelentéktelennek (1714-ben országbíróvá választják) nem mondható 31 évet, amelyet az új században tevékenykedett. Véleményem szerint, ez jelentős mértékben, magának Kohárynak is köszönhető, aki életében tudatosan igyekezett imázsát úgy építeni és formálni, hogy abban nagy szerepet tulajdonított a 17. századi történéseknek.

Mindezeket figyelembe véve, kérdésként felmerülhet, hogy Koháry a Buda visszafoglalása előtti időszakot nézve, hogyan tudta összeegyeztetni a benne elevenen élő török ellenes küzdelmek hagyományát és vitézi értékrendhez való vonzalmát, I. Lipót törökkel szembeni békepolitikájával? Véleményem és a források tanúsága szerint, ez füleki főkapitánysága kezdetén nehézséget okozott számára, és katonáival több esetben a vasvári békét megszegve portyára indultak a török területekre. Maga Raimondo Montecuccoli kérette fel Bécsbe Koháryt kihallgatásra emiatt 1671-ben,²⁰ sőt 1674-ben még letartóztatását és leváltását is elrendelték, de végül ez nem következett be.²¹

²⁰ MNL-OL P 2257. 667. egység, 7. tétel, B. (Koháry II. István iratai) Esterházy Pál levele Koháry Istvánnak (Fraknó 1671. május 8.)

²¹ MNL-OL C 1287. tekercs N° 14269. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Az Udvari Haditanács levele Esterházy Pálnak (Bécs, 1674. augusztus 15.)

Érdekes azt is megemlíteni, - ami még inkább azt támaszthatja alá, Koháry mennyire ragaszkodott a családi hagyomány és egy meghatározott életforma követéséhez – hogy börtönből való szabadulását követően a család fészkeben, a csábrági várban rendezkedett be, és itt élt haláláig, és csak utódai tették lakóhelyükké a már kényelmesebb életformát lehetővé tevő és újfajta életérzést közvetítő szentantali kastélyt.²²

Összegezve, értekezésemben az 1663 és 1703 közötti időszakot megjelölve vizsgálom Koháry István tevékenységét, a fentebb már megjelölt szempontjaim szerint, de kitekintve a következő századra is, hiszen sajátos, 17. századi eseményeket és értékrendet közvetítő reprezentációja a 18. században is meghatározó volt. A reprezentáció vizsgálatát egy fejezet erejéig kiterjesztem a Koháry halálát követő időszakokra is, amikor a reprezentáció olyan elemei jelentek meg, amelyek már a történeti emlékezet megteremtésére fókuszálva erősítették meg a gróf imázsának hangsúlyos összetevőit, kialakítva ezzel a személye köré épülő legendárium alapjait.

I/3. Utak és módszerek

Az általam feltett negyedik kérdés megválaszolásához szükséges, hogy röviden felvázoljam, eddig a kora újkori, magyar főúri reprezentáció témakörében, milyen jellegű kutatások történtek, és milyen főbb tudományos munkák születtek. A teljesség igénye nélkül, „csak” a téma szempontjából meghatározó, kiindulási pontként és egyben a dolgozat vizsgálódási keretének behatárolásában segítséget nyújtó tudományos állomásokat említve.

A kutatócsoportok közül, a Pócs Dániel vezetésével megszerveződő reprezentáció munkacsoportot emelném ki, amely megalakulásakor az uralkodói udvar hatalmi reprezentációjának egyes művészettörténeti aspektusait, majd később a témát bővítve, a főpapi és főúri reprezentáció kérdéseit is a vizsgálat tárgyává tette, hangsúlyos szerepet adva a magyarországi barokk művészetnek, és európai kontextusba helyezve a közép- és kora újkori magyar művészettörténeti jelenségeket.²³

A másik jelentősebb kutatás, a Nádasy kutatócsoport munkája, amelynek fő témája Nádasy mecénatúrájának bemutatása volt, de ennek részeként a főúri barokk reprezentáció

²² Arany Erzsébet: A Koháry család felsőmagyarországi uradalmi építkezéseiről, különös tekintettel a hontszentantali Koháry-Coburg kastély 18. századi építéstörténetére. In: Ars perennis. Fiala Művészettörténészek II. Konferenciája (CentrArt Művészettörténeti Műhely-, Primus Gradus tanulmányok). Budapest, CentrArt Egyesület 2009. 97-102.

²³ Hatalmi reprezentáció és mecénatúra. A kutatócsoport tagjai: Pócs Dániel témavezető, Bubryák Orsolya, Havasi Krisztina, Ugró Bálint. Bővebb információ: <https://mi.btk.mta.hu/hu/kutato-csoportok/82-reprezentacio-es-kultusz-tortenet>

színtereit és eszközeit is a vizsgálat tárgyává tette. E kutatás eredményeiként megszületett munkák tájékoztató pontként szolgáltak számomra.²⁴

A Péter Katalin által vezetett arisztokrácia-kutatócsoport - amely a 16-17. századi magyar arisztokrácia tagjait és kapcsolatrendszerét vizsgálta - célja az volt, hogy ehhez a csoporthoz tartozó családokat összegyűjtse. Kutatása ebből kifolyólag a főúri családok elemzésére nem terjedt ki, de a kapcsolati háló felvázolásával, jelentős segítséget nyújtott a reprezentáció-kutatást illetően is.²⁵

Az egyéni, nem kutatócsoportok munkája által megjelent tudományos művek közül, Koltai András *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén* című kötetét²⁶ emelném ki, amely a főúr műveltségének, életmódjának, kapcsolati hálójának bemutatásával, az elemzés középpontjába az udvart állítva, rekonstruálja Batthyány Ádám életét.

G. Etényi Nóra és Horn Ildikó által szerkesztett *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*²⁷ című tanulmánykötet szintén a főúri udvarokat helyezve a középpontba, mutatja be azok szerepét, kapcsolatrendszerét, életét és szokásait, az általuk kínált karrierlehetőségeket, a reprezentációs hagyomány és mecénatúra kérdéskörét is vizsgálva. A másik, szintén e két szerző által szerkesztett tanulmánykötet, a már korábban említett *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*,²⁸ többek között a reprezentáció és a propaganda megújuló eszköztárát bemutatva elemzi az egyházi és világi stratégiákat, az egyéni imázs kialakításának formáit, amelyek a hosszú távú emlékezet megteremtésének lehetőségeire építenek.

Szabó Péter *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*²⁹ című munkája egy sajátos megközelítésben tárgyalja a reprezentáció kérdéskörét, többek között a vitézi kultusz, az udvari szokásrendszer és a politikai kapcsolatrendszerek reprezentációs szerepének egyéni nézőpontú bemutatásával.

²⁴ A mecénás Nádasdy Ferenc. Az arisztokrata udvari kultúra formái a 17. század Magyarországon. A kutatócsoport tagjai: Buzási Enikő, Király Péter, Kiss Erika, Toma Katalin, Viskolcz Noémi. A kutatócsoport honlapja: <http://nadasdy.barokkudvar.hu/site/>

²⁵ A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16-17. században. A kutatócsoport tagjai: Péter Katalin témavezető, Benda Borbála, Horn Ildikó, Koltai András. A kutatócsoport honlapja: <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/index.htm>

²⁶ Koltai András Batthyány Ádám. *Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012.

²⁷ *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, Balassa Kiadó, 2005.

²⁸ *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, L'Harmattan, 2008.

²⁹ Szabó Péter: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan, 2008.

Emellett mindenképp meg kell említenem, G. Etényi Nóra *Pamflet és politika. A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában*³⁰ című munkáját, amelyben a kora újkori reprezentáció szimbólumrendszerének vizsgálata mellett, I. Lipót imázspolitikájának változásai, valamint a magyar politikai elit és a nemzetközi nyilvánosság szerepének bemutatása is hangsúlyossá válik.

A reprezentáció-kutatás interdiszciplináris jellegét mi sem tükrözi jobban, mint a 2013-ban, Kőszegen megrendezett *Irodalom, művészet, barokk reprezentáció Esterházy Pál udvarában* című nemzetközi tudományos konferencia,³¹ amely a főúri reprezentáció témájának sokoldalú körbejárást tette lehetővé a nádor életpályájának bemutatása által.

Mindezekből is egyértelműen látható válik a reprezentáció kutatások összetettsége és interdiszciplináris vetülete, amely kutatások legtöbb esetben az udvari kultúra vizsgálatából kiindulva a műveltség, a kapcsolati háló, az életmód és a mecénatúra elemzésével, irodalom,-zene,- és művészettörténeti aspektusból is feltérképezik az elemzett témát.

A kora újkori politikai gondolkodás és mentalitás témakörében való eligazodásban biztos alapként szolgáltak R. Várkonyi Ágnesnek és Várkonyi Gábornak a korszakkal foglalkozó tudományos munkái,³² valamint a *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*³³ című tanulmánykötet tanulmányai, amelyek szintén új információkat

³⁰ G. Etényi Nóra: *Pamflet és politika. A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában*. Budapest, L'Harmattan, 2009.

³¹ *Irodalom, művészet, barokk reprezentáció Esterházy Pál udvarában* c. tudományos konferencia, Kőszeg, 2013. május 22-25. Beszámoló: <http://www.tti.hu/esemenyek/160-konferencia/867-beszamolo-a-koszegi-esterhazy-pal-konferenciarol.html>

³² R. Várkonyi Ágnes: *Politikai elmélet – politikai gyakorlat*. In: *Irodalomtörténet*, 63. évf. (1981) 2. sz. 399-414.; Uo.: *Kritika és emlékezet: Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly képeiről*. In: *A Thököly felkelés és kora*. Szerk.: Benczédi László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983. 215-255.; Uo.: *Magyar politika és európai hatalmi egyensúly (1648-1718)*. In: *Magyar Tudomány*, 35. évf. (1990) 11. sz. 1272-1290.; Uo.: *A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1661-1674*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest, MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, 2002. 423-460.; Uo.: *Európai játéktér – magyar politika 1657-1664*. In: *Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk.: Hausner Gábor. Budapest, Argumentum, 2005. 577-417.; Uo.: *Thököly politikája és Magyarország esélyei a hatalmi átrendeződés korában*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. évf. (2005) 3. sz. 363-399.; Uo.: *Szimuláció, etika és törvényesség*. In: *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, L'Harmattan, 2010. 235-270.

Várkonyi Gábor: *Arisztokrata társasági élet a kora újkori Magyarországon*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, Balassa Kiadó, 2005. 415-433.; Uo.: *Wesselényi Ferenc nádorrá választása*. In: *Mindennapok választása. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Szerk.: Erdélyi Gabriella – Tusor Péter. Budapest, MTA Történettudomány Intézet, 2007. 87-110.; Uo.: *Ünnepek és hétköznapiak. Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon*. Budapest, General Press Kiadó, 2009.; Uo.: *A magyar politikai elit generációi az országegyesítés időszakában, 1663-1703. Gondolatok egy lehetséges kutatás vázlatához*. In: *Rendszerváltás(ok) Magyarországon*. Szerk.: Gerhard Péter – Koltai Gábor – V. László Zsófia. Budapest, Mundus Novus, 2010. (Antall József Baráti Társaság Évkönyvei, 26.) 33-41.

³³ *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, L'Harmattan, 2010.

szolgáltatnak a 16-17. századi magyar politikai élet sajátosságairól, stratégiáiról és megújuló eszköztáráról, valamint a véleményformáló technikák alkalmazásáról.

A politikai generációk, illetve generációváltások kérdéskörében Fügedi Erik *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*³⁴ című dolgozata és a *Generációk a történelemben*³⁵ című tanulmánykötet fogalmi meghatározásai, vizsgálati szempontjai és módszerei, valamint problémafelvetései irányították disszertációm gondolatmenetét.

Mindezeket áttekintve látható válik, hogy - leegyszerűsítve és tömörítve témamegjelölésemet - a kora újkori főúri reprezentáció kutatása, egy sok szempontú és interdiszciplináris vizsgálatot eredményez, annak függvényében is, hogy a reprezentáció mely eszközeinek, vagy megnyilvánulásainak vizsgálatát tűzzük ki célul.

Ebben az esetben fontos, hogy megfelelő mennyiségű, és a téma szempontjából optimális számú forrás álljon rendelkezésre, ami lehetővé teszi a vizsgálatot. Koháry István esetében ezek a források fellelhetők, természetesen nem olyan nagy számban, és nem annyira feldolgozott módon, mint a Batthyány, az Esterházy vagy a Nádasdy család esetében. A források áttanulmányozásából azonban egyértelműen látszik, hogy Koháry életpályájának ilyen szempontú elemzése reális lehetőségeket rejt magában.

I/4. Kutatások és források

A Századok 1876. évi 5. számában Thaly Kálmán számolt be arról, hogy Nyáry Alberttel a szentantali kastélyba látogattak (nem először), hogy a Koháry-ház levéltárában kutatást végezzenek. A kutatás során értékes 17. századi leveleket találtak, amelyek gróf Koháry István családi magánlevelezésének, addig nem ismert forrásait jelentették. Ezek közül néhányat Thaly közölt is a folyóirat aktuális számában.³⁶ Ez nem volt előzmény nélküli, hiszen Thaly már korábban is járt Szentantalon, és számba vette az ottani Koháry műemlékeket,³⁷ sőt publikált leveket³⁸ a család levéltárából, de ezek „csak” érdekességként szolgáltak a főkapitány és országbíró addig ismert életrajza színesítéséhez. Későbbi lendületet a forrásközléseknek Merényi Lajos adott, aki a kismartoni levéltárba kerülve, majd később az Esterházy könyvtár és a fraknoi kincstár őreként, Esterházy Pál nádor életét vizsgálva és feldolgozva (Bubics

³⁴ Fügedi Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1970. (Történeti statisztikai kötetek)

³⁵ *Generációk a történelemben*. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete. Szerk.: Gyáni Gábor – Lácay Magdolna. Nyíregyháza, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2008.

³⁶ Thaly Kálmán: Koháry István tanuló-kori leveleiből. In: *Századok*, 10. évf. (1876) 5. sz. 384-395.

³⁷ Uo.: Koháry műemlékek a szent-antali kastélyban. In: *Századok*, 5. évf. (1871) 1. sz. 59-62.

³⁸ Uo.: Három ismeretlen levél Gyöngyösi Istvántól. In: *Századok*, 4. évf. (1870) 2. sz. 123-127.; Uo.: Adalékok Koháry István fogságának történetéhez. In: *Századok*, 4. évf. (1870) 9. sz. 649-653.; Uo.: Koháry István rabsága történetéhez. In: *Századok*, 6. évf. (1872) 4. sz. 238-259.

Zsigmond közreműködésével) jelentette meg *Herczeg Esterházy Pál nádor, 1635-1713.*³⁹ című munkáját. Koháry István és Esterházy Pál nádor szoros politikai és baráti kapcsolatban voltak, sűrűn váltottak leveleket, amelyeket kutatásai során Merényi felfedezett. 1903-ban a Történelmi Társaság publikálta Koháry István Esterházy Pálhoz írt leveleit az 1670 és 1682 közötti időszakból.⁴⁰

Ezt követően nem találkozunk forrásközlésekkel, ráadásul az I. világháború után a családi levéltár anyaga határon túlra került. Emellett a 20. század második felében a gróf nem tartozott a népszerű történelmi személyek közé, így nem folytak történelmi jellegű kutatások a személyét, illetve családját illetően.

A szlovákiai levéltári rendszer kialakulását követően (kezdetét az 1954. évi 29. számú kormányrendelet jelzi), 1968 után fogadták el az első levéltári törvényt (1975/149. számú t.), amely pontosan meghatározta a szlovákiai levéltárak összetételét és feladatát.⁴¹

A Koháry család levéltára ennek értelmében területi levéltári rendezés alá került, így a levéltáraknak a gyűjtőköre egy régióra összpontosult. Az eredeti anyag, azaz a Koháry-Coburg család iratai (Rodovy Archiv Koháry–Coburgov) a Besztercebányai Levéltárba kerültek (Státny Oblastny Archiv v Banskej Bystrice). Magyarországon ennek egy jelentős része az 1970-es és 1980-as években mikrofilmen kutathatóvá vált a szlovák-magyar levéltári együttműködésnek köszönhetően. A nagyon gazdag magyar, latin és német nyelvű forrásegyüttes ma, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Lánglilium utcai épületében mikrofilmen (MNL–OL C – cseh és szlovák mikrofilmek) megtekinthető, de a kutatást nehezíti, hogy a különböző iratok (levelek, oklevelek, számadások, stb.) semmilyen kronológiai vagy tematikai rendezési elvet nem követnek. (Nagy valószínűség szerint ezért is adós még a történetírás egy Koháry monográfiával.) A disszertációm fő forráscsoportját ezek a mikrofilmes anyagok jelentették.

Emellett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Bécsi kapu téri épületében fellelhetők eredeti dokumentumok is (szinte kizárólag levelek) a család levéltárából, amelyeknek a 17-18. századi iratai, Nyári Albert gyűjteményének részeként kerültek az archívumba,⁴² ezek szintén forrásként szolgáltak dolgozatom elkészítésénél.

³⁹ Merényi Lajos: *Herczeg Esterházy Pál nádor, 1635-1713.* Budapest, Magyar Történelmi Társaság, 1895.

⁴⁰ Uo.: Koháry István levelei Esterházy Pál nádornak 1670-1682. I. In: *Történelmi Tár* (2. sorozat), 4. évf. (1903) 1. sz. 67-82.; Uo.: Koháry István levelei Esterházy Pál nádornak 1670-1682. II. In: *Történelmi Tár* (2. sorozat), 4. évf. (1903) 2. sz. 232-252.

⁴¹ Vö.: Bukovszky László: A szlovák levéltári rendszerről. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/43-47.pdf> (2018. szeptember 27.); Bővebb információ: Közös múlt Nógrádban http://www.nogradhistoria.eu/id-37-szlovakiai_leveltarak_kialakulasa_es.html (2018. szeptember 27.)

⁴² MNL-OL P 2257. 667. egység, 5-7. tétel

A Koháryakkal kapcsolatban álló családok levéltári anyagában is fellelhetők értékes források, főleg Esterházy Pál nádor hivatalos iratait magában foglaló anyagban,⁴³ amely szintén e levéltárban kutatható.

Az Országos Széchényi Könyvtár őrzi a gróf még életében kinyomtatott magyar nyelvű műveit (verseskötetek), és számos kéziratos gyűjteményben fellelhető versét is,⁴⁴ vagy például a versesfüzetekhez készült előlapokat,⁴⁵ amelyek Koháry reprezentációs tevékenységének irodalomtörténeti megközelítésében képezték a vizsgálat tárgyát.

A vizuális reprezentáció tárgykörében is több forrás áll rendelkezésre, amelyeknek egy jelentős darabja a Széchényi Könyvtár Apponyi metszetgyűjteményében található, ez a Johann Andreas Pfeiffel által készített Koháry metszet a 18. század első feléből,⁴⁶ amely Carl Wilhelm Brand olajfestménye alapján készült.⁴⁷ A metszet nyomán készült Gergelyi Ferenc (ferences rendi szerzetes) által festett olajfestmény, ez ma a Petőfi Irodalmi Múzeum Képzőművészet Gyűjteményének része.⁴⁸ A ferences szerzetes 18. század derekán készült festményén megörökítette Fülek ostromát is, amely ma a füleki ferences templom sekrestyéjében látható.⁴⁹ Emellett fennmaradt képi forrás a füleki főkapitány második disputációjára készült tézislapja;⁵⁰ egy 1685-ből származó festmény, amely a rabságból szabadult grófot ábrázolja.⁵¹ A szabadulás, mint központi téma jelenik meg a gróf fogadalmi képén is, ezt ma a Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria barokk kori gyűjteményében őriznek.⁵² Ide sorolandó, de némiképp kilóg a sorból a család címerének fennmaradt ábrázolása, amely az arisztokrata családok esetében szintén meghatározó jelentéssel és reprezentációs értékkel bírt.⁵³ A Koháry címerről,

⁴³ MNL-OL P 125. (Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Pál nádor iratai)

⁴⁴ OSZK Fol. Hung. 151. ; OSZK Quart. Hung. 193, 981, 4159. Erről részletesen lsd. Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei. Kiad.: Komlós Tibor – S. Sárdi Margit. Budapest, Balassa Kiadó, 2000. (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 16. 598-632. (A továbbiakban: RMKT XVII/16)

⁴⁵ Az előzéklapot közli: Maczák Ibolya: Koháry István és a régi magyarországi prédikációk. In: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János – Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 65.

⁴⁶ OSZK App. M. 78. A metszetet közli: Mercs István: Egy „labanc” főúr: Koháry István portréja a történeti irodalomban. In: Kozicz – Koltai: i. m. 18.

⁴⁷ MNM TKCS. 44. ltsz. (Jankovics Miklós Gyűjt.) A festményt közli: Kozicz – Koltai: i. m. 8. ; A festmény trencsényi változatát közli: Kozicz – Koltai: i. m. 6.

⁴⁸ PIM KGY. 67.58.1 A festményt közli: ⁴⁸ Kozicz János: A török elleni harcok vitézi hagyománya a Koháry családban. In: Kozicz – Koltai: i. m. 54.

⁴⁹ A festményt közli: Uo. In: Kozicz – Koltai: i. m. 38.

⁵⁰ A tézislapot közli: Appuhn-Radtke, Sibylle: Das Thesenblatt im Hochbarock. Studien zu einer graphischen Gattung am Beispiel der Werke Bartholomäus Kilians. Weissehorn, Anton H. Konrad Verlag, 1992. 97.; Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1986. 71. kép.

⁵¹ A festményt közli: Kozicz – Koltai: i. m. 42. Thaly nyomán. Thaly Kálmán: Koháry-műemlékek a szent-antali kastélyban. In: Századok 5. évf. (1871) 1. sz. 57.

⁵² Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria – Barokk kori Gyűjtemény, L. 5.022. A fogadalmi képet közli: D. Buzási Enikő: Koháry István fogadalmi képe. In: Művészettörténeti Értesítő 26. évf. (1977) 3-4. sz. 292.

⁵³ Fügedi, 1970. 78-79.

még a pesti pálosok templomának alapköszentelésére írott beszéd is hosszasan elmélkedett,⁵⁴ illetve a gróf mecénási tevékenységében is megfigyelhető volt, hogy több alkalommal jelent meg címere a támogatott kötetek ajánlásában,⁵⁵ de érdekes módon az igazi reprezentációt jelentő szerzői laudáció ellen határozottan tiltakozott.⁵⁶

Ezen kívül több egyházi levéltárban (pl.: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára), illetve a Magyar Nemzeti Levéltár megyei tagintézményeiben (pl.: MNL Bács-Kiskun,- Heves,- Nógrád Megyei Levéltára) is található Koháry Istvánnal kapcsolatos forrásanyag, de kutatásaim során, én legnagyobb mértékben a Besztercebányai Levéltár, Magyarországon kutatható gazdag mikrofilmes anyagát, illetve az Országos Széchényi Könyvtár adekvát dokumentum-együttesét vizsgáltam. A feldolgozásban fő szempontnak tekintettem a Koháry személyéhez köthető reprezentáció kronológiai sorrend alapján történő bemutatását, elsősorban a családi levelezésre alapozva.

I/5. A disszertáció felépítése

Dolgozatom első részében a Koháry Istvánnal kapcsolatos történetírást mutatom be a korszakokként változó politikai és társadalmi viszonyok tükrében, a hangsúlyt megítélésére és köré szövődő történetírói hagyományban kialakuló legendárium elemeire helyezve. A recepcióban megjelenő meghatározó, és több esetben kérdéses komponensek ismertetését is megteszem, elemzésüket és valóságtartalmuk vizsgálatát a dolgozat további tematikusan kapcsolódó fejezeteiben tárgyalom részletesebben.

Először elemzem bécsi egyetemen készült tézislapjának szimbólumrendszerét, összehasonlítva a lipóti imázspolitikai koncepció elemeivel.

A következő fejezetben bemutatom az imázsépítés feltételrendszerének kialakítási folyamatát. Azt a logikai fonalat követem, hogy a megfelelő imázs megteremtésének feltételei: a korszerű reprezentációs technikák és kommunikációs módszerek ismerete, megfelelő kapcsolati háló megteremtése és ápolása, a biztos anyagi háttér, a reputáció, az állandó katonai-politikai jelenlét és a katona karrier esetében a hadi szerencse megléte, és ezek megfelelő reprezentálása. Mindezekkel párhuzamosan, figyelemmel kísérem a különböző státuszaiból fakadó szerepelvárásokhoz való alkalmazkodását, azokkal való azonosulását, vagy több esetben

⁵⁴ Inscriptio et impositio primi lapidis aedificandi ecclesiae. Buda, Landerer János Sebestyén, 1725.; Rövid ismertető: Maczák Ibolya: Koháry István és a régi magyarországi prédikációk. In: Kozicz – Koltai: i. m. 56-57.

⁵⁵ pl.: Csúzy Zsigmond: Kosárba rakott aprolékos morzsalék azaz a rövid sommában foglaltatott Ige, melyet amaz evangéliumi példázó három kenyérnek hulladékjából most öszveszedett, a húsvéti, s a pünkösdi vasárnapokra szolgáló közönséges prédikációkban foglalt. Pozsony, Royer János Pál, 1725. A címlapot, és az üdvözlőt a címerrel közli: Kozicz – Koltai: i. m. 60-61.

⁵⁶ Kozicz – Koltai: i. m. 64.

azokkal szembeni ellenállását. Bemutatom életmódját, a családi viszonyok meghatározó szerepét, és azok karrierépítésre gyakorolt hatását.

Ezt követően elemzem Koháry politikai élet terén tett szárnybontogatásait, majd a hirtelen jött katonai életben bekövetkezett bukás következményeit és megpróbáltatásait, a fogságban töltött évek negatív egzisztenciális, egészségi és státuszt érintő hatásait. Bemutatom, hogy a személyes tragédia átélését követően, hogyan éri el imázsának tudatos formálása által karrierjének újjáépítését, és hogyan teremti meg a későbbi történetírásban meghatározó erővel bíró legendáriumának alapjait.

Kitérek a tudatos imázsformálás eszközeinek bemutatására, elemzem börtönköltészetének egy meghatározó művét, a szabadulását követően megrendelt portréjának jelentőségét és fogadalmi képének szimbólumrendszerét, az elemzés tárgyává téve az ezekben megjelenő érték- és érdek vezérelte gondolkodásának elemeit, és egyben kommunikációs stratégiájának motivációját és sikerességét.

A következő fejezetben bemutatom a gróf nevelési elveit, amelyek a vitézi értékrenden és mély vallásosságán alapultak, a nevelés középpontjába Zrínyi Miklós példaértékű személyiségét és életpályáját állítva. Kitérek a vizuális reprezentációban hangsúlyos szerepet játszó családi címer néhány jelentős ábrázolására, és a címerhez kapcsolódó szimbolikus jelentéstartalmak nevelésben is fontos szerephez jutó megjelenítésére.

Bemutatom továbbá, hogy a gróf miként gondoskodott hosszútávú emlékezetéről; végrendelete elemzése által ismertetem az általa megfogalmazott temetési szertartásának teljes forgatókönyvét, illetve kitérek arra, hogyan rendelkezett ingó- és ingatlan vagyonának örökléséről. Bemutatom, hogy végrendeletét, miért nevezték saját korában túlzóan „pápisztásnak” valamint, hogy utolsó intézkedései által, hogyan kívánta formálni emlékezetét, és miben nyilvánult meg társadalmi szerepvállalása.

Dolgozatom utolsó fejezetében vizsgálom a legendárium kiépülésének és továbbhagyományozásának történetírói recepcióban kialakuló motívumvilágát, és annak hátterét. Vizsgálat tárgyává teszem a leginkább megkérdőjelezhető elemek valóságtartalmát; kitérek a recepciótörténet kuruc-labanc dichotómiára épülő elégtelen voltára; ismertetem a 18-19-20. századi vizuális reprezentációk hatását a Koháry portré árnyalására vonatkozóan. Foglalkozom a Koháry család síremlékének, mint emlékezeti helynek az utókor számára képviselt reprezentációs jelentőségével, amely után összegző gondolatokkal zárom munkámat.

II. Koháry (II.) István a történetírásban

A legendárium kérdésköréhez

1760-ban hunyt el Koháry Éva, (Koháry István unokahúga) akinek temetésén mondott gyászbeszédét 1766-ban adták ki.⁵⁷ A beszédet Telek József ferences hitszónok tartotta. A halotti orációban Telek a kor szokásainak megfelelően az elhunyt családjáról is megemlékezett. A beszéd középpontjában Koháry István állt, aki Koháry Éva példaképe volt. A hitszónok beszédében az elhunytat is megszólaltatta, szájába a következő szavakat adva:

„[...] az én örök emlékezetet érdemlő édes Uram Bátyám, Néhai nagy Gróff KOHÁR ISTVÁN melly körmösen munkálkodott s-nagy erőszakot szenvedett az ő örökké-való házáért. Nem hallottátok-é, melly temérdek veszedelemben forgott, tüzet, vasat, tömlöcözést, éhséget, és inséget, Kristusért egyaránt szenvedett, híven hadakozván a pogány ellen?”⁵⁸

A prédikáció szövegében azt figyelhetjük meg, hogy a gróffal kapcsolatban nagy hangsúlyt kap a vitézi eszmény megjelenítése, a törökkel szembeni küzdelem kiemelése, illetve a Krisztusért és a házáért elszenvedett rabság hangsúlyozása, sőt Koháry vallási fundátori tevékenységének méltatása mellett, ez kerül a középpontba. Ez azért lényeges, mert egy példája annak, hogy a családi emlékezet, hogyan őrizte meg Koháry István emlékét, másrésztől viszont annak is bizonyítéka, hogy a családi reprezentációban emblematikussá vált személyéhez köthető attribútumok mindegyike megegyezik Koháry, még életében felépített imázsának központi elemeivel. Az, hogy Koháry reprezentációjában épített családjá és saját maga hagyományos szerepvállalására a török elleni háborúban, nem volt véletlen. Tudatosan építette be imázsába ezeket az elemeket, akárcsak börtönből való szabadulását követően a Krisztusért és a házáért elszenvedett rabság témáját, (börtönköltészetével egy sajátos börtönmitológiát megteremtve) hogy ezzel saját hosszú távú emlékezetéről gondoskodjon.

Ha megvizsgáljuk, hogy a családi emlékezet és a történetírás, mennyire igazodott ehhez a Koháry által még életében tudatosan megformált portréhoz, akkor megállapítható, hogy ez előbbi természetes módon követte és kialakította a gróf reprezentációjából megszülető legendárium alapjait, míg ez utóbbi több alkalommal próbálta szerepét és helyét meghatározni a magyar történelemben. Annak ellenére, hogy korszakonként változott megítélése az aktuális politikai és társadalmi viszonyok tükrében, úgy gondolom, hogy a 19. századi történetírók által megalkotott portréja a mai napig meghatározó a történetírásban.

⁵⁷ Telek József: Örökké való házat építő bölts aszsszony, az ... Kohári Éva ... Eszteházi Antal ... elmaradott párja ... exequijának alkalmatosságára készítettett halottas beszéd. Kalocsa, Érseki Ny., 1766.

⁵⁸ Uo. 19.

II/1. A Koháry legendárium megteremtése – 18. század

A romantikus történetírás a nemzet egyik hőségévé tette a csábrági gróft, akinek személyét már a 18. században is erőteljes legendárium övezte. A kereszténység védelmező vitézeként, a hűség tükreként, mélyen vallásos, igazságszerető, töretlen és szigorú főúrként dicsérték kiváló jellemét a róla készült művekben. Heroizálták személyét, és sok esetben életének és tetteinek történetét pátoszos hangvételű, ugyanakkor megkérdőjelezhető életrajzi adatokat tartalmazó tanulmányok, dolgozatok formájában tárták az olvasóközönség elé, a legtöbb esetben azzal a céllal, hogy példát állítsanak saját koruk és a későbbi nemzedékek számára. Ezek a művek szinte kivétel nélkül biografikus munkák voltak, amelyek nem használtak eredeti forrásokat és a forráskritikai elemzés jellemzőivel sem éltek. A legtöbb esetben forrásukként a *Posthuma memoria...*⁵⁹ címen ismert munkára hivatkoztak. A latin nyelven íródott biográfia Koháry István halála után egy évvel, 1732-ben került kiadásra Nagyszombatban. A mű szerzőjeként több esetben Franciscus Kazy és Ignatius Wagner neve is szerepel a történeti munkákban. Joannes Nep. Stoeger jezsuita bibliográfiájában, amely 1855-ben Bécsben jelent meg, mindkét szerző neve alatt szerepelteti a művet.⁶⁰ Koltai András szerint, a nagyszombati gimnázium retorika osztálya ajánlotta tanáruknak, Kazy Ferencnek és a végzős filozófiai osztálynak a munkát, amelynek szerzője a retorika tanára, a komáromi Wagner Ignác lehetett.⁶¹

Bizonyos, hogy a jezsuita szellemiséget tükröző munka középpontjában a főúr donatori tevékenysége áll, és a vallási érdemeinek hangsúlyozása kerül a fókuszba. Természetesen a pátoszos hangvétel, a heroizálás és a gróf életének, mint példaértékű és követendő mintának a bemutatása hatja át az egész művet. Itt jelennek meg (kerülnek kidolgozásra) a legendárium meghatározó elemei is, amelyek nemcsak Koháry emlékezetének részévé váltak, hanem a későbbi korok több esetben tényszerű megállapításként illesztették ezen elemeket a főúr történeti portréjába.

⁵⁹ *Posthuma memoria re pace, belloque gestas excellentissimi domini, ac comitis Stephani Kohári curiae regiae judicis & c. Breviter complexa ac honoribus Reverendorum, Praenobilium, Nobilium, ac Dodissimorum DD. AA. LL Philosophiae doctorum Oblata Ab Illustrissima Rhetorica Tyrnaviensi, cum per R.P. Franciscum Kazi, é Soc. JESU AA. LL. & Philosophiae Doctorem, ejusdemque Professorem Emeritum Supremae Doctoratus Philosophici Laurea inn Alma Archi. Episcopali Soc. JESU Universitate Donarentur. Tyrnaviae, Typis Academicis per Leopodum Berger, 1732. [Wagner Ignác] [Franciscus Kazi] (A továbbiakban: *Posthuma memoria*)*

⁶⁰ Stoeger, Joannes Nepumucenus: *Scriptores Provinciae Austriae Societas Jesu. (Collectionis Scriptorum Ejusdem Societas Universae Tomus Primus). Viennae, Typis Congregationis Mechitharisticae, 1855. 172-173. [Kazi, Franciscus]; 387-388. [Wagner, Ignatius].*

http://reader.digitale-sammlungen.de/fs1/object/display/bsb10567859_00007.html

⁶¹ In: Mercs István: Egy „labanc” főúr: Koháry István portréja a történeti irodalomban. In: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János – Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 9.

A legmarkánsabb elemek közé tartozik Koháry, mint a vitézi eszmény megtestesítőjének bemutatása, akitől a törökök rettegnek, és akinek neve egyet jelent a vészthozó fortunáéval.⁶² A *Posthuma memoria*-ban a „jön Koháry!” címmel emlegetett rövid történet ennek egy példája, amely a későbbi történeti munkákban a Koháry portré meghatározó komponensévé vált. A történet szerint, Eger környékén a budai pasa katonái több faluban is portyáztak, többnyire ilyenkor a gabonakészletet akarták megszerezni. Az egyik portya során egy falusinak az az ötlete támadt, hogy elkiáltja magát: jön Koháry! Ezt meghallva a törökök annyira megijedtek, hogy azonnal elhagyták a települést.⁶³

A másik érdekes leírása a műnek Koháry István és Zrínyi Miklós találkozásának megörökítése, amelyre Bécsben került sor. Ez a találkozás egyik nélkülözhetetlen alkotórészévé vált a csábrági gróf portréjának, akinek a harcmezőn, a politikában és a költészetben mutatott tehetségét a szakirodalom több esetben a horvát bánéhoz hasonlítja, viszonyítja. Ez az analógia nem feltétlenül elvetendő, sőt az e témában történő vizsgálatok fontos ismeretekkel bővíthetik a kialakított történeti képet, de Mercs István véleménye szerint, ezen eljárásnak a mértéke és mélysége egyes esetekben megkérdőjelezendő.⁶⁴ Ezzel a megállapítással egyetértek, hiszen ha példaként a két szereplő irodalmi munkásságát vesszük górcső alá, Zrínyi irodalomban mutatott tehetsége, termékenysége és tudományos ismeretei eltérő értékelési szempontok figyelembevételére készítetik a kutatót. Ráadásul ezen analógiának a forrása, az ihletője a latin nyelvű biográfiában leírt találkozás „ténye” lehet, bár erre - az újabb kutatások⁶⁵ szerint - nem került sor. A *Posthuma memoria* datálás nélkül tesz említést az eseményről, amikor a bécsi egyetemen tanuló Koháry is üdvözölte Zrínyi Miklóst. A leírás szerint, Zrínyit megragadta az ifjú főúr esze és erényei, és szép jövőt jósolt számára, valamint biztatta, hogy szorgalmasan folytassa tanulmányait, mert a bölcsességre a katonai és a politikai pályán is szükség van.⁶⁶ Mercs szerint, filológiailag kimutatható, hogy fikcióról van szó hiszen, amikor Zrínyi Bécsben

⁶² „Ab inde Turcis velut sacru Koharii nomen, suaque fortunae exitiabile.” In: *Posthuma memoria*, 15.

⁶³ „Budenses Turcae cohortibus aliquot Agriam tendentes, vico per iter incesso, quitem sibi, rusticus stativa, annonam item in reliquam profectionem edixere. Inde miseris, adeso alioquin per importunos hospitatores penu, certa pernicies, quam ut á se, suisque arceret nescio quis paganus, ingenio caeteris exercitator, accurit, tanquam á lingiuo, anhelus, Koharium cum milite proximé vicum abesse magnis vociferationibus conclamat. Barbari se periisse rat, conclamatis trepidé vasis, equisque inscensis, in effusissimam fugam, qua cuique proximum, rapiuntur, rusticis prolixé irridentibus, hominémque inter laudes celebrantibus, quod dolo tam opportuno hospites inauspicatos ejecisset.” In: *Posthuma memoria*, 15.

⁶⁴ Mercs: i. m. 10.

⁶⁵ Mercs István: Találkozhatott-e Koháry István és Zrínyi Miklós? In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, CXII. évf. (2008) 2. sz. 208-211.

⁶⁶ „[...] Viannae Caesarum Urbe industriam Philosophiae operam navanti, Comes salutandus esset Nicolaus Zrinus, heroes ille non apud patriam modo, sed exteras quoque gentes fama percelebris, qui Stephani ingenio, moribusque non parum captus, quod eum in spes maximas adolescere non ex vano conjecterat, hortari eum perrexit: caeptum iter in sapientiae studio, eadem, qua hactenus strenuitate insisteret. Fore enim ejus operae fructumdeinceps magnum, castra, an curiam? sectaretur: quando et politicarium rerum recta gubernatio sapientiorum virorum consiliis, atque industria contineretur; et in castris a luce Sapientiae, gladiis acies non parum explendesceret.” In: *Posthuma memoria*, 10-11.

járt, akkor Koháry még nagyszombati diák⁶⁷ volt, amikor pedig a csábrági ifjú Bécsbe került, akkor Zrínyi Miklós már halott volt.

Nem ez azonban az egyetlen mitikus jellegű találkozás, amely a gróf személyét övező legendárium alkotórészévé vált. A Thököly Imrével való találkozásának és viszonyának a bemutatása is több kérdéses momentummal teli. A találkozás ez esetben nem fikció, hanem történetileg bizonyítható tény, viszont az ezt bemutató történeti narráció egy szubjektív és nagyon leegyszerűsítő képet alkotott meg, ráadásul megeremtette, vagy inkább megerősítette Koháry rabságának jellegzetes mitológiáját. (Véleményem szerint Koháry még életében, börtönből való szabadulását követően jórészt saját maga, egy tudatos imázsépítési koncepció alapján, kezdi meg börtönmitológiájának megeremtését.)

Koháry történetírója természetesen felállította a Koháry-Thököly ellentétet, amelyet nem csupán, mint ellenfelek prezentálására használt, hanem kiterjesztette azt a személyiségbeli tulajdonságokra, az érdemekre és a vallási hovatartozásra nézve is. Ennek eredményeképpen a Koháryval szemben elfogult szerző, Thökölyt kegyetlen, kínzásokat alkalmazó, irgalmat nem ismerő fogvatartóként jelenítette meg, aki elárulva hazáját a törökkel szövetkezett. Ezzel ellentétben a csábrági főurat kitartó, állhatatos és hűséges férfiként mutatta be, akit nem tudtak megtörni sem a kínzások, sem a rossz körülmények. A Postuma memoria-ban a szerző említést tett arról, hogy a főurnak egy sötét lyuk volt a cellája, egy ágygal és egy székkal, kenyéren és vízen élt, éhezett és fázott, valamint láncra verve tartották.⁶⁸ A későbbi történetírói hagyományban visszatérő elemmé vált a rabság nyomorúságának megfestése, ahol Koháry egészségi állapota leromlott, minden élvezettől megfosztatott, és ráadásul még papírt sem kapott, hogy az időmúlás kedvéért szerzett verseit leírhasssa, és ne emlékezetében kelljen azokat tartania.⁶⁹ A börtönének köré szerveződő mitológia sok esetben kétségbe vonható elemeket tartalmazott, ami a 19. században kisebb viták kialakulásához vezetett a történetírók

⁶⁷ Koháry 1660-ban iratkozott be a nagyszombati jezsuita gimnáziumba és 1665-ben ment Bécsbe. In: Gálos Rezső: Adat Koháry István életrajzához. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 44. évf. (1934) 2. füz. 195.; Más források szerint Koháry 1658-tól már biztosan nagyszombati diák volt, neve szerepel a gimnáziumi matrikulákban, a parvista maior, a principista, a grammatica és a syntaxista osztályok tanulói között. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Matrica Gymnasii Academiae Tyrnaviensis (1616-1695).; Coll. Batthyány Cat. IX. Tit. I. d. fol. 285r; 291r; 297v; 303v. Az 1663-1666-os matrikulák hiányoznak, ráadásul 1663. augusztus 9-i párkányi ütközet után tudjuk, hogy a tanítás szünetelt. Az 1662/1663-as tanévben valószínűleg elvégezte a poetica osztályt. Véleményem szerint egy félév kimaradás lehetett a tanításban, mert 1664. március 28-i keltezésű levelét, már Nagyszombatból írta édesapjának. Valószínűleg itt járta ki még a retorika osztályt is, és utána került Bécsbe.

⁶⁸ „Tres ipsos ac viginti menses non famis alio levamento vitam, quam modici panis, indies admensi frusto, frigidáque tolerandam edixit.” In: Postuma memoria, 24.; „Specus alte in tetram depresso, nec unquam soli aspecta, nuda humus pro sella et lectulo, panis et frigida pro obsoniis fuere.” In: Postuma memoria, 25.

⁶⁹ Több szakirodalomban is olvasható, hogy Koháry fogsága alatt nem kapott papírt, ezért költeményeit fejben fogalmazta és szabadulása után emlékezetből írta le. Ez ellen egyrészt felhozható érv és egyben bizonyíték fogsága ideje alatt keletkezett és fennmaradt levelei. Másrészt Sárdi Margit hívja fel rá a figyelmet, hogy maga Koháry írja azt egyik versében: „minthogy az papiroost szüken s-ritkán kaptam” (51. sz. vers 14. vsz.); azaz kapott papírt. In: Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei. Kiad.: Komlós Tibor – S. Sárdi Margit. Budapest, Balassa Kiadó, 2000. (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 16. (A továbbiakban RMKT XVII/16), 597.

között,⁷⁰ mindeközben pedig újabb összetevőkkel bővült a legendárium, olyan történetírói következtetések eredményeképpen, amelyek minimális valóságtartalommal rendelkeztek. Példaként említhető itt Sárvány Béla műve, amely a rabságban szenvedő Koháry mellé egy „segítőtársat rendelt” - a 19. században és a 20. század elején nagyon népszerű történelmi személyiséget – Zrínyi Ilona személyében, aki Thököly feleségeként titokban segítette a rabot, és császármadárral próbálta vigasztalni, és enyhíteni éhezését.⁷¹ A Posthuma memoria-ban is megjelenik Zrínyi Ilona szorgalmának leírása a rabság enyhítésére vonatkozóan,⁷² de igencsak kérdéses olyan szerepben való feltüntetése, aki férje akaratával ellenkezve és annak háta mögött szervezkedve, igyekezne Koháry segítségére. Mercs István hivatkozik arra, hogy e szövevényes történetben a valóságmagot annak a fennmaradt levélnek néhány sora jelenthette, amelyet Zrínyi Ilona írt Szirmay Miklós, regéci kapitánynak:⁷³ „Koháry István uramhoz, noha rab, mindazonáltal kegyelmed légyen illendő proviobeli gazdálkodással, udvarbíráknak is erről comittálván Kegyelmed”.⁷⁴

További meghatározó és mitikus jelleggel bíró elemek a főúr mély vallásossága köré szövődő történetekben keresendőek, amelyek a 19. századi szerzők munkáiból sem hiányozhattak. Komárik írja Koháryról, hogy: „[...] imabuzgóságban az Üdvözítőt annyira követte, hogy - különösen a táborban és fogságban - órákat s egész éjjeleket töltött imádságban; annyira el volt merülve abban, hogy a szomszéd házba becsapó villám zaját sem vette észre.”⁷⁵ Emellett a Posthuma memoria szerzője a főúr vallási donatori tevékenységének bemutatására is nagy hangsúlyt fektet, és tételesen, az adományok összegével együttesen prezentálja Koháry nagylelkűségét.⁷⁶ Ennek alapján, a csábrági gróf összesen 595.571 Ft⁷⁷ adományban részesítette

⁷⁰ Illésy János [Illésy János: Gróf Koháry István élete és munkái. Karcag, Szödi S. Ny., 1885.] és Komárik István [Komárik István: Gróf Koháry István élete. Kalocsa, Malatin A. Ny., 1891.] Koháryról szóló munkáikban azon az állásponton voltak, hogy a szigorú fogság alatt a csábrági főurat egyik szenvedélyétől a dohányzástól is megfosztották. Thaly Kálmán már korábban a Századok hasábjain közölt egy Koháry által Kecskemét városának címzett levelet, melyben a rab dohányt és pipát kért. [Thaly Kálmán: Adalékok Koháry István fogságának történetéhez. In: Századok, 4. évf. (1870) 9. sz. 651.] Illésy ez ellen azt az érvet hozta fel, hogy Thaly nem vette figyelembe azt a tényt, hogy a levél datálása 1685. június 11., amikor Thököly hatalma már leáldozóban volt és így nagyobb engedményeket kellett mutatnia Koháry iránt. [Illésy, i. m. 29.]

⁷¹ „Ilonának több küldeményei rendeltetésök helyére jutván, egy ünnepen császármadárral kíváná az éhezőt megvigasztalni. Koháry meglepetését nem bírván palástolni, akaratlan e hangokra fakada: » császármadár«. Ezt, az arra vonuló örök meghallván, a dolgot Thökölynek azonnal följelenték, ki azon embertelen parancsot adá ki rögtön, hogy a fogoly irányába még neje parancsainak sem szabad engedelmeskedni.” In: Sárvány Béla: Történelmi visszhangok: Élet, jellem és korrajzokban. Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1857. 53.

⁷² „Tökölia, ut sexu propior lenitati; itá fortunam Comitiss prior miserata, nonnunquam edulii quidpiam de sua mensa missitabat, clam marito, ac, si qua rescisceret, indignaturo.” In: Posthuma memoria: 27.

⁷³ Mercs: i.m.11.

⁷⁴ Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. Közli: Thaly Kálmán, Budapest, M. Kir. Tud. Egyetem Nyomda, 1873. (Magyar Történelmi Emlékek, II/24), II., 59.

⁷⁵ Komárik, i. m. 18.; Vö. Posthuma memoria, 69-70.

⁷⁶ Posthuma memoria, 98-99.

⁷⁷ A szerző az adományok összegét tévesen adja össze, a pontos összeg 595.567 Ft.

a különböző szerzetesi rendeket és katolikus egyházi iskolákat, amelyből 48.000 Ft a jezsuiták számára befolyó adomány volt.

A szerző azonban nem csupán az imabuzgóság leírásával vagy az adományok tételes feltüntetésével igyekezett alátámasztani Koháry állhatatos és elszánt hitét, hanem annak a történetnek a leírásával is, amely a későbbi történetírói hagyományban mélyen gyökeret vert, és egy sajátos problémakört is megteremtett a gróffal foglalkozó irodalomban. A műben részletes leírás szól arról, hogy amikor a főúr fogságának vége szakadt, az uralkodó, I. Lipót bécsi udvarában fogadta audiencián több főúr jelenlétében, ahol Koháry Istvánt a *Speculum Fidelitas* jelzővel illette.⁷⁸ Később pedig XI. Ince pápa küldött dicsérőlevelet és díszkalapot az immár szabad grófnak, akit búcsúiratban is részesített.⁷⁹ Mindezt azért, mert a fogságban is kitartott hitében, nem tört meg uralkodóház iránti hűsége Thököly „kegyetlenkedései” ellenére sem. Miközben a szerző Koháryt piedesztálra emeli, - többek között olyan börtön epizódok beillesztésével, - mint például, a főúr Thököly jelenlétében (kihallgatásakor) megragadt egy széket, leült fogvatartójával szemben, és semmiféle együttműködésre nem hajlandó; amekkora bátorságon még Thököly is meglepődött⁸⁰ - ellenfelét folyamatos leminősítésnek teszi ki. Nem szabad elfeledkeznünk azonban arról, hogy Fülek 1682-es eleste után, Thököly a török bosszújától mentette meg azzal Koháryt, hogy a pisztolyos-karabélyos későbbi országbíró tihája kíséretében vezette ki a várból és nem került török kézre.⁸¹

Ezzel természetesen nem kérdőjelezem meg Koháry raboskodásának megpróbáltatásokkal teli időszakát, de úgy gondolom, hogy a történetírói tradíció Koháryval kapcsolatos jellegzetes elemei, többségben Thököly Imrével szembeni, negatív és elfogult megállapításokat tartalmaznak.

⁷⁸ „Vivat Speculum Fidelitas.”; „[...] gratulati Stephano honores ac benevolentiam Caesaris, quam ipsi egregia virtus peperisset.” In: *Posthuma memoria*, 37-38.

⁷⁹ „[...] Innocentius XI. Summus, integerrimusque Pontifex plenas affectu literas ad Comitem dedit, queis liberatem, inque tot malis constantiam gratulatus est. Inter dona Pileum quoque transmisit, munus á Pontifexibus in Principes Viros, nec nisi de republica Christiana insigniter meritos, conferri solitum. Missae item bullatae literae, quis Stephanus apud vitae extrema errorum omnium veniam fortiretur.” In: *Posthuma memoria*: 38.

⁸⁰ „In eam spem venit Tökölius, infracta tot malis pertinacia, Stephanum denique suas in partes posse perPELLI. Itaque productum alioquando ante suum Tribunalis [...] servitii instar jubet assistere. Sed Koharius sui generis nondum oblitus, et, quamvis captivo, indecorum ratus coram projectis hominibus adstare, praesens animi, sellam manu prehendit, ac utriusque fronte observus consedit.” In: *Posthuma memoria*: 28-29.

⁸¹ RMKT XVII/16. 593.

II/2. A romantikus Koháry portré megfestése – 19. század

A 19. századi szerzők közül, akik szorosan kötődtek a katolikus egyházhoz, mint a piarista szerzetes Sárvány Béla, vagy a jezsuita Komárik István, de ide sorolható a világi levéltáros Illésy János is, mind idealizáló ábrázolásmódot választottak a főúr életének és tetteinek bemutatására, és jórészt a Posthuma memoria-ból merítettek. Teljes mértékben egyetértek Mercs Istvánnal, aki szerint ez természetesen nem változtat műveik történeti értékén, kutatásaik, eredményeik és következtetéseik többségének helyességén, ellenben segíti a 19. századi Koháry portré megismerését és megértését.⁸²

E század Koháry recepciójának vizsgálatakor találjuk magunkat szemben, a fentebb már említett sajátos problémakörrel, amely a kuruc-labanc dichotómiában gyökeredzik. A problémakör jóval összetettebb és árnyaltabb annál, minthogy Koháry Istvánt leegyszerűsítve labanc főúrnak tituláljuk, és hogy feltétlen udvarhűségét ezzel magyarázzuk. Másrésztől figyelembe kell vennünk, hogy a főúr korszakáról kialakított történettudományi felfogás, valamint az aktuális politikai és társadalmi viszonyok is befolyásoló szereppel bírnak a portré alakulásában, és természetesen azok a források is, amelyeket főleg a 19. század második felétől használtak fel egyre többször a történetírók. Bár a Posthuma memoria volt kiindulópontjuk, a 18. században más biográfikus munka is foglalkozott a csábrági gróf életének bemutatásával.⁸³ Mindegyiknél megfigyelhető a vallási jellegű patetikuság, és mivel egyházi személyek voltak a szerzők, természetesen a középpontban itt is a főúr fundatori és donatori tevékenysége állt.

A 19. századi történetírók azonban a legtöbb esetben nem ezt, hanem a gróf vitézi erényeit és feltétlen hűségét állították a fókuszba. A század első felében Mocsáry Antal és Bajza József, Koháryról szóló munkáikban is ezt hangsúlyozták.⁸⁴ A korábban említett Sárvány Béla népszerűsítő történelmi műve esetében figyelembe kell vennünk azt a tényt is, hogy a világsi fegyverletétel utáni magyarság számára akart példát állítani Koháry életének és tetteinek bemutatásával. Thökölyt pedig negatív színben feltüntetve,⁸⁵ figyelmeztette saját nemzedékét a széthúzás veszélyeire.

⁸² Mercs: i. m. 13.

⁸³ *Doloris in gaudium metamorphosis seu Excellentissimus Comes Stephanus Kohari a Judicis Curiae Regiae Honore, felici fato transiens ad recipiendam Jusititiae Coronem Enthusiasmo exhibitus et honor, Illustrissimorum, Spectabilium, Perillustrium, Revendorum, Pranobilium, Pranobilium, Nobilium, ac doct. DD. AA. Phil. Neo Magistrorum dum per R. P. Andream Gall é S. J. AA. LL. Phil. Doct. ejusdemq; Professorem Emer. nec non Facultatis Seniore In Alma, ac Regio-Princip. Ac. Claudiopolitana Societ. JESU Supremam recens Philosophiae acciperent Lauream Ab Illustrissima Rhetorica Claudiopolitana Oblatus. Claudiopoli, Typis Academ. S. J. per Sim. Thad. Weicehnberg, 1735. [Nagy-Szombathi György]*

⁸⁴ Mocsáry Antal: *Nemes Nógrád vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése*. III. köt. Pest, Petróczai Trattner Mátyás Ny., 1826. ; Bajza József: *Gróf Koháry István életrajza*. In: Bajza József munkái (Magyar Remekírók Sorozat), Budapest, Franklin, 1904. 286-302. (A történelmi esszé datálása, 1832).

⁸⁵ „[...] ő bírta szakadásra a nemzetet” In: Sárvány, i. m. 45.

A politikai körülmények, a történeti hagyomány és a személyes szimpátia, azonban több szerző esetében más megvilágításba helyezte az eddigi „egyhangú” történetet. Koháry feltétlen udvarhűségét meg „kellett” magyarázni, de ugyanakkor a bécsi udvarral szemben álló Thököly Imre megítélése is változott. Illésy, például Koháry uralkodóház iránti lojalitását a családi hagyományban gyökereztetve és kitért arra, hogy a pártharcok korában az állhatatosság ritka erény.⁸⁶ Emellett Thökölyt bátor és tevékeny ifjúnak nevezte.⁸⁷ Nagyon óvatosan fogalmazott, de amikor a bécsi udvar hatalmaskodását, ugyanakkor a török alattomos hódító terjeszkedését⁸⁸ említette művében, talán a „két rossz között” felfogást érezhetjük szavaiban,⁸⁹ annak ellenére, hogy Thököly Koháryval szembeni kegyetlenkedései is műve részét képezik.

Mindeközben már ismertek voltak Thaly Kálmán, - a Századok hasábjain megjelenő - forrásközlései⁹⁰ amelyek újabb adalékokkal szolgáltak a rabság történetéhez. Néhány évvel később, 1903-ban Merényi Lajos a Történelmi Társaságban Koháry István Esterházy Pálnak írt negyven levelét publikálta.⁹¹ A bennük szereplő újabb ismeretek árnyalták a főúr portréját, ugyanakkor még a 19. század végén és a 20. század első felében is keletkeztek olyan történetírói munkák, amelyekben a hangsúly a néhai országbíró erényeinek méltatásán volt, és az előző munkákból „ollóztak”. Komárik István, Reiszig Ede⁹² vagy Forgách Ferenc⁹³ műveinél volt ez megfigyelhető. Illésy János mellett Vékony István piarista szerzetes tanulmánya⁹⁴ azonban már levéltári forrásokra hivatkozott, és ezekhez forráskritikai megjegyzéseket is fűzött. Vékony nem fogalmazott olyan óvatosan, mint Illésy, amikor Koháry feltétlen udvarhűségének kérdésére kereste választ. Értékelése a királyt, I. Lipótot tette felelőssé az országban kialakult helyzetért, és Koháryt pedig azzal próbálta menteni, hogy királpárti és túlságosan jóhiszemű emberként, nem mert rosszat feltételezni uralkodójáról; majd kijelentette, hogy Koháry a nemzet ellenségeinek sorába állt a szabadságharcban.⁹⁵

⁸⁶ Illésy: i. m. 4.

⁸⁷ Uo. 16.

⁸⁸ Uo. 15.

⁸⁹ Mercs: i. m. 14.

⁹⁰ Thaly Kálmán: Adalékok Koháry István fogságának történetéhez. In: Századok, 4. évf. (1870) 9. sz. 649-653.; Uo.: Koháry István rabsága történetéhez. In: Századok, 6. évf. (1872) 4. sz. 238-259.

⁹¹ Merényi Lajos: Koháry István levelei Esterházy Pál nádornak 1670-1682. I. In: Történelmi Tár (2. sorozat), 4. évf. (1903) 1. sz. 67-82., Uo.: Koháry István levelei Esterházy Pál nádornak 1670-1682. II. In: Történelmi Tár (2. sorozat), 4. évf. (1903) 2. sz. 232-252.

⁹² Reiszig Ede: A Koháryak. Richter Ede adatainak felhasználásával. In: Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. (Magyarország vármegyéi és városai). Szerk: Borovszky Samu, Budapest, Országos Monografia Társaság, Wodianer F. és Fiai Könyvnyomd., 1906.

⁹³ Forgách Ferenc: Gróf Koháry István. In: A Gyöngyösi állami Koháry István Reálgymnázium Értesítője az 1829-30. iskolai évről. Szerk.: Erdős Tivadar. Gyöngyös, „Hangya” - Könyvnyomda, 1930. 74-80.

⁹⁴ Vékony István: Koháry István gr. élete tekintettel a kegyesrendi társház és gimnázium alapítására. Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda, 1913.

⁹⁵ Uo. 22.

II/3. A Koháry portré kettőssége – 20. század

A 20. század első felének nagy történésze, Szekfű Gyula egy teljesen más történeti képet alkotott Koháryról, amely még érdekesebbé teszi a főúr recepciójának vizsgálatát. Szekfű művében a következőt írta: „Az igazi barokk nagyúr politikai hatalmától eltekintve is hódító egyéniség, aki az ő személyes tulajdonságaival, vallásos érzéseivel, alamizsnálkodásával hajlítja magához az embereket. Azaz a keresztény-heroikus életideál a valóságban is megjelenik, s egy ily testté vált ideálnak igen nagy hatása van a tömegekre. Ilyen volt az 1731-ben meghalt gróf Koháry István országbíró, aki ifjúkorában még Zrínyi Miklóst üdvözölte, mint bécsi bölcsészethallgató, fejét utóbb a török elleni harc és Thökölytől elszenvedett mártíromság koronája díszítette, s mindenki tudta róla, hogy öregkorában, a hatalom és gazdagság teljében is Istennek tetsző egyszerű életet élt. [...] Életében és a magyar és latin verseiben az új magyar heroikus ideál képe volt, s erősen hitte, hogy Magyarország nagysága helyre fog állani, ha a Regnum Marianum patrónája segítségével az eretnokség megszűnik és a magyar újra egységes lesz.”⁹⁶

Szekfű sorai ismét egy heroizált Koháry képet festenek elénk, amelyben a csábrági gróf vitézi és vallási erényeinek hangsúlyozása meghatározó. Eszmefuttatása magán hordozza korának, a Trianon utáni Magyarország történetírásának jellegzetességeit, nem véletlen, hogy az egységes nemzet jövőjében hívó és Magyarország nagyságának helyreállítását remélő gróf képét alkotta meg, akit a barokk életideál megtestesítőjeként aposztrofált. Szekfű értelmezésében a barokk nemzetmegtartó erő, azért mert e korszak képes volt megakadályozni a Habsburg abszolutizmus kiépítését és konzerválni a rendiséget. Ez Toldy Ferenc koncepciójával, aki ezt a kort „nemzetietlennek” nevezte, szembeszáll. Toldy e témájú előadásaiban és műveiben⁹⁷ azt hangsúlyozta, hogy a magyar nyelvű irodalom a nemzeti irodalom (felosztása szerint a másik csoport az egyetemes irodalom, ez a különböző nyelveken írt irodalmi munkákat foglalja magában), és hogy az 1711-től 1772-ig terjedő időszak a hanyatlás kora volt,⁹⁸ mert az előző századhoz képest a magyar nyelvű irodalmi anyag mennyiségileg kevesebb és „nemzeti szelleme” erőtlenebb volt.⁹⁹ Szekfű szerint, a barokk latinsága eszköz volt a magyar szellemiség terjesztéséhez és megtartásához is.

⁹⁶ Magyar Történet. Szerk.: Hóman Bálint – Szekfű Gyula. VI. kötet, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1928. 164-165.

⁹⁷ Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története a legrégebbi időktől a jelenkorig rövid előadásban. Pest, Emich Gusztáv, 1868.

⁹⁸ Uo. 98.

⁹⁹ Tarnai Andor: Szekfű és a „nemzetietlen kor” irodalomtörténete. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 64. évf. (1960) 2. sz. 189-198.

Mercs István tanulmányára hivatkozok ismét, aki részletesebben fejti ki e két koncepció kapcsán véleményét, és Szekfű Hungaria fogalmát idézve,¹⁰⁰ úgy vélekedik, hogy a történész a barokk tudat hordozóját látta Koháryban. Tulajdonképpen ez a megközelítés még érdekesebb megvilágításba helyezte a kuruc-labanc szembenálláson alapuló történeti szemlélet dilemmáit.

A 20. század második felétől, 1945-től az osztályharcokban gondolkodó marxista történetírás nem foglalkozott a „labancnak” nevezett főúr kutatásával, és ebben az időszakban nem jelentek meg Koháryról újabb adatokat közlő történeti munkák. A korabeli népszerűsítő művekben antihősként jelenítették meg, ha például Dénes Zsófia *Zrínyi Ilona* című ifjúsági regényére gondolunk, kifejezetten egy barbár Koháry kép rajzolódik ki előttünk: „Koháry épp félig nyers hízott marhát falt nyársról fölöstökömre, és öblös kupából ivott rá törkölypálinkát. Teli szájjal felelte, meg se törölte zsíros pofáját.”¹⁰¹

Keleti Márton és Mészáros Gyula rendezte 1973-as *Csínom Palkó* című filmben¹⁰² is negatív szereplőként tűnt fel alakja, ahol labanc főúrként a kuruc seregbe induló Jankót vetette fogságba. A film a kuruc-labanc ellentétre építve, korának politikai kurzusát és irányított társadalmi igényeit kielégítve a kurucok mellett tette le voksát.

Érdekes, hogy a Klaniczay Tibor szerkesztésében, 1964-ben megjelent irodalomtörténetben is a következőket olvashatjuk: „Az udvari líra 17. századi fejlődésvonalát Eszterházy labanc kortársának, Koháry Istvánnak (1649-1731) a költészete zárja le.”¹⁰³ Koháry labancnak minősítése tehát az akkori történeti portré részévé vált, és annak ellenére, hogy történeti munkák nem igen születtek róla, az irodalomtörténet ismét felfedezte a grófot. Több tanulmány jelent meg, amelyek a néhai országbíró költészetének vizsgálatát célozták meg, és szövegkiadások is publikálásra kerültek. Varga Imre és Jelenits István tanulmányai¹⁰⁴ biografikus elemeket is tartalmaztak, és többnyire Illésy munkájából dolgoztak. Az irodalmi elemzések forrását pedig Kis Lőrinc és Angyal Endre korábbi, e témában keletkező munkái¹⁰⁵ jelentették. Varga a barokk magatartásforma megtestesítőjeként, pozitív képet festve Koháryról mutatta be börtönköltészetének jellegzetességeit, míg Jelenits a következőket írta: „Koháry versét a mai olvasó némi ellenkezéssel olvassa, s nem is egykönnyen melegszik föl iránta. A kuruc-labanc ellentétben rokonszenvünk a kurucoké, egy fiatal labanc kapitány, aki az ellenreformáció

¹⁰⁰ Mercs: i. m. 15.

¹⁰¹ Dénes Zsófia: *Zrínyi Ilona*. Budapest, Móra, 1959. 143.

¹⁰² Író: Dékány András, forgatókönyvíró: Békeffi Márton

¹⁰³ A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk.: Klaniczay Tibor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. (A magyar irodalom története, II.) 201.

¹⁰⁴ Varga Imre: A magyar barokk költészet egy változata: Koháry István börtönköltészete. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 77. évf. (1973) 5. füz. 501-513. ; Jelenits István: Koháry István: Ez világot senki által nem élte... In: *A régi magyar vers*. Szerk.: Komlós Tibor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. (*Memoria Saeculorum Hungariae*, 3.) 351-364.

¹⁰⁵ Kis Lőrinc: *Gróf Koháry István költészete*, Budapest, Attila Nyomda, 1914. ; Angyal Endre: *Koháry, a barokk ember*. In: *Vigilia*, 3. évf. (1937) III. köt. 83-86.

szellemi központjában, Nagyszombatban, majd Bécsben nevelkedett, a legjelesebb mágnás-familiák rokona, s börtönben töltött éve alatt megkapja a grófi rangot, hogy később (majd fél századdal szabadulása után) országbíróként haljon meg alig számíthat előlegezett bizalmunkra.”¹⁰⁶ Itt is a leegyszerűsített dichotómiával találjuk szemben magunkat amellet, hogy Jelenits munkájában már olyan kérdéseket is megfogalmazott Koháry költészetével kapcsolatban - az *Ez világot senki által nem élte...*¹⁰⁷ című vers kapcsán, - amelyek további kutatásokra ösztönzőek, és megjegyezte, hogy: „Talán mégiscsak érdemes közelebb hajolnunk hozzá.”¹⁰⁸

II/4. A Koháry portré árnyalása és új perspektívák – a rendszerváltást követő időszak

Valóban érdemes „közelebb hajolni a csábrági grófhhoz” és mélyebb, alaposabb vizsgálat alá vetni, de nem a kuruc-labanc megközelítés szemszögéből. Erre a rendszerváltás után kínálkozott több lehetőség, és többen rá is mutattak az előbbi dichotómia elégtelen voltára, köztük Bán Imre, aki 1997-ben megjelent tanulmányában így fogalmazott a néhai országbíró feltétlen udvarhűsége kapcsán: „Itt van aztán a Koháry István-féle »labancnak« minősített magatartás. Koháry nem volt aulikus, különösebb vallási türelmetlenséget sem tapasztalunk eszmevilágában. Nem a császárhoz, hanem a magyar királyhoz és a 17. század törökellenes politikájához maradt hű, s őszinte szívvel fordult szembe Thököly párthíveivel, mert a törökkel szövetkeztek.”¹⁰⁹ Egyetértek Bán Imre azon megállapításával, hogy Koháry a magyar király és a török ellenes politika feltétlen híve volt, de a vallási türelmetlenség és az aulikusság kérdése több problémát vet fel. Az 1670 után erősödő ellenreformációs politikában Koháry neve többször merül fel, és határozott állásfoglalásai vallási kérdésekben megkérdőjelezzik a vallási toleranciájának mértékét.¹¹⁰ Másrészt aulikus vagy nem aulikus főúrnak való titulása véleményem szerint, nagyon leegyszerűsítő besorolás, a családi hagyománynak, a neveltetésének, a katonai pályájának, a kuruc mozgalmak alatt átélt megpróbáltatásainak és vallási meggyőződésének vizsgálata nélkül, nem beszélve törökellenes politikájának, és a három részre szakadt ország egyesítési reményeinek és terveinek figyelembevétele nélkül. Nem utolsó sorban, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy míg az újkori történetírás Koháry „mentegése” kapcsán előszeretettel választotta szét a német-római császárhoz és a magyar

¹⁰⁶ Jelenits: i. m. 353.

¹⁰⁷ RMKT XVII/16. 86-88.

¹⁰⁸ Jelenits: i. m. 354.

¹⁰⁹ Bán Imre: *Költők, eszmék korszakok*. Szerk.: Bitskey István, Debrecen, Kossuth, 1997. (Csokonai Könyvtár, 11.) 237-238.

¹¹⁰ Vö. Pálmány Béla: *Végvárok Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663-1703)*. In: *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 12. évf. (1986) 1-120.

királyhoz való lojalitás fogalmát, addig ez Koháry korában nem különült el, és ilyen szempontból ismeretlen és értelmezhetetlen szegregáció volt.

Annak ellenére, hogy rendszerváltás után újabb kutatásokra volt lehetőség a témában, a történetírók elsődleges feladatuknak a korábbi negatív Koháry kép eloszlatását tekintették, és felelevenítették a 19. század pátoszos hangvételi munkáit. Visnyei Lajos és Kozicz János műveikben¹¹¹ is ennek a feladatnak tettek eleget, és miközben Visnyei újabb ismeretekkel nem szolgált a gróf életpályáját illetően, több megkérdőjelezhető adatot közölt,¹¹² és ő is felállította a Koháry-Thököly ellentétet. Kozicz számára elsődleges Koháry és Kecskemét kapcsolatának a bemutatása volt. A lokálpatrióta szellemű mű pozitív Koháry képe itt is meghatározó.

A legújabb kutatások és tanulmányok közül Komjáti Zoltán Igor munkái¹¹³ szolgálnak újabb adatokkal Koháry István kapcsán, főleg füleki várkapitánysága idejére vonatkozóan. Komjáti többször hangsúlyozza, hogy nem lokálpatrióta, nem heroizáló és nem csupán biografikus szempontokat figyelembe vevő művekre van szükség e témában. Olyan kutatások és munkák létrejöttét szorgalmazza, amelyek a levéltári forrásokra építenek, és segítik az objektív tényezők feltárását az észak-magyarországi főúr életével kapcsolatban. A nemrégiben Kozicz János és Koltai András szerkesztésében megjelent Koháry emlékkönyv¹¹⁴ már ezen igények kielégítését szolgálva bővíti és árnyalja a csábrági grófról kialakított történeti portrét.

A kutatás mai állása szerint, gróf Koháry Istvánnal kapcsolatos ismereteink folyamatosan bővülnek, a levéltári forrásokra építő történeti munkák és tanulmányok száma növekszik, és így még teljesebb és részletesebb kép bontakozik ki a főúr katonai és politikai tevékenységét illetően. Az utókor viszonyulása a grófhhoz, a korszakonként változó megjelenítése és a köré szövődő legendárium elemei, azonban a mai napig rányomják bélyegüket a történeti kutatásra, miközben a főúr történeti portréját kutató, kialakító és bemutató történetírói narráció maga is a paradigma részévé válik.

Dolgozatom célja ebből kifolyólag, a korabeli források felhasználásával a gróf főúri reprezentációjának vizsgálata, és saját korában való megítélésének görcső alá vétele. Úgy gondolom, hogy mindezek kutatása és ezek eredményei magyarázatot adhatnak az utókor

¹¹¹ Visnyei Lajos: A legkatolikusabb főúr. Szitnyai és csábrági gróf Koháry István hadvezér, országbíró és költő 1649-1731., Vác, a szerző magánkiadása, 1998.; Kozicz János: Gróf Koháry István (1649-1731). In: A Kecskeméti Piarista Gimnázium Évkönyve. Szerk.: Futó Béla. Kecskemét, piarista Gimn., 1999. 4-9.

¹¹² Pl.: Koháry Istvánt az uralkodó 1668-ban Dunántúli Főkapitánnyá nevezi ki.

¹¹³ Pl.: Komjáti Zoltán Igor: „...Suae Majestatis Sacratissimæ servitia omni occasione...toto posse meo promovere...”: (Milyen volt Koháry István főkapitánynak?). In: Kritische Zeiten: Zeitschrift für Humanwissenschaften. 3. Jahrgang (2012) 1-2. Heft, 28-35.; Uo.: „...Keserves órái és napjai sok ezer léleknek...” (Füleki 1682-es ostroma). In: Századok, 147. évf. (2013) 4. sz. 1001-1030.; Uo: Egyetértésben a közös érdekért. A füleki végvár működtetése Koháry István főkapitányságának idején (1667-1682). Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás, 2015.

¹¹⁴ Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János – Koltai András. Budapest-Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015.

Koháry recepciójában megjelenő, sok esetben kérdéses komponensek jelenlétére, ugyanakkor segíthetik a legendárium elemeinek valóságtartalom vizsgálatát, miközben újabb ismeretekkel szolgálhatnak a portré árnyalásában. Természetesen dolgozatom célkitűzése nem lehet egy paradigmazáró koncepció kialakítása, de úgy gondolom, hogy Koháry István imázsa, társadalmi presztízse, közéleti és magánéleti szerepei, valamint kapcsolatrendszere korabeli alakulásának elemzése elengedhetetlen főúri portréja vizsgálatakor.

III. „Ita vovet Maiestatis Vestrae Infimus Servus Stephanus Kohari.” - Az imázsépítés kezdete (1664-1667)

III/1. Felkészülés a disputációra

A 17. századi jezsuita felsőoktatási intézményekben tanuló diákok számára a tanulmányi időszakot egy ünnepélyes disputáció zárta le, amelyre a legtöbb esetben egy allegorikus tézislap vagy - ahogy a korban nevezték - embléma is készült.¹¹⁵ Ez a művészi alkotás, amely egyben reprezentációs eszköz is volt, tökéletesen közvetítette a jezsuita szellemiségű nevelés¹¹⁶ világképét, és egyben lehetőséget teremtett a disputáló diák számára, hogy megjelenítse rajta világhoz való viszonyát,¹¹⁷ értékrendjét és hitvallását. Annak ellenére, hogy a disputációkhoz a tézislapok sokszorosított példányban jelentek meg, mégis egyedi, személyre szabott alkotások voltak.

A bécsi egyetemen tanuló magyar diákoktól (*natio hungarica*) összesen 11 tézislap maradt fenn,¹¹⁸ köztük Koháry István második disputációjára készített emblémája (1667).¹¹⁹ E tézislapok elkészítésének a menete egy bizonyos koreográfia szerint zajlott, és ez teljes mértékben az osztrák jezsuita professzorok felügyelete alá tartozott. Ez nem volt véletlen, hiszen az emblémák megjelenése a katolikus reformmozgalom azon gondolatával függött össze, amely az ellenreformáció során határozottan épített a vizuális kifejezés és érvelés lehetőségeire.¹²⁰ A bécsi egyetemen ezért mindig a disputáló diák tanára határozta meg a tézislap tartalmát, és készítette el annak tartalmi programját is. Ezt követően egy művésszel rajzoltatták meg a kompozíciót, és megtervezték a rézmetszést és a nyomtatást. A kiadásokat minden esetben a diák családja állta, ami elég költséges tételnek számított, főleg abban az esetben, ha a metszést és a sokszorosítást Augsburgban végezték, amely város a korban a sokszorosított grafika központja volt.¹²¹

¹¹⁵ Galavics Géza: Magyar diákok 17. századi tézislapjai Közép-Európában. In: Művészettörténeti értesítő, 53. évf. (2004) 1-4. sz. 53.o.; Galavics Géza: Esterházy László tézislapja (1680) – egy főúri család múlt és jövőképe. In: Détsky Mihály nyolcvanadik születésnapjára: Tanulmányok. Szerk.: Bardoly István – Haris Andrea. Budapest, KÖH, 2002. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, 11.) 269.

¹¹⁶ A II. Ferdinánd által kiadott „Pragmatica Sanctio” (1623) jezsuita irányítás alá helyezte a bécsi egyetem bölcsészeti és teológiai karát, ezzel meghatározva a nevelés szellemiségét. In: Kissné Bognár Krisztina: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526-1789. Budapest, ELTE Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 13.) 28.

¹¹⁷ Galavics: i. m. 269.

¹¹⁸ Uo. 55.

¹¹⁹ Az eredeti tézislap jelenleg, Prágában, az Univerzizni Knihovna gyűjteményében található. Az emblémát közli: Appuhn-Radtke, Sibylle: Das Thesenblatt im Hochbarock. Studien zu einer graphischen Gattung am Beispiel der Werke Bartholomäus Kilians. Weissehorn, Anton H. Konrad Verlag, 1992. 97. és Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1986. 71. kép.

¹²⁰ Galavics: i. m. 53.

¹²¹ Uo. 269.

Koháry István és édesanyja, Balassa Judit fennmaradt levelezéséből tudjuk, hogy az ifjú főúr esetében, hogyan zajlott első disputációjának előkészülete. Egy 1666. január 5-i keltezéssel ellátott, édesanyjának címzett levélből kiderül, hogy Koháry már az év elején a fél év múlva esedékes vizsgáját tervezte, és arra kérte Balassa Juditot, hogy „csináltasson szép és böcsületes köntöst, hogy mind ő Fölsége s mind több itt levő nagy grófok s hercegek előtt böcsülettel compereálhassak, s magamnak böcsületet mind nevemnek akarván nyerni, - ne essek gyalázatba.”¹²² A levelezésből nyilvánvalóvá válik, hogy édesanyja nem fogadta nagy lelkesedéssel a disputáció hírért, aminek okát egyrészt az esemény anyagi vonzata jelenthette. Koháry 1666. január 11-én édesanyjának írt levelében ezt olvashatjuk: „De azon fölöttébb búsúlok, hogy Ngod haragját disputációm végett reám gerjesztettem [...] mivel énnekem most is nincs több eszembe száz aranyánál.”¹²³ A vizsga összege tehát 100 arany forint volt, és emellett természetesen még a bécsi tartózkodás költségeit is fedeznie kellett az özvegynek, akinek másik két fia, Farkas és Imre is Bécsben tanult.

A fiatal főúr végül vizsgáját 1666 augusztusában sikerrel letette, és édesanyjának részletesen beszámolt 1666. augusztus 20-án kelt levelében a disputációra készített emblémáról: „Az disputációm pediglen minthogy ma egy hete, Istennek hála, elég szerencsésen, dob- és trombita-szó alatt végben ment: nem akartam elmúlatni, hogy Ngodnak is emblémámmal ne kedveskedném.”¹²⁴ Ezt követően részletesen leírja tézislapjának képi kompozícióját, amelynek központi témája I. Lipót császár és Margarita Teresa spanyol infánső eljövendő házasságának örvendetes üdvözlete.¹²⁵ A levélből kiderül, hogy Koháry István személyesen mutathatta be a császárnak tézislapját, aki azt az ígéretet tette az ifjú főúrnak, hogy ha karácsonyig még egy vizsgát is letesz, akkor aranylánccal jutalmazza meg.¹²⁶ Ez nem volt meglepő, hiszen a 17. században, a bécsi egyetemen a legjobb diákok a vizsgájukat sub auspiciis imperatoris abszolválhatták, ami annyit jelentett a disputáció védnöke maga a császár volt. Ebben az esetben a disputáló diákok tézislapjaikat I. Lipótnak ajánlották, és a képi kompozíció témáját is a patrónus, azaz a császár személye adta. A disputáción a magyar diákok esetében a császár képviselőjében a kancellár vagy az érsek jelent meg, amelynek sikeres letétele után a defendor aranymedált vagy aranyláncot kapott ajándékba a császártól.¹²⁷ A 17. századból 18 magyar diákról tudunk, akik a császár védnöksége alatt disputáltak, az első magyar diák Koháry István

¹²² Közli: Thaly Kálmán: Koháry István tanuló-kori leveleiből. In: Századok, 10. évf. (1876) 5. sz. 387. Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. január 5.)

¹²³ Közli: Uo. 388. Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. január 11.)

¹²⁴ Közli: Uo. 390. Az eredeti levél MNL-OL C 769. tekercs N° 1032. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. augusztus 20.)

¹²⁵ Appuhn-Radtke: i. m. 96-98.

¹²⁶ Közli: Thaly: i. m. 390., MNL-OL C 769. tekercs N° 1032. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. augusztus 20.)

¹²⁷ Galavics: i. m. 61.

volt, 1666-ban.¹²⁸ Koháry minden bizonnyal nagyon ambiciózus és törekvő diák lehetett, aki tisztában volt azzal, hogy az eseménynek milyen magas a reprezentációs értéke, és a tézislap készítése pedig társadalmi presztízsnövelő szereppel bír. Mindenképpen élni akart azzal a lehetőséggel, hogy második vizsgáját letéve ismét a császár kedvébe járjon, és az ígért aranyláncot is megszerezhesse. Természetesen ehhez édesanyja és gyámja, Baranyay Tamás anyagi támogatására is szüksége volt, ezért nem mulasztotta el, hogy leveleiben újra segítségüket kérje. Édesanyjának nagyon határozottan fogalmazott, és érvekkel próbálta meggyőzni őt, hogy miért van szükség fél éven belül újabb vizsgára. Nem csupán arra hivatkozott, hogy a beígért császári aranylánc 200 aragnál is többet ér, hanem, hogy ezzel újabb tisztességet szerez. Emellett biztosította édesanyját, hogy meghálálja segítséget, és hogy professzora a vizsga kedvéért hamarabb megtanítja, így karácsonyra az egész metafizikát defendálhatja minden probléma nélkül.¹²⁹ Mivel nagyon jól tudta, hogy Balassa Judit a disputáció anyagi vonzata miatt aggódott, ezért leírta, hogy: „két-három holnap alatt az füleki korcsmárul az pénz meggyünne.”¹³⁰

III/2. A tézislap kompozíciója

Koháry második vizsgáját is sikeresen letette, aminek tanúbizonysága 1667-ből fennmaradt tézislapja. A megmaradt embléma művészettörténeti értékén túl, azért is jelentős, mert az első ismert forrása Koháry reprezentációs eszköztárának, valamint a második megnyilvánulása imázsteremtési igényének. A fennmaradt alkotás egy 86,5 cm x 61,5 cm nagyságú rézmetszet.¹³¹ Mivel minden egyes darab szigorú szabályok szerint készült, ezért mindegyiken olvasható a készítőnek neve, a vizsga helye és ideje, a vizsgázó neve, vizsgázó tanárának neve, a vizsga tézisei és a patrónusnak szóló ajánlás is.¹³² Ebből tudjuk, hogy a kompozíció megrajzolója Johann Spillenberger volt, a rézmetsző pedig Bartholomäus Kilian.¹³³ Spillenberger kassai születésű, de I. Lipót udvari képírójaként ismert művész volt, Kilian pedig kora legkiválóbb és legkeresettebb augsburgi rézmetszője.¹³⁴

¹²⁸ A 17. században sub auspiciis imperatoris vizsgát tett 1666-ban, elsőként Koháry István. In: Rath, Margarethe: Promotionen und Disputationen sub auspiciis imperatoris an der Universität Wien. Wien, 1953. (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchiv, 6) 47-164. Rath császári védnökség alatt disputáló, 17. században a bécsi egyetemen tanuló diákjainak a jegyzékét Galavics Géza közli. Galavics: i. m. 77.

¹²⁹ Az eredeti levél MNL-OL C 769. tekercs N° 1032. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. augusztus 20.)

¹³⁰ Közli: Thaly: i. m. 390. Az eredeti levél MNL-OL C 769. tekercs N° 1032. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. augusztus 20.)

¹³¹ Appuhn-Radtke: i. m. 96.

¹³² Uo. 11. (A. Geschichte und Definition des Begriffes Thesenblatt, 11-18.); Galavics: i. m. 270.

¹³³ Uo. 96.; Galavics: i. m. 97-98.

¹³⁴ Kemény Lajos: Képíró Spillenberger. In: Művészet, 9. évf. (1910) 2. sz. 87., Appuhn-Radtke: i. m. 37-38. (C. Das Thesenblatt des künstlerisches Phänomen)

1. kép: Koháry István tézislapja, 1667.

(Közli: Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány török ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 71.kép) Eredeti lelőhely: Národní knihovna České republiky (A Cseh Köztársaság Nemzeti Könyvtára)

A bécsi egyetemen második vizsgáját előadó Koháry tanára a neves osztrák jezsuita professzor, Ludovicus Wechtler¹³⁵ volt, akinek az elnöklete alatt megvédte téziseit. Az ajánlás szövege magához a patrónushoz, azaz I. Lipót császárhoz szolt. A kép kompozíciója ismételt, az első tézislaphoz hasonlóan, allegória a császár és a spanyol infánsó házasságára, de a központi téma I. Lipót császár, mint a háborúban és békében is kiváló uralkodó üdvözlése volt.¹³⁶

Az allegorikus ábrázolás rendkívül összetett, és minden egyes eleme tökéletesen illeszkedik a császári imázs kritériumrendszeréhez és elemeihez, amelyeket természetesen Koháry tézislapjának is követnie kellett. A kép középpontjában a babérkoszorús, lován megérkező császár látható, aki körül allegorikus alakok jelennek meg. A feje felett a római mitológiából ismert Merkúr (az istenek szárnyas hírnöke) tűnik fel, aki a kezében levő szalagon olvasható felirattal adja meg az embléma mottóját: **LEOPOLDO AVGVSTO DVPLICES IN BELLO AC PACE CORONAS**. A háborúban és békében is jó uralkodó toposzát eleveníti fel ezzel az alkotás, amelynek jellegéje egyben egy kronogramma is, betűszámai a disputáció évét, 1667-et adják.

Cesare Ripa *Iconologia* című művét, amely először 1593-ban jelent meg Rómában, 1603-as, második kiadását a szerző már több száz illusztrációval díszítette. A 17. században az egyik legnépszerűbb mű volt Európában, az ismert metszetek allegóriáinak, szimbólumainak értelmezését tekintve. Koháry tézislapján, a császár fején megjelenő babérkoszorú Ripa műve alapján jelképezi az erényt, a megbecsülést és egyben a dicsőséges győzelmet is.¹³⁷

A császár jobbán (a kép bal oldalán) látható a békét megtestesítő istennő, aki fején babérkoszorúval egy olajágot nyújt át Lipótnak. Az olajág jelképezi a békét, a bőséget, az irgalmasságát, de ugyanakkor a hallhatatlanságot is.¹³⁸ Mögötte három emblematikus női alak áll, az első egyik kezében egy pajzsot, a másikban pedig egy fáklyát (a kiválóság és buzgóság jelképe, de Hymeneust, az esküvő istenét is gyakran égő fáklyával a kezében ábrázolták, amely a kölcsönös megbecsülést és a ragyogó nagylelkűséget szimbolizálta)¹³⁹ tart. A pajzson két korona (az osztrák és a spanyol) rajzolódik ki, amelyek gyönggyel összefűzve kerülnek ábrázolásra, Lipót és Margarita házasságára utalva, amelyet a pajzson látható felirat is megerősít: **AVITIS DE FVIT SOLA MARGARITA HISPANA CORONIS**. A jellege betűszámai, az 1667-es évet jelölik, amikor a pár első gyermeke megfogant. A női alak lábánál látható bikaszarv (bőségszarv), amelyet a gyümölcsök sokasága díszít, a békében növekvő bőséget és

¹³⁵ Appuhn-Radtke: i. m. 96., Wechtler 1667 elején kiadott műve a császári pár egybekelését ünnepli: *Nodus Gordius Austriae et Hispaniae*. Vienna, 1667. [Ludovico Wechtler]. Wechtler, I. Lipót és Margarita Terese spanyol infánsó házasságát a gordiuszi csomóhoz hasonlítja.

¹³⁶ Uo. 96.

¹³⁷ Ripa, Cesare: *Iconologia*. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta: Sajó Tamás. Budapest, Balasso Kiadó Magyar Képzőművészeti Főiskola, 1997. 606. (erény, megbecsülés); 41. (dicsőséges győzelem)

¹³⁸ Uo. 65. (béke); 249. (bőség); 156, 395. (irgalmasság); 119, 228 (hallhatatlanság)

¹³⁹ Uo. 247, 543 (buzgóság, kiválóság); 127. (Hymeneus)

termékenységet szimbolizálják. Ripa értelmezésében a bikaszarv képes a gyűlölködést barátsággá változtatni.¹⁴⁰

A másik bőségszarvas Pax figura, aki lanttal (a lélek finomságára utal)¹⁴¹ kezében jelenik meg, a harmóniát szimbolizálja, a CONSONAT GERMANIA ALAVDIS jelígyével. Sibylle Appuhn-Radtke véleménye szerint ez arra utal, hogy nem minden esetben csak a sas lehet Ausztria címereállata, hanem a pacsirta is.¹⁴² A kronogramma ebben az esetben az 1657-es évet mutatja, amikor Lipótot német-római császárrá választották.¹⁴³ A harmadik női alak kezében fáklyával és pajzzsal áll a háttérben. A pajzson gránátalmák láthatók, amelyeket a felkelő nap ragyog be, a következő jelmonddal: EX ORITVI MVNDI VOTO SERENVS AVSTRIIS CORONIS. A gránátalma szintén az összhang szimbóluma,¹⁴⁴ és a gránátalmák a császár és császárné közötti harmóniát, ugyanakkor jövőbeni utódaikat is jelképezik. A kronogramma az 1640-es évet jelöli, ami Lipót születési éve, de egyben magában foglalja az 1641-es évet is, amikor Margarita császárné született.

Lipót balján (a kép jobb oldalán), a béke antitézise, azaz a háború kerül megjelenítésre allegorikus alakok formájában. A császár mellett, aki kezét a kardja markolatán pihenteti, Bellona alakja tűnik fel harci felszerelésben, Minervaként ábrázolva, pajzzsal és lándzsával a kezében. A lándzsa az erő, a harci hírnév és egyben a bűn feletti állandó örökös szimbóluma.¹⁴⁵ Mögötte három férfialak jelenik meg. Az első egy idősebb szakállas harcos, kezében karddal és pajzzsal, ez utóbbin a következő felirattal: LVMINE TERTIO PRIVATA RECEDIT. A pajzsán levő képen egy országalma látható, amelyet beragyog a Nap, és ennek árnyékában ott van a Hold. Az országalma a keresztény világot, a Hold az oszmán birodalmat, míg a Nap magát a császárt szimbolizálja.¹⁴⁶ A képi reprezentáció és a jelígye betűszámai (1664) egyértelműen Lipót dicsőséges szentgotthárdi csatájára utalnak, ahol fényes győzelmet aratott a félhold, azaz a török felett. Az újabb történelmi kutatásokból azonban tudjuk, hogy a keresztény sajtó és a nyugati röpiratirodalom propagandájának, valamint a történetírók elfogult megállapításainak volt köszönhető, hogy a csata keresztény diadalként került be a köztudatba és a történelmi emlékezetbe, és ennek a történészszakma is hitelt adott.¹⁴⁷ Kétségtelen, hogy a keresztény hadak sikereket értek el az oszmánokkal szemben, de tényleges győzelmet nem arattak.

¹⁴⁰ Uo. 449. (bőség, termékenység); 116. (egyetértés)

¹⁴¹ Uo. 110. (lélek-lant)

¹⁴² Appuhn-Radtke: i. m. 98.

¹⁴³ G. Etényi Nóra: Pamflet és politika. A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában. Budapest, L'Harmattan, 2009. 143.; Ugyanebben az évben nevezték ki id. Koháry István Fülek várkapitányává is. MNL-OL C 990. tekerics N° 7674. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) id. Koháry István füleki főkapitányává való kinevezésének tanúsító okirata. (Pozsony-Pozsonyi Káptalan, 1676.)

¹⁴⁴ Ripa: i.m. 117. (összhang)

¹⁴⁵ Uo. 451. (erő, kiválóság, örökös, béke)

¹⁴⁶ Appuhn-Radtke: i. m. 98.

¹⁴⁷ Sudár Balázs: A zsarnócai csata (1664) – török szemmel. In: Történelmi Szemle, 58. évf. (2016) 3. sz. 478.

A másik alak egy fiatal férfi, aki nyíllal és pajzzsal felszerelve kerül ábrázolásra, a pajzsán a következő mottóval: SANGVINEO NIMBO PALLIDA LVNA RIGAT. A kronogramma ez esetben is 1664-et ad, a képi ábrázoláson a Hold jelenik meg a felhők fölött, amelyekből esik az eső az egyre növekvő babérbokorra, amely azt szimbolizálja, hogy a török háborúk alatt nőtt a Habsburg ház dicsősége.¹⁴⁸ A harmadik allegórikus férfialak babérbokorúval a fején tűnik fel, a pajzsán az **INDVSTRIA FREGIT LEO FORTIOR ARCV**M jelisével, az 1664-es kronogrammmal és egy ágaskodó oroszlánal.¹⁴⁹ Mindegyik alak esetében megfigyelhetjük, hogy a lándzsa, a kard, vagy az íj mellett pajzsot is viselnek, amely a győzelmet és a viadalt jelképezi bármely ellenséggel szemben.¹⁵⁰

A kompozíció üzenetét tovább erősíti a kép felső részén, az ún. égi szférában feltűnő allegórikus alakok megjelenítése. A háború és a béke istenei érkeznek diadalszekereken, akik közösen tartanak egy olajággal díszített babérbokorút, ennek közepén egy jogart és egy kardot tartó kéz között jelenik meg Isten szeme. A kard Ripa értelmezésében az igazságnak, a gonosztevők megbüntetésének a jelképe, de ugyanakkor szimbolizálja a bátorságot. A jogar pedig a hatalom, a kormányzás és a tettekkészség megjelenítője.¹⁵¹ A békét megtestesítő női alak (Vénusz perszonifikációja) szekerét öt galamb, míg a háborút megtestesítő férfialak (Mars perszonifikációja) szekerét két sas húzza. A férfi kezében lévő zászlón egy megkoronázott kétféjű sas látható. A háborúban és békében is sikeresen uralkodó Lipót császár dicsérete a patrónusnak szóló ajánlóban, szavakban és nem csak képekben válik nyomon követhetővé.¹⁵² A dedikáció kronogrammjára 1666, ami a pár házasságának éve, és a Habsburg ház nagyságának növekedése, a béke ünneplése. Ugyanakkor utalás történik a hadi sikerekre is, a háborúban győztes császár dicsérete, híres mottójának (*Industria et Consilio*) felidézésével ünnepli az oszmánok felett aratott győzelmet.

¹⁴⁸ Uo. 98.

¹⁴⁹ Schumann: i. m. 98-99.

¹⁵⁰ Ripa: i. m. 71. (viadal), 608. (győzelem)

¹⁵¹ Ripa: i.m. 238. (igazság), 237-239, 393. (büntetés); 595. (bátorság); 239. (hatalom, kormányzás); 286. (tettekkészség)

¹⁵² „Adsum iterum AVGUSTISSIME IMPERATOR, qui in com-/muni orbis plausu, quando a**DaM**ante no**Vo** so**L** et **LV**na **LI**gabant**Vr**, feliscissimum/ superiori an(n)o Hymenaeum demissimé sum veneratus: perennem Bello ac pace felicitatem Tu-/am, ac obtentas in utroq(ue) Coronas gratulaturus. Haec felicitas non tam **TVA**, quam Tuorum est, / quod in lucem editus natus sis ad Coronas: viduato Caesare Imperio concordibus Electorum/ suffragiis Tibi delatum sit Imperiale Diadema: ornaretur hoc pretiosissimá Orbis Austriaci/ **MARGARETA**, Et haec in pace quidem: in bello veró, quod laureas **Tvas** rigarit Luna Otho-/mannica, cuius et fregisti arcum **INDVSTRIA** et **CONSVLIO** arrogantem splendorem/ecylypsasti. describo haec iam sudore Philosophico, paratus posthac sanguine meo Augustis-/simae Maiestatis Vestrae felicitatem ac Victorias, Parentis mei secut(us) exemplum exare./ Ita vovet Maiestatis Vestrae/ Infimus Servus Stephanus Koharj.”

III/3. Az imázspolitikai koncepció, és eredménye

Koháry tézislapjának minden egyes részlete tökéletesen beleillik Lipót császár imázspolitikájának koncepciójába. A császár mottója 1655-től a *Consilio et Industria*, amely a német nyelvű korabeli forrásokban „mit Rath und Fleiß”-ként jelenik meg, jelentése: készakarva (tettel) és serénységgel.¹⁵³ Ehhez a mottóhoz egy szimbólumrendszer is tartozott, amelynek elemeit képezték: az isteni szem, a napsugarak, a felhők, a kardot és jogart tartó kéz, a világömb és az olajágak.¹⁵⁴ Ezek a szimbólumok a császár imázsának alkotó elemeivé váltak, és a korabeli művészek császárábrázolásain is felfedezhetők voltak, például Philip Kilian vagy Benjamin von Block neves rézmetszők művein.¹⁵⁵ Ezzel egy időben „debütáltak” azok az ábrázolások, amelyeken Lipót császárt oroszlánként jelenítették meg, és nevét a békével és a háborúval párosították.¹⁵⁶ Az 1657-ben megnyíló császárválasztó birodalmi gyűlés pedig még inkább Lipótra irányította a figyelmet. Császárrá választását követően a német nyelvű sajtóban egyre inkább elterjedtté vált I. Lipót és a Nap szimbólumának összekapcsolása (*Leopold als die andre Sonne neben Gott*).¹⁵⁷

Az 1660-as évek első felében a lipóti imázspolitikát jórészt ez az irány határozza meg, azaz a Habsburg Birodalom dicsőségének propagálása, az uralkodó dinasztia történetiségének bemutatása, az ősök nagyságának megjelenítése egyfajta legitimációs igénnyel Lipót uralkodásának sikerességére helyezve a hangsúlyt.¹⁵⁸ Ebben az évtizedben azonban olyan jelentős változások történtek, amelyek az udvar reprezentációját és propagandáját is megváltoztatták. Az egyik ilyen jelentős esemény volt az 1663-1664. évi török háború és a békekötés az oszmánokkal, a másik pedig a franciákkal szembeni politika előtérbe kerülése.

Az imázsváltást több tényező is befolyásolta, többek között Johann Weikhard Auersperg (Lipót édesapjának, III. Ferdinándnak volt meghatározó politikusa) helyett Johann Ferdinand Porcia (velencei követ) első miniszterré való kinevezése.

A török elleni háború, majd a történetírásban később szégyenteljesnek titulált vasvári béke megkötése, nem csupán csalódást váltott ki a Magyar Királyságban, de egyúttal az új politikai irányvonal propagálása is volt. Porcia ugyanis a diplomáciában határozottan megfogalmazta a

¹⁵³ Schumann, Jutta: *Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I.* (Colloquia Augustana, 17.) Hrsg. Johannes Burkhardt – Theo Stammen, Berlin, 2003. 94.

¹⁵⁴ Uo. 96.

¹⁵⁵ Uo. 96.

¹⁵⁶ Uo. 99-100.

„[...] da doch sonsten dieser Löwenhaffte Helden-Namen, bey diesem Liebholden Ertz-Hauß herkommen, und dessen aigen ist.” – Johann Baptist Suttinger; „Leopold, du Löwenheld! Man wird bald O Leopold, Liebhold nennen dich auf Erden, Weil der Friedens Oelzweig wird, nach dem Sieg dein Zepter werden.” – Jacob Sandart. Idézi: Uo. 99.

¹⁵⁷ Uo. 100.

¹⁵⁸ G. Etényi: i. m. 142.

Habsburgok európai érdekeit, ami az abszolutizmus minél előbbi megvalósítását sürgette,¹⁵⁹ többek között a franciákkal szembeni konfliktus miatt. Ez természetesen egy franciaellenes propagandában¹⁶⁰ is megnyilvánult, amely a császári reprezentáció átalakulását is jelezte. A török elleni hadszíntérről a hangsúly áthelyeződött, mivel a franciákkal való nyílt összetűzés más politikai érdekeket rejtett.

A Magyar Királyságban is egyértelműen érezhetővé vált, hogy 1664 után, majd később a visszafoglaló háborúk idején a magyar főuraknak már nem lett kezdeményező szerepe a török elleni küzdelmekben.¹⁶¹ Galavics Géza szerint ez nyomon követhető módon megnyilvánult az oszmánok elleni harc képzőművészeti reprezentációjában is, amely halvány visszfénye volt az 1640-es és 1650-es évek művészetének.¹⁶² Galavics szerint a változás szele egyértelműen érződött Koháry tézislapján is, amelynek ajánlása szerint a földkerekség közös tapsa/tetszése (in communi orbis plausu) övezte Lipótot, a béke bajnokát. Ez korántsem volt így, hiszen a vasvári béke a magyar elit ellenzésével találta szemben magát. A császári reprezentációban a visszafoglaló háborúk előtt, egyáltalán nem volt hangsúlyos a török elleni harc és a bécsi udvar összekapcsolása a képi kompozíciókban.¹⁶³

Annak ellenére, hogy a császári imázsban bekövetkező változás egyértelműen tükrözte a megváltozott politikai helyzetet, a magyar politikai elit viszonyulása a változó helyzetekhez és az új magyar politikai generációnak a szerepvállalása meghatározó volt e szituációban. Esterházy Pál, aki részt vett az 1663-1664. évi hadjáratban, és a török elleni küzdelem szószólója volt, érezte, hogy az udvarban jelentős változások mennek végbe, amelyet ő Porcia halálához (1665) kötött.¹⁶⁴ Ebben az időben növekedett Johann Hoher befolyása, aki rövid időn belül jelentős lépcsőfokokat ugrott az udvari ranglétrán.¹⁶⁵ Hoher egyértelművé tette, hogy a célja a magyar intézményrendszer megreformálása és a birodalomba való beolvasztása.¹⁶⁶ Ilyen körülmények között felvetődik a kérdés, hogy a magyar politikai elit, hogyan értékelte helyzetét e változások következtében?¹⁶⁷ Ráadásul meghatározó tényező volt, hogy az egyre nagyobb számú katolikus vagy rekatolizált (Nádasdy Ferenc siennai peregrinációt követően, 1642-ben katolizált) főúri réteg, miként tud felülkerekedni a felekezeti

¹⁵⁹ R. Várkonyi Ágnes: Szimuláció, etika és törvényesség 1660-1711. In: Szinlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk.: G. Etényi Nóra-Horn Ildikó. Budapest, L'Harmattan, 2010. 260.

¹⁶⁰ Schumann: i. m. 117.

¹⁶¹ Galavics: i. m. 100.

¹⁶² Uo. 100.

¹⁶³ Uo. 98.

¹⁶⁴ Várkonyi Gábor: A magyar politikai elit generációi az országegyesítés időszakában, 1663-1703. In: Rendszerváltás(ok) Magyarországon. Szerk.: Gerhard Péter – Koltai Gábor – V. László Zsófia. Budapest, Mundus Novus, 2010. (Antall József Baráti Társaság Évkönyvei, 26.) 38.

¹⁶⁵ R. Várkonyi Ágnes: A királyi Magyarország 1541-1686. Budapest. Vince Kiadó, 1999. 117.; Uo.: Szimuláció... i. m. 260.

¹⁶⁶ Uo. 260-261.

¹⁶⁷ Uo. 37.

vitákon; a török elleni küzdelem és a rendi hagyományok továbbvitele, mennyire kivitelezhető, valamint a legújabb generációtól, köztük Koháry Istvántól, mit várhat a magyar politikai élet.

Koháry nagyszombati és bécsi egyetemi tanulmányai alatt teljes mértékben jezsuita szellemiségben nevelkedett, és Bécsben disputációival a császár kegyeit kereste, tézislapjával I. Lipót házasságát üdvözölte, amely esemény egyértelműen azt jelezte, hogy a császár igényt tart a spanyol örökségre, és V. Károly örökébe lép. Az ünnepélyes szertartást, ahol a magyar egyházi és politikai elit is jelen volt, még az 1667-1668-as évben is ünnepségek sorozata követte.¹⁶⁸ A pezsgő bécsi élet valószínűleg Koháryt is magával ragadhatta, bár már 1667 elején, arról számolt be édesanyjának írt levelében, hogy megunta a várost.¹⁶⁹

Koháry bécsi tartózkodása alatt végig tanulmányainak szentelte magát, és látszólag olyan fontos kérdésekkel, mint a füleki főkapitányság helyzete nem foglalkozott. Mivel édesapja 1664. július 19-én a Léva melletti garamszentbenedeki, török ellen vívott csatában elesett,¹⁷⁰ Balassa Judit özvegységre jutott, és a füleki kapitányi poszt, amelyet idősebb Koháry töltött be, üresen maradt. Fülek nagyon fontos stratégiai várnak számított, ezért azonnal ki kellett valakit nevezni az élére. Édesapjának még 1657-es kinevezésekor I. Lipót édesapja, III. Ferdinánd ígéretet tett, hogy halálát követően elsőszülött fia fogja a füleki kapitányi posztot megkapni.¹⁷¹

Koháry ekkor még csak 15 éves volt, és épp ez időben készült Nagyszombatból a bécsi egyetemre átmenni. I. Lipót által az Udvari Haditanács azonban megerősítette Koháry kinevezését, de nagykorúságának eléréséig, illetve amíg tanulmányait folytatja biztosítani kellett édesanyjának és gyámjának, Baranyay Tamásnak az ifjú jogait. Az ő meglátásuk szerint ez egyáltalán nem volt könnyű feladat és az édesanya úgy gondolta, hogy segítségre lesz szüksége. A jelentős Koháry vagyonra sokaknak fájt a foga, és Balassa Judit nem akarta, hogy valaki rátegye a kezét. Már 1664. július 26-án írt Szelepcsényi Györgynek, aki akkor még kalocsai érsek és kancellár volt, hogy mindenképpen járjon közben a család érdekében, azaz kérte, hogy támogassa abban, hogy Istvánt nevezzék ki füleki főkapitánynak, illetve már ekkor kérte a kancellárt, hogy Imre fia a szécsényi főkapitányi posztot szerezhesse meg.¹⁷²

Ez azonban csak egy feladat volt, közben egy olyan személyt kellett keresni a füleki alkaptányi posztra, aki megfelelően látja el a feladatát, megbízható és tisztában van vele, hogy megbízatása csakis addig szól, amíg az ifjú főúr haza nem érkezik. Itt is csak a közbenjárás

¹⁶⁸ Viskolcz Noémi: Magyar arisztokraták I. Lipót esküvőjén 1666-ban. In: „Ez világ mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk: Bubryák Orsolya. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat Kiadó, 2010. 133.

¹⁶⁹ Közli: Thaly: i. m. 395. Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1667. január 15.)

¹⁷⁰ Kozicz: i. m. 35.

¹⁷¹ MNL-OL 990. tekercs N° 7674. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) id. Koháry István füleki főkapitánnyá való kinevezésének tanúsító okirata. (Pozsony-Pozsonyi Káptalan, 1676.)

¹⁷² MNL-OL 768. tekercs N° 1011. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Szelepcsényi György kalocsai érseknek (Csábrág, 1664. július 26.)

jöhetett szóba, mivel nem a család joga volt a döntés. Az uralkodó Unger Mártont nevezte ki Fülekre élére, de Komjáti Zoltán Igor történész hívta fel arra a figyelmet, hogy létezik egy másik irat is, amelyben a nádor, Wesselényi Ferenc Petróczy Istvánt nevezte meg főkapitányként.¹⁷³

Unger Márton nyerte el a megbízatást, de ő még 1664-ben elhunyt. Ekkor kezdhetette meg a család kampányát Bélteki Pál mellett, aki Szécsényben alkaptány volt, és akit jól ismertek. Természetesen minden egyes eseményről Baranyay Tamás tájékoztatta leveleiben Koháryt,¹⁷⁴ de nagyon valószínű, hogy az ifjú főúr fel sem fogta ekkor, hogy ezek a jövőre nézve milyen fontos ügyek, a bécsi évei alatt egyetlen általa írt levélben sem találkozunk azzal, hogy Fülekre foglalkozna. Azt a levelet, amelyet maga Louis de Souches tábornok írt neki, azzal kapcsolatban, hogy Bélteki beiktatása megtörtént, és hogy esküdtesse fel új beosztottját, egyszerre továbbította Baranyaynak, aki azonnal Balassa Juditot értesítette.¹⁷⁵

Miközben anyja olyan meghatározó politikusoktól kért tanácsot leveleiben, mint Wesselényi Ferenc, vagy Zichy István, addig az ifjú kizárólag a tanulmányaival volt elfoglalva.¹⁷⁶ Ez 1664-ben és 1665-ben még nem jelentett nagyobb gondot Balassa Juditnak, és többször írta fiának, hogy ne aggódjon, mert ő mindent kézben tart,¹⁷⁷ de 1666-tól a levelekben éreződik a hangnembváltás. A korban bevett gyakorlat volt, hogy amíg egy ifjú tanult, vagy még nem volt megfelelő korban, addig helyettesítést állítottak posztjára, aki meghatározott ideig ellátta a feladatokat. Koháry esetében is ez volt a helyzet, a problémát a családnak az jelentette, hogy úgy tűnt a megfelelő kort betöltő ifjú nem igen siet haza, és húzza-halasztja tanulmányait.

Nem meglepő, hogy az édesanya egyre feszültebb volt, hogy fia nem akar hazajönni, és ahelyett, hogy a család ügyei járnának a fejében, inkább disputációi kötik le. Valószínűleg tudatos volt az is, hogy az édesanya már 1665-től a levelei címzésében főkapitányként nevezte meg fiát.¹⁷⁸

Az özvegy azt is nehezen viselte, hogy egyre többször akadt gondja nemesekkel, katonákkal, rokonokkal, akik a családi birtokokat és jövedelmeket akarták megszerezni. Ez ügyben a

¹⁷³ MNL-OL E 200, 11. csomó, 32. tétel (Acta Diversarum Familiarium), fol. 18. Wesselényi Ferenc nádor levele a füleki végvár tisztjeinek (Kassa, 1664. július 24.); Komjáti Zoltán Igor: A füleki végvár működtetése Koháry II. István főkapitányságának idején (1667-1682). Debrecen, 2011. 15. (Doktori értekezés)

¹⁷⁴ MNL-OL C 771. tekerics N° 1419. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Koháry Istvánnak (Pozsony, 1664. november 21.)

¹⁷⁵ MNL-OL C 769. tekerics N° 1080. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1665. április 8.)

¹⁷⁶ MNL-OL C 1294. tekerics N° 15421. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Balassa Judit levele Wesselényi Ferenc nádornak (Csábrág, 1665. december 21.), MNL-OL C 769. tekerics N° 1023. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Zichy István kamaraelnök levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1665. január 26.) – Zichy, Balassa Judit tanácskérő levelére küldött válaszlevele.

¹⁷⁷ „Az minapbanis jrtam vala ides fiam, semitse busul, mert en iten mindezenekre gondot viselek, ha Isten haza hoz, nem leszen károdra...” MNL-OL C 771. tekerics N° 1422. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1665. június 2.)

¹⁷⁸ MNL-OL C 771. tekerics N° 1422. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1665. június 10.)

nádornak írt, hogy segítségét kérje.¹⁷⁹ Sőt a család többi tagját is arra buzdította, hogy írjanak a palatinusnak fia érdekében.¹⁸⁰ Wesselényit még I. Lipót is utasította egyik levelében, hogy mindent tegyen meg a család védelme érdekében.¹⁸¹

Balassa Judit haragja fia disputációja miatt, - így már érthető. A költségek mellett sokkal valószínűbb, hogy azt nem nézte jó szemmel, hogy fia Bécsben időzik. Az özvegy félt, hogy így előbb-utóbb kisémmizik őket, ami túlzó aggodalom volt részéről. Koháry is tudhatott anyja aggályairól, és arról is, hogy az özvegy sok esetben másoktól kért tanácsot vele kapcsolatban, ezért írta anyjának második disputációja előtt, 1666. augusztus 20-án kelt levelében: „nem szükséges, hogy senkitől tanácsot kérjen e miatt, hanem csak akaratját és kegyes választját jelentse meg.”¹⁸²

Wesselényi Ferenc volt az, aki nagyon világosan és egyértelműen fogalmazta meg Balassa Juditnak címzett egyik levelében, hogy mi lenne az ajánlatos teendő a család birtokainak és vagyonának védelme érdekében: „Ugy látom édes Hugom Aszon addigh tanullia az Kglđ fia az Egék forgassát, hogy ha tovabis azt kövéti, s az vigházakba nem megyen lakni mindénibül ki forgattya magát.”¹⁸³

Nem véletlen, hogy 1667-től Balassa Judit próbálta keményebben fogni fiát. Az ifjú főúr 1667. január 15-én kelt levelében ezt írta: „Hogy régtől fogvást Nagyságod levelét nem vettem, eléggé csudálkozom, és hogy sok rendbéli alázatos kérésimet Nagyságod megvetette, fölöttébb bánom.”¹⁸⁴ Ugyanebben a levélben írta, mintha csak anyjára akarna hatni, hogy megunta Bécsset és hogy: „[...] hanem azért inkább Nagyságod méltóztassék az odaalá való hírekrül tudósítani”.¹⁸⁵ Valószínűleg Koháry célja édesanyja megnyhítése volt, mert ekkor még esze ágában sem volt Fülekre menni, majd 1667 nyarán, a második vizsgája letételét követően indult haza. Eközben Balassa Judit ismételten leveleivel próbálta a magyar politikai vezetők további támogatását biztosítani.¹⁸⁶ Amikor 1667 márciusában Wesselényi meghalt, aki az egyik legfőbb segítője volt az özvegynek, Koháry még mindig Bécsben volt.

¹⁷⁹ MNL-OL C 1294. tekerics N° 15421. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Wesselényi Ferenc nádornak (Csábrág, 1665. december 21.)

¹⁸⁰ MNL-OL C 768. tekerics N° 1005. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Bosnyák Juditnak (Csábrág, 1666. március 3.)

¹⁸¹ MNL-OL E 200, 11. csomó, 32. tétel (Acta Diversarum Familiarum), fol. 20-21. I. Lipót levele Wesselényi Ferenc nádornak (Bécs, 1666. október 10.)

¹⁸² Közli: Thaly: i. m. 391. Az eredeti levél MNL-OL C 769. tekerics N° 1032., (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. augusztus 20.)

¹⁸³ MNL-OL C 1275. tekerics N° 12383. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Wesselényi Ferenc nádor levele Balassa Juditnak (Murány, 1666. szeptember 2.)

¹⁸⁴ Közli: Thaly: i. m. 394. (Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1667. január 15.)

¹⁸⁵ Közli: Uo. 395. Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1667. január 15.)

¹⁸⁶ MNL-OL C 769. tekerics N° 1033. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Zichy István levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1667. január 28.) Zichy írja, hogy megkapta Balassa Judit korábbi levelét, és nyugtatja, hogy ő és a nádor is felajánlja további segítségét.

Balassa Judit és Baranyay Tamás folyamatos közbenjárása mégis eredményes volt, hiszen szerintük az ország főbb tisztségviselőinek pártfogása nélkül nagy valószínűséggel nem várták volna meg, amíg Koháry Fülekre megy. Az a tény, hogy három éven keresztül, amíg az ifjú főúr Bécsben tanult fel sem merült másnak a neve a főkapitányi posztra, azt bizonyítja, hogy az Udvarnak is érdeke volt, hogy Fülel Koháry kézen maradjon, valamint a magyar nemesség országban belüli pozíciószerezésének stabil helyzetét is mutatta. Ráadásul sok esetben a családi aggodalmakat túlzónak bizonyultak e kérdést illetően.

Koháry miután 1667 júniusában letette második disputációját, már nem húzhatta tovább tanulmányait, és be kellett látnia, hogy eljött az idő a hazatérésre. A vizsga után azonban nem egyszerre Fülekre ment, hanem néhány napot nevelőapjánál töltött, aki ebben a pár napban valószínűleg „gyorstalpaló” jelleggel igyekezett felkészíteni az ifjút, mi vár rá.¹⁸⁷ 1667. július 1-jén már ismét Bécsben volt, ahol az Udvari Haditanács előtt letette a főkapitányi esküt.¹⁸⁸

1667 júliusától Koháry tehát már Füleken tevékenykedett főkapitányként.¹⁸⁹ Ekkor a 18 éves ifjú semmilyen katonai és vezetői tapasztalattal nem rendelkezett. A tudományok világában nevelkedett, és csak a tanulmányok kötötték le minden idejét, ráadásul bécsi környezetben. Egészen eddig nem érdekelté más, minthogy tanuljon, és ahogy több levelében is említi, hogy a hercegek és grófok világában ismerőssé váljon.¹⁹⁰ Már nagyszombati leveleiből is kitűnik, hogy nagyon zavarta, ha a többi ifjú főúr tanulótársával nem tudta felvenni a versenyt, azaz, ha nekik valamiből több vagy szebb volt, azonnal írt édesapjának.¹⁹¹

A fennmaradt levelekből nehéz lenne az ifjú Koháry személyiségét és gondolkodásmódját megrajzolni, de néhány tény bizonyosan megállapíthatunk. Biztos, hogy a nagyszombati és a bécsi évek alatt a jezsuita nevelés hatására, nemcsak latinul tanult meg kitűnően, hanem a katolikus vallás és a király feltétlen hívévé vált. Tudatában volt annak, hogy a jó hírnév, a jó és megfelelő imázs kialakítása milyen jelentős. Ambiciózus és törekvő diákként, a császár kegyeit kereste, és a bécsi udvari körökben is járatos volt, ahol elsajátíthatta az udvari viselkedés szabályait, és megtanulhatta a protokoll, valamint a személyes érdekérvényesítő kommunikáció hatékony menetét. Tisztában volt azzal is, hogy jó kapcsolati háló kialakításával, vagy a meglévő felhasználásával könnyebben elérheti céljait. Már fiatalkori leveleiből kiderül, hogy

¹⁸⁷ MNL-OL C 771. tekercs N° 1426. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Vedred, 1667. június 21.)

¹⁸⁸ MNL-OL C 771. tekercs N° 1427. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István hűségesküje az Udvari Haditanács előtt (Bécs, 1667. július 1.)

¹⁸⁹ MNL-OL C 771. tekercs N° 1428. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Bécs, 1667. július 28.) Koháry Farkas, örömét fejezi ki, hogy bátyja, István szerencsésen haza ért.

¹⁹⁰ Közli: Thaly: i. m. 387. Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. január 5.)

¹⁹¹ „[...] következő húsvétra küldjön számunkra paripákat, mivelhogy az Zichy úrfiaknak immár vagyon szép festett paripájok,” Koháry István levele édesapjának, id. Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1664. március 28.) Közli: Thaly: i. m. 385. Az eredeti levél: MNL-OL C 769. tekercs N° 1129. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.)

ügyeit határozottan intézte, és ha édesanyja vagy gyámja anyagi támogatása késett, akkor ő vette kezébe az irányítást, és a megfelelő mennyiségű összeget, amelyre szüksége volt célja elérése érdekében, előteremtette. Természetesen ehhez a kapcsolati hálót használta fel, és kölcsönként¹⁹² (legtöbbször Zichy Istvántól), vagy egyéb kiadásainak összegéből vett el.¹⁹³ Bizonyos, hogy munkálkodott benne a megfelelési vágy is, ezt nem csupán két disputációja és tézislapjai bizonyítják, hanem az is, hogy a 17. században ő tett le először vizsgát sub auspiciis imperatoris. Ráadásul a császár személyesen fogadta, ahol bemutathatta emblémáját. Kétséget kizáróan ebben a kegyben nemcsak kiváló tanulmányai eredményei miatt részesült, hanem édesapja hírneve és a család jó kapcsolatai is szerepet játszottak benne. Nagy valószínűség szerint a megfelelni akarás (I. Lipót irányába) motiválhatta akkor is, amikor már ténylegesen Fülel főkapitánya lett.

Az új tisztség, a főkapitányi rang egy teljesen új feladatot jelentett az ifjú Koháry számára, aki hirtelen nagyon jelentős katonai tisztségviselővé vált, és nagyon magas elvárásoknak kellett megfelelnie. Valószínűleg apja halálát követően tudta, hogy előbb-utóbb el fog jönni ez a pillanat, de leveleit olvasva nem mondhatjuk el, hogy ezt nagy örömmel várta. Egyes történetírói szerint az ifjú főurat inkább a papi pályára szánták, és őt is e hivatás vonzotta,¹⁹⁴ de nem tartom valószínűnek, hogy ennek teret engedett volna a család, főleg a családi levelezést tekintve, erre sehol nem történik utalás. Az sem elhanyagolható tény, hogy a Bécsben tanuló magyar főurak számára, ha megfelelő kapcsolatokkal és anyagi tőkével rendelkeztek (a Koháry család esetében mindkettő adott volt), akkor ez akár átjárási lehetőséget is biztosíthatott az egyetem és az udvar, vagy esetleg a kormányzati szervek között.¹⁹⁵ Nem tudni arról, hogy Kohárynak ilyen irányú tervei lettek volna, de az biztos, hogy a lehetőség adott volt számára, viszont édesapja hirtelen halála megváltoztatott mindent, és egy új szerepkörbe „kényszerítette” az ifjút.

¹⁹² Közli: Uo. 388. Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. január 11.)

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ Komárik: i. m. 18., Illésy: i. m. 5.

¹⁹⁵ Vö.: Pálffy Géza: A magyar nemesség bécsi integrációjának szinterei a 16-17. században. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest, MTA TKI, 2002. 307-331.

IV. „... obedienter, fideliter ac pro officio boni viri fidelisque Capitanei exequi velle” - Az imázsépítés feltételrendszerének kialakítása (1667-1678)

IV/1. A kapcsolati háló 1664 és 1667 között

Ahhoz, hogy egy főúri család fiú gyermeke karriert építsen, elengedhetetlen volt a megfelelő színvonalú oktatás, és szinte majdnem minden esetben a tanulmányi idő alatt néhány éves külföldi tanulmányút tapasztalatszerzés céljából. A jó imázs kialakítása, és ennek megfelelő reprezentálása a karrier építésének fontos feltételei voltak, és ezt a megfelelő anyagi háttér és a jó kapcsolati rendszer támogató szerepe nagyban befolyásolta, és sok esetben irányt is mutatott annak.

Koháry István, 1664 és 1667 közötti időszakban meglévő kapcsolati rendszerének feltérképezésekor azt figyelhetjük meg, hogy rokonai közül többen magas rangú, jelentős politikai pozícióban levő tisztségviselők voltak, akik a bécsi udvarban igyekeztek egyengetni az ifjú pályáját. Természetesen az, hogy az ifjú főúr a bécsi egyetemen tanult még inkább kedvező helyzetet teremtett, hiszen a bécsi integráció alappillére volt a későbbi magyarországi karrierépítésnek az által, hogy a kapcsolatteremtés és ápolás fontos színtere volt.¹⁹⁶ A jó kapcsolatok kiépítése, vagy a meglévők fenntartása jelentős politikai és anyagi haszonnal kecsegtetett, de meglehetősen fáradságos munkának bizonyult, hiszen az állandó levelezés, a személyes audienciák az érdekérvényesítés reményében sok energiát örlöttek fel, ráadásul a politikai helyzet finom rezdüléseire, az egyéni viszonyok, hangulatok és érdekek változásaira is folyamatosan reagálni kellett. Az állandó jelenlét annak ellenére, hogy jelentős anyagi háttérrel kívánt, egyben biztosította a folyamatosan felszínen maradási is.

Az ifjú Koháry édesanyjának és gyámjának, Baranyay Tamásnak írt leveleiből arra következtethetünk, hogy meglehetősen talpraesett módon intézte ügyeit, és a bécsi udvari körökbe is igyekezett bejáratosá válni, de jórészt segítőkinek köszönhette előmenetelét.

¹⁹⁶ Pálffy: i. m. 322; 324.; Vö. István Bitskey: Studenten aus den Länden der Stephanskronen an katholischen Universitäten des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation im 17. Jahrhundert. In: Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Hrsg. Márta Fata – Gyula Kurucz – Anton Schindling. (Contubernium, 64.) Stuttgart, Franz Steiner, 2006. 115-134.

IV/1.1. Magas rangú politikai és rokoni kapcsolatok

Az egyik legjelentősebb támogató az anyai ágon rokon, Wesselényi Ferenc nádor volt, aki édesapja, Wesselényi István első felesége, Balassa Ilona által került a Balassa családba. Ezt a kapcsolatot az is erősítette, hogy a nádor első felesége, Bosnyák Zsófia volt, akinek testvére Judit, Balassa Judit édesanyja volt. A két család jó kapcsolatot ápolt, és a nádor, aki Koháry édesanyját leveleiben „édes húgomnak”¹⁹⁷ szólította, férjével, az idősebb Koháry Istvánnal is baráti viszonyban volt. Hozzá intézett leveleiben többször számolt be magánéleti gondjairól, amelyek főleg az egészségi problémáival voltak kapcsolatosak.¹⁹⁸

Wesselényit az 1655-ös országgyűlésen választották meg az ország legfőbb méltóságának, aki addigra már jelentős hírnévnek örvendett. A nagyszombati kollégiumban tanult, és fiatalon már apródként szolgált a bécsi udvarban. Az egyik pártfogója Esterházy Miklós volt, akit 1625-ben választottak nádorrá. Katonai tehetségével és győzelmeivel vívta ki azonban az igazi elismerést, grófi diplomában és nagy kiterjedésű birtokadományokban is részesült. Elhíresült murányi várfoglalása nemcsak birtokainak növekedését hozta meg, hanem királyhűségének bizonyítéka, és a füleki kapitány politikai karrierjének megalapozása is volt. 1648-tól felső-magyarországi főkapitány lett, és részt vett az 1663-1664-es török ellen vívott háborúban is. A háborút lezáró vasvári békekötés azonban számára is csalódást hozott.¹⁹⁹

Apai ágon került kapcsolatba a család a Zichy famíliával. Koháry édesapja lánytestvérének, Koháry Magdolnának gyermeke, Mária ugyanis Zichy István első felesége volt, aki később a Udvari Kamara elnöke lett, és aki többször igyekezett sógorasszonyának, Balassa Juditnak segítséget nyújtani, és tanácsot adni legidősebb fia ügyeiben.²⁰⁰

Zichy 1655-ben lett a Pozsonyban székelő Kamara elnöke, ekkor érte el politikai karrierjének csúcsát, és köszönt el vitézi pályafutásától. A neves katolikus család hírnevet főleg katonai tettek által szerzett, István apja, Zichy Pál a családi vagyont veszprémi főkapitányként, majd győri vicegenerálisként alapozta meg. István már fiatalkorában a bécsi udvarban szolgált, és olaszországi tanulmányúton is részt vett. Katonai karrierjét Győrben kezdte, majd tatai főkapitányként folytatta, katonai pályája csúcsán III. Ferdinánd győri vicegenerálissá nevezte

¹⁹⁷ MNL-OL C 1275. tekercs N° 12383. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Wesselényi Ferenc nádor levele Balassa Juditnak (Murány, 1666. szeptember 2.)

¹⁹⁸ MNL-OL P 2257-667. 5. tétel (Koháry I. István iratai) Wesselényi Ferenc nádor levele idősebb Koháry Istvánnak (Lipce, 1662. március 29.)

¹⁹⁹ Vö. Várkonyi Gábor: Wesselényi Ferenc nádorrá választása. In: Mindennapok választása. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk.: Erdély Gabriella-Tusor Péter. Bp., MTA Történettudomány Intézet, 2007. 78-110., J. Újváry Zsuzsanna: A hazaszeretnek és a haza védelmének megjelenítése Wesselényi Ferenc leveleiben. ReBaKucs-konferenciaelőadás, Gyula, 2005.

Lelőhelye: http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Ujvary_Zs.pdf

²⁰⁰ MNL-OL C 769. tekercs N° 1021. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Zichy István kamaraelnök levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1664. szeptember 7.); MNL-OL C 769. tekercs N° 1023. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Zichy István kamaraelnök levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1665. január 26.)

ki. Már ekkor nagy vagyonszerző hírében állt, aki folyamatosan a családi birtokok számát igyekezett bővíteni. Amikor a Kamara elnöki tisztséget megszerezte már nem élt felesége, Baranyay Mária, de Zichy volt apósával, Tamással ezután is jó kapcsolatot ápolt.²⁰¹

Anyai és apai ágon is rokonságba került a Koháry család a befolyásos Esterházy családdal. Balassa Judit édesanyja húgának, Balassa Emerenciának férje, Esterházy Zsigmond volt. Zsigmondnak unokatestvére volt, Esterházy Pál, nagybátyja pedig Esterházy Miklós, korábbi nádor. Zsigmond és Pál is nagyon jó kapcsolatot ápoltak az ifjú főúrral, és sűrűn váltottak levelet,²⁰² főleg miután Pál a Bányavidéki Főkapitányság vezetője, Koháry pedig füleki főkapitány lett. Pál lánytestvérének, Anna Júliának a férje Nádasdy Ferenc volt, aki így szintén, ha nem is a szűk, de a tágabb értelemben vett rokonságba tartozott, ami azért volt lényeges, hiszen ő szintén bejáratos volt a bécsi udvar belső köreibe országbírói, majd későbbi helytartói tisztségei által. Róla azonban nem lehet elmondani, hogy támogatta volna az ifjú főurat karrierépítésében, bár a család rá nem is támaszkodott. Ebben szerepe lehetett annak, hogy Wesselényi Ferencsel nem ápolt jó kapcsolatot.²⁰³

Esterházy Pál és Zsigmond nagynénjének, Esterházy Zsófiának a fia, Révay András Koháry Katalint, idősebb Koháry István lánytestvérét vette feleségül, így apai ágon is meg volt a rokoni kapcsolat.²⁰⁴ Az Esterházy családdal való jó viszony korábbra nyúlik vissza, hiszen Koháry édesapjának gyámja Esterházy Dániel volt, és az elhíresült 1652-es vezekényi csatában, ahol négy Esterházy vesztette életét, idősebb Koháry Istvánnal harcoltak vállvetve.²⁰⁵

A család másik befolyásos támogatójának számított Szelepcsényi György, akivel Balassa Judit férje halála után elsőként vette fel a kapcsolatot, hogy segítsen neki fiai sorsát elrendezni, és a család örökségét megvédeni.²⁰⁶ Szelepcsényi 1644-től volt királyi kancellár, később 1657-től kalocsai, majd 1666-tól (Lippay György halálát követően) esztergomi érsek.²⁰⁷ Emellett főispánként (Nyitra vármegye) az egyházi tisztségei mellett, jelentős világi politikai státusszal

²⁰¹ Zichy István: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. In: Regnum-Egyháztörténeti Évkönyv 1942-1943. (V. kötet) Közzéteszi: Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége. Budapest, Stephanum Nyomda, 1943. 734-764.

²⁰² MNL-OL C 1059. tekercs (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Esterházy Zsigmond levelei Koháry Istvánnak; MNL-OL C 1286. és 1287. tekercs (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Esterházy Pál levelei Koháry Istvánnak.

²⁰³ Toma Katalin: Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe (1655-1666). PhD disszertáció. ELTE BTK Kézirat. 2008.

²⁰⁴ Kozicz János: A török elleni harcok vitézi hagyománya a Koháry családban. In: Koháry István emlékkönyv. Szerk.: Kozicz János – Koltai András. Budapest-Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya Piarista Gimnázium, Kollégium és Ált. Iskola és Óvoda, 2015. 30.

²⁰⁵ Kozicz: i. m. 32.

²⁰⁶ MNL-OL C 768. tekercs N° 1011. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Szelepcsényi Györgynek (Csábrág, 1664. július 26.)

²⁰⁷ Nagy Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I-XIII. Pest, Ráth Mór, 1857-1868. IV. (Reprint: Budapest, 1987. I-VIII. kötetben)

is rendelkezett. A politikai életet nagyon jól ismerte, a diplomáciában jártas volt, és jelentős kapcsolatokkal rendelkezett.

A családot régről ismerte, Balassa Judit édesanyjának, Bosnyák Juditnak a testvére volt István, a veszprémi megyéspüspök és főispán, aki 1644-ben lett volna nyitrai püspök, de még széke elfoglalása előtt meghalt, így került Szelepcsényi a helyére. (1644-48: veszprémi megyéspüspök 1648-66: nyitrai megyéspüspök).

Azt figyelhetjük meg, hogy a Koháry család a magyar politikai elit legbefolyásosabb csoportjának, az „esterházystáknak” a tagjaival volt rokonságban, és/vagy ápolta jó kapcsolatot. Balassa Judit ezt a kapcsolati hálót kihasználva és felhasználva igyekezett férje halála után, egy biztos anyagi hátteret és karriert biztosítani fiainak.

IV/1.2. Baranyay Tamás, a gyám

Az édesanya és fia, István számára azonban a legnagyobb segítséget és támogatást, férje halála után, gyermekeinek gyámja, Baranyay Tamás jelentette, aki az özvegy sógornőjének, Koháry Magdolnának a férje volt, aki egyetlen lánya halálát követően, a Koháry gyermekeknek szentelte ideje nagy részét, három unokája mellett.²⁰⁸ Baranyay nem volt semmilyen politikai tisztség viselője, de jelentős vagyonnal és birtokokkal rendelkezett az ország északi vármegyéiben. Fiatalon Batthyány Ádám házi familiárisaként szolgált Koháry édesapjával együtt.²⁰⁹

Az ifjú Koháry, Baranyay Tamástól kapott instrukciókat arra vonatkozóan, hogy milyen módon lehetne a család érdekeit minél kedvezőbben érvényesíteni Bécsben. A levelezésekből egyértelműen kirajzolódik, hogy Baranyay nagyon jó tanácsokkal látta el az ifjú főurat, óvatosan, de ugyanakkor határozottan segítette a háttérből. Tisztában volt a politika visszáságaival, ismerte az ügyintézés sémáit és kijátszható hibáit, és tudta, hogy a kapcsolatok, mennyire jelentős szereppel bírnak a minél hatékonyabb érdekérvényesítésben. Többször járt Bécsben és Pozsonyban, ahol személyesen kereste fel a magas rangú tisztségviselőket, hogy az ifjú Koháry előmenetelét egyengesse. Tudta, hogy sok ellenlábása akad a családnak, ezért többször bizalmas leveleiben okos hallgatásra intette pártfogoltjait, például Bélteky Pált.

1664-ben Baranyay Bécsben járt a nádornál, annak érdekében, hogy Bélteky legyen Fülek alkapitánya, míg az ifjú főúr tanulmányait végzi. Ezt levélben az alkapitány jelöltnek is megírta,

²⁰⁸ Zichy Pál György (1645-1684), Zichy István (1647-1700), Zichy Klára (1671†). Zichy Ádám (1655-1701) Zichy István második házasságából született gyermeke, de Baranyay Tamás őt is unokájaként kezelte.

²⁰⁹ Koltai András: Batthyány Ádám – Egy magyar főúr udvara a XVII. század közepén. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012. 144.

de óva intette attól, hogy bárkinek is szóljon róla, nehogy tervüket valaki megghiúsítsa.²¹⁰ Ez az óvatosság és megfontoltság jellemezte mindvégig Baranyayt, és véleményem szerint nagyon nagy szerepe volt abban, hogy Koháry egyetemi tanulmányai végeztével zökkenőmentesen vehette át atyai örökségét.

Az édesapa, Koháry István 1664-ben bekövetkezett halála után Balassa Juditnak nemcsak a kiskorú gyermekeinek²¹¹ sorsát kellett kezében tartania, hanem a család birtokainak és vagyonának kezelése és megőrzése is nagy terheket rótt rá, hiszen ahogy korábban említettem a nagy vagyronra sokan pályáztak. A család kapcsolati rendszerét így az özvegy elsősorban az örökség védelmének érdekében használta fel, és fáradhatatlanul igyekezett árvái számára hivatalos biztosítékokat kapni arra, hogy jogaik nem sérülnek. Erre azért volt szükség, mert a birtokperlésre kész személyek kapva kaptak az alkalmon a családfő halála után. Annak ellenére, hogy a nádor, a magyar Udvari Kamara elnöke és a rokonok többször megerősítették az özvegyet abban, hogy támogatni fogják, Balassa leveleiben mégis sok esetben szünni nem akaró aggodalmait fogalmazta meg a család jövőjét illetően.

Az 1665 és 1667 közötti időszakból megmaradt leveleket nézve a családi birtokok és a füleki főkapitányi poszt „biztosítása” mellett két, többször felmerülő probléma adott okot nyugtalanságra az özvegy számára. Az, hogy ezekben az ügyekben az egyes rokonok miként, és mennyire mutattak hajlandóságot a segítségnyújtásra jól tükrözi, hogy kire számíthatott igazán a család ügyeinek intézésében.

Füleki uradalom kocsmáltatási jogának kérdése

Az egyik gond a füleki uradalom italmérésének kérdésével volt kapcsolatos. Baranyay volt az, aki idejének nagy részét Pozsonyban töltötte, és a családi ügyeket intézte. 1665. december 26-án Balassa Juditnak címzett levelében a következőket olvashatjuk: „Az k[egyelmed]nek dolgára hogy Posoniban köllöt vagiaznom,”²¹² Majd néhány sorral lejjebb: „[...] noha bizoni sem latomast buntet ö Szentfölsege minniajunkat, [...] erkezek, Palatinus Urunk eö Nag[yság]átul az Füleki Uraim panassa [...] en ram nehestel ö N[a]g[yság]a hogy k[egyelme]d ros büdös bort arultat.”²¹³ A levél tanúsága szerint a füleki urak magához a nádorhoz, Wesselényi Ferenchez fordultak a kocsmáltatás ügyében, Balassa Judittal szemben. Azzal vádolták az özvegyet, hogy rossz minőségű bort árult uradalmában. A történet előzménye, hogy 1665.

²¹⁰ MNL-OL C 1293. tekeres N° 15265. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Baranyay Tamás levele Béltékypálnak (Pozsony, 1664. december 1.)

²¹¹ István 1649. március 12-én, Judit 1650. április 27-én, Imre 1652. május 10-én, Farkas 1654. április 3-án, János 1657. június 13-án, Gábor 1659. január 10-én született. Közli: Thaly Kálmán: Koháry István naptári jegyzeteiből. In: Történelmi Tár. Budapest, 1878. 400.

²¹² MNL-OL C 769. tekeres N° 1027. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Nagyszombat, 1665. december 26.)

²¹³ Uo.

november 14-én a füleki nemesség és várórség italmérési joguk védelme érdekében követeket választott, akiket írásos utasítással látott el és küldött személyes audienciára a nádorhoz. Ebben a hivatalos követi utasításban többek között sérelmezték, hogy a Koháry család borkorcsmáján²¹⁴ olyan borokat árultat, amelyek nagyon drágák, rossz minőségűek, és ráadásul hitelt senkinek nem adnak. Nehezményezték, hogy az uradalomban nem lehet szabadon más bort árulni és venni azaz, hogy a füleki végvárba be sem engedik másnak a borát. Példákkal illusztrálták, hogy aki mégis próbálkozott saját bora árusításával, azt a füleki vicekapitány vagy megverette, vagy az özvegy Koháryné fenyegette meg, hogy elküldi portájáról. Emlékeztették a nádort, hogy a nemesség és a katonaság közül csak néhányan engedték át a Szent Mihály napi borkorcsmát a családnak, de erről sem született semmilyen törvényes szerződés, viszont szeretnék, ha a korábban hivatalosan kelt szabad kocsmáltatási jogukat a használatban megerősítenék. Elfogadják a korábbi feltételeket, és a kántorbéli időszakra²¹⁵ vonatkozóan szeretnék továbbra is e jogukkal élni. Emellett a nádortól biztosítékot kértek arra, hogy ha ezt megteszik, semmilyen atrocitás nem éri őket az özvegy vagy vicekapitány részéről.²¹⁶

Balassa Judit tisztában volt vele, hogy a nemesség és a katonaság a nádornál panaszkodott. 1665. december 16-án kelt Wesselényinek címzett levelében, azzal indokolta a panaszt, hogy: „Füleky Seregekis á szerint az nemessighel [...] ellenem tussakodnak holott nem bűdös bort arultatok...”²¹⁷ Az özvegy próbálta meggyőzni a nádort, hogy ez csak egy újabb cselszövés ellene, hogy kiforgassák vagyonából, ugyanakkor Baranyay Tamásnak is írt, hogy ő is járjon közben az ügyben.

A kocsmáltatás kérdésének ügye sok bosszúságot okozott az édesanyának, hiszen ezzel egy biztos jövedelemforrása került veszélybe. Még a fia is nagyon jól tudta, hogy mennyire jövedelmező a kocsmáltatás, és második disputációjának költségeit is ebből szándékozta fedezni.²¹⁸ 1666. augusztus 20-án kelt levelében édesanyját megróttá, hogy nem foglalkozott azzal, amikor Bécsben járt, hogy a király mandátumát a Füleken bort árulók ellen kiváltsa, és ezzel jelentős anyagi kárt szenvedhetnek. Az ifjú főúr Zichy Istvánnak írt levelet, és kért

²¹⁴ kocsmáltatási jog (educillatio): a földesúr kizárólagos joga, amely szerint a birtokán, az év legnagyobb részében az ő borát lehet árusítani.

²¹⁵ A negyedévi böjti napokat (ieiunium quatuor temporum) jelöli, 3-3 nap (pl. Szent Mihály nap), amikor az évben szabad kocsmáltatási jog lép életbe.

²¹⁶ Nagy Iván: Oklevelek Gyöngyösi István életéhez I. közlemény – IV. 1665. november 14. A füleki nemesség és várórség által az italmérési joguk megvédelmezése ügyében Gyöngyösi Istvánnak adott Utasítás átírva a jászói Convent által 1666. In: Irodalomtörténeti Közlemények 8. évf. (1898) 1. füzet, 85-87.

²¹⁷ MNL-OL C 1294. tekercs N° 15421. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Balassa Judit levele Wesselényi Ferencnek (Csábrág, 1665. december 16.)

²¹⁸ Közli: Thaly: i. m. 390., MNL-OL C 769. tekercs N° 1032. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. augusztus 20.)

kölcsön tőle 12 tallért, hogy ezt megtegye, és ne kelljen 5-6 hónapot várni egy újabb parancs kérelmezése miatt.²¹⁹

Nem véletlen, hogy miután a fiú 1667-ben ténylegesen elfoglalta főkapitányi posztját azonnal visszaállította családjának kocsmatartási jogát, amivel kivívta a nemesség a katonaság haragját is, és az ügy még Nádasdy Ferenc országbíró elé is felkerült.²²⁰ Az ifjú Koháry számára itt megint csak Baranyay jelentette a biztos támaszt, aki hasznos tanácsaival megnyugtatta az igencsak aggódó főkapitányt. Baranyay levelében megírta, hogy annak idején Wesselényi Ferenc nádor valóban bérbe adta a kocsmatartás jogát, de amikor az idősebb Koháry megvásárolta Füleket ez érvényét veszítette, tehát a nemeseknek nincs igaza. A katonák ügyében pedig nem az országbíró fog dönteni, hanem Gonzaga vagy Souches, tehát nincs ok aggodalomra.²²¹

A „Divisionalis Mandatum” kérdése

A másik gondot a nádor parancsa jelentette, ami az özvegy számára még több nyugtalanságot okozott. Koháry István, 1666. január 5-én kelt levelének utóiratában így nyugtatta édesanyját: „Ngodnak azt irhatom, hogy semmitse törődjék az Palatinus Uram ő Nga divisonale mandatumja miá: mivel addig irtam Cancellarius uram ő Ngához, és Ő Fölségének is supplicatiót adván, már majd kezemben van az contrarium, azaz: inhibitorium mandatum,”.²²²

A „divisonalis mandatum” - eredeti latin használatban mandatum divisonale - osztató parancs, amely a családi örökség felosztását tartalmazza, illetve bizonyítja az illető örökösök között. Mivel a felosztás családnak nem lett volna kedvező, mindent elkövettek annak érdekében, hogy ez érvényét veszítse. Az ifjú Koháry, ahogy leveléből kitűnik Zichy Istvánnak, a Kamara elnökének is írt ez ügyben, valamint I. Lipótot is kérte, hogy ezt egy inhibitorium mandatummal, azaz eltiltó paranccsal tegye semmissé.

Az osztató parancs ügyében szintén Baranyay volt az, aki közbenjárt és intézkedett. 1665. december 26-án kelt, Balassa Juditnak címzett leveléből kiderül, hogy idejének nagy részét otthonától távol töltötte. Baranyay azon fáradozott, hogy egy megfelelő prokátort (ügyvédet) szerezzen, aki ügyeiket tudja képviselni, hogy érdekeik ne sérüljenek. A levélben, ezért a nevelőapa azt is pontosan leírta az özvegynek, hogy kinek, és mit kell írnia, és hogyan ésszerű cselekednie, milyen tanácsokat érdemes megfogadnia, és kikkel érdemes megalkudnia.²²³

²¹⁹ Uo.

²²⁰ Komjáti Zoltán Igor: A füleki végvár működtetése Koháry II. István főkapitányságának idején (1667-1682). PhD disszertáció. Debreceni Egyetem BTK Kézirat. 2011. 26.

²²¹ Uo. 161.

²²² Közli: Thaly: i. m. 387., Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. január 5.)

²²³ MNL-OL C 769. tekercs N° 1027. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Nagyszombat, 1665. december 26.)

Baranyay kitért az özvegy öccsének, Balassi Imrének a helyzetére is, mert ez nehezítette ügyintézésüket. Koháry édesanyjának öccse ugyanis egyáltalán nem „igazodott az elvárásokhoz”, és mind a királlyal, mind a nádorral és a Kamara elnökével is összetűzésbe került rablóhadjáratai miatt, amelyek az 1664-ben megkötött békét sértették. A nádor még ebben az évben jószágvesztésre ítélte, és Pozsony várába záratta Balassát (de még az év vége előtt ismét Divény várában volt).²²⁴ Zichy István azon dolgozott, hogy saját érdekeinek megfelelően Balassa birtokait magának szerezze meg, és a nádor, illetve a kancellár támogatását várta ez ügyben. Wesselényi azonban nem sürgette az ügy menetét, valószínűleg egyrészt a családi kapcsolat miatt, másrészt pedig azért, mert figyelmét ennél fontosabb intéznivalók kötötték le, a kancellár, Szelepcsényi György szintén tartózkodó magatartást tanúsított.²²⁵

A fél évvel későbbi események ismertetésén nyer magyarázatot ez ügyben tanúsított fellépésük. Szabó Péter a témával kapcsolatos tanulmányában jut arra a megállapításra, hogy amikor 1666. július 7-én megtörtént a Divényi vár feladása, és a törökbarát Balassa Imrét foglyul ejtették, az egyfajta politikai színjáték része volt, amely által Wesselényi igazolta a Habsburg ház iránti lojalitását. Erre azért volt szükség, mert 1666 tavasza óta titkos tárgyalások folytak a murányi várban, a Wesselényi mozgalomban résztvevő főurak között.²²⁶ Ezzel magyarázható az, hogy a személyes szférában a nádor, - aki nem volt vétlen a Balassa elleni fellépésben, - igencsak kegyesnek bizonyult Balassával szemben, hiszen miután „szerepét” eljátszatta vele, minden büntetést elengedte.²²⁷

Ez is annak volt bizonyítéka, hogy a politikai életben a magas rangú tisztségviselők saját érdekeiknek megfelelően használtak fel személyeket az események kedvezőbb alakulása érdekében. Baranyay tudatában volt annak, hogy a kenőpénzek, a kapcsolatok befolyásoló szerepe a pillanatnyi érdekeket gyorsan megváltoztathatja. Levelében Balassa Imre szabadulásával kapcsolatban is megemlítette, hogy nem lesz könnyű dolog, de ha mégis megvalósul, az sok ezer forintnyi költség fejében lehetséges. Különösebb aggodalmat nem érezhetünk soraiban a „divisionalis mandatum” miatt sem, sőt ő az, aki ésszerűen átgondolva a lehetséges lépéseket írta meg az özvegynek, hogy mit cselekedjen. Kérte, hogy írjon Barkóczy Györgynek, aki „atyafiképpen” hajlandó vele megalkudni. Barkóczy, Koháry Judit (Balassa Judit lánya) férje volt, Judit nemrég hagyta el a szülői házat, és férjével élt együtt.²²⁸ Baranyay

²²⁴ Szabó Péter: Politikai blöff és öngazolás Balassa Imre és Wesselényi Ferenc kapcsolatában. In: *Historia Critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből.* Szerk.: Manhercz Orsolya. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 108.; Lsd. még a témában: Szirácsik Éva: *Rablólovag vagy földesúr. Balassa III. Imre.* Budapest, Unicus Kiadó, 2016.

²²⁵ Uo. 109.

²²⁶ Uo. 110.

²²⁷ Uo. 110.

²²⁸ MNL-OL C 769. tekercs N° 1027. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Nagyszombat, 1665. december 26.) Baranyay megemlítette levelében, hogy nem régen él együtt Judit, Barkóczy Györggyel.

bíztatta az özvegyet, hogy inkább most adjon neki „valamennyit”, hiszen az nem veszik el, mert törvényesen úgy is lányához kerül.

Az ifjú főúr kétségkívül legbefolyásosabb „pártfogója”, azonban maga a király, I. Lipót volt, aki számára a család feltétlen hűségét nem csupán az édesapa hadi tettei és hősi halála jelentette, hanem a fia, István bécsi egyetemi tanulmányai és eredményes disputációi. 1666. október 10-én kelt levelében magát a nádort, Wesselényi Ferencet utasította arra, hogy az özvegy és gyermekeinek jogait biztosítsa.²²⁹ Ekkora természetesen már elkészült az „inhibitorium mandátum,” bár az ügyintézés menete nehézkes volt, 1666. március 17-én kelt, Balassa Juditnak címzett levelében azt írta Baranyay: „ha Zichy Cancellarius Uram Ő Nga Beczben let volnais addigh nem let volna kes az Inhibitorium, udvarnal sok dologh van.”²³⁰ 1666. augusztus 22-én viszont már arról tájékoztatta özvegyet, hogy valóban bánja, hogy a mandátum Bécsben maradt.²³¹

Baranyay Tamás nem véletlenül kezelte ezt az ügyet sokkal higgadtabban, mint Balassa Judit, hiszen e körökben járatos és tapasztalt emberként mozogva, pontosabban tudta, hogy a perfolymatok megállítására, vagy megsemmisítésre vonatkozó inhibitoriumok, - amelyeket a nagybírák vagy király jogorvoslat gyanánt kiállíthatott, - a kapcsolatok és kenőpénzek felhasználása által „bevett” jogorvoslatnak számítottak, és gyorsan meg lehetett velük akasztani a nem kívánt perfolymatokat.

1666-ban Balassa Judit és Baranyay is nagyon várta már az ifjú végleges hazaérkezését, és azt figyelhetjük meg, hogy nemcsak az özvegy, hanem a gyám is neheztelt Koháryra tanulmányai elnyújtása végett, amit az ifjú főúr is sejtett, de nem foglalkozott vele.²³² Leveleiben ezért, ha disputációjához, vagy egyéb költségeinek rendezésére szüksége volt pénzre, több esetben Zichy Istvántól kért kölcsönt, de a kölcsön rendezését szinte minden alkalommal édesanyjára hárította.²³³ Annak ellenére, hogy sokszor nem nézték jó szemmel az ifjú költekezését, támogatták abban a reményben, hogy miután elfoglalja főkapitányi posztját, befektetett pénzük megtérül.

Zichy István volt apósával, Baranyayval együtt az özvegy kérésére azon is fáradozott, hogy Koháry, apja után Hont vármegye főispáni címét is megkaphassa, több esetben a kancellárral egyeztetve: „tovabis szivesen faradozom el nem mulatom, s vagyokis oly reménségghben az

²²⁹ MNL-OL E 200, 11. csomó, 32. tétel (Acta Diversarum Familiarum), fol. 20-21. I. Lipót levele Wesselényi Ferenc nádornak (Bécs, 1666. október 10.)

²³⁰ MNL-OL C 769. tekercs N° 1031. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Nagyszombat, 1666. március 17.)

²³¹ MNL-OL C 771. tekercs N° 1425. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Nagyszombat, 1666. augusztus 22.)

²³² „s ha oszténon Baranyay Tamás ő kegyelme nem akarná, hogy disputáljak,” Közli: Thaly, i.m. 392.; MNL-OL C 769. tekercs N° 1032. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. augusztus 20.)

²³³ Uo.

mint magamis Cancellarius U. ö Nagha [...] minden jó akarattját most el létében ajánlotta, hogy azon Tiszt Kd fiáé Istváné lészen.”²³⁴ Baranyay valószínűleg nem csupán a szoros rokoni kapcsolat miatt kérte 1664 őszén többször Zichy segítségét, hanem azért is, mert a háborús helyzet miatt több tennivalója akadt otthonában, 1664. szeptember 27-én kelt levelében azt írta Balassa Juditnak: „oly rossull vagyunk kit se nyelvel ember nem mondhat, se penigh tentával le nem irhattya azokat az istentelen insegeket kiket most az mi földünk szenved [...] se hodultsagh, se hodulatlansagh nem hasznall semmit.”²³⁵

Baranyay, ahogy leveleiből kiderül inkább Pozsonyban igyekezett a magas rangú tisztségviselőkkel beszélni, hiszen Pozsony közelebb volt otthonához, mint Bécs, és több esetben örömét fejezte ki, ha a nádor Pozsonyban tett látogatást, és ott tudott vele találkozni.²³⁶ Nagyszombati házát azért sem hagyta el szívesen, mert fiú unokái, Pál és István is ott laktak, amíg a kollégiumban tanultak, és később Zichy második feleségétől született fia, Ádám is, akit Baranyay unokájaként kezelt.²³⁷

IV/1.3. A tanulótársak és a karrierépítés

Nem csupán Koháry, hanem több nagyszombati vagy bécsi egyetemen tanuló ifjú esetében is, a család mindent megtett, hogy a tanulmányi évek alatt a legjobb képzésben részesüljenek, jó kapcsolati hálót alakítsanak ki, hogy később ez alapul szolgáljon karrierjük beindításához, és az ebbe befektetett pénz sokszorosán megtérüljön. Érdekes ilyen szempontból egy rövid kitekintés, hogy a főurak közül néhány, akik bizonyíthatóan, Koháryval egy időben a nagyszombati vagy bécsi egyetemen tanultak, milyen pályát futottak be.

Megmaradt forrásokból tudjuk, hogy 1666 és 1668 közötti időszakban Erdődy Gábor fiai is Bécsben tanultak, neves főúri családok gyermekeinek társaságában.²³⁸ Továbbá azt is tudjuk, hogy Koháry mellett ők is sub auspiciis imperatoris tettek vizsgát az egyetemen.²³⁹

Erdődy György (1647k.-1759) bécsi tanulmányai után házassága révén jelentősen gyarapította vagyonát, és szép karriert futott be. Felesége, a nagy birtokokkal rendelkező Rákóczi Erzsébet lett, akinek bécsi házát több esetben és hosszabb időre is igénybe vette férje, hogy karrierjét egyengesse. 1679-től 1691-ig királyi főkamrás, 1691-től 1693-ig

²³⁴ MNL-OL C 769. tekercs N° 1021. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Zichy István levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1664. szeptember 17.)

²³⁵ MNL-OL C 769. tekercs N° 1022. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1664. szeptember 27.)

²³⁶ MNL-OL C 769. tekercs N° 1025. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1665. május 1.)

²³⁷ MNL-OL C 769. tekercs N° 1022. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1664. szeptember 27.)

²³⁸ Benda Borbála: Az Erdődy család 17. századi genealógiája. In: Turul (2007) 4. sz. 118.; Vö. Benda Borbála – Koltai András: Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában. (Kutatási beszámoló) In: Lymbus (2008) 429-460.

²³⁹ Galavics: i. m. 77.

főlovászmester, majd tárnokmester lett, 1704-ben érte el pályája csúcsát, amikor országbírónak nevezték ki. Eközben pedig több vármegye főispáni címét is birtokolta.²⁴⁰

Öccse, Erdődy Kristóf (1649-1704) bécsi tanulmánya után szintén jól házasodott, és politikai előmenetele is elindult. Felesége, Pálffy Mária Zsuzsanna lett, igen gazdag és befolyásos család lányaként, aminek nem kis szerepe volt abban, hogy az Erdődyek a 17. században jelentős politikai karriert futottak be. Kristóf 1680-tól koronaőr, 1690-től étekfogómaster, 1684 és 1704 között pedig kamaraelnök volt.²⁴¹

Ifj. Csáky László, (Csáky László országbíró fia), Koháryval egy időben tette le vizsgáját a bécsi egyetemen. Apját még III. Ferdinánd nevezte ki országbírónak 1649-ben. Komárom vármegye főispáni tisztséget szerezte meg bátyja, Péter halálát követően.²⁴²

Mikulics Sándor, aki 1668-ban tette le vizsgáját a császár védnöksége alatt, bécsi tanulmányai után Bolognában tanult, majd hazatérését követően egyházi pályán helyezkedett el. Zágrábi kanonok, majd nagyprépost, illetve apát lett 1688-tól pedig megyéspüspök.²⁴³

Koháry még nagyszombati tanulmányi évei alatt ismerkedett meg a Zichy fiúkkal, akikkel rokoni kapcsolatban is állt. Zichy István fiai, Zichy Pál György és ifj. Zichy István valószínűleg azért is tanultak Nagyszombatban, mert igénybe vehették, anyai nagyapjuk, Baranyay Tamás házáat.²⁴⁴ Pál és István 1679-ben grófi címet kaptak az uralkodótól, Pál 1681-ben királyi tanácsos, főajtónállómester, valamint Moson vármegye főispánja lett, és továbbra is megmaradt koronaőri pozíciójában.²⁴⁵

Koháry nagyszombati és bécsi főúri tanulótársai közül, szinte kivétel nélkül mindenki jelentős egyházi, vagy politikai pályát tudhattak magáénak, amelyben meghatározó szerepe volt a kapcsolati háló támogató szerepének, és az Erdődy vagy a Zichy családok fiait tekintve a jó házasságpolitikának is. Az ifjú Koháry esetében azonban egy jelentős különbség volt megfigyelhető a karrierépítést tekintve, hiszen őt édesapja váratlan halálát követően (1664) azonnal a füleki főkapitányi tisztség egyedüli várományosának tekintették,²⁴⁶ így neki már 15 évesen korában eldőlt, amikor még Nagyszombatban tanult, hogy mi az az állomás, ahova meg kell érkeznie, tehát ez a váratlan esemény előre meghatározta sorsát. Valószínűleg nála ezért nem jöhetett szóba külföldi tanulmányút, vagy politikai karrierépítési lehetőség Bécsben, mert otthon volt rá szükség. Annak ellenére, hogy Baranyay is azt várta, hogy az ifjú minél előbb

²⁴⁰ Benda: i. m. 118-119.

²⁴¹ Uo. 119.

²⁴² Nagy: i. m. 79-80. (III.)

²⁴³ Galavics: i. m. 77.

²⁴⁴ MNL-OL C 769. tekercs N° 1022. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1664. szeptember 27.)

²⁴⁵ Zichy: i. m. 20.

²⁴⁶ Komjáti Zoltán Igor: A füleki végvár működtetése Koháry II. István főkapitányságának idején (1667-1682). PhD disszertáció. Debreceni Egyetem BTK Kézirat. 2011. 16.

elfoglalja családfői és főkapitányi pozícióját, és ezzel a nehézségekkel teli gyám szerepköréből fellelégezhet, Balassa Juditnak címzett egy-egy levelében néhányszor megjegyezte, hogy: „Nem akarnak az mostani ifiak az uraknál inaskodni, mihent az oskolabul ki jönnek azonnal Capitaniok, s Generalisok...”²⁴⁷

Még 1667 nyarán, a tényleges főkapitányi kinevezéskor is sok rosszakaróval kellett szembenéznie a családnak, akik kételkedtek abban, hogy az ifjú megfelelően tudná ellátni vezető katonai feladatait, ilyen fiatalon, és tapasztalat hiányában. Katona István, 19. századi történész művében azt jegyezte meg, hogy Koháry kinevezésében a család gazdagsága is szerepet játszott, mivel az ifjú a bor árusításából származó, pontosan 24 000 forint fejében, szerezte meg a tisztséget egyesek véleménye szerint.²⁴⁸ Komjáti Zoltán Igor is röviden foglalkozik e kérdéskörrel, és cáfolja az állítást, az erre vonatkozó források hiányában, és arra hivatkozva, hogy jelentős összegekről van szó, amelyet a család nem tudott volna előteremteni.²⁴⁹ Egyetértek Komjátival, egyáltalán nem valószínű, hogy ez megtörtént, de az a tény, hogy a „kenőpénz” kérdése felvetődött Koháry főkapitányi pozíciójának elfoglalásakor, arra enged következtetni, hogy többen nem érthettek egyet a kinevezéssel.

Ha csak azt nézzük, hogy Fülek egy olyan jelentős stratégiai vár volt a védvonalon, amelynek magyar kézen tartása kulcsfontosságú (a vár nem csak első védvonalon fekszik, hanem tulajdonképpen a bányavárosok védelmét is szavatolja) kérdésnek számított, akkor valóban értelemszerű lett volna egy tapasztalt, jó vezetői képességekkel rendelkező, harcban már bizonyított személy kinevezése. Ez azonban sok esetben csak utókor számára felsejlő gondolat, hiszen ahogy már említettem a korban egyáltalán nem számított egyedi esetnek, mai szemmel nézve alkalmatlan gondolt személyek kinevezése katonai vezető tisztségekre. Bakács Sándor Ferenc például, akit 1649-ben neveztek ki a keszthelyi vár főkapitányának, születésétől fogva vak volt.²⁵⁰

²⁴⁷ MNL-OL C 769. tekercs N° 1027. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Nagyszombat, 1665. december 26.)

²⁴⁸ „C. Stephanus Koharius militem occipit profiteri disciplinam. Fülekini praefectura, quam caesus ad leuam pater diu cum laude administrat, tironi annum vixdum undevicesimum egresso, a Leopoldo tradita, licet multorum ambitus eam velut non minus opulentam, quam operosam, spectaret. Una diversoria taberna lucrum e venali vino quatuor ad vicena florenum millia praefecto reddebat. – Tanta praefecturae honore maior erat Stephani modestia.” In: *Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Austracae, ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata a STEPHANO KATONA, Tomulus XV., Ordine XXXIV., Budae, typis et sumptibus regiae Universitas Oestianae, Anno 1804.* 804.

²⁴⁹ Komjáti: i. m. 23-24.

²⁵⁰ Végh Ferenc: *Birodalmak határán – A Balaton partján. Keszthely végváros a XVI-XVII. században.* Budapest, Históriaantik Könyvesház, 2007. 102-108.

IV/2. A Koháry család reputációja

Idősebb Koháry István 1664. július 19-én a törökkel vívott garamszentbenedeki csatában hunyt el.²⁵¹ I. Lipót ezzel egy tehetséges és hűséges katonai vezetőjét veszítette el, akit 1664. július 25-én, Bécsben kiadott hivatalos okiratában hősnek titulált.²⁵² Koháry sokévi katonai szolgálata és lojalitása (akárcsak elődeié) egyfajta legitimációs jelleggel is bírt az ifjabb Koháry számára, hogy apja tisztségeit és feladatait átvegye. Ennek értelmében I. Lipót, hivatalos kinevezésekor is az édesapa érdemeire és korábbi ígéretére²⁵³ hivatkozott, és ezzel magyarázta a fiatal fiú főkapitányi rangban való megerősítését. Tény, hogy a magas rangú tisztségviselők támogatása is meghatározó volt, de a karrier- és imázsépítésben a családi reputáció egy biztos pillért és előnyös helyzetet jelentett.

Az ifjú főúr apai és anyai ágon is neves ősökkel rendelkezett, akik a korábbi évtizedekben és évszázadokban a török elleni küzdelemben tevékeny szerepet vállaltak, a mindenkori királyukat hűségesen szolgálva.

IV/2.1. Koháry Imre (1513 k. – 1574)

A Koháry család a 16. században alapozta meg vagyonát és katonai hírnevét, a török elleni küzdelmek időszakában. A család első ismert tagja, Koháry I. György lehetett, aki 1470-ben Mátyás király udvarában szolgált (*Mathiae Matthiae Regis aulicus*).²⁵⁴ Biztosabb adataink Györgyre vonatkozóan nincsenek. Az első olyan Koháry, akiről több levéltári forrás is fennmaradt, a 16. században élt, Koháry Imre. Kozicz János szerint ő lehetett a címerszerző is, amire az utal, hogy Csuthy Gáspár és Sárközy Mihály címereinek szimbolikája hasonló, és kialakulásuk a 16. századra tehető.²⁵⁵

A Koháry címer egy hármasként ágaskodó oroszlánt jelenít meg, jobb kezében kivont karddal.²⁵⁶ Kozicz szerint, az oroszlán egyértelműen az ellenséggel szemben, hazájáért oroszlánként harcoló vitézt (Imrét) jelképezi.²⁵⁷

²⁵¹ Nagy: i. m. VI. 290-291.

²⁵² MNL-OL C 1124. tekercs N° 7134. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) I. Lipót uralkodó okirata idősebb Koháry István haláláról (Bécs, 1664. július 25.)

²⁵³ MNL-OL C 990. tekercs N° 7674. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) A Pozsonyi Káptalan tanúsító okirata idősebb Koháry István főleki főkapitánnyá való kinevezéséről. (Pozsony, 1676)

²⁵⁴ I. Regni Hungariae et partium eidem annexarum statuum et ordinum seu nobilium familiarum Stematogarggia intersertis accessorie notationibus de antiquis populis Hungariae oras incolentibus. Pars II. Posonii, Typis Simonis Petri Weber, 1798. 217.

²⁵⁵ Kozicz: i. m. 19.

²⁵⁶ Nagy: i. m. V-VI. 10. ábra

²⁵⁷ Kozicz: i. m. 19.

Koháry Imre volt az, aki a család vagyonának megalapozását megkezdte. Dobó István lévai udvarában teljesített katonai szolgálatot, felesége Jákóffy Katalin lett, aki Hont vármegye egyik legelőkelőbb és legnevesebb családjából származott.²⁵⁸

A bányavárosi vidéken már ekkor stratégiai jelentőségűnek számított Fülel vára, amely 1554-ben török kézre került, és a füleki szandzsák részét képezte, irányítása pedig a füleki bég feladata volt.²⁵⁹ A várat 1562-ben Bebek György (a török előtti tulajdonos), Sárközy Mihály és Magóchy Gáspár vezetésével, csellel próbálták visszavenni a törököktől, de súlyos vereséget szenvedtek.²⁶⁰ Ebben az ütközetben Koháry Imre is részt vett, és a fent említett főemberekkel együtt ő is török fogságba került, Konstantinápolyba szállították. Innen 1564 elején szabadult, és térhetett haza Lévára. 1568-tól már Korponán szolgált vicekapitányként, ahova Krusith János várkapitány hívta, akivel még konstantinápolyi raboskodása idején kötött barátságot.²⁶¹ Innen, 1573-ban került át Csábrágra, mint várnagy. Itt levő szolgálata alatt folyamatosan kisebb-nagyobb összecsapásokban vett részt a törökkel szemben, 1574-ben egy hajszálon múlt, hogy a Szentantal közelében vívott ütközetben nem került ismételt török fogságba. Még ugyanebben az évben meghalt.²⁶²

IV/2.2. Koháry Péter (1564-1632)

Legidősebb fia, Koháry Péter mindössze 10 éves volt, amikor elveszítette édesapját, de az ő jóvoltából már jelentős birtokokkal rendelkező nemesként kezdhette meg karrierje építését. Hont vármegye jegyzője lett, ami arra utal, hogy nagy valószínűség szerint a család taníttatására is figyelmet fordított.²⁶³ Az ifjú azonban apja példáját követve a kardforgatáshoz is remekül értett. Nádasdy Ferenc sárvári udvarának egyik familiárisa lett, és tevékenyen kivette a szerepét a tizenötéves háborúban.²⁶⁴ Az 1593. június 22-ei, török felett aratott győztes sziszeki csatában is részt vett. A sárvári vár lovagtermének mennyezetfreskója örökítette meg a csata egyik jelenetét, a képen Nádasdy Ferenc mögött lovagol Koháry Péter, akit egy török katona ragad meg hajánál fogva, és kardjával sújt felé. A képet, magyarázó szövegek egészítik ki, amelyek között olvasható Koháry neve.²⁶⁵

Az ütközet után Koháry Péter, Pálffy Miklós érsekújvári kapitány és bányavidéki főkapitány környezetében szolgált. Bizonyíthatóan részt vett Pálffy vitézeként Teuffenbach Kristóf kassai

²⁵⁸ Nagy: i. m. V. 286-287.

²⁵⁹ Komjáti: i. m. 7.

²⁶⁰ Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelem alatt. In: Humanista történetírók. Vál., szöv. gond. és jegyz.: Kulcsár Péter. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 782.

²⁶¹ Kozicz: i. m. 23.

²⁶² Matunák Mihály: Korpona várkapitányai. Korpona, Joerges Ny., 1901. 16-18.

²⁶³ Kozicz: i. m. 24.

²⁶⁴ Uo. 24-25.

²⁶⁵ Rózsa György: Magyar történetábrázolás a 17. században. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973. 108.

főkapitány által indított és vezetett felvidéki hadjáratban, harcolt a szabadkai ostromnál és Fülekk visszafoglalásánál is.²⁶⁶ Ez utóbbi ostromban tanúsított helytállásáért, Teuffenbach a hadi zsákmányból egy drága karddal ajándékozta meg.²⁶⁷

Az ezt követő években folytatta katonai pályafutását Pálffy mellett, részt vett Esztergom 1595-ös ostrománál, az 1696-as mezőkeresztesi küzdelemben, és az 1598-as dicsőséges győri ostromnál, majd a későbbi Buda visszafoglalását célzó akcióknál is.²⁶⁸ Pálffy 1600-ban bekövetkezett halála után az uralkodó hűségén megmaradva, annak szolgálatába állt, részt vett a bécsi béke tárgyalásain is. Felfelé ívelő katonai pályáját bizonyítja, hogy 1611-ben már érsekújvári vicekapitány volt, és Báthory Gábor erdélyi fejedelem udvarában is többször járt, mint követ diplomáciai megbízatással, ami azt mutatja, hogy tanult emberként a politikai életben is megállta helyét.²⁶⁹

II. Mátyás 1616-ban szolgálataiért bárói rangra emelte, ez a család számára óriási előrelépést és megtiszteltetést jelentett.²⁷⁰ 1619-ben azonban, amikor Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Érsekújvár ellen vonult, akkor a báró katonái átadták a várat Rhédey Ferencnek (Bethlen Gábor alkapitánya), egyedül Koháry tartott ki II. Ferdinánd mellett, így fogságba került, Kassára, majd Erdélybe szállították. 1621-ben, a nikolsburgi béke megkötése után nyerte vissza csak szabadságát, és az uralkodó 1622-ben Csábrág és Szitnya várát, a hozzájuk tartozó uradalmakkal együtt zálogba adta neki, ekkor vette fel a családnév elé a csábrági és szitnyai előnevet.²⁷¹

1623-ban, Bethlen újabb támadása idején már sikeresen tudta védeni az érsekújvári várat, és ebben az időben került jó kapcsolatba az Esterházy családdal is, hiszen felettese, Esterházy Miklós bányavidéki főkapitány (később nádor) lett. Az 1627-ben megkötött szőnyi béketárgyalásokon szintén meghatározó szerepet játszott. Az uralkodó hálája jeléül, 1629-ben Csábrágot és Szitnyát már örökletes jogon adományozta neki.²⁷² 1632-ben hunyt el, feleségétől, három gyermeket hagyva hátra, két lányt és egy fiút, István.

²⁶⁶ Bánlaky [Breit] József: A magyar nemzet hadtörténelme. I-XXII., Budapest, Athenaeum, 1928-1942. XIV. 102.

²⁶⁷ Kozicz: i. m. 26.

²⁶⁸ Bánlaky: i. m. XIV. 270.

²⁶⁹ Reiszig: i. m. 459.

²⁷⁰ Kozicz: i. m. 28.

²⁷¹ Uo. 29.

²⁷² Reiszig: i. m. 462.

IV/2.3. Koháry (I.) István (1616-1664)

Koháry István 16 éves volt, amikor elvesztette édesapját. Gyámja, Esterházy Dániel (Esterházy Miklós nádor testvére) lett, aki udvarába fogadta. A befolyásos környezetben Koháry jó kapcsolatokat alakíthatott ki, és sokat tanulhatott, akárcsak Batthyány Ádám dunántúli főkapitány udvarában, ahová 1640-ben került, mint familiáris,²⁷³ egyetemi tanulmányai befejeztével.²⁷⁴ Itt tanulhatta meg a kardforgatást, és szerzett katonai tapasztalatot a török elleni kisebb-nagyobb összecsapások során, illetve Szendrő várának ostrománál. Az uralkodó, III. Ferdinánd 1647-ben Szécsény várkapitányává nevezte ki.²⁷⁵

Annak ellenére, hogy hivatalosan béke volt, mindig voltak összeütközések a törökkel. Az 1652-es vezekényi csatában Forgách Ádám mellett harcolt, amely csata arról vált emlékezetessé és gyászossá, hogy négy Esterházy is ebben az ütközetben esett el. A családdal ekkor már nagyon jó kapcsolatban álló Koháry Istvánt is mélyen lesújthatták a történetek.

A csatában elesett Esterházy Miklós nádor fia, László is, akinek Koháry István a hadjárat előtt igyekezett tanácsokat adni, ezt később László öccse, Pál (későbbi nádor) örökítette meg „visszaemlékező feljegyzéseiben”:

„Kohári István uram is úgymint szécsényi kapitány, ki látván nagy szép úri öltözetét bátyám uramnak (kék aranyos pánczérümegeben lévén megírt bátyám uram), levetvén maga kuraczériját, akará reá adni, mondván: «Én látom mind bátor szívét, mind úri termetét nagyságodnak, de nem javallom, hogy kuraczél nélkül legyen Nagyságod, mert a golyóbis és fegyver nem nézi sem a méltóságot, sem a személyt. Jobb is inkább énnekem elveszнем, mint Nagyságodnak; mert Nagyságodra sok szem néz, én pedig szegény legény vagyok, – kárabb is a Nagyságod veszedelme ennek a hadnak nagy részénél. Mely szókat kedvesen vévén bátyám uram, az ajánlott kuraczért nem akará magára venni, mondván, hogy Istenében inkább, mint fegyverében vetette reménységét, s ha Istennek úgy tetszik, hogy meghaljon, nem másért, hanem Istenéért, uráért, hazájaért hal meg, és így örömmel teszi le életét, elhívén, hogy a másvilágon is igaz kereszténysége megjutalmaztatik.»²⁷⁶

Koháry szerencsésen túlélte a csatát, és katonai karrierje felfelé ívelt. 1657-ben, III. Ferdinánd Szécsény mellett, Fülek várának főkapitányává is kinevezte,²⁷⁷ és ennek következtében a várakhoz tartozó területek legnagyobb földesurává vált. 1661-ben, pedig Hont

²⁷³ Koltai: i. m. 321.

²⁷⁴ *Matricula universitatis Tyrnaviensis. A nagyszombati egyetem anyakönyve, 1635-1701.* S. a. r. Zsoldos Attila. Budapest, ELTE, 1990. (fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 11) 16.

²⁷⁵ Uo. 16.

²⁷⁶ Merényi Lajos: *Herczeg Esterházy Pál nádor (1635-1713).* Budapest, Magyar történelmi Társulat, 1895. (Magyar Történelmi Életrajzok), 171.

²⁷⁷ Koltai: i. m. 321.

vármegye főispáni székébe is beiktatták. Tevékenyen részt vett az 1660-as évek törökök elleni háborújában, 1664-ben már ezredesi rangban, Raduit de Souches tábornagy parancsnoksága alatt. Harcolt a zsarnócai csatában, részt vett Léva visszafoglalásában.²⁷⁸ A felső-magyarországi hadjáratot, illetve Léva várának felszabadítását az európai sajtó híradásaiban is nyomon követte, és Souches neve mellett Koháryé is megjelent a nyomtatott hasábokon. Koháry halálát több augsburgi és nürnbergi röplap is megörökítette.²⁷⁹ Koháry arcképét, mint aki jelentős szerepet vállalt a győzelemben, a metszeteken Souchesével együtt ábrázolták.²⁸⁰

A hadjáratban elhunyt idősebb Koháry öt gyermeket hagyott hátra, köztük legidősebb fiát, az örökösét.

Ifjabb Koháry István felmenőinek pályafutását röviden áttekintve azt állapíthatjuk meg, hogy az ifjú a füleki főkapitányi címet elődei királyhűségének, törökkel szembeni állhatatos szembenállásának és harcmezőn szerzett eredményeinek köszönhetette. I. Lipót ezekre hivatkozva fűzött reményeket hozzá, hogy az előtte levő példákat követve képes lesz feladatait az elvárásoknak megfelelően elvégezni.

Nagyapja és dédapja mielőtt jelentős katonai tisztségeket kaptak volna, familiárisként főúri udvarokban szolgáltak, megtanulták a kardforgatást, és a törökkel szembeni portyák alatt harci tapasztalatokat szereztek. Gyakorlott és tehetséges katonai vezetők mellett szolgáltak, akiktől az irányítást, a haditervek kidolgozását, a katonákkal való hatékony kommunikációt és a „katonaelet” minden egyes mozzanatát kitanulhatták. Lépésről-lépésre haladtak felfelé a ranglétrán, és mielőtt magas katonai posztokra kerültek, megtapasztalhatták azt is, hogy milyen beosztottként szolgálni, ellentétben az ifjú örökössel.

Koháry édesapja és gyámja, Baranyay Tamás is Batthyány Ádám udvarában teljesített familiárisi szolgálatot, sőt Esterházy Zsigmond, a nagybátyja is megfordult a Batthyánynál, akinek udvara nagyon befolyásos „iskolának” számított a korban.²⁸¹ Nem véletlen, hogy Baranyay nehezményezte, hogy az ifjú Kohárynak tanulmányai után, nem nyílik lehetősége familiárisként szolgálni.

²⁷⁸ Sudár: i. m. 475-481.

²⁷⁹ G. Etényi: i. m. 218.

²⁸⁰ „Abbildung und kurze Beschreibung der Stadt Leventz, wie auch warhaffte eigentliche Erzählung, de herrlichen Victori und Fledschlacht, von Ihre Excell. Herrn Feld-Marschalln de Souches und Cohari... geschehen den 9. Julii 1664.” MNM TKCS 6140. és OSzK App. M. 432.

²⁸¹ Koltai: i. m. 325-329.

IV/3. Koháry (II.) István főkapitányi szerepkörben (1667-1682)

Komjáti Zoltán Igor 2011-ben, doktori értekezésében Koháry István füleki főkapitányságának idejét, azaz, az 1667 és 1682 közötti időszakot részletesen vizsgálva és elemelve adott egy teljeskörű képet a füleki végvár működtetéséről.²⁸² Kutatásait tovább folytatva, 2015-ben jelent meg disszertációja monográfiaként,²⁸³ amely Fülek várának működéstörténetébe és hétköznapijaiba is betekintést nyújt Koháry vezetése alatt. Komjáti tudományos munkájában egy rövid fejezetben foglalkozik azzal a kérdéskörrel, hogy milyen lehetett Koháry István főkapitányként.²⁸⁴ Ebben a fejezetben a szerző a rendelkezésre álló források segítségével próbál képet alkotni a főkapitány személyiségéről. Komjáti inkább Koháry pozitív tulajdonságait emeli ki, és kisebb hibái és nagyobb hiányosságai ellenére vezetői rátermettségét hangsúlyozza szolgálati ideje alatt.

A források alapján Koháryt egy emberszerető, megbocsátó, keresztényi viselkedést tanúsító, fegyelmezett személyként mutatja be, akire főkapitánysága kezdetén még jellemző volt az ifjonti hév és gőg, a felelőtlen viselkedés és a nagyfokú birtokfelhalmozási vágy,²⁸⁵ de később rutint szerezve az irányításban elképzelhetetlen lett volna nélküle Fülek működtetése.²⁸⁶

Alapvetően egyetértek Komjáti megállapításaival, és azzal a véleményével, hogy nem lehet komplett pszichológiai képet alkotni Koháryról a források segítségével, de úgy gondolom, hogy annak árnyalása és részletezése lehetséges. Komjáti kutatásait alapul véve dolgozatom e fejezetében, egy teljesen új perspektívából nézve mutatom be azt, hogy Koháry főkapitányi szerepkörében miként állta meg a helyét, és hogy emellett egyéb feladatainak milyen mértékben tudott eleget tenni, és hogy ezek milyen módon befolyásolták egyes szerepköreiből fakadó kötelezettségeinek teljesítését. Részletezem, hogy mik voltak a Koháryval szemben támasztott elvárások az udvar, a közvetlen család, a rokonok, és a beosztottai részéről, és hogy saját maga, hogyan értékelte, és hogyan élte meg azt az új élethelyzetet, amelybe „hirtelen” belecsöppent.

²⁸² Komjáti Zoltán Igor: A füleki végvár működtetése Koháry II. István főkapitányságának idején (1667-1682). PhD disszertáció. Debreceni Egyetem BTK Kézirat. 2011.

²⁸³ Uo. Egyetértésben a közös érdekért. A füleki végvár működtetése Koháry II. István főkapitányságának idején (1667-1682). Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás, 2015.

²⁸⁴ Uo. 39-46.

²⁸⁵ Birtokokainak gyarapításáról lsd. Szirácsik Éva: Koháry II. István, a bitokgyarapító katona. In: Végvár és mentalitás a kora újkor Európában. Szerk.: Berecz Máttyás – Bujdosné Pap Györgyi – Petercsák Tivadar. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2015. 217-246. (Studia Agriensia, 31.)

²⁸⁶ Uo. 40.; 44.

IV/3.1. „inkább éppitesz más ember szaván...” – Családfői kontra főkapitányi szerepkör

Koháry tényleges főkapitányi beiktatására és eskütételére 1667. július 1-jén került sor Bécsben, az uralkodó és az Udvari Haditanács előtt.²⁸⁷ Ide, Baranyay Tamás vedredi birtokáról érkezett meg az ifjú főúr.²⁸⁸ Komjáti kutatásai alapján ismert, hogy e napon négy latin nyelvű, hivatalos okirat került kiadásra: a főkapitányi instrukciók, az Udvari Haditanács nyilatkozata, Koháry eskütétele és a füleki végvár katonáihoz intézett utasítás.²⁸⁹

Komjáti részletesen ismertette az instrukció pontjait,²⁹⁰ amely bizonyítja, hogy főkapitányként Koháry keze az udvar által nagymértékben meg volt kötve. Nagyon sok szabályt kellett betartania, és minden lépéséről értesíteni kellett feletteseit (Bányavidéki Főkapitány, Udvari Haditanács és I. Lipót), és az ő jóváhagyásuk nélkül nem intézkedhetett. Így Koháry esetében is az általa viselt hivatal, a katonai státusza határozta meg kapcsolatainak viszonyrendszerét. Elsődleges szerep volt ez számára, amelyben minden elvárás, minden feladat új volt. Ezeknek meg kellett felelnie, teljesíteni kellett úgy, hogy közben tekintélyét is meg kellett alapoznia a katonák és tisztársai körében, és ki kellett alakítania saját belső bizalmi és segítő körét. Nagy feladat volt ez egy 18 éves ifjúnak, aki eddig csak tanulással töltötte az idejét, és akinek minden lépését árgus szemekkel figyelték, miközben családfőként a birtokokról és testvéreiről is gondoskodnia kellett. Nem csoda, hogy ez utóbbi háttérbe szorult életében.

Bélteky Pál volt az a személy, akit korábban Baranyay Tamás ajánlott az alkapitányi posztra, amíg az ifjú Bécsben tanult. Bélteky 1665 tavaszától teljesített e pozícióban szolgálatot Füleken, majd 1667 júliusától egy éven keresztül Koháryt tanította be.²⁹¹ Tapasztalt és megbízható személy volt, a család korábban ezért is támogatta kinevezését, bár Baranyay és Balassa Judit mindig nagy óvatossággal követték nyomon tevékenységét Füleken. Baranyay 1665. május 1-jén Balassának címzett levelében írta, hogy: „Isten aldgya meg Kovacz Janos²⁹² Uramat hogy int az Füleki sokadalmak felől, lesz gondom [...] az mi az Belteki Uram dolgat illeti hogy fő kapitannakis tartja magat.”²⁹³

²⁸⁷ Uo. 30.

²⁸⁸ MNL-OL C 771. tekerics N° 1426. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Vedred, 1667. június 21.)

²⁸⁹ MNL-OL C 1061. tekerics N° 5043. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Főkapitányi instrukciók; MNL-OL C 991. tekerics N° 4085. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Az Udvari Haditanács nyilatkozata, MNL-OL C 771. tekerics N° 1427. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Hűségeskü; MNL-OL C 999. tekerics N° 4092. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Utasítás a füle végvár katonáinak. Magyar nyelven az okiratok tartalmát összefoglalóan közli: Komjáti: i. m. 30-37.

²⁹⁰ Uo. 30-35.

²⁹¹ Uo. 39.

²⁹² Kovács János helyettesítő alkapitány volt Füleken Bélteky Pál nádori kinevezéséig.

²⁹³ MNL-OL C 769. tekerics N° 1025. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1665. május 1.)

Bélteky véleményem szerint, nagyon jól végezte feladatát, és leveleiben folyamatosan tájékoztatta az ifjú Koháryt a füleki eseményekről.²⁹⁴ Az a nagyfokú óvatosság, amivel a család tevékenységét kísérte, nem arra utal, hogy Bélteky gyanús személy lett volna, inkább az özvegy és a gyám magatartásáról árulkodik. Az 1667 júliusától folytatódó családi levelezést áttekintve azt figyelhetjük meg, hogy a családi viszonyok eddig nyugodtnak és támogatónak mondható légkörében változás következett be.

Balassa Judit nagyon megkönnyebbülhetett miután fia végre elfoglalta a főkapitányi posztot, de okos nőként tudta, hogy ezzel még korántsem oldódtak meg problémáik. A szakirodalom Balassát művelt és lágyszívű nőként jeleníti meg, aki fiát vallásos erényekre nevelte. Komjáti szerint egy humánus magatartást próbált kialakítani fiában, ami a korban „nőies lágyságnak” számított egy férfi számára.²⁹⁵ Illésy azt jegyzi meg művében, hogy az sem kizárt, hogy a legidősebb fiát papnak szánta.²⁹⁶

Balassa Juditot sok esetben a művelt, jámbor és vallásos anya szerepében tüntetik fel, aki a család férfi tagjaira támaszkodva próbálta gyermekei és a saját sorsát egyengetni. Mindenképp fontos lenne egy részletesebb kutatás személyével kapcsolatban, hiszen magánlevelei egy részének áttekintése is sok részlettel árnyalja ezt a leegyszerűsített képet. Véleményem szerint, Balassa sokkal jelentősebb szerepet vállalt fia sorsának alakulásában, mint az gondolnánk, és sok esetben nagyon határozott álláspontja volt az egyes ügyek intézését illetően, és makacsul ragaszkodott véleményéhez, több esetben Baranyay ellenzését is kiváltva. A „divisonalis mandatum” ügyében annak ellenére, hogy Baranyay tanácsait és segítségét kérte, több mindenkivel egyeztetett, és nem engedett a gyám akaratának: „valoban nagy vetek ezer az dologhban hogy nem enged Kd az en irasomnak [...] de Kd csak tanacskozik, s engem busit, semmit sem enged.”²⁹⁷

Nem valószínű, hogy a józan gondolkodású, megfontolt és higgadt természetű Baranyay túlzásba esett volna, sokkal inkább az özvegy állhatatosságára következtethetünk és arra, hogy jobb szerette maga irányítani a dolgokat, és a döntéseket meghozni. Balassa és Baranyay között tehát voltak súrlódások és ellentétek, de ezek 1667 nyarától kezdődően jobban kieleződtek, annak ellenére, hogy az ellenkezőjére számítanánk. Ennek hátterében több dolog állt, nem csupán az özvegy makacssága, hanem az ifjú főúr viselkedése is. Baranyay 1669. május 26-án

²⁹⁴ MNL-OL C 1295. tekercs (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Bélteky Pál levelei Koháry Istvánhoz (1665-1667)

²⁹⁵ Komjáti: i. m. 40.

²⁹⁶ Illésy: i. m. 5.

²⁹⁷ MNL-OL C 769. tekercs N° 1019. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Nagyszombat, 1667. március 24.)

Kohárynak írt levelében ezt olvashatjuk: „embertelenséggel köszönitek minden faratsagomat, kötseget”.²⁹⁸

Mi történhetett a kinevezést követő két-három évben, hogy a viszony nem csupán Baranyay és Balassa, de Baranyay és Koháry között is megromlott? Az egyik ok az volt, hogy az ifjú főkapitányt édesanyja és gyámja is folyamatosan igyekezett tanácsokkal ellátni, amelyek sok esetben ellentétes tartalmúak voltak. Annak ellenére, hogy 1667 októberében Baranyay örömmel értesítette Balassát, hogy fiát bécsi látogatásakor már az elit is főkapitányként respektálta,²⁹⁹ úgy gondolták, hogy az igazi tiszteletet a végvár megfelelő irányításával és védelmével vívhatja ki magának. Tanácsaikkal ezért úgy próbálták befolyásolni Koháryt, hogy az elvárásoknak tökéletesen megfeleljen.

Baranyay 1668 márciusában kelt levelében ezt írta nevelt fiának: „megh gondold azert kivel közlöd dolgodatis [...] prokator nélkül nem lehetsz [...] az Aniadnakis irtam volt felöle [...] de titkon tarcd magadban mert ravas az Anyad az solgaid atal minden dolognak vegire megien.”³⁰⁰ Azaz Baranyay figyelmeztette Koháryt, hogy annak ellenére, hogy édesanyja a csábrági várban van, az nem jelenti azt, hogy ravaszsága által ne tudná meggyőzni Koháry belső körében lévő bizalmasait és szolgálait, hogy tájékoztassák őt fia minden lépéséről. Az özvegy tehát tudni szeretett volna mindenről, ami Füleken zajlott, és emögött nem csupán az anyai gondoskodás és féltés, hanem a családi örökség védelmének és kézben tartásának szándéka rejlett. Véleményem szerint Balassa még nem akarta elengedni fia kezét, mert sok esetben aggódott felelőtlen magatartása miatt, míg Baranyay azt szerette volna, hogy az ifjú önálló döntéseket hozva, a sarkára állva, ne csak jó főkapitány, hanem végre igazi családfő is legyen. Baranyay talán úgy gondolta, hogy Koháry jobban formálható, ha édesanya befolyása megszűnik, ami neki és szervitori köre érdekeire nézve kedvezőbb lehet.

Komjáti szerint, Koháryt főkapitányi korszakában a birtokfelhalmozási vágy jellemezte, de 1668 nyarán egy, a család számára fontos birtokügyben nem intézkedett, amiért édesanyja megróttta.³⁰¹ Véleményem szerint, Koháry főkapitánysága első néhány évében minden figyelmét katonai teendői minél jobb ellátásának szentelte, hogy feletteseinek elnyerje a tetszését, és bizonyítson. Később lett rá jellemző, hogy figyelmét megosztva, több dologra is tudott koncentrálni. 1668 nyarán azért maradt a végvárban, hogy kapitányi igazságszolgáltatási

²⁹⁸ MNL-OL C 771. tekercs N° 1438. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1669. május 26.)

²⁹⁹ „volt Beczben is [Koháry István] nagy méltányos uraknál az hol nem úgy mint az elöt, hanem mint Kohari Istvant ki Füleki feő kapitan respectaltak.” MNL-OL C 769. tekercs N° 1035. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Vedred, 1667. október 16.)

³⁰⁰ MNL-OL C 771. tekercs N° 1435. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1668. március 1.)

³⁰¹ MNL-OL C 1294. tekercs N° 15490. ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1668. július 6.)

jogkörét gyakorolva bűnösök felett ítélkezzen, mert ekkor ez volt számára a legfontosabb. Édesanyja levelében ezt írta fiának: „inkább éppitesz más ember szaván, a ki szép beszídelvel karodra igyekezik, mint édes Anyád akarattyán, s irássán, á ki éjel nappal azon gondolkodik, jióvendtő bútúl s kárvallástól [...] megoltalmazom.”³⁰² Az édesanyja azt nehezményezte, hogy egy 15 000 forintot jelentő birtokügyben fia nem volt hajlandó megjelenni a tárgyaláson, annak ellenére, hogy anyja valószínűleg fentebb idézett levele tartalma alapján, korábban már megkérhette erre. Nem derül ki, hogy kire utalt az özvegy, amikor azt írta, hogy mások tanácsát fogadja meg inkább fia, de lehetséges, hogy Baranyayra gondolt. Baranyayra, aki már márciusban megírta az ifjúnak, hogy jó ügyvéd nélkül nem ajánlatos lennie, és ajánlott is számára valakit, aki nem messze Fülektől, Tótújfalun lakik. Hiába lett ugyanis Koháry főkapitány, a családi birtokügyek kérdése korántsem volt megoldott, és még mindig többen pályáztak birtokaikra. Másrésztől nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy az ifjú főúr nemrégiben lett katonai vezető, ha tanulni akart, ha tapasztalatot akart szerezni, és tiszteletet kivívni, minden erejével főkapitányi, és nem családfői teendőire kellett fókuszálnia. Ráadásul a főkapitányi instrukciókban szerepelt, hogy szolgálati helyén kell maradnia, a várat önhatalmúlag még két napra sem hagyhatja el, távozása pedig csak az uralkodó, a Haditanács, a bányavidéki főkapitány vagy annak helyettese tudtával és jóváhagyásával történhet, akár hivatalos, akár magánügyben kell intézkednie.³⁰³

Balassa Juditnak, nőként a főkapitányi instrukciókra, az udvar szigorú katonai szabályaira nem volt rálátása, és pontosan nem tudhatta, hogy mennyire teljes embert kíván az, az élethelyzet, amelybe fia került. Most kellett megtanulnia mindent, ráadásul 18 éves ifjúként muszáj volt bizonyítania katonái és a környező várak sokkal tapasztaltabb és idősebb kapitányai előtt. Édesanyja inkább a családfői szerepkör fontosságát tartotta hangsúlyosnak, annak ellenére, hogy tisztában volt a főkapitányi tiszt jelentőségével, de véleményem szerint, ennek mibenlétét nem érthette.

A birtokügyben írt levelében egyébként a rá jellemző makacs és dacos ellenállással találkozhatunk: „Barkóczy én velem kezét nem foghna, ide se hozd: járjon el dolgába Biro által, s valami illetni foghja teörvényessen, nem tartom.”³⁰⁴ Ebből az is kiderül, hogy ismételtén Barkóczy Györggyel (Koháry Judit férje) akadt gondja a családnak, akárcsak korábban az osztató parancs ügyében. Baranyay már akkor azt javasolta az özvegynek, hogy jobb lenne Barkóczyval „atyafiképpen” megegyezni, de szemmel láthatólag az özvegy ezt a tanácsot sem fogadta meg. Baranyay 1668 júliusában ezt írta a szentantali birtokon tartózkodó Balassának:

³⁰² Uo.

³⁰³ Főkapitányi instrukciók első pontjában szerepel. Idézi: Komjáti: i. m. 30.

³⁰⁴ MNL-OL C 1294. tekercs N° 15490. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1668. július 6.)

„írt Kd hol mi dolgairól kihez nekem semmi közöm, Kd én velem úgy bant, ha jobbágiok lettem volna, bizony nagybölcset adhatott volna, soha ember nem hogy sógora de atya sem cselekedhetett volna többet [...] ez kit cselekszem ezt ez világh tudgya.”³⁰⁵ A levélből egyértelműen kiderül, hogy Baranyay ekkor már tényleg nem értette az özvegy iránta tanúsított magatartását, és nehezményezte, hogy nem rendezik felé adósságaikat. Balassa Judit ekkor nagyon elfoglalt volt a nyári munkák miatt, fiának is megírta, hogy előttük az aratás, és nagyon kívánatos a jó gazda jelenléte a családi birtokokon, amely szerep most az özvegyre hárult, ami nagy valószínűség szerint idejének jelentős részét elvette.³⁰⁶ A Baranyay által említett adósság kérdésének ügyét pedig fiára hárította.

A kérdés azért is volt nagyon kényelmetlen, mert mindazt a pénzt, amit a gyám az ifjú Koháryra és testvéreire költött bécsi tanulmányi idejük alatt, azt szerette volna visszakapni. „Jól van dolgotok mint gondolom nálam nélkül el lehettek, s am bar el legietek de az en adossagomról gondolkodjatok, it már ideje hogy megh adgyatok, mert ingien bizony nem keves az van nálatok penzem.”³⁰⁷ – írta Baranyay Nagyszombatból. Az adósság rendezése mellett a gyám több levelében arra is felhívta Koháry és édesanyja figyelmét, hogy amikor Bécsben járt, akkor Imrét és Farkast nagyon elhanyagoltnak találta: „gyermeki Knek Beczben csak nem mezeitelenek.”³⁰⁸

A főúri családok, külföldi egyetemeken tanuló fiú gyermekeinek szülőkkel való levelezései, tartalmukat tekintve, szinte kivétel nélkül folyamatos panaszokat tartalmaztak, hogy elfogyott, vagy kevés a pénzük, a ruházatuk, vagy paripákra van szükségük, mert nagyon szorult helyzetben vannak. Természetesen ezek a diáklevelek sok esetben túloztak, és a szülői sajnálatra építve próbáltak több pénzhez és új ruhákhoz jutni. Koháry még bécsi egyetemi tanulmányai alatt is több esetben élt túlzásokkal: „Igazán írom Ngodnak, hogy úgy megszorultam volt immáron, hogy ha az gazdaasszonyom húsz forinttal nem segített volna: éppen nem tudtam volna hová lenni.”³⁰⁹ Az viszont nem valószínű, hogy Baranyay is túlzott volna. Amikor még mind a három Koháry fiú Bécsben volt, akkor is többször gyanús volt számára az özvegynek küldött személyzeti számadás. Több alkalommal Zichy Istvánnal együtt nézte meg az elszámolásokat, amelyeket nem egyszer „galibásnak” nevezett.³¹⁰ Baranyay

³⁰⁵ MNL-OL C 769. tekerics N° 1039. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Vedred, 1668. július 24.)

³⁰⁶ „előtteónk az aratás, ottjonis kívántatik a jó gazda.” MNL-OL C 1294. tekerics N° 15490. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1668. július 6.)

³⁰⁷ MNL-OL C 771. tekerics N° 1438. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele oháry Istvánnak (Nagyszombat, 1669. május 26.)

³⁰⁸ MNL-OL C 769. tekerics N° 1039. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Vedred, 1668. július 24.)

³⁰⁹ Idézi: Thaly: i. m. 389.

³¹⁰ MNL-OL C 769. tekerics N° 1080. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1665. április 8.)

próbálta a költségeket figyelemmel kíséreni, mert mikor már mindhárom fiú Bécsben tanult, tudta, hogy még több pénzt kell küldenie, és szeretne volna, ha megfelelő módon kerül felhasználásra.³¹¹ Tudjuk, hogy fiúk külön lakásban laktak Bécsben,³¹² amiért 660 forintot fizettek évente, ráadásul praceptoruk, gazdaasszonyuk és inasok is voltak, akiknek ellátása és fizetése is jelentős összegeket tett ki.³¹³ Lovakat is tartottak,³¹⁴ az abrakot és a szénát Bécsben vették.³¹⁵

Baranyay jelentős összegekkel támogatta a fiúkat, és nagy valószínűség szerint, miután István elfoglalta főkapitányi posztját azt várta, hogy, mint családfő ő fog gondoskodni öccseiről, illetve az évek során nyújtott folyamatos anyagi támogatást törleszteni fogja. A levelek tanúsága szerint, azonban ez nem így történt. Farkas és Imre folyamatosan írtak bátyjuknak, és arra kérték, hogy küldjön pénzt nekik, sokszor nehezményezték, hogy több hónapig se pénzt, se válaszlevelet nem kaptak tőle.³¹⁶ Baranyay 1668 januárjában kelt levelében ezt írta Istvánnak: „Most az Eöczid nem jól vannak, nem tűrhetem megh esek szívem raituk [...] mar csak labokbeli sem volt.”³¹⁷ A levelezésből az is kiderül, hogy a fiúk sokszor, ha szünetelt a gyámjuknál, Baranyaynál voltak Nagyszombatban, aki nem mindig tudott nekik szállást adni, hiszen saját unokáiról is gondoskodni akart.³¹⁸

Baranyayról tudjuk, hogy már 1665-től kezdődően többször betegeskedett, és gyakran kínoztatta a köszvény.³¹⁹ Balassa Judit 1669-ben volt hosszabb ideig beteg.³²⁰ Valószínűleg az egyéb gondok mellett ez is befolyásolhatta viszonyuk alakulását.

³¹¹ MNL-OL C 769. tekerics N° 1026. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1665. augusztus 10.)

³¹² MNL-OL C 769. tekerics N° 1126. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Imre levele idősebb Koháry Istvánnak (Bécs, [év nélkül], március 10.)

³¹³ Takáts Sándor: Bajvívó magyarok. Képek a török világból. Vál. és az előszót írta: Réz Pál. 3. kiad. Budapest, Móra Kiadó, 1979. (A régi diákéletből fejezet) Lelőhelye: <http://mek.oszk.hu/03500/03597/03597.htm> Letöltés ideje: 2018. október 9.

³¹⁴ MNL-OL C 769. tekerics N° 1110. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Baranyay Tamáshoz (Bécs, [év nélkül], május 19.)

³¹⁵ Takáts: i. m.

³¹⁶ Koháry Imre levelei Koháry Istvánhoz MNL-OL C 767. és 771. tekerics (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.)

pl.: „Kérem Kgltdt [...] Husvétra ne hadgyon kgltd köntös nélkül [...] nadragomis igen kopik [...] fehér ruham nincs tőb két parnal, annakis az egyike ros.” MNL-OL C 771. tekerics N° 1446. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Imre levele Koháry Istvánhoz (Bécs, 1670. január 15.)

³¹⁷ MNL-OL C 771. tekerics N° 1433. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1668. január 30.)

³¹⁸ MNL-OL C 771. tekerics N° 1436. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Koháry Istvánnak (Nagyszombat, október 24.)

³¹⁹ „Sinte az egys hetigh fekszem az köszvenies Agiamban...” MNL-OL C 769. tekerics N° 1080. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Nagyszombat, 1665. április 8.); Balassa Judit 1671-ben már azt is megemlíti levelében, hogy Baranyay haldoklik. „Baranyay Tamás meghint köszvenben fekszik nintsen semmi könnyűséghe nyavaljajanak ha halála történnék...” MNL-OL C 771. tekerics N° 2316. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1671. március 23.)

³²⁰ MNL-OL C 771. tekerics N° 1439. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Emerentia levele Koháry Istvánnak (Szitnya, 1669. június 20.)

Az 1667 és 1670 közötti időszakot tekintve, tehát azt állapíthatjuk meg, hogy Koháryt teljes mértékben a főkapitányi szerepkör elsajátítása, és az udvar elvárásainak való megfelelés kötötte le. Ez a betanulás időszaka volt számára, amely sok nehézséggel járt, de egyet értek abban Komjátival, hogy e pozícióban megállta helyét, még ha ennek a családi ügyek is látták kárát.

IV/3.2. „...eletedet rontod mod nélkül,” – Felelőtlen viselkedés, vagy a vitézi élet elsajátítása?

1670-től kezdődően Koháry, Bélteky Pál alkapitánnyal együtt már magabiztosan irányította a füleki várat, rutint szerzett, és katonái is megszerették. Valószínűleg az ifjú két-három év alatt sokat tanult, elegendő tapasztalatot szerzett és beletanult a főkapitányságba. Véleményem szerint, az 1670-es évektől tanúsított többszöri, Komjáti által felelőtlen viselkedésként jellemzett magatartása, amely főkapitányi méltósága rovására is lehetett,³²¹ inkább egyfajta fellélegzés volt az ifjú számára. Az egyetemi évek alatt, majd kapitányságának első éveiben, ugyanis folyamatosan elvárásoknak kellett megfelelnie, és a szórakozásra nem igen jutott ideje. Az a fajta felelőtlenység, ami az 1670-es években megfigyelhető volt nála, véleményem szerint inkább a „fiatalság megélése” lehetett, amire akkor kerülhetett sor, amikor már az alapvető rutin megszerezve, kicsit „hátra dőlhetett.” Ez természetesen az özvegy és Baranyay rosszallását váltotta ki, mert Koháry többször túlzásokba esett. Édesanyja 1670. január 23-án kelt levelében így intette fiát: „Aztis hallom szankazasodnak nincsen szüneti, mihent feől kilsz az ebedtul egisz estviig [...] szankozol, egy szer csak lesz beleöle vagy labadot, vagy kezedecket ki töred, a szankazásd megh unvan, vadaszatnak vagyon kilete ezis igen szerencsetlen mulatsagh.”³²²

Édesanyja 1672-től kezdődően folyamatosan korholta fiát, az állandó vadászatok, a rendszertelen táplálkozás, és az éjszakai mulatozások miatt.³²³ A dorgálások háttérében nem csupán az anyai aggodalom állt, többről volt szó. 1672-ben Koháry többször betegeskedett, és Balassa Judit és Baranyay Tamás levélváltásaiból kiderül, hogy attól féltek, hogy ha az ifjú súlyos balesetet szenved, vagy esetleg meghal, akkor: „oda lesz Füleki josagh mert Magyar kapitani ot Fulekben mint most el vagyunk orsagustul többbe nem lesz, hanem német.”³²⁴

Baranyay és az özvegy aggodalma egyáltalán nem volt alaptalan, hiszen az ifjú már többször szenvedett lovas balesetet, nagy valószínűséggel ittas állapotban, és tudjuk, hogy a dohányzás

³²¹ Komjáti: i. m. 40-41.

³²² MNL-OL C 771. tekercs N° 1447. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1670. január 23.)

³²³ MNL-OL C 772. tekercs N° 1475. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1672. március 20.); MNL-OL C 772. tekercs N° 1515. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1674. július 5.); MNL-OL C 778. tekercs N° 2317. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1673. december 20.)

³²⁴ MNL-OL C 769. tekercs N° 1057. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak (Nagyszombat, 1672. január 7.)

is több alkalommal megkeserítette életét. Balassa gyakorta írt Baranyaynak, hogy fiának orvos kellene, ajánljon, vagy küldjön valakit. Baranyay 1672 januárjában írta az özvegynek, hogy nagy szerencséje az ifjúnak, hogy a besztercei doktor épp Füleken volt, amikor fiának szüksége volt rá. Koháry ekkor ágynak esett, és az orvos a korabeli leggyakoribb orvoslási módot választva eret vágott rajta, de a nyelve alatt. Baranyay ezt írta Balassának, hogy a betegeskedésnek „nem egieb az oka, hanem hogy az undok Dohannal vesztegeti magát, kit emberseges magyar utal [...] ha el nem hadgya az bűdös dohant, es keves bort ha nem isik”³²⁵ – annak jó vége nem lesz. A gyám azt tanácsolta az özvegynek, hogy maradjon fiával, és az étkezésére figyeljen, hogy mielőbb meggyógyuljon.³²⁶

Az édesanya még az 1680-as években is többször küldött fiának egészséges ételeket, többnyire gyümölcsöt vagy halat.³²⁷ Fia még harmincas éveiben járva is számtalan esetben vívta ki azonban haragját változatlan viselkedése miatt. Balassa a füleki nemesektől értesült fia ismételt lovas balesetéről: „... mi haszna minden búdnak, minden faratsagodnak, ha eletedet rontod mod nélkül, csak nem kesz akarva, ugy hallom orodon, szadon mind jütt az vér.”³²⁸ 1682 márciusában így intette fiát: „Mivel hogy az vizek nagyok az utakis roszak vigyazva köl jarnod, hogy valami szerensetlensegh ne essek rajtad. Sokszor volt mar lóval valo esésed akar mi sárnak es viznek neki mensz, mit ha jozan nem volnal.”³²⁹

Koháry főkapitányi posztját azonban nem betegeskedései veszélyeztették, hanem katonái törvénytelen portyázásai.³³⁰ Az 1670-es években a füleki katonák annyi atrocitást követtek el a civil lakossággal szemben,³³¹ hogy számtalan panaszlevél érkezett Koháry Istvánhoz, Esterházy Pálhoz, de több esetben az Udvari Haditanácshoz is. Már Louis de Souches tábornok, - aki 1668 decemberéig helyettesítette a bányavidéki főkapitányt - is megintette Koháryt, hogy fegyelmezze meg katonáit, és fogja őket szigorúbban.³³² 1669-től pedig Esterházy Pál volt az,

³²⁵ Uo.

³²⁶ Uo. „taplallya barin hussal tikfiakkal es tehen hus leveben arpa kasat főzessen [...] feleségek közüt talan találkozik io főző asszoni kezeltesse Kd mert az Doctor az mennyit hasnal, az io etelt főző hasnal annyit az beteghnek”

³²⁷ „Nem tudok mivel kedvesedni, hanem im küldök szaraz szilvat, körtvet, úgy czitromot, valamelly mézes kalacgot, tudom hogy az gyümölcz már szük.” MNL-OL C 778. tekercs N° 2300. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Szitnya, 1680. március 23.); Balassa Judit többször küld halat fiának főleg ünnepek idején. MNL-OL C 778. tekercs N° 2323. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 167. december 23.)

³²⁸ MNL-OL C 778. tekercs N° 2301. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Galánta, 1680. szeptember 5.)

³²⁹ MNL-OL C 778. tekercs N° 2295. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Szitnya, 1682. március 31.)

³³⁰ Az 1664-es vasvár béke tiltotta a nyílt ütközetet mind a magyar, mind a törökök számára, mégis a törökök számtalan esetben betörték a végvárvidéken túli területekre és a magyarok is többször vezettek zsákmányszerző portyákat a hódoltsági területekre.

³³¹ Komjáti: i. m. 239-261.

³³² MNL-OL P 2257. 667. egység 7. tétel, B. (Koháry II. István iratai) Louis de Souches levele Koháry Istvánnak (Bécs, 1667. december 3.); MNL-OL C 1276. tekercs N° 12705. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Louis de Souches levele Koháry Istvánnak (Bécs, 1668. szeptember 7.)

aki számos levélben szólította fel Koháryt, hogy tegyen rendet katonái között, sőt az Udvari Haditanács is megróta a főkapitányt fegyelmezetlen beosztottjai miatt.³³³

A katonák egzisztenciális helyzetük miatt többször sértették meg az 1664-es vasvári béke azon pontját, amely tiltotta a portyázást és a területszerzést.³³⁴ Ez azonban olyan súlyos problémákat eredményezett, hogy Koháryt még Bécsbe is felkérették.³³⁵

Esterházy Pál 1670 novemberében kelt levelében tájékoztatta Koháryt, hogy az Udvari Haditanács fülébe jutott, hogy a főkapitány és tisztjei több esetben őrizetlenül hagyva a várat kocsmákban mulatják idejüket, és eközben tisztek hiányában a katonaság is elhagyja a várat, hogy szórakozni induljon. Esterházy ezt elfogadhatatlannak tartotta, és kérte Koháryt, hogy vonja felelősségre a vétkeseket.³³⁶ A füleki vár őrizetlenül hagyása, azonban a későbbiekben, még a kuruc veszély idején is sok aggodalomra adott okot, főleg Balassa Juditnak, aki 1676 augusztusában kelt levelében szintén figyelmeztette fiát, hogy sokkal jobban kell figyelnie a védelemre, és katonáit szigorúbban kell fognia: „Leveled vettem, hogy bekével Fülekre mentel, Istennek legyen hála. Tamastúl erterm, hogy mentél be hogy kevesen tudták mikor oda érkeztel, elegh szegyen az nekik, hogy oly vigyazatlanul tanaltad eöket [...] ha kurucz oda menne, annal inkább eszre nem vennék.”³³⁷

Az 1670-es években azonban az ifjú főkapitányra és katonáira még több panasz érkezett, aminek az lett a következménye, hogy 1671-ben Raimondo Montecuccoli felkérte Bécsbe kihallgatásra, ezt Esterházy Pál leveléből tudjuk: „... már el untam anni kgdre válo panaszokat nem levén csak egyetlen egy vegbeli Captanrais anni panasz [...] Beczben mennien, purgallya magat minden keppen Montecoccoli Úr előtt. Majd a levél utóiratában hozzáteszi: „... szükséges föl jöni kk, s eö Fölsége előttis menteni magat, mert tartok attul hogy valami alkalmatlanságh erje kgd.”

Azt gondolhatnánk, hogy ez kellő figyelmeztetés lehetett Koháry számára, de a bécsi kihallgatás után sem változott a helyzet, amelyet Esterházy Pál 1671 utáni levelei mutatnak.³³⁸

³³³ MNL-OL P 2257. 667. egység 7. tétel, B. (Koháry II. István iratai) Esterházy Pál levelei Koháry Istvánnak; MNL-OL C 1287. tekercs N° 14269. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Az Udvari Haditanács levele Esterházy Pálnak (Bécs, 1674. augusztus 15.)

³³⁴ Komjáti: i. m. 196-208.

³³⁵ MNL-OL P 2257. 667. egység 7. tétel, B. (Koháry II. István iratai) Esterházy Pál levele Koháry Istvánnak Fraknó, 1671. május 8.); MNL-OL C 1287. tekercs N° 14269. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Az Udvari Haditanács levele Esterházy Pálnak (Bécs, 1674. augusztus 15.)

³³⁶ MNL-OL P 125, 4731. tekercs N° 8603. (Esterházy Pál nádor irata) Az Udvar Haditanács levele Esterházy Pálnak (Bécs, 1670. november 14.)

³³⁷ MNL-OL C 1124. tekercs N° 7169. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Szitnya, 1676. augusztus 20.)

³³⁸ MNL-OL P 2257. 667. egység 7. tétel, B. (Koháry II. István iratai) Esterházy Pál levelei Koháry Istvánnak

Ez odáig vezetett, hogy 1674 augusztusában az ifjú főkapitány leváltásának és letartóztatásának kérdése is felvetődött egy törökök elleni portya miatt.³³⁹

A különböző katonai kihágások és portyák, azonban nemcsak az 1670-es években jelentettek problémát, hanem már 1667-től kezdődően, folyamatos érkeztek a fülekiek elleni panaszok az illetékes szervekhez és a főkapitányhoz, főnemeseiktől és egyházi személyektől, sőt 1669-ben maga I. Lipót is írt ez ügyben.³⁴⁰ Koháry leváltására és letartóztatására azonban mégsem került sor, bár temérdek figyelmeztető és intő levelet kapott, pozíciójának megtartása mindvégig biztosnak látszott. A legfőbb segítőtje, a bányavidéki főkapitány, Esterházy Pál volt, akihez a füleki főkapitány több szálon kötődött. Pál unokatestvérének, Zsigmondnak a felesége Balassa Emerentia volt, Koháry édesanyjának testvére. Az Esterházy család Koháry édesapjának „örök lekötelezettje” volt hiszen, ahogy korábban említettem a vezekényi csatában Lászlóhoz (Pál bátyja) intézett óvó tanácsait a családi emlékezet megőrizte. Emellett az ifjú Koháryt, Baranyay Tamás és Zichy István is segítette, amíg erre lehetőségük volt. Esterházy Pál mellett pedig ott volt Koháry Imre, aki a magas rangú tisztségviselő keze alatt tanult és dolgozott. A testvér, leveleiben mindig értesítette bátyját a fontosabb hírekről, és Esterházy mellett valószínűleg ő is, - ahogy lehetőségei engedték - közben járt a család ügyeit illetően.

Természetesen nagyon fontos volt, hogy az ellene érkező panaszok dacára, és a kisebb-nagyobb kihágások ellenére főkapitányi teendőit megfelelően látta el. Az uralkodó, I. Lipót a panaszok felett mindig szemet hunyt a lojális várkapitánya érdekében. Az uralkodó iránti hűség, a kurucok támadásai kapcsán még inkább meghatározóvá vált, főleg mikor Koháry környékbeli várkapitány társai közül többen, félelemből vagy érdekből Thököly oldalára álltak, megszegve ezzel I. Lipótnak tett esküjüket.

Koháry két rokona, Balassa Imre (Divény várának kapitánya) és Balassa Ádám (Kékkő várának kapitánya) is hűtlenség vádjába keveredett. Imre nyíltan csatlakozott a kuruc felkeléshez, de az uralkodó megbocsátott neki, később mégis Thököly kezére játszotta várát, Ádámnak pedig másodjára is fel kellett esküdnie Lipótra, hogy katonai vezető maradjon. Orlay András a putnoki főkapitány szintén átengedte a várát a kurucoknak és nyíltan szembeszállt királyával.³⁴¹ Koháry esetében a hűtlenség vádja fel sem merülhetett, hiszen

³³⁹ MNL-OL C 1287. tekercs N° 14269. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Az Udvari Haditanács levele Esterházy Pálnak (Bécs, 1674. augusztus 15.)

³⁴⁰ Pl.: MNL-OL C 775. tekercs N° 1953. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Wesselényi Pál levele Koháry Istvánnak (Gerend, 1671. február 28.); MNL-OL C 1118. tekercs N° 6535. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Bercsényi Miklós levele Koháry Istvánnak (Sempte, 1672. március 13.); MNL-OL P 2257. 667. egység 7. tétel, B. (Koháry II. István iratai) Szelepcsényi György levele Koháry Istvánnak (Bécs, 1673. február 28.); MNL-OL P 2257. 667. egység 7. tétel, B. (Koháry II. István iratai) Széchényi György levele Koháry Istvánnak (Rákos, 1678. január 19.); MNL-OL C 1057. tekercs N° 621. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Bálint levele Koháry Istvánnak (Stubnyafürdő, augusztus 3.); MNL-OL C 999. tekercs N° 4084. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) I. Lipót levele Koháry Istvánnak (Bécs, 1669. június 1.)

³⁴¹ Komjáti: i. m. 44-46.

katonai pozíciójának tényleges elnyerésétől kezdve a családi hagyományt követve a törökök elleni küzdelmet meghatározónak és elsődlegesnek tekintette, és ősei vitézi példája személyiségének alakulására nagy hatással volt.

A fiatal Kohárynak a vitézi élet vonzó volt, és a katonáival való török elleni portyák, a mulatozások, italozások vagy a lovaglás, és a szánkázás a szórakozás egy kedvelt formáját jelentették neki. Igazi „szabadság” volt ez számára, aki gyermek kora óta szigorú szabályok szerint működő jezsuita oktatási rendszerben töltötte idejének jelentős részét. Nem elhanyagolható tényező, hogy e mulatozások az ifjú számára nem csupán a fiatalsága megélését jelentették, hanem egyfajta kikapcsolódást is, hiszen óriási feladatnak bizonyult egy olyan jelentős végvár, mint Fülek kapitányi feladatainak az ellátása, és ez Koháry számára sok stresszhelyzetet és szerepkonfliktust eredményezett.

IV/3.3. „csak ötcsém uraimék birjak magukat az hazassagukra” – Katonai pálya kontra házasság

Koháry István soha nem nősült meg, és a szakirodalom a mai napig nem tud biztos választ adni arra, hogy a főúr, miért nem vállalkozott családalapításra. A történészek úgy gondolják, hogy mély vallásossága, vagy a börtönévek alatt átélt lelki megrázkódtatások, vagy a harcmezőn szerzett testi sérülések, illetve ezek együttesen akadályozhatták a nősülésben.³⁴²

Koháry mély vallásossága, és hite iránti elköteleződése szinte kivétel nélkül minden róla szóló munkában említésre került. Illésy szerint Istvánon mindig is az anyai nevelés túlzó befolyásának köszönhető nőies lágyság volt érezhető, csendes, szerény, jámbor keresztényi viselkedés, és erős vallásos hajlam jellemezte, de nem tartja hihetőnek, hogy papi pályára szánták szülei.³⁴³ Véleményem szerint sem valószínűsíthető, hogy papi pályára küldték volna elsőszülött fiúkat, akinek a családfői szerep továbbvitelét szánták feladatul.

A börtönévek alatt átélt testi és lelki megrázkódtatások valóban hatással lehettek Koháryra, és a fogságban egészségi állapota is megromlott, valamint meglehetősen lesoványodott, de szabadulását követően nem sokkal felépült, és ismételten a harcmezőn volt, a visszafoglaló háborúban vett részt. Nem gondolom, hogy a fogságban Koháry olyan súlyos lelki és testi sérüléseket szerzett volna, hogy ezek gátolták meg abban, hogy házasodjon. A fogságának megélése is egyfajta büszkeséggel töltötte el, hiszen korábban nagyapja és dédapja is uralkodó iránti hűségük megtartása miatt kerültek börtönbe.

A harcmezőn szerzett sérülések miatti szégyenérzet, és a házasság elkerülésének összekapcsolása sem helytálló. Koháryt, börtönből való szabadulását követően az uralkodó

³⁴² Kozicz: i. m. 45.

³⁴³ Illésy: i. m. 5.; 11.

bányavidéki helyettes főkapitánnyá nevezte ki, és a visszafoglaló háború során jelen volt Buda ostrománál is. 1687-ben Egernél szerzett súlyos sebesülést csata közben, amikor egy golyó szétroncsolta a jobb kezét.³⁴⁴ Bár amputációra nem került sor, de ezt követően jobb keze végleg lebénult. Úgy gondolom, hogy semmiképp sem akadályozhatta volna meg ez a sérülés abban a főurat, hogy megházasodjon, ha valóban ezt akarta volna. Ráadásul a török hódoltság korában az ellenségtől kapott seb inkább dicsőségnek számított, - a huszárvirtus része volt, amely jelképezte az „Athleta Christi” eszményi alakját,³⁴⁵ - mintsem szégyennek.

Mindezek ismeretében, az én véleményem szerint mindhárom érv, - amely arra próbál választ adni, hogy Koháry miért nem nősült meg soha, - nem meggyőző. E kérdéskör vizsgálatakor a forrásokra lehet csak támaszkodni, azonban alig van ehhez kapcsolódó magánlevél. Koháry saját kezű leveleiben nem találni nyomát annak, hogy bármikor is ilyen irányú tervei lettek volna, viszont közvetlen családtagjai levelezéséből bővebb információkat szerezhetünk.

A magánlevelek átböngészése után arra a megállapításra jutottam, hogy a családot az 1670-es években kezdte el intenzíven foglalkoztatni Koháry nősülésének kérdése, és az édesanya, Balassa Judit volt az, aki szerette volna, ha fia végre feleséget talál maga mellé. Egészen pontosan, 1674. május 26-ai keltezéssel ellátott az a levél, amelyben Balassa Emerentia adott választ testvére (Balassa Judit) előző levelében feltett kérdésére, hogy vajon fiának megtetszett-e valaki abban a kismartoni lakodalomban, ahova húga és két fia, István és Farkas is hivatalos volt. Emerentia az özvegy szomorúságára a következőket írta: „Elég szép kis Aszony vala Kis Martonban azon az lakodalmon, valogathatot benne ötcsém Úr ha kedve volt hozzá, maradnais megh elegendő csak ötcsém uraimék birjak magukat az hazassagukra.”³⁴⁶

Az édesanya már ekkor szerette volna, ha fia megházasodik, de Istvánt és öccsét, akik ekkor 25 és 20 évesek voltak még egyáltalán nem foglalkoztatta ez a kérdés. Balassa Judit azonban nem adta fel, és leveleiben többször megróttta fiát, hogy senki édesanyja nem gondolkodik annyit a házasságon, mint ő, és már itt lenne az ideje végre megállapodni.³⁴⁷ Koháryt egyébként már Fülekre kerülésétől kezdve, édesanyja vagy testvére levélben mindig értesítette, ha valamelyik férfi rokonuknak, vagy ismerősüknek lakodalma volt, ezzel is próbáltak finom célzásokat tenni neki.³⁴⁸ Az özvegy vágya azonban nem teljesült, még 1680 januárjában kelt,

³⁴⁴ Kozicz: i. m. 44.

³⁴⁵ Szabó Péter: Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon. Budapest, L'Harmattan, 2008. 80-87. („Virtus vulnere vires” – Sebtől díszlik a vitézség)

³⁴⁶ MNL-OL C 769. tekercs N° 1062. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Emerentia levele Balassa Juditnak (Trencsén, 1674. május 26.)

³⁴⁷ MNL-OL C 778. tekercs N° 2309. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Szitnya, 1678. május 23.)

³⁴⁸ MNL-OL C 778. tekercs N° 2328. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Szitnya, 1680. január 19.)

fiának címzett levelében is azt olvashatjuk, hogy: „Azt kívánom hallanék, hogy Koháry Istvan is megh hazasodott.”³⁴⁹

Koháry, Balassa e célzásait és kérdéseit elengedte a füle mellett, nem nagyon foglalkozott vele, hiszen válaszlevelében édesanyja e megjegyzéseire egyáltalán nem reagált. Ha többet akarunk megtudni arról, hogy vajon a főúr, miért idegenkedett ennyire a házasságtól, akkor öccsével, Farkassal váltott levelei árulhatnak el többet erről.

István és öccse, Farkas viszonya a kezdetektől nagyon jó volt, és bátran állíthatjuk, hogy a főkapitány testvérei közül Farkashoz állt a legközelebb, és vele ápolta leginkább kapcsolatot. Farkassal és Imrével együtt tanult és lakott Bécsben, és miután István 1667-ben Fülekre került, öccse még Bécsben befejezte tanulmányait, majd Csábrágra ment, ahol édesanyjával élt. Farkas nem érezte jól magát Csábrágon, és amikor csak lehetett inkább a rokonokhoz utazott, vagy pedig bátyját kérlelte, hogy ha ideje engedi, látogassa meg őket.³⁵⁰ Mivel édesanyjával lakott valószínűleg ő többször és személyesen is hallhatta Balassa Judit fiai házasodásával kapcsolatos vágyait és intéseit. Farkas meg is házasodott, 1678-ben ismerte meg, majd azt követően hamarosan feleségül vette Rechberg Mária Ludovika bárónőt, akitől több gyermeke született, de csak kevesen élték meg a felnőttkort.

Az 1678-as esztendőből több levele is megmaradt Farkasnak, amelyeket bátyjához, Istvánhoz intézett, és ezekben érdekes információkra lelhetünk a füleki főkapitány házasságról való vélekedését illetően.

Farkas 1678 nyarán számolt be arról bátyjának, hogy megismerkedett Ludovika kisasszonnyal, aki nagyon megtetszett neki, majd mindjárt arra kérte Istvánt, hogy ne nehezteljen rá a házasság híre miatt, illetve rögtön szabadkozni kezdett: „Az mi az gyűröt illeti kgd írja leveleben talan avval akarok jövendöbely hazastarsot jedzeny, en nem tudom micsoda rosz ember viszi kgnek az olly hireket, legh alab eddigh megh igen keves appertitust es vocatiot érzek magamban az sz.(ent) hazassaghra [...] sőt közelebb vagyok ahoz, hogy soha nem hazasodom, mint hogy meg [...] az Ludovica kisaszonyval [...] megh nem hazasodtam.”³⁵¹ Két nappal később Farkas újabb levelet írt bátyjának, még mindig e témában, kérlelve, hogy ne haragudjon rá: „... az mi az gyűrüt illeti magamis vennem eszre, hogy nem volna okossagh az mostan üdőben pinzet annyit vesztegetny, megh nem vettem, hanem ha veszek is nem mondom hogy 50 vagy 60 talleron ne vegyek egyet.”³⁵²

³⁴⁹ Uo.

³⁵⁰ MNL-OL C 211. tekercs N° 1062. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1674. február 15.)

³⁵¹ MNL-OL C 211. tekercs N° 1570. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1678. július 8.)

³⁵² MNL-OL C 1058. tekercs N° 975. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1678. július 10.)

Farkas leveleiből egyértelművé válik, hogy bátyja nagyon ellenezte a házasságot, sőt öccse be sem merete neki vallani ilyen irányú terveit első levelében, és csak rosszindulatú pletykának titulálta az egész ügyet. A második levélben bár óvatosan, de bevallotta bátyjának, hogy vett gyűrűt, de még mindig nem merete megírni, hogy ezzel Ludovikát szeretné eljegyezni. Farkas leveléből egyébként kiderül, hogy a füleki főkapitánynak nem Ludovikával volt gondja, hanem magával a házasság intézményével nem értett egyet. A házasság ellen való legfőbb indoka az volt, hogy az csak a pénz elvesztegetése, ráadásul „olyan” időben, amikor jobb helye is lenne annak.³⁵³

Nehéz megmondani, hogy Koháry ezekkel az érvekkel csak azt a tényt akarta rejtegetni, hogy nem igazán tudja magát rászánni a házasságra, vagy valóban sajnálta erre a pénzt egy olyan vészterhes időszakban, amelyben Thököly kurucai a törökkel összefogva fenyegették a királyságot. Az biztos, hogy a családalapítás lehetősége sokadlagos tényező volt életében, mert első helyen mindig katonai feladatának teljesítése állt. Mondhatjuk azt is, hogy tipikus katonai életmodell volt az, amiben ő füleki főkapitánysága alatt élt. Teljes mértékben lekötötték főkapitányi teendői, emellett természetesen élvezte a katonai élet velejáróit, a szabadságot, a katonáival való mulatozásokat, a lovaglást, a vadászatot és a portyákat is. Továbbá nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy Fülek stratégiai jelentősége miatt, állandó veszélynek volt kitéve, ráadásul az elég romos állapotban levő vár megerősítése is sok pénzt és időt emésztett fel.

Véleményem szerint, Fülek vára nem kifejezetten volt alkalmas arra, hogy Koháry esetleges feleségének lakhelyéül szolgáljon, és nem csupán az állandó török, majd később kuruc veszély miatt, hanem azért is, mert Koháry életformája egy tipikus katonai karrier építésére irányuló, egyedülálló, csak a hivatásának élő ambiciózus vitéz szabadságvágyát testesítette meg. Ráadásul a végvári katonák viselkedése, részegeskedéseik és kihágásaik több esetben túlmentek minden határon. Maga az alkaptány, Bellovics Sámuel is nagyon megalázó módon bánt feleségével, Fejérpataky Annával, aki vele élt Füleken. Mikor felesége számon kérte tőle házasságon kívüli bűnös kapcsolatát, az embereivel megverte, majd tömlöcbe vetette az asszonyt.³⁵⁴ Bár ez egyedi eset, és nem vonhatunk le belőle messzemenő következtetéseket, mégis felvetődik a kérdés, hogyan vethetnek igazságtalanul börtönbe egy polgári személyt Koháry főkapitánysága alatt?

Mindezeket figyelembe véve úgy gondolom, hogy Koháry egyszerűen nem szánta rá magát a házasságra, és életében mindig adódott olyan feladat, amelynek megoldását sokkal

³⁵³ Koháry Farkas leveléből tudhatjuk meg állásfoglalását ezzel kapcsolatban. MNL-OL C 211. tekercs N° 1570. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1678. július 8.)

³⁵⁴ Komjáti: i. m. 280.

fontosabbnak tartotta bármi másnál, ezzel elódázva a házasság kérdését. 1667 és 1682 között teljes mértékben a főkapitányi teendőinek ellátására koncentrált, és a vitézi életforma magával ragadta. Füleket elvesztését követően, három és fél évi raboskodása alatt a versszerzéssel múlatta idejét, majd szabadulását követően az kötötte le idejének jelentős részét, hogy Csábrágon berendezkedjen, majd 36 évesen ismételtén a katonai életbe visszatérve a felszabadító háborúban harcoljon. Azaz a börtönévek után nagyon elfoglalt volt, hiszen nem csupán testileg és lelkiileg, hanem anyagilag is talpra kellett állnia, és újra vissza kellett kerülnie abba a körforgásba, amiből 1682-ben kiszakították. Az 1687-es súlyos sérülése aktív katonai pályafutásának végét jelentette, és ekkor arra kellett fordítani idejét, hogy életét újraszervezze, és új helyét megtalálja. Ekkor kezdett a politika felé kacsingatni, bár még ekkor is folyamatosan figyelemmel kísérte a háború eseményeit Csábrágról, de már birtokainak igazgatása vált fő feladatává.

Az 1699-es karlócai békekötéskor már 50 éves volt, és egyrészt a török kiűzése után a földek újjászervezésében és telepítésében vállalt nagy szerepet, másrészt, amikor 1704-ben Farkas öccse életét vesztette, akkor gyermekeinek gyámságát vállalta. Mindeközben politikai karrierjét is építette, és 1714-ben országbíróvá választották.

E feladatok mellett ismételtén nem jutott ideje arra, hogy a házasság kérdésével foglalkozzon, és véleményem szerint, ezek a teendők szolgáltattak számára elegendő indokot arra, hogy e kérdést elódázza. Még a lehetőséget sem adta meg annak, hogy szerelembe essen, hiszen nem nagyon volt társasági ember, ha társaságban volt inkább érdekeinek megfelelően helyezkedni próbált. Az érdekházassággal szerzett jelentős vagyon, vagy birtok sem érdekelte nagyon, hiába írta néhányszor meg édesanyja, hogy melyik házasság hozna hasznot a család számára.³⁵⁵ Mindenesetre továbbra is megmaradhat bennünk a kérdőjel, hogy egy kötelességtudó és mintakövető, valamint jelentős ingó- és ingatlan vagyonnal rendelkező főúr, miért nem akart házasodni, és a család iránti egyik legfontosabb kötelezettségének eleget tenni. E téren a további és mélyebb kutatások talán biztosabb választ adhatnak e kérdésre.

³⁵⁵ MNL-OL C 778. tekercs N° 2328. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Szitnya, 1680. január 19.)

IV/3.4. „**hogy böcsületesen lehessen az Méltóságos nagy Emberek előtt...**” – **Megfelelési vágy és önreprezentáció**

Koháry Istvánban már gyermekkorától kezdve munkálkodott egyfajta megfelelési vágy, mindig meg akart felelni feljebbvalói elvárásainak, a rábízott feladatokat mindig a legmegfelelőbbben akarta teljesíteni, és sosem akart kevesebbet vagy rosszabbat annál, mint ami például iskolatársainak volt. Már a nagyszombati diákévek alatt is, - édesapjának írt leveleiből jól kirajzolódik, - nagyon bántotta, ha tanuló társai szülei több, vagy szebb paripát és lószerszámot küldtek gyermekeiknek, mint neki szülei.³⁵⁶

Később Bécsben is mindig fontos volt számára, hogy megfelelően, társaihoz méltóan tudjon öltözködni, mindig legyen elég paripa az istállóban, hogy iskolába és templomba is azzal tudjanak menni, sőt olykor nehezményezte, hogy csak oda tudnak lóháton menni.³⁵⁷ Ha pedig valamilyen jelentősebb eseményen kellett megjelenie magas rangú udvari emberek társaságában, akkor mindig igyekezett édesanyjától pénzt vagy új ruhát kérni az eseményre, akárcsak disputációra is, főleg a másodikra, amelyet a császár jelenlétében tett le.³⁵⁸ Már a második disputáció ténye is mutatta, hogy mennyire fontos volt számára, hogy tézislapját a császár jelenlétében mutassa be, és hogy társadalmi presztizsét ezzel növelje.

Füleki főkapitányi pozíciójának elfoglalásakor is arra törekedett, hogy mindent kézben tartson. Ha Bécsbe kellett mennie mindig nagyon ügyelt az öltözködésére, ha pedig Füleken fogadott vendégeket, akkor mindig igyekezett a lehető legjobb vendéglátó lenni.³⁵⁹ Az sem volt azonban mellékes számára, hogy harci helyzet esetén milyen öltözetben és milyen felszerelésekkel jelent meg a katonai táborban. 1677 őszén, amikor Koháry a kurucok ellen indult hadjáratra, akkor Kecskemét városának írt, hogy mikre lenne szüksége útjához, amiket a város lakói szerezzenek be számára és küldjék fel Fülekre.³⁶⁰ Máskor édesanyját kérte, hogy küldjön neki ruhákat Csábrágról, hogy becsülettel jelenhessen meg a magas rangú urak előtt.³⁶¹

1668 nyarán Móricz Mária Katarinától maradt fenn egy Kohárynak címzett levél, amelyben arról értesítette a főkapitányt, hogy az általa megrendelt ruha elkészült, de a kért halcsontos

³⁵⁶ MNL-OL C 769. tekercs N° 1129. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele édesapjának, id. Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1664. március 28.)

³⁵⁷ MNL-OL C 769. tekercs N° 1110. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Baranyay Tamásnak (Bécs, keltezetlen)

³⁵⁸ MNL-OL C 769. tekercs N° 1032. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Balassa Juditnak (Bécs, 1666. augusztus 20.)

³⁵⁹ MNL-OL C 211. tekercs N° 1052. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Balassa Juditnak (Ónod, 1672. november 2.) 1672-ben Esterházy Pál, Bercsényi Miklós és Koháry István végigjárták a végvárat, hogy felmérjék azokat, amikor visszafelé indultak Fülekre is betértek. Ónodról írt Koháry édesanyjának, hogy küldessen Fülekre császármadarat és vadakat, hogy illő módon meg tudja vendéglátni a bányavidéki főkapitányt és helyettesét, amikor odaérnek.

³⁶⁰ MNL-OL C 777. tekercs N° 2153. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Kecskemétnek (Füle, 1677. július 30.)

³⁶¹ MNL-OL C 211. tekercs N° 1075. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry István levele Balassa Juditnak (Ónod, 1682. július 17.)

bevarrást nem tudták elkészíteni, mert nem volt halcsontjuk, de ha a főúr ragaszkodik hozzá a szabó kis késéssel, meg tudja csinálni a halcsontos változatot, mielőtt megérkezik a hiánycikk.³⁶²

Koháry főkapitányságának idejéből maradt meg, egy 1676-os keltezéssel ellátott leltár is, amely a palota nagy faládaiban levő használati tárgyait és a ruhaneműket sorolja fel. A ruházatot tekintve azt figyelhetjük meg Kohárynak fontos volt, hogy a különböző ruhaneműkből több színben is legyenek darabjai. A dolmányokból volt viola-, haj-, zöld-, és király színű, megtalálhatók a listán kék-, és vörös színű dolmányok, viola színű mente, kék kaftán, zöld-, és haj színű süvegek, két darab vörös színű öv, egy almafalevél mintázatú köntös, kék-, és vörös színű nadrágok, nyolc pár fehérenemű, két pár kapca, két pár csizma, vidra-, és bőr kesztyű, háló mente, több színben kecse (palást), emellett kék és zöld színben materiák, valamint egy ruha tisztító söprű is. Elengedhetetlen kellék volt a faládaiban megtalálható háromféle dohány és pipa is. Kohárynak egyébként nagy szenvedélye volt a dohányzás, annak ellenére, hogy egészségét több alkalommal is veszélyeztette. Még raboskodása alatt is, mielőtt lehetősége nyílt rá, írt Kecskemét városának, hogy dohányt és pipát küldjenek számára.³⁶³

Tudjuk, hogy ezüst-, és arany használati tárgyak is nagy értékben voltak fellelhetők a füleki várban. A második sikeres ostrom után Thököly hadizsákmányként Kohárytól a következőket vitte el munkácsi kincstárába: „Philek alól Kárady és Halasy uraimék ezt vitték el: Két aranyos mosdó, kannástúl. Négy ezüst gyertytartó, kalapjával együtt. Négy sőtartó. Egy ezüstpalackocska. Tizenkét aranyos pohár. Öt pár ezüstnyelű kés, négy kalán hozzá való. Négy ezüstpoharak. Tizenkét ezüst csésze. Ötvenkét ezüst tányér és ötvenegy tál. Két, aranyos palack.”³⁶⁴ Emellett Ibrahim pasa az elhunyt törökök vérdíjával 100 ezer tallért követelt, így övé lett Koháry asztali készlete és pohárszéke, amelyek értéke 60 ezer tallér volt.³⁶⁵

Természetesen Koháry lakókörnyezetére is igényes volt, de a forrásokból tudjuk, hogy Fülek vára eléggé romos állapotban volt, amikor az ifjú főúr főkapitányként szolgálatba állt. Már 1669 májusában megírta Esterházy Pálnak, hogy: nemsokara az egész vár a nyakunkba szakad.”³⁶⁶

Komjáti könyvében részletesen tárgyalja, hogyan alakult Koháry főkapitánysága idején a vár építése és karbantartása, a hangsúlyt a szükséges pénzüsszegek előteremtésének bemutatására helyezve. A hivatalos levelezések alapján prezentálja, hogy Koháry, Esterházy

³⁶² „... de a hal czontot nem varrta bé mert [...] ninchen hal czont de ha eő Nagának nem tehenik a szabó chinalja...” MNL-OL C 1294. tekercs N° 15529. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Móricz Mária Katarina levele Koháry Istvánnak (Pozsony, 1668. június 18.)

³⁶³ Koháry István levele Kecskemét városának. (Munkács, 1685. január 11.) Idézi: Thaly: i. m. 651.

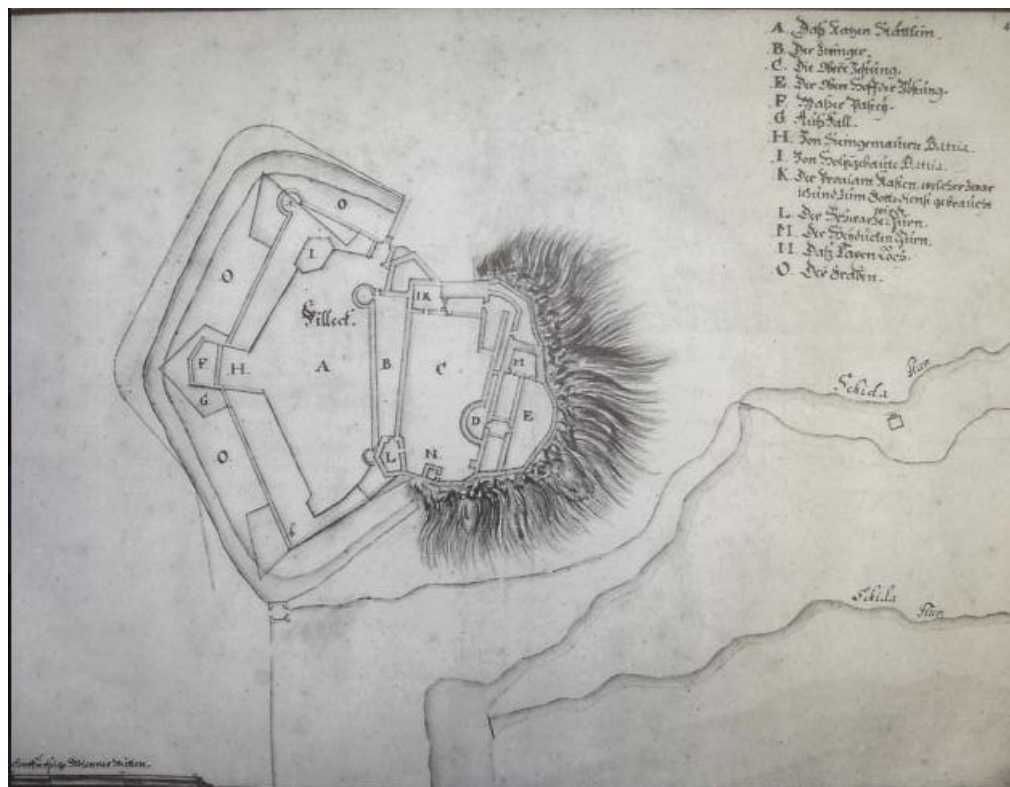
³⁶⁴ Thaly Kálmán: Munkácsi leltárak, udvartartási iratok (1680-1701). In: Történelmi Tár, (4. sorozat), 1. kötet, (1900) 380.

³⁶⁵ Kozicz: i. m. 42.

³⁶⁶ MNL-OL P 125. 4706. tekercs N° 2735. (Esterházy Pál nádor iratai) Koháry István levele Esterházy Pálnak (Fülek, 1669. május 18.)

Pálhoz, és az Udvari Haditanácsához írt leveleiben, folyamatosan támogatást kért a végvár megerősítésének érdekében; valamint a vármegyék tisztségviselőivel (Zólyom, Hont, Nógrád, később Pest-Pilis-Solt) történt egyezkedésekről is beszámol a „gratuitus labor” ügyében.³⁶⁷

Komjáti elemzéséből kiderül, hogy a füleki várnak értelemszerűen elsődlegesen azokat a részeit újítták fel, vagy erősítették meg, amelyeknek megfelelő állapotban való megléte ellenséges támadás esetén szükségszerű volt (lőszerraktár, bástyák), illetve azokat, amelyek a mindennapi életet megkönnyítették (utak, hidak renoválása),³⁶⁸ bár sok esetben ezekre is több hónapos, vagy éves csúszással érkezett meg a kiutalt támogatás.

2. kép: Gerhardt Grass rajza Fülek váráról, 1666.

(Közli: Kisari Balla György: Karlsruhei térképek a török háborúk korából. Budapest, Magánkiadás, 2000. 209. kép)

A fellegvár (a vár legrégebbi része) felújításáról nem sok szó esik, bár ennek a javítása is esedékessé vált Füleken. 1672-ben 880 magyar forint került átadásra a vármegyék részéről a fellegvár javítási költségeire.³⁶⁹

A füleki vár még a 13. században épült, egy igen magas vulkáni kúpra, majd a későbbi századokban tovább bővítették. A vár három részre tagolható, az alsó-, középső-, és felsővár (fellegvár). A füleki várról az első rajzok Gerhardt Grass császári hadimérnök munkái,

³⁶⁷ Komjáti: i. m. 116-151. (III. 4. A füleki végvár építése és karbantartása Koháry István főkapitányságának idején 1667-1682)

³⁶⁸ Uo.

³⁶⁹ Komjáti: i. m. 123.

amelyeket 1666-ban készített.³⁷⁰ Ezeken a rajzokon jól látható a felsővár rész is, amelyben a főkapitány lakhelye volt, és amiből mára már csak egyes alapfalak látszanak és a félkör alakú ágyúronde.

Az alsóvár a 17. században épült, három olasz bástya, két óratorony és vizes árok védelmezte, felvonóhidak segítségével lehetett bejutni erre a várrészre. Az alsóvár területén álltak az őrség gazdasági épületei, itt tartották a lovakat az istállóban. Az északnyugati kapu bejáratát védte az ötszögletű kaputorony (Bebek ágyútorony). A kapun az egyre szűkülő falsoros mentén lehetett eljutni a Perényi kaputoronyhoz, amely háromszintes volt, előtte farkasverem és felvonóhíd volt kiépítve. A kapuból további lépcsőkön keresztül lehetett eljutni a középsővár udvarára, amelynek jobb oldalán volt a felvonó háza, itt húzták fel csigák segítségével a nehezebb ládákat és hordókat. A középsővár egyik falában három ágyúkazamata volt, a másikon pedig sziklába mélyített tömlőcök; az udvarában pedig kút és ciszterna állt. Az udvar délnyugati részén a háromszintes Bebek ágyútorony magasodott. Ettől északra volt megépítve a kápolna épülete. Innen jobbra kanyarodó lépcsőkön keresztül lehetett feljutni a fellegvárba a kaputornyon át. A palotaszárny (kazamatákkal) a félkör alakú ágyúronde mögött volt. A palota mögötti részén terült el a kisméretű belső várudvar, amelyben gabonás üreg volt kialakítva. A fellegvár nyugati részén állt az Öregtorony.³⁷¹

A fellegvár, és ezen belül a palotaszárny helyiségeiről (lakrész) bővebb információval, Koháry édesapja halála után készített leltár szolgál, amelyet 1664. augusztus 8-án vetett papírra Bátor László és Michalek Miklós vármegyei tisztviselő az elhunyt kapitány Füleken található ingóságairól.³⁷² Helyiségről helyiségre haladva írták össze az elhunyt Koháry használati- és egyéb tárgyait, amelyeket fia, István kapott örökül.

A forrásból kiderül, hogy a következő helyiségekben készítettek felmérést: 1. Úr háza; 2. Asszony háza; 2a. Asszony házából nyíló kamra; 3. Leányok háza; 3a. Leányok házában levő rekesztés; 3b. Leányok házából nyíló kamra; 7. Palota; 7a. Palotából nyíló szoba; 9. Folyosó; 10. Kocsmáros háza; 11. Tisztartó háza; 12. Kulcsár háza; 12a. Kulcsár házából nyíló kamra; 13. Sáfár háza; 14. Sütőház; 15. Konyha; 16. Pince; 17. Alsó bolt; 18. Felső bolt; 19. A föld várban levő bolt; 20. Füleki bolt; 21. Major

A leltárban említett, egyes helyiségek egymáshoz való viszonya rekonstruálható, részben a forrásban fellelhető egyes viszonyító megjegyzések alapján („az konyha alatt valo pinczeben”),

³⁷⁰ Kisari Balla György: Karlsruhei térképek a török háborúk korából. A szerző magánkiadása, 2000. 207-209.

³⁷¹ Pálmány Béla: Magyar és török végvárak Nógrád vármegyében. In: Studia Agriensa 5. Magyar és török végvárak (1664-1684). Szerk. Bidó Sándor – Szabó Jolán. Eger, 1985. 153-163., Kisari Balla György: Karlsruhei térképek a török háborúk korából. Budapest, Magánkiadás, 2000. 207-209. (korabeli metszetek Füleki váráról, 1666.)

³⁷² MNL-OL P 2257. 667. egység 7. tétel, A. (Koháry I. István iratai) Leltár Koháry István füleki ingóságairól (Füleki, 1664. augusztus 8.)

illetve azt figyelembe véve, hogy általában a leltárak készítői sorban járták végig a helyiségeket. Ezek alapján valószínűleg a palota emeleti szintjén helyezkedtek el a szobák, amelyek egy folyosóból nyíltak (1-9.), az alatta levő szinten pedig a többi helyiség (10-15.), illetve a boltok (17-20.).

A palotaszárny helyiségei tehát az ifjú Koháry főkapitánysága idején változatlanul maradtak, nem építették át őket, de a használati- és berendezési tárgyak cseréjére és bővítésére nagy valószínűség szerint sor került. A karbantartási munkák a régi épület folyosójának és szobáinak falait, lépcsőit erősítették meg.

Koháry egyébként minden pénzforrásnak örült, amit a vár karbantartására és megerősítésére fordíthatott, de elsődlegesen a védelmi szempontok érvényesültek a karbantartási munkák sorrendiségében, de ha volt rá lehetőség, akkor Koháry a palotaszárny lakóhelyiségeinek javítására is fordított a kapott összegekből. A főkapitány azonban mindig csak az Udvari Haditanács által küldött támogatást, vagy a vármegyék által készpénzben megfizetett gratuitus labort, valamint egyéb felajánlásokat fordította a renoválási munkákra, nem volt tapasztalható, hogy a saját költségén bármilyen, végvárat érintő felújítást finanszírozott volna.³⁷³

Koháryra egyébként is jellemző volt, hogy minden egyes alkalommal (amikor tudott), részletes levelet írt Esterházy Pálnak, vagy az Udvari Haditanácsnak, hogy milyen munkálatokra lenne feltétlen szükség Füleken. Általában tervrajzokat is mellékelte leveleihez, és ha a kért összeget megkapta, avval minden esetben nagyon részletesen és pontosan elszámolt (ezt el is várta az udvar).³⁷⁴ I. Lipótnál több alkalommal is kért audienciát, hogy a végvár állapotát ismertesse, és támogatását kérje.³⁷⁵

Koháry, tehát személyiségéből fakadóan mindig ügyelt megjelenésére, és szerette, ha nem csak ő és kísérete, de lakókörnyezete is megfelelő. Több alkalommal megjegyezte leveleiben, ha magas rangú urakkal találkozott Bécsben vagy Füleken, mennyire fontos volt számára, hogy milyen módon jelenik meg előttük. Mindig meg akart felelni, véleményem szerint, ebből fakadt hiúsága is, de ha lehetett (jórészt fiatal korában), nem saját költsége árán akarta mindezt finanszírozni.

³⁷³ Komjáti: i. m. 87.

³⁷⁴ Uo. 132-136.

³⁷⁵ MNL-OL C 1293. tekercs N° 15322. és C 1294. tekercs N° 15366. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Koháry István beszédtervezete I. Lipóthoz a személyes audiencia alkalmából (1677)

IV/3.5. „rarae fidelitas et constantia palmam...” – Királyhú szolgálat és hadiszerencse

Koháry István 15 éven keresztül vezetette Füleket várkapitányként, a kurucok kisebb-nagyobb támadásait sikerrel kivédte, katonáival jó viszonyt alakított ki, különösen jól kiépített információs hálózatot működtetett, és az általa elvégzett munkával elégedettek voltak felettesei. Tehetsége kezdeti tapasztalatlansága ellenére abban nyilvánult meg, hogy még bécsi évei alatt, az egyetemen és az udvari körökben magas fokon elsajátította a megfelelő és hatékony kommunikációt szóban és írásban egyaránt, jó diplomáciai érzéke volt, és az adminisztrációban is nagy jártasságot és precizitást mutatott. Állandóan jelen volt a végvár életében, nem hanyagolta el feladatait, ha távozott Fülekről, akkor is csak engedéllyel és rövid időre tette.

Mindezen tulajdonságainak köszönhetően jó kapcsolatot tudott kialakítani az udvarral és beosztottaival is, és annak ellenére, hogy a nemességgel és a vármegyékkel voltak kisebb-nagyobb súrlódásai, mindig kompromisszumot tudott kötni velük a jó együttműködés érdekében.³⁷⁶ Ennek következtében hamar megkedvelték, mint főkapitányt, aki megértette és figyelembe vette problémáikat, még ha nem is minden esetben értett egyet velük.

A végvári katonák legsúlyosabb gondja ebben az időszakban a zsoldfizetés bizonytalansága volt, pontosabban az, hogy sok esetben, ha nem a legtöbbször a kifizetés késett, akár több hónapot is.³⁷⁷ Ez jelentősen befolyásolta a katonák megélhetését, akik úgy igyekeztek elmaradt jövedelmüket pótolni, hogy portyákra indultak, vagy a sarckifizetésekhez folyamodtak a rabságba ejtett foglyok után. Kohárynak több esetben magyar és török magas rangú birtokosok is írtak, hogy füleki katonái feldúlták falvaikat, vagy elhurcolták jobbágyaikat.³⁷⁸ Koháry, ha tudomására jutott az ügy, akkor természetesen hivatalból intézkedett, de katonáit mindig védte, és próbálta elsimítani a kihágásokat. Több esetben Esterházy Pálnak is írt a zsoldfizetés késése miatt, és az ebből fakadó nehézségeket (pl. fegyelmezetlenség) is felvázolta.³⁷⁹ Megmaradt levelei között még egy beszédtervezete is fellelhető, amelyet I. Lipótnak írt egy személyes meghallgatás alkalmára a zsoldfizetés ügyében.³⁸⁰

Koháry számára azonban saját zsoldjának ügye volt a legfontosabb, amellyel kapcsolatban többször is írt feletteseinek, sőt azt lehet mondani, hogy sokszor csak ez volt számára

³⁷⁶ Komjáti: i. m. 195-218.

³⁷⁷ Uo. 74-90.

³⁷⁸ Uo. "...És így a régi jó rendtartás megállatik és tartatik...": Koháry István levelezése füleki főkapitányságának korában az egri vilájet török uraival (1667-1682) In: AGRIA - AZ EGRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE 45. Szerk. Veres Gábor. Eger, 2009. 105-123.; Például: Wesselényi Pál panaszos levelei: MNL-OL C 775. tekercs No. 1953. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.); Szelepcsényi György panaszos levelei: MNL-OL P 2257. 667. egység 7. tétel, B. (Koháry II. István iratai) fol. 206-211.

³⁷⁹ pl.: MNL-OL P 2257. 667. egység 7. tétel, B. (Koháry II. István iratai) Koháry István levele Esterházy Pálnak (Füle, 1669. július 18.)

³⁸⁰ MNL-OL C 1293. tekercs N° 15322. és C 1294. tekercs N° 15366. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Koháry István beszédtervezete I. Lipóthoz a személyes audencia alkalmából (1677)

elsődleges.³⁸¹ Többé-kevésbé magának mindig ki tudta „harcolni” zsoldjának kifizetését. Az sem mellékes, hogy Koháry annak ellenére, hogy tényleges főkapitányi posztját 1667 júliusában foglalta el, már 1664-től kezdve kapta fizetését a Kamarától.³⁸² Emellett volt olyan alkalom is, hogy nem elégedett meg a zsold összegével, és magasabb járandóságot szeretett volna, illetve, ha táborra szállt, akkor jogosan a táborozásért járó plusz pénzt is követelte. Érvként mindig elődei és saját maga király iránti lojalitását említette, és hogy szükséghelyzetben azonnal mozgósította katonáit, nem késlekedett.³⁸³ Ebből is látszik, hogy mennyire tudatos volt kommunikációja Bécs felé, pontosan tudta, hogy melyek azok az érvek, amelyek a bécsi kormányzat és a király számára elsődlegesek, ha mielőbbi megoldást szeretne.

Az 1670-es évektől kezdve, a zsoldfizetés ügyét a kuruc kérdés jelentősen befolyásolta, pozitív irányban. Ez lehetőséget teremtett Kohárynak, hogy a vármegyéktől is támogatást kérjen a katonák költségeinek fedezésére, hiszen a rebellesek portyáival szemben ők jelentették számukra a védelmet. Emellett nagyon jó lehetőség volt arra, hogy Koháry ismételten bizonyíthassa uralkodó iránti hűségét, és a harcokban helytállva szerezzen katonai hírnevet, ősei nyomdokaiba lépve.

Nem véletlen, hogy a főkapitány az első pillanattól kezdve, olyan információhálózatot alakított ki és működtetett, hogy napra pontosan nyomon tudta követni a kuruc csapatok mozgását. Tudatosan készült az összecsapásra, folyamatos levelezésben volt feletteseivel, akiknek mindig precíz jelentéseket küldött az aktuális helyzetről. Az információkat szomszédos várkapitányoktól, tisztségviselőktől, polgári személyektől és családtagjaitól szerezte.³⁸⁴ Mindvégig nagyon komolyan készült a kurucok Fülek elleni támadására, bár öccse 1678 júliusában azt írta, hogy: „[...] itt nem igen fölötte apprehendálják, sőt azt mondják, hogy csak tetvez a kuruc, mert aval Magyarorságot meg nem veszi, hogy Tornát, Putnokot, Diósgyórt az megvette vagy inkább feladtak neki.”³⁸⁵ A kurucokat - Farkas szerint - nem vették komolyan, állítása azért is volt megfontolandó Koháry számára, hiszen Farkas ekkor a bányavidéki főkapitány, Esterházy Pál mellett segédkezett, akárcsak másik öccse Imre, így hivatalos és megbízható híreket kaphatott tőlük.³⁸⁶

³⁸¹ Komjáti: i. m. 87.

³⁸² Uo. i. m. 85-86.

³⁸³ Uo. i. m. 87.

³⁸⁴ Komjáti Zoltán Igor: „...Az mit hallottam, kötelességem szerint akarám Nagyságodnak tudtára adnom...” Adalékok a híráramlás és a hírhálózat történetéhez Felső-Magyarországon Koháry István füleki főkapitány levelezésének tükrében (1672-1682). In: Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) XVII. évf. (2010) 1. sz. 113-140.

³⁸⁵ MNL-OL C 1058. tekercs N° 976. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Rajka, 1678. július 16.)

³⁸⁶ Imre egyik levelében megemlítette bátyjának, hogy a bécsi udvar bizalmatlan a magyarokkal szemben. MNL-OL C 772. tekercs N° 1482. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Imre levele Koháry Istvánnak (Zólyom, 1672. szeptember 16.)

Nagyon értékesek voltak a füleki főkapitány számára nővére, Judit és annak férje, Barkóczy György levelei, hiszen ők Munkács közelében éltek, így első kézből kapott tőlük lényeges tudósításokat a kurucokról.³⁸⁷ Koháry édesanyja, Balassa Judit is folyamatosan írt fiának az aktuális eseményekről, többek között arról, hogy el kellett hagynia otthonát, és Nagyszombatba kellett költöznie a kuruc veszély miatt.³⁸⁸

Természetesen az egyéb hivatalos tudósítások is értékes tájékoztatást jelentettek, de Koháry precizitását mutatta az a tény is, hogy a hozzá befutó kurucokkal kapcsolatos híreket mindig összevetette (hivatalos- és magánleveleket, kémei jelentéseivel és az elfogott kuruc futárok leveleivel) és kiértékelte, és ezután fogalmazta meg jelentését felettesei számára.³⁸⁹

A megfelelő felkészülésnek köszönhető, hogy a kuruc és török csapatok 1678-as őszi támadását sikerrel vissza tudta verni, ami „jelentős” győzelemnek számított, és Bécs elismerését váltotta ki. I. Lipót 1678. december 13-án kelt okiratában köszönetét fejezte ki a főkapitánynak, és egy aranyláncon függő arcképét ábrázoló medállal ajándékozta meg.³⁹⁰

A köszönő- és adományozólevél tartalma azért is érdekes, - függetlenül attól, hogy a hivatalos udvari protokoll és séma szerint készült - mert benne megfogalmazódnak azok az elvárások és azok az érdemek, amelyek bizonyítása Koháry számára egyértelműen a társadalmi ranglétrán való feljebbjutás kapuit is megnyitotta, és amelyek követése a karrierépítés és presztízs-növelés célját szolgálta. A főkapitány tudatosan kialakított katonai imázsa ugyanis azokra a pillérekre épült, amelyeket a király okirata is hangsúlyozott, azaz a „ritka” hűségre és állhatatosságra (*rarae fidelitas et constantia*), amiért elismerésben részesítették. Lipót továbbá utalt arra, hogy apja nyomdokába lépve, a lázadókkal szemben harcol hazájáért, hűséges szolgálatot tanúsítva. Egyértelmű tehát, hogy az udvar ezeket az elvárásokat fogalmazta meg a király pártján álló főurakkal szemben is, és ezeket tette meg feltételként a ranglétrán való előrejutással kapcsolatban. Véleményem szerint, Kohárynál ezek beépítése főúri imázsába egyrészt tudatos volt, és karrierépítési célt szolgál, másrészt viszont ösztönös volt, és a családi hagyományra épített, valamint egyfajta vitézi eszmény megvalósítására törekvő, becsvágyó katona motivációit vegyítette.

Az tény, hogy az 1678-as győzelem nagyot lendített katonai karrierjén, és egyben politikai pályafutását is megalapozta, hiszen az 1681-es soproni országgyűlésen már jelentős feladatot

³⁸⁷ pl.: MNL-OL C 772. tekerics N° 1486. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Judit levele Koháry Istvánnak (Munkács, 1673. február 15.); MNL-OL C 1297. tekerics N° 15998. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Barkóczy György levele Koháry Istvánnak (Komlós, 1674. június 13.)

³⁸⁸ MNL-OL C 772. tekerics N° 1579. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1678. szeptember 25.)

³⁸⁹ Komjáti: „...Az mit halottam” i. m. 137-138.

³⁹⁰ MNL-OL C 1293. tekerics N° 15314. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) I. Lipót köszönő- és adományozólevele Koháry Istvánnak (Bécs, 1678. december 13.)

kapott a királytól, ezredessé léptették elő, majd királyi tanácsos és aranykulcsos kamarás (a belsőudvartartás tagja) lett.³⁹¹

IV/3.6. Összegzés – Az imázsépítés feltételrendszerének kialakítása, 1667-1678

Meglátásom szerint, Koháry István bécsi egyetemi tanulmányai óta tudatosan építette imázsát, és célja társadalmi presztízsének növelése volt. Mivel a körülmények (édesapja korai halála) a katonai pálya irányába nyitottak számára karrierépítési lehetőséget, kapcsolati hálója támogatásával itt kezdhette meg szolgálatát. Néhány év alatt megteremtette a jó imázs kialakításához szükséges feltételeket, ez személyiségére is hatással lehetett, hiszen ambiciózus személyiségjegyei már korán megmutatkoztak, és mindig volt benne egyfajta önreprezentációs vágy is. Emellett megfelelően tudta menedzselni a füleki végvárat, és kommunikációs- és kapcsolatépítő technikáinak köszönhetően támogatókat is talált. Karrierje elindításában nagy szerepet játszott, hogy jól használta fel imázsa kiépítésében ősei reputációját. Anyagi háttere, állandó jelenléte a katonai életben, és a hadiszerepse kedvező alakulásának következtében, 1678-ra sikereket ért el. Bizonyított, hűsége megkérdőjelezhetetlenné vált, és ez új lehetőségeket adott számára; a politikai életben is alkalma nyílt ezt követően kipróbálni magát.

A kezdeti időszakban, pályájának elindulásakor Wesselényi Ferenc, Zichy István, Szelepcsényi György, Esterházy Pál és Baranyay Tamás támogatása nem kis segítséget jelentetett.

Legfőbb támasza mindig Baranyay Tamás volt, aki 1674-ben hunyt el, de addigra már Koháry biztos kézzel irányította Füleket, és rendezte családi teendőit. A kezdetektől nagyon jó kapcsolatot ápolt a ranglétrán egyre feljebb jutó Esterházy Pállal, és annak helyettesével, Bercsényi Miklóssal, ráadásul a katonai életben is hírnevet szerzett, valamint az osztrák katonai vezetőkkel is jó viszonyban volt.

A kurucok megjelenése Koháry számára egy újabb lehetőséget jelentett, hogy bizonyítsa uralkodó iránti hűségét, és katonai karrierjét tovább építse, hiszen tudta, hogy a török elleni hadjáratok veszélyét nem csupán tapasztalatszerzés miatt érdemes vállalni, hanem nemzetközi hírnévért, és a ranglétrán való feljebbjutásért.

³⁹¹ Kozicz: i. m. 39.

V. A magyar politikai elit új generációi – Koháry István kontra Thököly Imre – Az imázs tudatos formálása

V/1. „az tiszt minél nagyobb annal több gond...” – Koháry politikai karrierjének kezdete

Az 1678-as év Koháry számára fordulópontot jelentett, hiszen katonai karrierje szempontjából sikereket könyvelhetett el. A hadiszerencse mellette állt, és a kurucok, törökkel való szövetsége és támadása lehetőséget teremtett számára, hogy végre részt vehessen törökök elleni nagyobb küzdelemben.

Baranyay nem élhette meg nevelt fia első igazi sikerét, Balassa Judit viszont igen, aki érzékelte, hogy fia számára új lehetőségek nyílnak meg a ranglétrán való előrejutást tekintve, viszont ezt nem fogadta kitörő lelkesedéssel. 1681. októberi levelében ezt írta fiának: „... az a hír, hogy generalissa akarnak tenni [...] ha Kohary Istvan Generalis lesz, ki volna Füleky fő kapitány, az tiszt minél nagyobb annal több gond, valamint Istennek eö Szent Fölségének teszik egy legyen.”³⁹²

Koháry, édesanyja aggódó sorait tartalmazó levelét Sopronban vette kézbe, ahol épp az országgyűlésen volt jelen. Nagy valószínűség szerint, nem értett egyet Balassa Judit véleményével, mert örömmel vette, hogy nemcsak generálissá, hanem királyi kamarássá is kinevezték később.

Koháry 32 évesen vett részt először országgyűlésen, és ez volt az első és hosszabb hivatalos eltávazása Fülekről. A hosszú és vészterhes időszak után összehívott országgyűlésre már régóta készültek a Magyar Királyságban, azaz 1678 óta érkeztek lipóti ígérek erre nézve. A füleki főkapitány, aki sikeresen visszaverte a kurucok támadását, egy időre fellélegezhetett, hiszen Thökölyvel az uralkodó 1679. február 6-án részleges fegyverszünetet kötött,³⁹³ de a vár és a környező birtokok, ezt követően sem számítottak biztonságos területnek. Ebben a helyzetben utazott Koháry Sopronba, az 1681 áprilisától, egészen az év végéig tartó gyűlésre, és nehezen nélkülözték ez idő alatt Füleken a főkapitányt: „... Ugyan hoszu orsagh gyűlése ez, mar csak lenne io vége, es lathatnam közöttünk Ngdt, mert mi bizon ollyak vagyunk Ng nélkül, mint az árvák es semmik.”³⁹⁴ Düll Mihály, a füleki seregbíró írta e sorokat Kohárynak 1681 decemberében, és bár levele a korabeli „udvarlási” formulát nem kerülhette el, de jól mutatja azt is, hogy ekkora a főkapitány jelenléte mennyire nélkülözhetetlenné vált Füleken. Miért? A

³⁹² MNL-OL C 778. tekercs N° 2303. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Szitnya, 1681. október 21.)

³⁹³ R. Várkonyi Ágnes: i. m. 130.

³⁹⁴ MNL-OL C 1300. tekercs N° 16668. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Düll Mihály levele Koháry Istvánnak (Füle, 1681. december 8.)

katonai fegyelemmel több esetben adódtak problémák, valamint a nemesek és a vármegyei apparátus is igyekezett saját érdekeit a várkapitány távollétében minél jobban érvényesíteni. Sopronban tartózkodása idején, zajlottak kisebb-nagyobb várépítési munkálatok a végvárban, amelyeket nehezített a pénz- és munkaerőhiány. Düll Mihály írta meg a kapitánynak, hogy a Nógrád megyei adminisztrációs mulasztások miatt nem tudják a gratius labort megszervezni.³⁹⁵

A füleki nemesek igyekeztek kihasználni a kapitány távollétét, hogy borkiméréssel kapcsolatos érdekeiket érvényre tudják juttatni,³⁹⁶ valamint a főkapitány már többször jelezte feletteseinek, hogy a vár védelmére szükséges lenne e nemesek segítsége is, de jelentős részük viszont ettől elzárkózik.³⁹⁷ Súrlódási pontot jelentett az is, hogy a füleki nemesek nagy része lutheránus vallású volt, és az erőteljes abszolutisztikus, vallást érintő intézkedések nem kedveztek a megfelelő viszony fenntartásának. Koháry tehát korántsem könnyű helyzetben hagyta el várát, hogy a diétára utazzon.

Nem hagyhatta ki azonban, hogy e jelentős eseményen részt vegyen, hiszen húsz éve nem került sor egy ilyen fontos gyűlésre. Az abszolutisztikus államigazgatás súlyos sérelmeket és nagy terheket rótt a Magyar Királyságra, és a bujdosó mozgalom kialakulásának is egyik oka volt, nem beszélve az ellenreformációs tevékenységről, amelynek magyar vezéralakjává a családdal jó kapcsolatot ápoló, Szelepcsényi György vált.

A diéta célja az volt, hogy rendezze az udvar és a magyar rendek viszonyát, és Koháry számára is fontos és jelentős kérdésekről akartak tárgyalni a gyűlésen, ahova Esterházy Pállal már régóta készültek. Esterházy már 1680 januárjában kelt levelében megírta a főkapitánynak, az a hír járja, hogy Lipót országgyűlést fog szolgáltatni.³⁹⁸

Füleken állandóan késett a zsoldfizetés, többen a várkatonák közül csatlakoztak a kurucokhoz, sok esetben a nyereség, mint ösztönző erő, ebben nagy szerepet játszott. Ráadásul földesúrként többször kellett beavatkozni birtokain fellángoló vallási ellentétek rendezése érdekében. Talán az egyik legjelentősebb eset, - amelyet Péterné Fehér Mária bővebben fejtett ki tanulmányában - a kecskeméti volt, ahol a város katolikus és református híveinek egy templomon kellett osztozni hosszabb ideig, de később lehetőség nyílt a reformátusok számára, hogy egy fatemplomot és egy paplakot építsenek a katolikus templom mellé, de annak kerítésén belül. 1678 őszén a református paplakot felgyújtották, de a tűz áterjedt a templomokra, sőt a ferences rend templomára és rendházára, valamint a város jelentős részére is. Koháry ekkor azt a döntést hozta a katolikus és a református előkelő polgárok egyetértésével, hogy építsék újra a

³⁹⁵ Uo.

³⁹⁶ Komjáti: i. m. 210.

³⁹⁷ Uo. 212.

³⁹⁸ MNL OL P 125. 4706. tekercs. N°. 2800. (Esterházy Pál nádor iratai) Esterházy Pál levele Koháry Istvánnak (Kismarton, 1680. január 10.)

templomokat, de a reformátusoknak erre külön kijelölt helyet biztosítsanak. Az egyezés megszületett a város lakói között, de Koháry egy rendeletében kikötötte, hogy a törökkel és kurucokkal e dolgot illetően ne tanácskozzanak. A kecskemétiak azonban mindkét fél engedélyét kikérték ez ügyben, hiszen hódoltsági területen török engedély nélkül nem lehetett templomépítkezésbe kezdeni. A reformátusok azonban nem a budai pasához, hanem Konstantinápolyba, IV. Mohamed szultánhoz intézték engedélykérelmüket, aki ezt jóvá is hagyta. Koháry erről értesülvén a református egyházközösség tettét hazaárulásnak minősítette, de a ferences főnök közbenjárása által elállt a reformátusok súlyos büntetésétől.³⁹⁹ Ebből is látszik, hogy Koháry a törökkel vagy Thökölyvel való bárminemű kapcsolatot teljes mértékben elítélt, és elzárkózott tőle, de tény hogy érdekében állt, hogy az országgyűlés valamilyen konszenzusra jusson a kurucokkal, hiszen a katonák átpartolása és a vallási ellentétek kiéleződése saját birtokain is nehezítette a békés együttélést. Az országgyűlésen való részvétele ilyen szempontból is érthető és kívánatos volt, de főrendüként a diétára való meghívása egyértelmű volt.

Felmerül a kérdés, hogy az, aki az országgyűlésre személyesen kapott meghívót, azt a politikai elit tagjaként értelmezhetjük-e, illetve mekkora befolyással és presztízzsel rendelkezett a tényleges döntések meghozatalában? Ez Koháry esetében azért fontos kérdés, mert dolgozatomban eddig úgy mutattam be, mint a hatalmi elit meghatározó tagját, aki fiatalon egy nagyon jelentős katonai pozíció birtokosa lett olyan kapcsolati háló támogatását élvezve, amelynek tagjai ténylegesen részt vettek a királyság kormányzásában; de hogy őt is megnevezhetjük-e e csoport új generációs tagjaként vagy, hogy Koháry saját magát annak tekintette-e, és voltak-e ilyen ambíciói, az már összetettebb válaszhoz vezet.

Biztosan tudjuk, hogy Koháry István az 1681-es diétára a család bárói rangja miatt kapott meghívót, hiszen ez a rang egyértelműen a főrendűek közé sorolta a családot. Péter Katalin kutatásaiból kiindulva, aki összeállította a 16-17. századi főrendi családok katalógusát, e csoportot három kritérium alapján határozta meg: 1. a bárói méltósággal rendelkezők, 2. örökletes báró cím birtokosai, 3. akik személyes meghívót kaptak az országgyűlésre.⁴⁰⁰

Az első csoportba tartoztak az ún. igazi bárók, akik Werbőczy 1514-es Tripartitumának értelmében az országos méltóságok viselői voltak, akik egyben a királyi tanácsot is alkották. Ezek a bárói méltóságok nem voltak örökletesek, de viselőik nagybirtokait és tetemes vagyonát leszármazottaik örökölték, akik ha nem is viseltek országos méltóságokat, de ez által az elit részét képezték, és később (15. század vége) ők is a tágabb értelemben vett királyi tanács, és a

³⁹⁹ Péterné Fehér Mária: Koháry István, Kecskemét földesura. In: Kozicz – Koltai: i. m. 104-105.

⁴⁰⁰ Az OTKA által támogatott kutatás (TO47001), 2006-2008. A kutatócsoport honlapja: <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/>

bárók csoportjába tartoztak. Fügedi Erik a 15. századi magyar arisztokrácia meghatározásánál azonban, azokat a nagybirtokosokat nevezte meg e csoport tagjaiként, akik részt vettek az ország kormányzásában, azaz a királyi tanács tagjai voltak, országos méltóságokat vagy megyei ispánságokat viseltek. Fügedi őket sorolta a barones regni csoportba.⁴⁰¹

Péter Katalin második kategóriája a főrendű személyek közé sorolta azokat a személyeket, akik örökletes bárói címmel rendelkeztek, ugyanis a 16. századtól elterjedté vált a tisztségviselés nélküli, de örökletes bárói címek adományozása az uralkodó elismeréseként. A század végére a királyi adományozás által bárói rangot nyert személyek többségben voltak az igazi bárókkal szemben. Koháry nagyapja, Koháry Péter 1616-ban, II. Mátyás által nyert bárói rangot, és ekkor kerültek a főrendű családok körébe. Innentől kezdve automatikusan kaptak személyes meghívót az országgyűlésekre.

A harmadik kategória vizsgálatakor, forrásokkal egyértelműen bizonyítható, hogy a Koháry család tagjai, mint a legelőkelőbb rend, a bárók (mágnások) csoportjának tagjaként személyesen vehették részt a diétákon.

Az 1681-es soproni országgyűlés meghívott báróinak felsorolásakor Koháry István mellett, két öccse Farkas és Imre is megjelenik, valamint édesanyjuk, mint Koháry (I.) István özvegye is kapott meghívót.⁴⁰²

Ennek értelmében, egyértelműen a főrendűek közé sorolhatjuk a családot, akik a hatalmi elit részét képezték, de ez még nem feltétlenül jelentette azt, hogy a politikai elit tagjai is voltak. A társadalomtörténeti kutatások szempontjából kulcskérdés az elit definiálása, és több elitfogalommal találkozhatunk a 20. századi magyar történetírásban. Ezeket a meghatározásokat nem célozom részletesen elemezni csupán a legfontosabbak rövid ismertetésével kívánom bemutatni azt, hogy a politikai elit definiálásához szükséges kritériumok az adott kor szellemében változóak, és 17. századi viszonyokat tekintve nem teljes egészében lehetnek irányadóak. Általában a politikai elit egyik legfontosabb kritériuma a kormányzásban való részvétel egy kormányzati pozíció birtoklása által, amely lehetővé teszi az aktív politikai részvételt, és a fontos (országos) döntések meghozatalában való közreműködést.

Ez a meghatározás nagyon leszűkíti a politikai elit csoportját, hiszen csak azokat a személyeket veszi számításba, akik valamilyen kormányzati hatalmi pozíció birtokosai. Természetesen a szerzők is tudták, hogy a politikai elit ennél tágabb kört jelent, és több személyt foglal magában, definíciójuk alapjául azonban mégis e kritérium szolgált. Meg kell

⁴⁰¹ Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest, Magyar Országos Levéltár 1970. 11.

⁴⁰² MNL-OL - Kancelláriai levéltár, Acta dicatae (A 37), 3. cs., vol. 5: Acta diaetae anni 1681 ad archivum Cancellariae Regiae Hungarico-Aulicae spectantia, pp. 752-760.; Zsilinszky Mihály: Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. Budapest, 1883. (ÉTTK, XI/2).

említeni azt is, hogy ők vizsgálatukat a Horthy korszak időszakára vonatkoztatták.⁴⁰³ Horn Ildikó akadémiai értekezésében,⁴⁰⁴ amelyben az Erdélyi Fejedelemség politikai elitjének meghatározását tűzte ki célul szintén e definícióból indult ki, de saját vizsgálatát kiegészítette azzal, hogy nem csupán a ténylegesen kormányzati pozícióban levő (pozicionális elit) személyeket tekintette e csoport tagjainak, hanem azokat is, akiknek származása, vagyona, presztízse és képzettsége is meg volt ahhoz, hogy e körhöz tartozzanak, de nem birtokoltak kormányzati pozíciókat.⁴⁰⁵

Koháry esetében azt figyelhetjük meg, hogy az előbb említett kompetenciákkal hiánytalanul rendelkezett, ráadásul az uralkodó iránti lojalitása még inkább megerősítette, megerősíthette helyét az elit körében. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy ténylegesen milyen pozíciókkal rendelkezett a soproni diéta idején, akkor nem egyértelmű a tagsága a politikai elit körében. Miért? Formálisan 1664-től, ténylegesen 1667-től Fülek várának főkapitánya, amely méltóság a 16-17. században a központi igazgatás legfontosabb végrehajtó szerve volt,⁴⁰⁶ azaz katonai felsővezetői pozíció. Annak ellenére, hogy ezzel egy időben édesanyja, próbálta Szelepcsényi György és Zichy István segítségével fiának Hont vármegye főispáni címet is megszerezni,⁴⁰⁷ - amelyre biztató ígéreteket kapott, - végül erre nem került sor. Ennek oka lehetett az is, hogy Fülek, három vármegye (Nógrád, Heves és Külső Szolnok, Pest-Pilis-Solt) magisztrátusának adott otthont, és ritkaságszámba menő kollegialitást mutattak egymás iránt a megyék,⁴⁰⁸ valamint ebből kifolyólag sok nemes élt Füleken, akikkel Koháry több esetben nézeteltérésbe keveredett. A főkapitányi poszt ráadásul teljes embert kívánt. Ennek következményeként a politikai karrier háttérbe szorult, és 1681-ben Koháry nem rendelkezett semmilyen politikai pozícióval. Nem volt tehát a pozicionális elit tagja, azaz tényleges kormányzati tisztsége nem volt, de véleményem szerint, az országgyűlés egy lehetőség volt számára, hogy katonai kvalitása mellett politika affinitását is bizonyítsa, és tisztséget szerezzen. A körülmények nagyon kedvezőek voltak számára ekkor, hiszen nem csupán az udvar iránti lojalitásához nem fért kétség, hanem a diéta új nádornak Esterházy Pált választotta.

⁴⁰³ Stier Miklós: Uralkodó elit, kormányzati hatalom: kormányzó réteg a Horthy-korszakban. Századok 117. évf. (1983) 2. sz. 436.; Sipos Péter és Vida István definícióját idézi: Szabari Vera: Társadalmi elitkutatások Magyarországon 1989 előtt. In: Elitek a válság korában. Szerk: Kovách Imre. Bp. 2011. 21.

⁴⁰⁴ Horn Ildikó: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556-1588). – akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2012.

⁴⁰⁵ Uo. 14-15.

⁴⁰⁶ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. In: Történelmi Szemle, 39. évf. (1997.) 2. sz. 257.

⁴⁰⁷ MNL-OL 768. tekercs N° 1011. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Balassa Judit levele Szelepcsényi György kalocsai érseknek (Csábrág, 1664. július 26.); MNL-OL C 769. tekercs N° 1033. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Zichy István kamaraelnök levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1667. január 28.)

⁴⁰⁸ Komjáti: i. m. 289.

Esterházy nagyon jó kapcsolatot ápol a Koháry családdal, ráadásul Imre, mellette dolgozott már több éve. Édesapja, Esterházy Miklós volt, aki korábban szintén nádori tisztséget töltött be, és akinek udvarában tudatosan folyt az új generáció politikai nevelése. Az „esterházystáknak” nevezett politikusok generációváltásaiban, - ahogy korábban utaltam rá, - az 1660-as években, a harmadik generáció hatalomátvételénél következett be törés. Várkonyi Gábor ezzel kapcsolatos tanulmányában⁴⁰⁹ azt írta, hogy ezt követően egy évtized alatt a politikai elit szétzilálódott, az utána következő események és változások pedig átalakították a politika struktúráját. Úgy gondolom, hogy az ehhez az elithez köthető hagyomány továbbélése azonban nem szakadt meg, és azáltal, hogy Esterházy Pál 1681-ben nádor lett, ennek a politikai hagyománynak a negyedik generációs tagjaként választották országos méltósággá. Én ehhez a negyedik generációhoz sorolom Koháry Istvánt is, annak ellenére, hogy a politikai életben eddig sem tisztséget nem viselt, sem pedig kormányzati funkciója nem volt. A generációhoz való kötését azonban elsődlegesen nem életkorával magyarázom, hanem sokkal inkább gondolkodásmódjával, és azzal a cselekvési repertoárral, amely őt jellemezte.

A történetírásban a generációkutatás, az elit kutatáshoz hasonlóan az utóbbi évtizedekben kapott nagyobb hangsúlyt, és ezek vizsgálata a történeti kontextusban meghatározó. Gyáni Gábor meghatározása szerint a generáció az, amikor: „Egyének bizonyos halmaza specifikus gondolkodásmódot, tapasztalatot és cselekvési repertoárt sajátít el és birtokol, ami tendenciaszerűen határolja körül a nemzedékhez tartozók halmazát, akiket összeköt a generációs egység.”⁴¹⁰ Gyáni meghatározásának kiindulópontja Mannheim Károly klasszikus definíciója, aki szintén hangsúlyozta, hogy nem csupán a korosztály, hanem az átélt tapasztalatok és élmények meghatározóak egy generáció kohéziójában.⁴¹¹

Az „esterházystya” generációk meghatározó kohéziós elemeit azok a tapasztalatok és hagyományok alakították, amelyek a török elleni küzdelemben, a kereszténység védelmében, és az uralkodó iránti lojalitásban gyökereztek, miközben a rendi jogok védelmének igénye és az ország egyesítésének vágya is folyamatosan jelen voltak céljaikban. Koháry szocializációs folyamatában ezek mind elementáris erővel ható tényezők voltak, ráadásul a személyes tragédiák (édesapját a törökök ölték meg) és élmények (a bécsi egyetemi évek és a füleki katonai környezet atmoszférája) is ehhez a generációhoz kötötték. Az élet is úgy hozta számára,

⁴⁰⁹ Várkonyi Gábor: A magyar politikai elit generációi az országegyesítés időszakában, 1663-1703. Gondolatok egy lehetséges kutatás vázlatához. In: Gerhard-Koltai -V. László: i. m. 35.

⁴¹⁰ Gyáni Gábor: Generációk a történelemben. In: Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete. Szerk.: Gyáni Gábor – Lácza Magdolna. Nyíregyháza, A Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület A Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, 2008. 11.

⁴¹¹ Idézi: Gyáni: i. m. 31.; Karl Mannheim: A nemzedéki probléma. In: Ifjúságszociológia. Szerk.: Huszár Tibor - Sükösd Mihály. Bp., KJK, 1969. 31-67. (61.)

hogy katonai poszton kezdte meg pályafutását, de amikor a politikai karrier lehetősége is megnyílt számára kérdéses volt, hogy politikai érzékkel rendelkezik-e?

A politikusi szerepkör és a hozzá tartozó viselkedésminták merőben eltértek a katonai pozícióhoz tartozó szerepelvárásoktól. Koháry, aki régóta katonai szerepkörben tevékenykedett, és emellett meglehetősen akaratos személyiség volt, több esetben Esterházyval, az újdonsült nádorral is kisebb konfliktusokba keveredett a füleki nemességet illetően, valamint a nemesi szabadság értelmezésével kapcsolatban. Koháry úgy vélte, hogy Esterházy nádorként nagyobb segítséget fog neki nyújtani a Füleken élő nemesekkel szemben, akik esetében Koháry többször sérelmezte a nádornál, hogy nem akarják megfelelő módon kivenni szerepüket a vár védelmében. 1680 októberében kelt levelében például azzal fordult a nádorhoz, hogy a várban nagyon kevés a helyőrség létszáma, szükséges, hogy a nemesek is ellássanak katonai feladatokat. A nemesek viszont, nemesi szabadságukra hivatkozva, ezt ellenezték. Koháry ezt levelében is kifejtette: „[...] hogy hűséges szolgálatában vagyok öfelségének, nemesi szabadságomnak ellene nem mondtam, és nemes embernek is tartom magam. Mert öfelsége végházaiban való kötelesség és hűséges szolgálat a nemes szabadsággal egybeférhet és foglaltatik.”⁴¹²

Esterházy Pál ezt másképp gondolta, ahogy 1682. augusztus 17-én kelt leveléből kiderül. A nemesség katonai feladatokban való részvételét szerinte nem lehet kötelezően elvárni, és valószínűleg, ha veszélyhelyzet adódik, - akkor *ratione ducti*, - azaz saját érdekükben is ellátják a katonai teendőket. A nádor tehát sokkal óvatosabban fogalmazott, ráadásul komolyabban ítélte meg a nemesek szabad utazgatását a Hódoltság területére a kémkedés veszélye miatt, és nehezményezte, ha hitlevél érvényesítése nélkül tartózkodnak a végvár területén.⁴¹³

Esterházy elsősorban politikusként tekintett Fülekre, és más nézőpontból értékelte helyzetét. Jól tudta, hogy Fülek egy nagyon erős nemesi centrum, amely Nógrád, Heves és Külső-Szolnok, valamint Pest-Pilis-Solt vármegyék tisztikarának adott otthont. Súrlódási pontot jelentett a területen a vallási ellentét, az ellátmányozás kérdése, és Koháry bíraskodási jogköre is. A többségében lutheránus nemesség nehezményezte, hogy a katonák a falusi lakossággal szemben többször erőszakkal szereztek ellátmányt, a nemesi lakóházakat, amelyek üresen álltak lefoglalták, és továbbá sérelmezték, hogy Koháry bíraskodási jogköre, szerintük több esetben a vármegyei illetékességet is háttérbe szorítja.⁴¹⁴ Esterházy Pál volt az, aki nádorként igyekezett a nemesség és Koháry vitás ügyeit rendezni, mert egyértelmű célja volt a kuruc és

⁴¹² MNL-OL P 125, 4706. tekercs N° 2791. (Esterházy Pál nádor iratai) Koháry István levele Esterházy Pálnak (Fülek, 1680. október 4.)

⁴¹³ MNL-OL P 2257, 4706. 667. egység, 7. tétel, B. fol. 125-126. (Koháry II. István iratai) Esterházy Pál nádor levele Koháry Istvánnak (h.n., 1682. augusztus 17.)

⁴¹⁴ Komjáti: i. m. IV. fejezet, 193-261.

török csapatok egyre fenyegetőbb közelségével párhuzamban, hogy Füleken a helyzet stabilizálódjon.

Az, hogy 1682 augusztusában megkezdődött Fülek várának ostroma egy olyan helyzetet teremtett, ahol Koháry ismét, - eltávolodva a politikusi szerepkörtől - katonai szerepkörben kellett, hogy bizonyítson, majd ezt követően jó néhány évig nem volt arra lehetősége, hogy politikusi kvalitásait megmutathassa, sőt személyes tragédiaként élte meg a kiesett éveket is.

33 évesen felfelé ívelő karrierje megszakadt, és Fülek sikertelen védelme után Thököly fogságába kerülve nem csupán saját maga, hanem a külvilág felé is meg kellett magyaráznia életének e meghatározó időszakát, nem beszélve arról, hogy imázsának részévé kellett tennie a számára legkedvezőbb módon.

V/2. „soha senki el nem téríthet...” – Fülek 1682. évi ostromának megjelenése Koháry imázskonceptójában

A történetírás, Fülek 1682-es ostromáról több 19. és 20. századi szerző által megemlékezett.⁴¹⁵ Az általuk közölt adatok sok esetben nem voltak pontosak, ráadásul eltérő dátumokat és létszámokat közöltek. Forrásokra nem építettek, hanem a megszokott módon a korábbi történetírói munkákra hagyatkoztak, legfőképpen a már említett Posthuma memoria-ra. Komjáti Zoltán Igor volt az először, aki 2013-ban a Századok hasábjain a forrásokat, elsősorban a korabeli, császárhű oldal levelezését felhasználva rekonstruálta Fülek ostromát, két fontos kérdésre fókuszálva: Miért kellett Fülek várát feladni, amikor kellően felkészült az ostromra; illetve miért nem érkezett meg a császári felmentő sereg, amikor a közelben állomásozott?⁴¹⁶

Komjáti tanulmányában részletesen bemutatta, hogy a füleki főkapitány, hogyan készült fel az ostromra, ami 1682. augusztus 25-én vette kezdetét, és azzal zárult, hogy szeptember 10-én a vár kapitulálni kényszerült. Vizsgálat tárgyává tette az ostrom minden egyes napját, elemezte a levélváltások tartalmát és jelentőségét, és a várvédők lelkiállapotáról is igyekezett képet alkotni azért, hogy Fülek várának legjelentősebb eseményére, azaz a pusztulására választ adjon.

A történetírásban meghatározó erővel bírt, hogy Fülek elvesztésére magyarázatot találjanak, okokra leljenek: miért kellett egy jól felkészült várnak, a császári felmentősereggel a közelében kapitulálnia? Erre elsősorban nem csupán a történetírói kíváncsiság ösztönözte a szerzőket, hanem az is, hogy magyarázatot kellett adni arra, hogy az a vár, amely a bányavárosok felé vezető út kapuja volt, és kulcsfontosságú a császáriaknak, a törököknek és a kurucoknak is, miért kellett magára maradva harcolnia.

⁴¹⁵ pl. Mocsáry: i. m. 55; Illésy: i. m. 20-21.; Vékony: i. m. 18.

⁴¹⁶ Komjáti Zoltán Igor: „... Keserves órái és napjai sok ezer léleknek...” (Fülek 1682-es ostroma) In: Századok, 147. évf. (2013) 4. sz. 1007.

Véleményem szerint, Fülel pusztulása ugyanúgy volt köszönhető a török és kuruc csapatoknak, mint a késlekedő császáriaknak. Az, hogy a későbbi történetírásban az ostromleírás pátoszos hangvétellű, a romantika eszköztárát felvonultató, Koháryt, mint hőst a középpontba állító munkákban öltött testet, ismételten igyekezett a tényeket háttérbe szorítani, miközben a legendáriumot újabb elemekkel bővítette. Főleg a 19. századi történetírásban, amelyben még erőteljesebb hangsúlyt kapott az egymással szembenálló felek, a jó és rossz, Koháry kontra Thököly ellentét hangsúlyozása,⁴¹⁷ és olyan negatív előjelű Thököly elemek beépítése a Koháry recepcióba, amelyek a füleki főkapitány erkölcsi tartásának megkérdőjelezhetlenségét támasztották alá.

Fülel pusztulását Koháry sem viselte jól, hiszen sikeres katonai karriert építve, és a politika világába belekóstolva, egy újabb, ráadásul nagy jelentőséggel bíró katonai siker által akár európai hírnevet is szerezhetett volna magának, nem beszélve arról, hogy pozícióját is bebiztosította volna az elitben. Fülel elvesztése, majd azt követő fogság tehát pályafutásának végét is jelenthette volna, és jól felépített imázsának széthullását, azonban ez nem így történt.

Meglátásom szerint, Koháry e két jelentős eseményt követően kezdte meg imázsának igazán tudatos formálását azzal, hogy az ostrom és a börtönévek eseményeit beépítve imázskonceptiójába pozitív előjellel, saját maga tette le a történeti emlékezetében elevenen élő, személye köré épülő legendáriumának alapjait. Pontosan tudta, hogyan kovácsolhat előnyt magának a szorult helyzetben.

Fülel ostromáról Koháry István is írt visszaemlékezést, amely a főkapitány szemszögéből, egyfajta igazoló jelleggel írja le a végnapok eseményeit. A keltezetlen dokumentum magyar, latin és német nyelvű másolatban maradt fenn, és a börtönből való szabadulását követően készülhetett.⁴¹⁸ Az egyes szám első személyben íródott forrásról, teljes bizonyossággal nem lehet megállapítani, hogy valóban Koháry tollából származik-e, de Komjáti Zoltán Igor, aki a Koháry kutatások úttörője, a grófnak tulajdonítja az írást. Ha a dokumentumot, mint az imázsformálás egy tudatosan készült forrását azonosítjuk, egyértelműen látjuk, hogy Koháry célja ez által a katonai kudarc megmagyarázása volt, és egyben saját szerepének bemutatása az események sodrában, és egyben „kirekesztése” is történetből.

A visszaemlékezés a 16 napos ostrom részletes leírása, amely a főkapitány számára fontosnak tartott események kiragadásának a kronológikus bemutatása. A leírásban hangsúlyos szerepet kap a várvédők lelkiállapotának prezentálása, amely nehezítette a vár védelmi feladatainak ellátását. Koháry így írt a katonaságáról: „fáradtnak és az további védelemre

⁴¹⁷ pl.: Illésy: i. m. 28.; Vékony: i. m. 13-14.; Komárik: i. m. 8.

⁴¹⁸ MNL-OL C 1056. tekercs N° 111. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars I.) Koháry István leírása Fülel 1682-es ostromáról és azután következő fogságáról (keltezetlen latin, magyar és német nyelvű leírások)

képtelennek (elégtelennek) érezvén magát [...] kezdett kétségbe esni és hozzám könyörögni nem szünet meg, [...] jövődő megöletésüket, a vár átadásának közbevetésével előzném meg, és nem törődve azzal, hogy valakit, aki az adott hűségről megfélekedett és a fal megmászásával szökni próbált; másoknak elrettentő példaképpül a katonai „Regula” előírásai szerint nyilvános halálbüntetéssel illetem, félretéve [...] az szidásokat, fenyegetéseket és néhány üdös buzdításomat, inkább akarta az utálatos átadást, mint a halált.”⁴¹⁹ Ennek értelmében a várvédők lelkiállapotára nagyon rossz hatással volt az ostrom, amelyet egyértelműen a biztos halállal azonosítottak, ezért kérelték több ízben kapitányukat, hogy vegye fontolóra a vár feladását. Bár Komjáti is megjegyzi, hogy biztosan nem lehet tudni, mi okozta a katonaság ilyen jelentősnek mondható ellenállását az ostrom előrehaladtával, de véleménye szerint, ebben több tényező is szerepet játszhatott.⁴²⁰ A későbbi történetírói magyarázatok e kérdést illetően valóban több lehetséges indokkal szolgáltak,⁴²¹ amelyek mindegyike reális oknak mondható. Természetesen Koháry leírásában ezek közül, szűkszavúan csak a várvédők fáradtságára és elégtelenségére hivatkozott, ami odáig fajult, hogy a kapitány „köztük (saját katonái) biztonságban nem érezvén” magát a fellegvárba kényszerült, míg az alsóvárban kitűzték a fehér zászlót.⁴²²

Ha összehasonlítjuk a megmaradt levelezést és jelentéseket, Koháry leírásával, valamint a későbbi történetírói munkák beszámolóival, nagyjából ugyanaz a kép bontakozik ki előttünk Fülekek ostromának napjairól, de több kérdés továbbra is nyitott marad. A legfontosabb ezek közül, hogy miért esett el Fülekek vára? A történetírók többféle magyarázattal szolgálnak, hol a császári oldal késlekedését, hol a Thököly és a török hadak túlerejét megjelölve a magyarázatok lehetséges okaként. Amint már említettem, nagy valószínűséggel, mindkét ok együttesen szerepet játszott Fülekek elvesztésében, de az értekezés szempontjából lényegesebb kérdés, hogyan kommunikálta ezt a veszteséget Koháry.

Ez az ostrom -ahogy már említettem - okozhatta volna Koháry pályafutásának végét, de ez nem így történt. Véleményem szerint, ez annak a tudatos kommunikációnak volt köszönhető, amivel a főkapitány magyarázta az eseményeket. Ez nem feltétlenül egyezhetett meg Koháry tényleges helyzetértékelésével, bár merészség lenne, olyan feltételezésekre hagyatkozni, amiről írásos források nem állnak rendelkezésre, de néhány levelezés tanúsága szerint, a főkapitányban is felmerült a kétely és az értetlenség még az ostrom megkezdődése előtt, a császári csapatok

⁴¹⁹ Uo.

⁴²⁰ Komjáti: i. m. 1020-1021.

⁴²¹ A felmentős sereg folyamatos késlekedése; az állandó beteljesületlen ígéretek a segítő csapatok elindítására; a török és kuruc csapatok túlerejéből fakadó reményvesztés; a várkapitány teljes elutasítása a kapitulációt illetően, stb.

⁴²² MNL-OL C N° 1056. tekercs N° 111. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars I.) Koháry István leírása Fülekek 1682-es ostromáról és azután következő fogságáról (keltezetlen latin, magyar és német nyelvű leírások).

hezitálása miatt. 1682. augusztus 10-ei Carlo Strassaldonak címzett levelében is kifejtette bizonytalanságát azzal kapcsolatban, hogy Strassaldo miért nem menti fel Kassa városát, mikor annak idején, 1664-ben a Léva melletti csatában Louis de Souches tábornok lényegesen kisebb sereggel tudott győzelmet aratni a török felett.⁴²³

Ugyanezen év augusztus 1-jén Esterházy Pál nádor írta Strassaldonak, hogy Fülek a megfelelő módon felkészült az ostromra, és minden biztonnal Koháry a támadást el tudja háritani.⁴²⁴ Fülek valóban jól felkészült, és lehetséges, hogy a császári oldal is úgy értékelte a helyzetet, hogy nem jelent különösebb kockázati tényezőt egy offenzíva, de az, amit Koháry értetlenséggel fogadott, az a császári csapatok védekező hozzáállása volt a támadóval szemben.

Felmentő seregek gyülekeztek Fülek környékén, de a segítség késett, Kassát augusztus 14-én elfoglalták a kuruc és a török seregek, és Strassaldo nem mozdult ki a védekező állásból. Koháry mindezek után augusztus 14-én kelt levelében ezt írta Strassaldonak: „... életünket egyedülálló módon fogjuk feláldozni...”.⁴²⁵ Thököly augusztus 20-án írt levelében Koháryt Fülek várának feladására kérte miután „Cassa várát városustul a kezünkbe juttaván”⁴²⁶ - ahogy írta elfoglalták; augusztus 22-én ezt a nádornak is megírta: „... kegyelmes Urunk Öfelsége hívségében és az végháznak megmaradásában életemet is hányjam elfogyatni...”.⁴²⁷ Egyértelmű volt tehát, hogy a kuruc és török csapatok Fülek felé veszik az irányt, Koháry pedig biztosította hűségéről a császáriakat, és egyben készült az önfeláldozásra is, amennyiben más út nem lehetséges.

Érdemes megjegyezni, hogy augusztus 22-én írt levelet Thökölynek Ibrahim pasa is, aki a kuruc fővezér azonnali támadását sürgette, érvelve azzal, hogy Koháry már olyan propagandát „csinált ellene”, ami akadályozhatja az ostrom sikerét.⁴²⁸ Thököly ennek ellenére, először mégis békés úton szeretne volna Fülek várát megszerezni, nem titkolva azt a szándékát, hogy a várvédőket a saját oldalára akarja állítani.

Ez a szándéka - Koháry István szilárd elköteleződését nézve - természetesen falakba ütközött és elutasításra került, ezért csak az ostrom lehetősége maradt a vár megszerzésére, amely szeptember 10-én a főkapitány beleegyezése nélkül kapitulált. Ezt Koháry több ízben

⁴²³ MNL- OL G 12. XII.1. 5. doboz. fol. 88–89. A Thököly-szabadságharc levéltára – Levelek (1672–1691), 1682. augusztus havi levelek. Koháry István levele Carlo Strassoldo tábornoknak (Fülek, 1682. augusztus 10.)

⁴²⁴ MNL OL G 13. XIII.3. 1. doboz. fol. 42. A Thököly-szabadságharc levélára - Esterházy Pál nádor kiadványai (1675-1689) Esterházy Pál levele Carlo Strassoldo tábornoknak (Kismarton, 1682.augusztus 1.)

⁴²⁵ MNL-OL G 12. XII.1. 5. doboz, fol. 108–109. A Thököly-szabadságharc levéltára – Levelek (1672–1691), 1682. augusztus havi levelek. Koháry István levele Carlo Strassoldo tábornoknak (Fülek, 1682. augusztus 14.)

⁴²⁶ Idézi: Komjáti: i. m. 1011-1012. MTA Mikrofilmtár. Dercsényi Mór gyűjtemény. 489. doboz számozatlan irat. Thököly Imre levele Koháry Istvánnak és a füleki katonai vezetőségnek (Szendrői tábor, 1682. augusztus 20.)

⁴²⁷ MNL OL P 125. 4706. tekercs. N° 2800. (Esterházy Pál nádor iratai) Koháry István levele Esterházy Pálnak (Fülek, 1682. augusztus 22.)

⁴²⁸ Komjáti: i. m. 1011.

hangsúlyozta visszaemlékezésében: „a várat nem én adtam fel, átadásában semmiféle utonmódon nem egyeztem bele...”⁴²⁹

A vár kapitulációjától teljes mértékben elhatárolta magát, sőt többször a köteles hűség elleni cselekedetnek titulálta. Írásában nagy hangsúlyt fektetett arra, és részletesen kifejtette, hogy még Fülek eleste után is próbálta buzdítani katonáit a hűségesküjük megtartására, ami az ellenség táborában már elég merész dolognak számított.⁴³⁰

A kudarcot szemmel láthatólag elfogadta, sőt ugyanúgy, mint későbbi fogságát is Isten akaratént, sorsaként értelmezte, dédapjával, Koháry Imrével és nagyapjával, Koháry Péterrel sorsközösséget vállalva, akik szintén raboskodtak török fogságban.

Koháry legfontosabb erényeként, a köteles hűség kiemelését szánta visszaemlékezése központi részévé tenni, és ezzel megalapozni a kudarc ellenére tett hősiesség helytállásának motívumát a későbbi legendáriumban, amelyben a főkapitányt a *Speculum fidelitas*, azaz a hűség tükré metaforával illették.

A visszaemlékezésben felidézett feladás történetének eseményei, és a legendáriumban, vagy akár a Koháry Istvánnal kapcsolatos történetírói munkákban közölt leírás, azonban több ponton nem egyezik. Ez a Thököly Imréhez köthető negatív kép megjelenítése szempontjából érdekes. Miért? Tudjuk, hogy a Koháry legendáriumban a kuruc fővezér képe meglehetősen negatív, ahogy a kapcsolódó történetírói munkákban is. Véleményem szerint, a legendárium központi elemeit maga a főkapitány alapozta meg, és ebben Thököly a törökkel, mint ösellenséggel szövetséget kötött alak, és mint a börtönévek megpróbáltatásainak fő okozója jelenik meg, de korántsem sem olyan kitalált, eltúlzott vagy szándékosan felnagyított kegyetlenségek leírásával, mint egyes későbbi történeti munkákban az megjelenik.

Ezek a túlzások a vár feladásának leírásánál is megjelentek. Mocsáry Antal *Nemes Nógrád vármegye* című művében a kapituláció egy olyan történetét rögzítette, amely forrásokkal nem igazolható, és a legendáriumból táplálkozott.⁴³¹ Ezek szerint, a kuruc fővezér török társaságában egy széken ült a vár kapujában, és úgy várta a kikerülő Koháryt. Mivel Koháryt nem kínálták székkal, ezért maga nyúlt egyért és leült, ezzel is jelezve, hogy egy ilyen helyzetben is egyenrangúnak tekinti magát. Állítólag Thököly ezen annyira felbőszült, hogy karddal le akarta vágni a várkapitány fejét, amit Szirmay István akadályozott meg.⁴³² Ezt a történetet egyébként Illésy János is megemlíti, azzal kiegészítve, hogy Koháry Thököly szemére vetette annak török barátságát is.⁴³³

⁴²⁹ MNL-OL C N° 1056. tekercs N° 111.

⁴³⁰ Uo.

⁴³¹ Mocsáry: i. m. 62-63.

⁴³² MNL OL P 125. 4710. tekercs. N° 4011. (Eszterházy Pál nádor iratai) Szirmay István levele Esterházy Pálnak (Fülek alatti kuruc tábor, 1682. szeptember 8.)

⁴³³ Illésy: i. m. 24

Komjáti, Fülek ostromáról szóló tanulmányában is megemlíti e két történetet, de történészi kommentárt nem fűz hozzá, csupán bemutatja, hogy a történetírói munkákban is többféle narratívával találkozhatunk, de ezek valóságtartalmát nem elemzi. Ha, ezt a leírást összevetjük a visszaemlékezés szövegével, egyáltalán nem találjuk meg benne, sőt egy teljesen más történettel találkozunk. Koháry miután látta, hogy emberei feladták a várat, ő maga is belátta, hogy értelmetlen tovább folytatni a harcot. A vár kapujában Thököly és Ibrahim pasa, kuruc vezérekkel és a janicsárok agájával várta. Üdvözölték egymást, kezet fogtak egymással (Komjáti külön kiemeli tanulmányában, hogy a visszaemlékezésben közöltek szerint, Koháry még a törökökkel is kezelt),⁴³⁴ majd az ellenség a főkapitány egészsége felől is érdeklődött.

Koháry még vissza szeretett volna menni a várba, de erre már nem volt lehetősége, ráadásul a török janicsárok készen álltak életére törni. A janicsárok haragjának útjában egyedül Thököly állt. A törökök több várvédő fegyverzetét, értékeit elragadták, sokat megölték közülük, miközben a táborban kijelölt helyükre kísérték őket. Koháry teljes fegyverzetét is elvették, de Thököly parancsára egy, a fővezér saját tulajdonában levő sátorba vitték a német kapitánnyal együtt, ahol kuruc őrizetet (40 katona) kaptak, hogy a törökök ne ronthassanak rájuk.

Szintén Koháry írta le, hogy többször is megkérdezték tőle, hogy belegeyzik-e kapitulációba, mert Thököly védelme csak azokra terjedt ki, akik ezt megteszik. Tudjuk, hogy ezt nemcsak, hogy visszautasította, de még az ellenséges táborban is buzdító beszédet tartott őrizetben levő katonáinak. Thökölyt ezzel a viselkedésével valószínűleg nem csak provokálta, de egyben arra is „kényszerítette”, hogy fogságba vesse.

A visszaemlékezésben, Koháry Thökölyvel kapcsolatban azon kívül, hogy a török szövetsége lenne, más negatív jelzővel nem illette. A leírásából kiderül az is, hogy Thökölynek köszönhette életét, aki nem akarta, és nem engedte, hogy a janicsárok kezére kerülve, azok felkoncolják.

Azt tudjuk, hogy a visszaemlékezés Koháry börtönből való szabadulása után keletkezhetett, azaz 1685 után, de pontos keltezésünk nincs. Thököly csillaga ekkor már leáldozóban volt, és Buda 1686-os sikeres felszabadítása után, teljes elutasításban volt része. R. Várkonyi Ágnes *Kritika és emlékezet* című tanulmányában így fogalmazott: „Akit 1680-82-ben a nemzetközi publicisztika a francia királlyal együtt emlegetett, akit Orániai Vilmoshoz hasonlított, egyik képen pedig Cromwell vonásaival ruházott fel, az 1685 után „Európa koldusa”, a „török császármadara” lett.”⁴³⁵ Azaz, a legnagyobb kritika, amit felrótta neki, hogy a törökkel szövetkezett. Koháry írásában a közhangulattal azonosulva, szintén e szövetséget rótt fel

⁴³⁴ Komjáti: i. m. 1022.

⁴³⁵ R. Várkonyi Ágnes: *Kritika és emlékezet: Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly képeiről*. In: *A Thököly felkelés és kora*. Szerk.: Benczédi László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983. 221.

Thököly legnagyobb hibájaként, és hatásos módon a keresztény hit védelmét és a köteles hűség megtartásának fontosságát hangsúlyozva tette imázsának központi részévé hősies helytállását, a török és a kuruc seregekkel szemben.

V/3. „Rab vagyok... jobb de keseregve, mint sem hitem szegve...” – Koháry István börtönévei (1682-1685) és a börtönmitológia kérdései

Az előző fejezetben tárgyalt forrás utolsó szakaszában, Koháry István raboskodásának helyszíneit és dátumait, néhány rövid megjegyzéssel kiegészítve is papírra vetette. Ez, a szinte felsorolás szintű feljegyzés azért lényeges, mert a szakirodalom ezzel kapcsolatban több helyen eltérő és pontatlan információkat közöl. Ennek oka nem a források hiánya, hanem az, hogy a börtönmitológia erőteljes részét képezi a Koháry legendáriumnak, és sok esetben a raboskodás körülményeinek leírása a történetírásban is vitatott.

Ha a visszaemlékezésre hagyatkozunk, a következő a raboskodás helyszíneinek kronológikus sorrendje:

- helyszín nélkül, 1682. szeptember 11 – 1683. június 18.

A kapcsolódó megjegyzés szerint kilenc hónapon át bilincsben tartották, és több mint tizennyolc hétig kenyéren és vízen élt.

- helyszín nélkül, 1683. június 20 – 1685. május 10.

Thököly Imre próbálkozása, hogy Koháryt saját párthívévé tegye, sikertelen maradt. Ezután átszállították Munkácsra, ahol cellájából még a napfényt sem láthatta.

- Tokaj: 1685. május 21 – augusztus 16.

- Patak: 1685. szeptember 15-től

- Ungvár: 1685. november 6-ig⁴³⁶

A forrás alapján, - amelyet a főkapitánynak tulajdonítanak - a raboskodás helyszínei nem minden esetben vannak megjelölve, de más források segítségével a hiányok pótolhatók.

Ha ezt összevetjük, annak a festménynek a feliratával, amelyet a főkapitány szabadulását követően festetett magáról, a helyszínek sorrendisége megegyezik. „Infoelici sorte captivitatis in pane et aquae perpassae in arcibus Regécz, Munkács, Tokaj, Patak, Ungvár triennio ulterius graviter pressus, non vero supressus, Stephanus Koháry.”⁴³⁷ Ebből az is kiderül, hogy a megemlékezésben meg nem nevezett első helyszín, Regéc vára volt.

⁴³⁶ MNL-OL C 1056. tekercs N° 111.

⁴³⁷ Idézi: Thaly Kálmán: Adalékok a Thököly- és a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Pest, Ráth Mór kiadása, 1872. I. kötet, 198.

A kortárs szerzők közül, Gyöngyösi István *Rózsakoszorú* című művében tárgyalja a főkapitány raboskodását, és munkájában ezekkel a helyszínekkel, ugyanebben a sorrendben találkozunk.⁴³⁸

Emellett Thököly Imre levelezése is segítséget nyújt, és egyben alátámasztja a helyszínek fentebb említett időbeli sorrendiségét. Szirmay Miklós, regéci várkapitányhoz írott 1682. szeptember 12-i keltezésű levelében utasításokat adott arra vonatkozóan, hogyan kezelje magasrangú fogját, a füleki várkapitányt.⁴³⁹ E hónapban, néhány nappal később, szeptember 27-én Zrínyi Ilona is írt Szirmaynak, Koháryval kapcsolatban.⁴⁴⁰ E két levél egyértelműen bizonyítja, hogy a raboskodás első helyszíne, amely nincs megnevezve a főkapitány leírásában, ténylegesen Regéc volt.

Ezek alapján, a több mint három évnyi fogság helyszíneinek sorrendje: Regéc, Munkács, Tokaj, Sárospatak és Ungvár. Ebből a leghosszabb időt, közel két évet, Munkács várában töltötte.

A fogság helyszíneinek és dátumainak pontatlansága mellett, a szakirodalom a raboskodás körülményeit tekintve is megkérdőjelezhető információkat közöl. A legtöbb Koháry életét feldolgozó műben, hangsúlyos téma a börtönévek megpróbáltatásainak bemutatása, de sok esetben ezek a leírások a börtönévek köré felépült mitológiából táplálkoznak. Véleményem szerint, ennek a mitológiának az alapjait maga Koháry építette fel tudatosan, amelyből a 18. századi, majd később a 19. századi történetírói munkák táplálkoztak.

Koháry, a szabadulását követően újra fel kellett, hogy építse karrierjét, és megteremtse egzisztenciáját. Nem volt könnyű helyzetben, hiszen birtokainak és vagyonának jelentős részét elvesztette, a több éves távollét teljesen kizárta a katonai és a politikai élet sodrából. Személyes tragédia volt számára az is, hogy nem tudott időben, és megfelelő módon csatlakozni a felszabadító háborúhoz. Füleket teljesen lerombolták az ostromot követően, és főkapitányi címet is értelemszerűen elvesztette. Két dolog volt, amire építhetett, egyrészt a megmaradt kapcsolati háló, másrészt az a tudás, amelynek birtokában tudta, hogyan kovácsolhat előnyt szorult helyzetében. Nem véletlen, hogy a fogság után portrét készíttetett magáról, felépülését követően Bécsbe utazott a császár meghívására, és ahol lehetett köteles hűségének tanúbizonyságát tette, és nem utolsó sorban a szerencse forgandóságával magyarázta tragédiáját, mivel nem akarta, hogy esetlegesen saját sikertelenségét lássák benne. A raboskodása idején írt versekben, - amelyek legtöbbszörében a hazáért elszenvedett fogság

⁴³⁸ Gyöngyösi István: *Rózsakoszorú*. Lőcse, 1690. In: Gyöngyösi István összes művei. Kiad.: Badics Ferenc, Budapest, 1935. III. kötet, 12-13.

⁴³⁹ Thököly Imre levele Szirmay Miklósnak (h. n. 1682. szeptember 12.) In: Varga J. János: Thököly Imre 1657-1705. 36.

⁴⁴⁰ Zrínyi Ilona levele Szirmay Miklósnak (Munkács, 1682. szeptember 27.) Közli: Uo. 37.

hangsúlyozása került előtérbe, továbbá töretlen hűségének, a keresztény hit védelmének és az Isteni gondviselésbe vetett reményének megjelenítése – a költői szerepjátszás imázsformáló hatása is érződik, ahogy a szabadulást követő kommunikációjában is.

A kortárs irodalom alakja, a Koháryval személyes kapcsolatban álló, Gyöngyösi István, a már említett Rózsakoszorú című művét az egykori várkapitány vigasztalására ajánlotta. Ennek előszavában tovább erősítette a mitológia elemeit: „miután Társaságtúl magányosan rekesztő; konyhai mosadékra hozatott zavaros vízzel, Lovászok’ praebendájára süttetett száraz kenyérral sanyargató az mindenek szolgáltyára teremtetett napfényének világosságátúl el-fogó: sovány ebédjét és tisztuló szükségét egy helyben végeztető: az levegő Égnek tikkanó reketségébül származott dohossággal szédelegtető; és ugyan abból szaporán tenyésző szőke és barna Hangyáknak gyakor serkengetésekkel nyughatatlanító, végre majd halálos betegséget nemző, és másféle sok nyomorúságokkal tellyes Rabságban tarták Nagyságodat.”⁴⁴¹

A következő században megszületett „Koháry alapmű”, a Posthuma memoria ezekből táplálkozva tovább építette a mítoszt, és a börtönben átélt megpróbáltatásokra fókuszálva, egy olyan negatív Thököly képet alkotott meg, amelyet a további, Koháryval szemben elfogult történetírói munkák átvettek.

A családi hagyományban élő, Krisztusért és hazáért elszenvedett szörnyű rabság megjelenítése, a későbbi generációk példaképévé tette a grófot.⁴⁴² A hagyomány táplálását a katolikus egyház tovább segítette, és az egyházhoz kötődő történetírók piedesztálra emelve grófot, a kereszténység vitézévé tették meg.⁴⁴³

A 19. században Komárik, Illésy, vagy Vékony műveikben az átélt szenvedéseket eltúlozva, egy olyan ördögi Thököly képet festettek meg,⁴⁴⁴ amelyet nem tudtak alátámasztani semmilyen hitelesnek tekinthető forrással, bár ez nem is volt elvárás munkáikkal szemben. Ezzel a megjegyzéssel célozom természetesen nem az, hogy műveiket kritizáljam, vagy Koháry szenvedéseit lebecsüljem, csupán szeretném bemutatni, hogy mekkora hatással volt a legendárium a történetírói munkákra, illetve, hogy Thököly megítélésének változása 1687-et követően, mennyire meghatározó erővel bírt, főleg a börtönévek megpróbáltatásainak reprezentálása kapcsán.

A szakirodalomban, például többször megjelenik, hogy Thököly Imre parancsára Szirmay Miklós, regéci várkapitány kegyetlen bánásmódban részesítette a volt füleki várkapitányt, vagy

⁴⁴¹ Gyöngyösi: i. m. 12-13.

⁴⁴² Telek: i. m. 19.

⁴⁴³ Illésy: i. m.; Sárvári: i.m.; König: i.m.

⁴⁴⁴ Illésy: i. m. 28.; Vékony: i. m. 13-14.; Komárik: i. m. 8.

az, hogy munkácsi vár tömlöcében, csak Zrínyi Ilona közbelépése volt az, ami olykor enyhülést hozott a rabnak.⁴⁴⁵

Ha a korabeli levelezéseket vesszük alapul Koháry raboskodásának körülményeire vonatkozóan, akkor a legendárium egyes elemei valóban bizonyítást nyernek, de a legtöbbre vonatkozóan semmilyen forrással nem rendelkezünk.

Fennmaradt Thököly 1682. szeptember 12-én kelt levele, amelyet Szirmay Miklósnak címzett, benne a következő sorokkal: „... ez hazának nevezetes és mások felett való mételetét mennél keményebben tartsa.”⁴⁴⁶ Zrínyi Ilona, szintén regéci várkapitányhoz írott levele, amelyben kíméletre és illendő bánásmódra szólítja fel Szirmayt, 1682. szeptember 27-én kelt.⁴⁴⁷ Az, hogy Szirmay a két utasítást figyelembe véve, milyen bánásmódban részesítette Koháryt nem tudjuk, de árulkodó lehet, egy jó néhány évvel későbből fennmaradt levél, amelyet maga a volt főkapitány írt fogvatartójának, Szirmaynak. A levél keltezése 1690. január 12.: „Azomban nem kétlem, juthat kegyelmednek eszében, s jól is tudja kegyelmed, hogy regéczi rabságomban, minek utánna alkalmas üdöket töltöttem volna el, száz egynehány forintomat, kétszáz aranyomat in specie, s egy ezüst-, s egy arany rubintos órát magához vette kegyelmed; [...] sőt rabságomban hozzám mutatott kegyelmed jóakaróját igyekezem is megszólálgnom...”⁴⁴⁸ Koháry tehát meglehetősen udvariasan kérte vissza a kapitánytól ezüst, és arany óráját, valamint pénzének egy részét, sőt meg is köszönte a jóakarót, amit a rabságban irányába mutatott. A regéci bánásmóddal kapcsolatban Varga Imre hívta fel először arra a figyelmet, hogy a költői szerepjátszás imázsfomáló hatását sem szabad figyelmen kívül hagyni a börtönmitológia elemeinek valóság tartalom vizsgálata során.

Egy, 1685. január 11-i keltezésű levélből értesülhetünk arról, hogy Koháry Kecskemét városát kérte, hogy ne feledkezzenek meg róla, dohányt és két jó pipát küldjenek neki Munkács várába.⁴⁴⁹ Az a tény, hogy Koháry fogadhatott és küldhetett leveleket, - még ha azok ellenőrzésre is kerültek - és egyéb használati tárgyakat, ellene szól a hagyományban megjelenő túlzó állításoknak. A családi levelezésben is természetesen találunk olyan forrásokat, amelyek érthető módon túloznak, például Koháry Farkas írta 1684 januárjában édesanyjának, Balassa Juditnak: „mert oly keményen tartotta Tököli, hogy hozzá nem állott, haragjában, - még az török sem cselekedte volna azt.”⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ Pl.: Illésy: i. m. 14.

⁴⁴⁶ Thököly Imre levele Szirmay Miklósnak (h. n. 1682. szeptember 12.) In: Varga J. János: Thököly Imre 1657-1705. 36.

⁴⁴⁷ Zrínyi Ilona levele Szirmay Miklósnak (Munkács, 1682. szeptember 27.) Közli: Uo. 37.

⁴⁴⁸ Koháry István levele Szirmay Miklósnak (Csábrág, 1690. január 12.) Közli: Thaly: i. m. 256.

⁴⁴⁹ Koháry István levele Kecskemét városának (1685. január 11.) Közli: Thaly: i. m. 651.

⁴⁵⁰ Koháry Farkas levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1684. január 11.) Közli: Thaly: i. m. 240.

Balassa Judit fiának írt leveleiben, azonban olyan valós szenvedésekkel is találkozhatunk, amelyek Koháry egészségi állapotára kétséget kizáróan negatívan hatottak: „Nem írod ugyan, de nekem úgy mondják, hogy vizi-betegség vagy rajtad.”⁴⁵¹

A levelek azt is bizonyítják, hogy a család a kapcsolati hálót felhasználva, számtalan alkalommal próbálkozott Koháry kiváltásával, de ezek a kísérletek, egészen 1685 novemberéig sikertelennek bizonyultak. Koháry Imre Bécsben szerette volna kieszközölni bátyja szabadulását 1682 novemberében, amiről levele is tanúskodik: „Valamit itten az kgyd részire mind ö fölséghe személlye elöt, mind az ministereknél el követhettem, ha nekem hitelt nem adna is kgyd sok izben hogy el követtem s hivatalomban el jártam bizonosságot tehetnek az méltóságos mind Magyar s mind Nemeth urak.”⁴⁵² Másik testvére, Farkas, Rabata generális segítségét kérte: „... lenne segítséggel, és vagy parolára, vagy micsoda sarczon eresztené ki Tököli? méltóztassék végére menni.”⁴⁵³ Az ifjabb Zichy gróf 1685-ben írta nagybátyjának, hogy: „Bizony, oly szivem szerint fáradoznék kigyelmed szabadulásában, csak találom föl módját, kérem, értessen kigyelmed, talán ha Méltóságos Tököli uramnak könyörögenék kigyelmedért, nyerhetnénk valamit, mi atyafiak.”⁴⁵⁴

A család, tehát Koháry István sarc által történő kiváltását nem tudta megoldani, a nagyon magas összeg többször akadályt jelentett, ráadásul a másik fiú, János szabadulását is igyekeztek megszervezni: „Ugy latom az Urak eö Ngk megh nem szabadulnak, hacsak nem közelítük az summat.”⁴⁵⁵ Farkas is elvetette annak lehetőségét, hogy bátyját nagy összeg fejében váltsák ki: „Mód nélkül való nagy sarczon hogy szabadulhasson: mostan ronlott állapotunkhoz képest lehetetlen, mivel ezekben az felfordult üdökben magam is csak tengődek.”⁴⁵⁶ Koháry, helyzetével kétséget kizáróan tisztában volt, tudta, hogy egyrészt Thököly számára értékes fogoly, másrészt, hogy családja számára egyelőre lehetetlen egy ilyen magas összegű kiváltási díj összegyűjtése. Nem véletlenül írta, 1685 májusában Esterházy Zsigmondnak: „... mindazonáltal úgy veszen észre, vagy az jó békesség, vagy az jó halál által kell énnekem szabadulásomat várnom.”⁴⁵⁷

Thököly, csak 1685 őszén mutatott hajlandóságot egy fogolycserére, de ez végül kudarcba fulladt, és szükségtelen is volt, mert a császári csapatok Ungvár várát körbekerítették, a védők

⁴⁵¹ Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Pozsony, 1684. április 25. Közli: Uo. 240.

⁴⁵² Koháry Imre levele Koháry Istvánnak (Bécs, 1682. november 20.) MNL-OL P 2257. 667. egység, 7. tétel, B. (Koháry II. István iratai)

⁴⁵³ Koháry Farkas édesanyjának írt leveléből tudjuk. Koháry Farkas levele Balassa Juditnak (Pozsony, 1684. január 11.) Közli: Thaly: Thaly: i. m. 239.

⁴⁵⁴ ifj. Zichy István levele Koháry Istvánnak (Újvári tábor, 1685. július 20.) Közli: Uo. 245.

⁴⁵⁵ Madacs Péter levele Koháry Farkasnak (Tur, 1685. március 29.) MNL-OL P 2257. 667. egység, 7. tétel, B. (Koháry II. István iratai)

⁴⁵⁶ Koháry Farkas levele Sándor Gáspárnak (Csábrág, 1685. április 12.) Közli: Thaly: i. m. 243-244.

⁴⁵⁷ Koháry István levele Esterházy Zsigmondnak (Munkács, 1685. május 13.) Közli: Uo. 245.

nem tartottak ki, és megegyezés történt a vár feladását illetően. Koháry ekkor szabadult ki véglegesen fogságából.

A család számára ez nagy megkönnyebülést jelentett, hiszen ez év őszén nem csupán a legidősebb fiú térhetett haza, hanem a szintén Thököly fogságában sínylődő, Koháry János is kiszabadult Makovice várából.⁴⁵⁸

V/4. „Jó helyre verődni nem kevés mesterség” – Az imázskonceptió átgondolása és az újrapozícionálás stratégiája

V/4.1. Újrakezdés

Koháry István még fogságban volt, amikor a törökök sikertelenül megostromolták Bécs városát, és amikor a felszabadító háború kezdetét vette. I. Lipót császár azonban, 1685. július 15-én a három fiútestvért, Istvánt, Farkast és Jánost örökös grófi rangra emelte, töretlen hűségük jutalmaként.⁴⁵⁹

A börtönből való szabadulását követően, tudjuk, hogy Koháry Csábrágba ment, és ott rendezte be lakhelyét, és annak ellenére, hogy több forrásban azzal találkozunk, hogy azonnal Bécsbe sietett, ahol az uralkodó fogadta, a levelek tanúsága szerint, erre csak később került sor.⁴⁶⁰ Valószínűleg, a hiúságáról is ismert gróf, szeretett volna egy kis időt felépülésével tölteni, és nem akart Bécsben, lefogyva és meggyötörten megjelenni.

A legfontosabb számára az volt, hogy katonai életben korábban megszerzett pozícióját visszazerezze, és a felszabadító háborúhoz mielőbb csatlakozzon. Célja elérésében az udvar is teljes mértékben támogatta, sőt katonai karrierje, a börtönévek után gyorsan ívelt felfelé. 1686. június 6-án I. Lipót, a Bányavidéki Főkapitányság főkapitány-helyettesének nevezte ki, idősebb Bercsényi Miklóst váltotta a tisztségben, és csak ekkor jelent meg személyes audiencián Bécsben.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ RMKT XVII/16. 595.

⁴⁵⁹ Te Wolfgangum Kohari, peruti et annotatos fratres tuos Stephanum, ac Joannem similiter Kohari, alias uti praemissum est etiam nunc in Tökölyana captivitate detentos (Emerico siquidem in ipso gratiae hujus nosrtrae exordio vita funto) ex ordine et numero suprafati Regni nostri Hungariae magnatum, in quo hactenus vos et majores progenitores vestri semper versati estis, benigne eximentes, haeredesque et posteritates vestros utriusque sexos universos, veros comites vulgo a Germanica natione Graff nuncupatos fecimus creavimus, et comitis titulo decoravimus. ... Decernentes ... ut de caetero vos Stephanus, Wolfgangus, et Joannes Kohari, haeredes et posterit vestri utriusque sexus universi perpetuis futuris semper temporibus non solum veri et indubitati comites, vel tanquam de genere comitum procreati, verum per expressum comites perpetui a Csábrágh a nobis, nostrisque successoribus, ac universis aliis ... dici, nominari ... possitis ac valeatis” MNL-OL, Magyar kancelláriai levéltár, Libri regii (A 57) 8:204-205. Conc. Exp., 1685, n° 234.

⁴⁶⁰ Koháry Farkas Bécsben tartozkodó bártyjának írt. MNL-OL C 1057. tekercs N° 334. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Szitnya, 1686. július 19.)

⁴⁶¹ MNL-OL C 998. tekercs N° 4042. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) I. Lipót kinevező okirata (Bécs, 1686. június 6.)

Koháry István nagyon tudatosan készült a katonai szerepkörben való ismételt megjelenésére, ebben egyrészt szerepe volt annak, hogy életét nem is tudta másképp elképzelni, másrészt pedig biztos volt abban, hogy a felszabadító háborúban szerezhét magának igazi hírnevet és elismerést. Amíg Csábrág várában regenerálódott, Farkas öccsét azzal bízta meg, hogy amint lehetséges, intézze Bécsben és Pozsonyban katonai felszerelésének elkészítését. Farkas 1686. április 16-án kelt levelében írta bátyjának, hogy: „Az kardot munkában adom az ötvesnek kd parancsolatja szerint.”⁴⁶² Gombkötő Tobias uramra bíztam mind az alatal az ötves megh kg parancsolatjatol var, hogy mivel az marok elefant csont leszen. Az töb ezüst darabok az hüveljen kaportai munka formara legyene vagy czak magyar modon mint most van vasbol nem illenek az Törökös markolathoz.”⁴⁶³ Ebből is látszik, hogy Koháry mekkora figyelmet szentelt kardja elkészíttetésére, és többször sürgette is a munkát. A munka felügyeletét tudjuk, hogy Balassa Pál vette át Farkastól Pozsonyban, és végül az elkészült fegyvert ő vitte el Csábrágba Kohárynak. Erre nagy szüksége volt, hiszen 1686 augusztusától 2000 fős csapattal részt vett Buda visszafoglalásában Lotharingiai Károly mellett, majd a felszabadítást követően egy rövid időre a magyar őrség parancsnoka is volt.⁴⁶⁴ Ennek az állításnak némiképp ellentmond az, az 1687. július 10-én kelt levél, amelyet Farkas írt bátyjának a következő gratulációval: „Hogy kgk Rabsaga utan elso Probája Fejér vár alatt szerecszessen succedalt, tiszta szivből gratulalok.”⁴⁶⁵ Lehetséges, hogy Farkas az első igazi egyéni sikerességre utalt ezzel a megjegyzésével. Mindenesetre, bátyja a harcmezőre visszatérve érezte igazán jól magát, és a székesfehérvári ütközet után, novemberben már Eger várának ostrománál ütközött meg a törökkel. Ez az ostrom tragikus kimenetelű volt számára, ugyanis itt olyan sérülést szenvedett, amelyet a táborban nem tudtak megfelelően kezelni, és ennek következtében jobb karja teljesen lebénult. Ez, a 38 éves Koháry számára egyben katonai pályafutásának végét jelentette, amit nem viselt könnyen.

Véleményem szerint, itt jött el az a pillanat életében, hogy végig gondolja, ezek után mihez kezd. Feladata akadt szép számban, hiszen akárcsak korábban, családfői teendőinek ismételten eleget kellett tennie, illetve az elpusztult családi várak (Fülek, Szécsény, Balassagyarmat) helyreállítási munkálatai is rá vártak, nem utolsó sorban pedig, a birtokok gazdálkodását és újraterelítését is intézni kellett. Az új helyzet a politikai karrier lehetőségét is megnyitotta számára, királyi kamarásként és tanácsadóként, de ő inkább a csábrági életet választotta, és a

⁴⁶² MNL-OL C 773. tekercs N° 1653. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Pozsony, 1686. április 16.)

⁴⁶³ MNL-OL C 773. tekercs N° 1655. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Jávornak, 1686. május 16.)

⁴⁶⁴ Kozicz – Koltai: i.m. 222.

⁴⁶⁵ MNL-OL C 1286. tekercs N° 14169. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1687. július 10.)

nyugalmas gazdálkodást. A katonai hadszíntér eseményeit, még ha csak távolról is, de folyamatosan nyomon követte. Leveleiben állandó híradásokat és beszámolókat kért a folyamatosan változó hadi helyzetről, és a hadszíntér közelében fekvő birtokainak állapotáról. Ez is mutatja, hogy bár választás híján bele kellett törődni új szerepkörébe, a katonai életet teljes mértékben soha nem tudta kizárni életéből és gondolataiból.

Az 1699-es karlócai békekötésig a levelek döntő többségében az állandó hadi hírek felől való tudakozódás, illetve a birtokok ügyeinek intézése volt meghatározó életében, de azt követően ismételten változások elé nézett.

1703-ban, a Rákóczi szabadságharc kezdetén a Haditanács ismételten igénybe vette szolgálatait, ekkor altábornagyi rangot is kapott, és rövid ideig a harcok irányításában is szerepelt vállalt, de később inkább a békekötéseknél volt feladata. A kuruc előretörés 1707-ben nagy veszteségeket okozott neki, az ónodi országgyűlésen szétszították birtokait, Csábrágot és Füleket is elvesztette, ekkor Lékán rendezte be szálláshelyét. 1711-ben Hont vármegye örökös főispánjává nevezték ki, 1712-ben pedig az új uralkodó hűséges szolgálataiért főtábornoki fizetéssel biztosította nyugdíját.

1714-ben a nádorválasztáson is indult, de korára való tekintettel (65 éves) a pozsonyi országgyűlésen országbírónak nevezték ki, ami politikai karrierjének csúcsa volt. Ezt a címet haláláig viselte, de a közügyektől az 1720-as évektől kezdődően fokozatosan visszavonult, és ekkor már idejének jelentős részét az utókornak szánt hagyatéka rendezésével töltötte.

V/4.2. A reprezentáció lírai eszköze – Börtönköltészet

Arra, hogy hagyatékának rendezésével tudatosan foglalkozzon, több tragikus dolog is ösztönözte. Családtagjai sorra haltak el mellőle,⁴⁶⁶ amely mély fájdalommal töltötte el, másrészt arra készítette, hogy a családi hagyományt megőrizve, az utókor számára megörökítse az általa képviselt értékrendet. 1720-tól kezdődően kezdte el, még a fogságban szerzett verseit összegyűjteni, több esetben átírni, ajánlókat írni hozzájuk és kiadni ezeket, de sok verse kéziratban maradt fenn.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ Testvérei közül János, 1691-ben, Farkas 1704-ben, Judit 1718-ban halt meg. Édesanyja 1711-ben, Farkas öccsének fiai, pedig 1716-ban, 1717-ben és 1719-ben veszítették életüket. RMKT XVII/16. 597.

⁴⁶⁷ Nyomatott és kézirat művei legtöbbje megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár nyomtatvány- és kéziratárjában. Részletezve: RMKT XVII/16. 597-632.; Több irodalomtörténeti tanulmány is feldolgozta költői munkásságát: Kis Lőrinc: Gróf Koháry István költészete. Budapest, Attila Nyomda, 1914.; Angyal Endre: Koháry, a barokk ember. In: Vigília, 3. évf., (1937). 83-86.; Varga Imre: A magyar barokk költészet egy változata: Koháry István börtön-költészete. In: Irodalomtörténeti Közlemények. 77. évf. (1973) 5. füz.; 501-513.; Jelenits István: Koháry István: Ez világot senki által nem élte... In: A régi magyar vers. Szerk.: Komlovszki Tibor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. (Memoria Saeculorum Hungariae, 3) 351-364.; Kovács Sándor Iván: Kecskemét mecénása: A költő Koháry István. In: Forrás, 32. évf., (2000) 2. sz., 68-75.; Jelenleg Mercs István foglalkozik mélyrehatóan a témával: Nemzetoposzok – labanc kézben: Esterházy Pál és Koháry István magyarságértelmezése. In: Ács Pál (Szerk.): Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Budapest, Reciti, 2015. 435-458.

A legendárium meghatározó elemei közé tartozik, hogy költeményeit a cellája sötétjében papír és toll hiányában, fejben kellett megalkotnia, - ahogy arról verseiben többször megemlékezik - de ez is csak azon túlzások egyike, amelyeket a tudatos költői szerepjátszás fikciójának tekinthetünk.⁴⁶⁸ Lehetetlenség lett volna a nagy terjedelmű és számos költeményt emlékezetében megőrizni, és negyven év távlatából pontosan felidézni, amikor azok kiadását elkezdte. A versek sajtó alá rendezésével egyértelmű célja az volt, hogy értékrendjét, világhoz való viszonyát, meggyőződését prezentálja az olvasóközönség felé, másrészt pedig, hogy az utókornak példát állítson.

Költeményeiben egyértelmű tanúbizonyosságát adta széleskörű műveltségének (ismert irodalmi toposzokat, népszerű szimbólumokat használ) és szilárd értékrendjének, amely a XVI. századi vitézi eszmény mellett való elköteleződésében öltött testet. Véleményem szerint, az egyik legjellegzetesebb verse, amelyet én *ars poetica*-jaként értelmezek, magába sűríti mindazon ismérveket, amelyek költészetét és értékrendjét meghatározták. Rendhagyó fejezetnek tűnhet e téma beillesztése dolgozatomba, de mindenképpen szükségét láttam az értekezés tárgya szempontjából, hogy a reprezentáció eszköztárának bemutatásakor, ezzel is foglalkozzak részletesebben.

A *Vasban vert rabnak bús elmével, fáradva versekben vett sétálása*⁴⁶⁹ című költeménye egy, a korban igen népszerű szimbólum, a kártyajáték segítségével fogalmaz meg éles kritikát saját társadalmának értékrendjével szemben, és egyben megmutatja értékvezérelte gondolkodásmódját, valamint sajátos magyarázatot ad sorsának alakulására is. A társadalmi reprezentáció egy érdekes megjelenítése, ami remek lehetőséget teremt Koháry világhoz való viszonyának feltérképezésére, nem beszélve arról, hogy költői szerepkörben is megismerhetjük a várkapitányt.

A költeményben Koháry egy képzeletbeli sétára indul, amely során hosszabban egy kártyapartit elevenít fel, és veszi górcső alá a játszmát. Precízen figyeli és elemzi a játékosok viselkedését, és arra a megállapításra jut, hogy sokszor a cselek, taktikák és a kifogástalan játéktudás sem elegendő a győzelemhez, hiszen Fortuna kegyének elnyerése még nagyobb jelentőséggel bír. Koháry, aki a kártyát „a szerencse könyvének” nevezi, valójában nemcsak a játék menetében tulajdonít neki egyedülálló szerepet, hanem az életben is. Allegóriája azért válik érdekessé, hiszen a szerencse, a feje tetejére állt világ és a kártyajáték triászát kapcsolja

⁴⁶⁸ Varga Imre: A magyar barokk költészet egy változata: Koháry István börtön-költészete. In: Irodalomtörténeti Közlemények. 90. évf. (1986) 1-2. füzet 86. Válasz Szigeti Csaba Apendix Balassian tanulmányára. Irodalomtörténeti Közlemények, 89. évf. (1985) 6. füzet 677-678. A börtönmitológia és börtönirodalom kérdéskörében Vö. Tóth Zsombor: Börtönirodalom: egy hiányzó kora újkori magyar hagyomány? In: Börtön, exilium és szenvedés. Budapest, Reciti Kiadó, 2017. 11-50.

⁴⁶⁹ RMKT XVII/16. 133-179.

össze sajátos módon, amelyek mindegyike a szimbólumokkal és emblémákkal teli barokk eszmevilág szerves részét képezi.⁴⁷⁰

Koháry szerencse fogalmának értelmezése

Knapp Éva, *Az irodalmi hagyományozódás rétegei Rimay János Fortuna-Occasio versében* című tanulmánya⁴⁷¹ áttekinti a Fortuna-képzet változásainak legfontosabb állomásait az európai irodalomban, és bemutatja azokat az elképzeléseket, amelyek a 16–17. században hazánkban is teret hódítottak, és módosították szerencsefogalmunkat. Hangsúlyozza, hogy ekkoriban a téma profán értelmezése⁴⁷² (a keresztény értelmezéssel ellentétben) vált dominánssá, amelyben az istennővel való küzdelem toposza került előtérbe, és a vele szemben alkalmazható „orvosságok” (például erény) bemutatása. Emellett népszerűek voltak a Fortuna-Occasio hagyomány újrafogalmazott változatai, a különböző Fortuna-típusokat pedig a triumphans-gondolat alakította. Ez előbbi azt emeli ki, hogy a szerencse elsősorban csak egy lehetőséget, egy alkalmat (occasione) ad a cselekvésre, amelyet az embernek megfelelően kell kihasználni.

Az antik hagyományra és középkori előzményekre építve e gondolat több szerző szerencséről alkotott elképzelésében is megjelent. Knapp, többek között Niccolò Machiavelli *Il Principe* (A fejedelem) című munkájára hivatkozik, ahol a két szimbolikus alak már szorosan összekapcsolódik.⁴⁷³

Az utóbbi a szerencse három, pontosabban két változatát mutatja, a Fortuna bifrons, azaz a szerencse kettős arcának bona (jó) és mala (rossz) alakjait ötvözve. Gottfried Kirchner e motívumok hagyományairól és irodalmi megformálásáról ír, és kiemeli Francesco Petrarca első legátfogóbb művét e témában. A *De remediis utriusque Fortunae*,⁴⁷⁴ amely sok kiadást megélt, és a 17. században is kifejtette hatását, Kirchner szerint már sokkal árnyaltabban ábrázolja a fortuna utraque és az emberi élethelyzetek közötti összefüggést. A szerencse bona és mala alakjait egységben láttatja és formálja meg, annak periculumaira és remediumaira is felhívva a figyelmet, hangsúlyozva azt, hogy aki az istennő egyik arcát ismeri, annak ismernie kell a másikat is.⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ Chastel, André: *Fabulák, formák, figurák*. Budapest, Gondolat, 1984. 99.

⁴⁷¹ Knapp Éva: *Az irodalmi hagyományozódás rétegei Rimay Fortuna-Occasio-versében*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 101. évf. (1997) 470–507.

⁴⁷² Gottfried Kirchner, *A Fortuna-téma profán értelmezése*. In: *Az ikonológia elmélete*. Szerk. Pál József. Szeged, JATE Press, 1997 (*Ikonológia és Műértelmezés*, 1), 267–295.

⁴⁷³ Knapp: i. m. 477.; „És megvizsgálván életüket, valamint cselekedeteiket, előtűnik, hogy a szerencse által csak alkalomhoz jutottak, anyaghoz, amelyet nekik tetsző formába önthettek.” Niccolò Machiavelli, *A fejedelem*, ford., jegyz. Lutter Éva. Bp., Cartaphilus, 2006. 6. fejezet, 28.

⁴⁷⁴ Francesco Petrarca: *De remediis utriusque Fortunae*, 1360.

⁴⁷⁵ Kirchner: i. m. 269.

A 16–17. században, e kettő közül a Fortuna mala elképzelés vált hangsúlyossá, és több motívummal kezdett összekapcsolódni (idő, végzet, történelem), amelyek gyökerei szintén az antikvitásig nyúltak vissza. Ezek közül gyakori volt a mala alak, az Occasio és a történelem motívumok általi összekapcsolása, amely Fortunát történelemformáló erővel is felruházta.⁴⁷⁶ Ebben az értelmezésben, Fortuna mala, egyik legtipikusabb jellemvonásaként jelent meg állhatatlansága. A locus de varietate fortunae formula, amelyet a római retorika alkotott meg, a tárgyalt korszakban is gyakorta előfordult irodalmi művekben, sőt „ez a formula volt irányadó a Fortuna variabilis búvkörében, ami nagyjából az udvarral volt azonos”.⁴⁷⁷ Ez a gondolat nemcsak Rimay Fortuna-felfogásához állt közel, hanem Koháryéhoz is, amelyet igazán érdekessé a kártyajátékkal történő összekapcsolása tett.

Koháry szemléletének alapját a szerencse kettősége képezi. Megkülönbözteti, és szembeállítja Fortuna bona és mala alakját, amikor a kártyajátékosokat figyelve arról elmélkedik, hogy mindegyik célja Pánfilius megnyerése, és Canisfilius elkerülése volt. Látható tehát, hogy Fortuna kettős lényének egysége Kohárynál jelen van, de inkább annak mala arca kerül előtérbe, hangsúlyozva, hogy még a jó szerencse sem lehet teljesen felhőtlen és veszélytelen.

Koháry *A szerencse forgandó voltáról* című költeményében is megtalálhatjuk e gondolatot: „Midőn kedveskedik s néked hízelkedik, szolgál is kedvedre, / Olyankor pad alá, avagyhogy láb alá taszít nyakra-főre”.⁴⁷⁸ A szerencse hízelkedése ösztönzi arra a játékosokat, hogy a játszma során nagy vállalásokat tegyenek, és gyakran emeljék tétjeiket, bízva szerencsájükben: Koháry a Fortuna mala alaknak, Canisfiliusnak egyértelműen nagyobb jelentőséget tulajdonít, hiszen költeményében annak a játékosnak a viselkedését kíséri végig, akit megréfál szerencséje, ezzel is hangsúlyozva, hogy milyen nevetségessé és szánalmassá válhat az, aki nem tudja balszerencséjét megfelelően elviselni.

A várkapitány nem csupán ebben a versében, hanem több költeményében is magyarázatot próbált adni raboskodására. Fontos volt ez számára, hiszen a kiesett időt, az értelmetlen három évet saját maga, és az utókor felé is megfelelően akarta kommunikálni, és ezt egyértelműen a balszerencsének, az események kedvezőtlen alakulásának tudta be, ezzel kirekesztve magát a történésekből, ugyanakkor elfogadható, és imázsába jól beépíthető magyarázatot szolgáltatott. A királyért, és a hazáért elszenvedett börtönének kommunikációja, a későbbi politikai életben való boldogulásban is presztízs értékkel bírt.

⁴⁷⁶ Knapp: i. m. 481.

⁴⁷⁷ Kirchner: i. m. 286-288.

⁴⁷⁸ RMKT XVII/16. 52.

Társadalomkritika és értékrend

A költő értelmezésében, azonban e játék nem csupán a világ szeszélyét és gyors változásait mutatja, hanem annak ezernyi arcát is. A kártyalapok „udvari szellemet árasztó figurái”: a királyok, asszonyok, a felsők és alsók tökéletes tükrévé válnak a társadalomnak.

Koháry egyedi allegóriája a kártyát, a világot és a szerencsét sok szálon kapcsolja egymáshoz. Szövevényes hálójának kiindulópontja az a gondolat, hogy a kártyajáték lapjai éppen úgy keverednek össze a játszma során, ahogy az életben a szerencse helyezi fel és le a társadalmi ranglétrán kiszemeltjeit: származást, előjogokat és érdemeket figyelmen kívül hagyva, sokszor „megkeverve” ezzel a rangsort. Fortuna kiszámíthatatlanságát pedig mi sem mutatja jobban, mint a játék izgalma, amely során nem mindig az a meghatározó, hogy kinél van a nagyobb értékű lap, akárcsak az életben, ahol a társadalmi ranglétrán elfoglalt hely és a vele járó pozíció nem mindig hoz szerencsét.

A „felfordult” világ képe a barokk közkedvelt toposzai közé tartozott. Népszerűségének titka egyrészt abban állott, hogy a barokk kor embere vonzódott a szélsőségekhez, másrészt ebben a században kezdtek lazulni a rendi társadalom keretei, az udvari élet átalakulóban volt, és a visszafoglaló háborúk, a török elleni küzdelem bizonytalanná tették a mindennapokat.⁴⁷⁹ A bizonytalanság érzését e toposz jól megragadta és prezentálta. Turóczi-Trostler József *A Tót-ágast álló világ* című tanulmányában foglalkozik e motívummal, és hangsúlyozza, hogy e toposz magában foglal társadalomkritikát is, amely *Az világhoz szabott ének* (1673) című költeményben közvetlenül is tetten érhető: „Visza iár az ideö, ez világh el fordult”.⁴⁸⁰

E gondolat Kohárynál is előtérbe kerül, mikor kora rendi társadalmát, és az azon kívül rekedteket mutatja be. Vizsgálódását a társadalmi ranglétra tetején kezdi, és először korának elitjét veszi górcső alá. A barokk egyik életelvéhez, egyben saját értékrendje legfontosabb eleméhez, a hűséghez igazodva, a király mellett foglal állást:

Sok országgal bíró királyokat látunk, kiket ország
szerte becsülleni szoktunk, s-hogy ha ő nékiek térdet,
fejet hajtunk, az ő árnyékokban csendesen
nyughatunk.⁴⁸¹

E versszak a füleki várkapitány udvarhú magatartásának lenyomata, és egyben a Habsburg uralkodóházat propagálja. Koháry a magyar király elfogadását hangsúlyozta, hiszen fő

⁴⁷⁹ Stoll Béla: A satirikus deák-versszerzés. In: A Magyar irodalom története. Főszerk.: Sőtér István. Szerk.: Klaniczay Tibor. Budapest, Akadémiai Kiadó, II. 1964. 323.

⁴⁸⁰ Az első kuruc mozgalmak korának költészete (1672–1686). S. a. r.: Varga Imre, Budapest, 1986. (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 11.), 375–377. (El Fordult Világh Sorsa, Az nagy szombati purgerek ellen)

⁴⁸¹ RMKT XVII/16. 161.

ellenségnek a törököt tartotta, és meggyőződése volt, hogy csak Béccsel összefogva sikerülhet felettük győzelmet aratni.

A „felsők” csoportját a korban a főrendi tábla tagjai, a világi és egyházi főurak alkották, ez előbbieket viselték az ország főméltóságait a politikai és a katonai életben, főúri udvaraik pedig a szellemi élet centrumai voltak. Bár, ahogy Rimay János, - aki Baldassare Castiglione *Udvari emberének* ismerete és példaértékű követése mellett foglal állást - írta: „a kor fejedelmi és főúri udvarainak az a legfőbb hibájuk, hogy nem udvariak. S az udvaroncokban leginkább az a kárhóztatandó, hogy hátuk mögé vetették és meggyalázták a Virtust, az erényt, ami az igazi udvariság tartalma”.⁴⁸² Koháry költeményében is megfogalmazódik az erény hiánya, bár nála kiszélesítve, nem csupán az udvari körökre, hanem az egész társadalomra vonatkoztatva.

Ennek háttérében meghúzódik az is, hogy a humanizmus és a reformáció évszázadában, a fenyegető török veszélye, az új vallások térhódítása idején gyakorivá vált *fertilitas Pannoniae* toposzának a felelevenítése, azaz az ország régi dicsőségére és gazdagságára való hivatkozás, és egyben ennek a szembeállítás *Querela Hungariae* képével, amely a törökök pusztítása miatti panasz és romlás kifejezője lett, amelyben az erény meggyalázása is hangsúlyossá vált.⁴⁸³ Ez az erkölcsi romlás, Koháry tapasztalatai alapján, a „felsők” és az „alsók” világában egyaránt jelen volt.

Az „alsók,” a rendi társadalom kitzsítottjai, a „nyomorúltúl élő szegények” viszont meglehetősen nagy részét tették ki Koháry korabeli társadalmának. Róluk a költő segítő szándékkal emlékezik meg. A versben azonban ennél több is megjelenik, ezzel szintén utal a korszakban megjelenő állandó török-magyar, és olykor Habsburg viszálykodásra. Ennek legnagyobb kárát a jobbágyok szenvedik el. Őket fosztja ki a török, vagy veszi el életüket, ők azok, akik segítve a magyar és a császári csapatokat beszállásolnak, porcióznak. Adóikkal támogatják a harcok költségeit, és természetesen művelik a földeket.

E csoportok felidézése után Koháry kifejti, hogy bár sok esetben nem ért egyet Fortunával, aki olyan személyeket helyez feljebb a társadalmi ranglétrán, akik meg sem érdemlik; mégis szükségét érzi annak, hogy ez a hierarchikus rend megmaradjon. Ahogyan a kártyajátékban is szükség van minden lapra, hiszen mindegyiknek megvan a maga funkciója és feladata, úgy az életben is szükség van minden társadalmi csoportra.

Korának társadalmi erkölceit és viselkedési mintáit is kritizálja, visszatérve a tótágast álló barokk világ képéhez. Ebben a „felfordultságban” olyanok jutnak előbbre, másokat eltaposva

⁴⁸² Ács Pál: *Az idő ósága: Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 215. (Rimay János udvari embere)

⁴⁸³ Imre Mihály: *Magyarország panaszja: A Querela Hungariae toposz a XVI-XVII. század irodalmában*. Debrecen, Kossuth kiadó, 1995. (Csokonai Könyvtár, 5.)

a társadalmi ranglétrán, akik arra nem méltók, ráadásul az így szerzett pozíció feladatait sem tudják ellátni. Gátlástalanul szerzik meg „letaszítottjaik” vagyont.

A várkapitány, hogy e kifordult világ változásait és történéseit értelmezni tudja, ismét Fortuna szeszélyességét idézi fel, hiszen csakis ezzel tudja magyarázni a számára irreálisnak tűnő dolgok bekövetkeztét. A szerencsének ugyanis nem számít sem erkölcs, sem érdem, sem értelem, döntését nem ezek befolyásolják.

E gondolat egyáltalán nem új keletű, már az ókorban is jelen volt, ugyanakkor a magyar irodalomban is több példát találunk rá, ha csak Rimay Fortuna-felfogására gondolunk, („Csakhogy az rossz szerencse nem fizet érdemre”),⁴⁸⁴ avagy Illésházi István *Ferendum et Sperandum*ának néhány sorát idézzük fel, amelyben „Tündöklő Uraság, tisztbéli méltóság”⁴⁸⁵ kizárólag a szerencse erejétől függ, és nem az érdemektől. Ugyanez a gondolat jelenik meg Zrínyi Miklós *Vitéz Hadnagy* című művében is: „[...] a’ szerentsének lábához nem mindenkor vagyont kötve az igasság és a’ szent szándékok, mert az Isten nem mindenkor ál hatalmassága ellent a’ hitetlen és igasság ellen való tanátsoknak”.⁴⁸⁶

Koháry számára a legnagyobb szégyen mind a játékban, mind az életben a becsület elvesztése, amelyet a legfontosabbnak tart. Börtönben töltött napjait elvesztegetett időnek érezte. Költeménye folytatásában, éppen ezért ismét a szerencse szerepét hangsúlyozza, amelynek szeszélyével a világ történéseit és saját sorsát is magyarázza. A kártyajátékról elmélkedve, azokat a játékosokat kárhóztatja, akik a játszma során adódó alkalmakat nem használják ki, és nem élnek a lehetőségekkel. Ennek okát a költő szerint a játszma heve is okozza, amely többször oly idegessé és bizonytalaná teheti az embert. Ez megfigyelhető az életben is, ám a szerencse által nyújtott ajándékokat nem szabad elfecsérelni, hanem „még meleg á vas, addig kell kovácsolni.”⁴⁸⁷

A várkapitány azonban nemcsak a szerencsének tulajdonítja a történelmi-politikai események és az emberi sorsok alakulását, hanem hangsúlyozza, hogy a „mostoha ügyek” okozói legtöbb esetben azoknak elszenvetői, hiszen sokszor saját magukat sodorják veszélybe, és nem megfelelően cselekszenek. Többek között, ezért annyira fájdalmas számára, hogy Fortuna éppen őt alázta meg, és kényszerítette rabságba, aki mindig próbált helytállni, a kínálkozó lehetőségekkel élni, és a török ellen küzdeni. Jelen szenvedéséért, ezért nem magát

⁴⁸⁴ Rimay János Összes művei. Kiad.: Eckhardt Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955. 30. (Deploratio Fratrum Balassiorum, Peculiaris Melodiae); Balassi Bálint Összes művei. Kiad.: Kőszeghy Péter. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 272, 322. (Szép magyar komédia)

⁴⁸⁵ Ferendum et sperandum. - A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthory Gábor korának költészete. Kiad.: Bisztray Gyula - Klaniczay Tibor - Nagy Lajos - Stoll Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959. (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 1), 354.

⁴⁸⁶ Zrínyi Miklós Összes művei: Prózai munkák. Kiad. Kulcsár Péter. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 80. (Vitéz hadnagy)

⁴⁸⁷ RMKT XVII/16. 169.

okolja, hanem a gonosz szerencsét, amellyel szemben hiábavaló minden küzdelem. „Gonosz szerencsével heában küszködnünk,/ nemis lehet nekünk azon erőt vennünk,/ mirül nem tehetünk, azt mind el kel tünnünk,/ békével szenvednünk, s-nemkel szégyenlenünk.”⁴⁸⁸ E sorok, Rímay szerencsének kiszolgáltatott, tehetetlen emberének képét idézhetik fel bennünk.

Az istennő által ajándékozott alkalmakat meg kell ragadni, akárcsak a kártyajátzsma során a megfelelő lapkombinációkat, hiszen: „A játék mindenkor mert szemesnek való”⁴⁸⁹ Az a játékos, aki pedig nem látja ezeket, az *igen igen botló*,⁴⁹⁰ és nem csupán a játékban, hanem az életben is hibát hibára halmozhat, aminek végzetes következményei lehetnek. Koháry szerint, a legsúlyosabb következmények egyike, az erkölcsi romlás, amely nem csupán a szenvedélyes kártyajátékosoknál figyelhető meg, hanem a társadalom egészében is. Fortuna szeszélyessége és az emberi hibák, ugyanis olyan fordulatokat hoztak (mohácsi vereség, Buda elvesztése, a királyi udvar elvesztése, az ország három részre szakadása, a török állandó jelenléte), amelyek a politikai és erkölcsi gondolkodást is befolyásolták, és olyan kihívásokat szültek, amelyekre megoldásokat kellett találni. Ebben az új, feje tetejére állt világban, sokan veszítették el mindenüket, beleértve becsületüket is. Az új viszonyokhoz alkalmazkodva igyekeztek „saját helyüket” megtalálni e tótágast álló világban, akárcsak a kártyajátékban a tromf nélkül maradt játékosok.

A költeményben nagyon jól érződik az új hely keresésének bizonytalansága, és vele járó feszültség, valamint az értékrend és mentalitás megváltozása is. A török veszély idején a legfontosabb a pogány hódítók elleni küzdelem volt. A budai vár és köré szerveződő udvar, az egységes királyi irányítás jelképe volt. A 16. század második felétől kezdődően, azonban ezt a főúri udvarok váltották fel, átvéve annak funkcióit is, egészen a 17. század végéig, amíg a törökellenes harcok átszöttek az emberek mindennapjait.⁴⁹¹ Mindemellett, nem lehetett figyelmen kívül hagyni Bécs szerepét és érdekeit sem, aki már korábban elkezdte kiépíteni saját állandó hadseregét, a magyar végvári vitézek pedig sokan földönfutóvá lettek.⁴⁹² Ráadásul a bécsi Hofburg eközben igyekezett a Magyar Királyságot betagolni a Habsburg Birodalomba, és több főúri udvart is felszámolt.⁴⁹³ Ebben a megváltozott helyzetben a főúri családoknak éppúgy meg kellett találniuk új helyüket és szerepüket, akárcsak a végvári katonáknak.

⁴⁸⁸ RMKT XVII/16. 164.

⁴⁸⁹ RMKT XVII/16. 170.

⁴⁹⁰ Uo. 170.

⁴⁹¹ Magyar Művelődéstörténet. Szerk.: Kósa László. Budapest, Osiris Kiadó. 2006. 272.; Várkonyi: i. m. 15-81.

⁴⁹² R. Várkonyi Ágnes: Végvár, állam, társadalom. In: Magyarországi végvárak a XVI-XVII. században. Szerk.: Bodó Sándor – Szabó Jolán. Eger, Dobó Vármúzeum, 1983. 17. (Studia Agriensia, 3.)

⁴⁹³ Pálffy Géza: Mi maradt az önálló magyar királyi udvarból Mohács után? In: Idővel paloták...: A magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó, Budapest, Balassi Kiadó, 2006. 45–59.

Annak az idealizált lovagnak a képe, akit Raimundus Lullus *Libre de l'orde de cavalleria*⁴⁹⁴ című, Európa-szerte ismert műve teremtett meg, elhalványult.⁴⁹⁵ A lovas, akinek elsődleges feladata a katolikus hit védelme, az igazság szolgálata volt, valamint hűség és becsületesség jellemezte, fikcióvá, mítosszá vált. Helyét az udvaronc foglalta el, és a lovagi típusú, reprezentációjában idealizált udvar helyébe, a modern típusú udvar lépett a 16–17. században, amely az állam és a társadalom képét tárta elénk a hatalom színtereként. Ezek az udvarok, gyakran a külvilágnál sokkalta hierarchikusabb módon szervezett mikrovilágot alkottak,⁴⁹⁶ ahol a tét a pozíciószerezés volt, és a rangokat sok esetben nem az érdemek határozták meg. La Bruyère 1688-ban közzé tett műve, amelyben XIV. Lajos udvarának erkölcsösségére és jellemére vonatkozó megfigyeléseit osztja meg közönségével, nagyon jól mutatja be e mikrovilágot, amelyet egy szomorú játékként jellemez.⁴⁹⁷

Castiglione *Udvari embere*⁴⁹⁸ is a tökéletes udvaroncot prezentálja, akiben természetesen felfedezhetjük a lovagi erényeket, de előtérbe már a tudás, a sokoldalúság, sőt a ravaszság kerül. Az *aulica vita*, irodalomban történő megjelenése a *mare aulicum* (rossz dolgok tengere) képévé válik, ami viharos, megbízhatatlan és tele van veszedelmekkel, és ahol szükségesek a szabályok és jó tanácsok, amelyek e szövevényes mikrovilágban eligazítanak. Erasmus, amikor az udvari életről elmélkedik, olyan jó tanácsokkal látja el az udvaroncokat, mint: „Mindig magadhoz légy a legközelebb! [...] Szagold ki alaposan az udvar pártjait és klikkjeit!”⁴⁹⁹ Kétszáz évvel később szinte ugyanezek a gondolatok fogalmazódnak meg Saint Simon herceg írásaiban,⁵⁰⁰ bizonyítva azt, hogy az udvari élet szövevényes mikrovilágának új ideáljai hosszú időre megváltoztatják a gondolkodást.

Magyarországon is megjelennek ezzel a témával foglalkozó művek, amelyek közül Csáky István *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című munkája ad gyakorlati tanácsokat (nyelvtanulás, tánc, fegyverforgatás, lovaglás, olvasás) az udvari élet hétköznapijaira vonatkozóan. Ő az, aki azt vallja, hogy „Az Udvarj élet Tyuk ketrecz”⁵⁰¹ – és aki a szabadságot szereti, az kerülje az udvarokat, mert ott csak szolgálhat, fényes rabságban

⁴⁹⁴ Raimundus Lullus, *Libre de l'orde de cavalleria* (1260 körül).

⁴⁹⁵ Zemplényi Ferenc: A középkori udvari kultúra funkcióváltása a reneszánszban. In: A magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes - Székely Júlia, Budapest, Gondolat, 1987, 62.

⁴⁹⁶ Klaniczay Tibor, *Udvari kultúra és a civilizáció folyamata*. In: Uo. 25.

⁴⁹⁷ La Bruyère: *Les caractères de Théophraste, traduits du grec, avec les caractères ou les mœurs de ce siècle*. 1688. A forrás teljes szövege megtalálható: Bibliothèque nationale de France – Gallica Bibliothèque Numérique <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86070385>

⁴⁹⁸ Baldassare Castiglione: *Il libro de Cortegiano*, 1528. (Baldassare Castiglione, *Az udvari ember*, ford., utószó, jegyz. Vigh Éva, Bp., Mundus, 2008.)

⁴⁹⁹ Jankovics József, *Udvarellenes tendenciák a 17. század eleji magyar költészetben*. In: *A magyar reneszánsz...* i. m. 91.

⁵⁰⁰ Saint Simon herceg emlékiratai. Vál., ford., utószó, jegyz. Réz Pál. Budapest., Európa Kiadó, 1987.

⁵⁰¹ Csáky István: *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája: 1664–1674*. Kiad., bev., jegyz.: Hargittay Emil, Budapest, Argumentum Kiadó, 1992. 114.

ura lekötelezettjeként. Ez már önmagában egy paradox helyzet, hiszen az udvar, amely a karrier és a megélhetés, a társadalmi ranglétrán való feljebb jutás lehetőségével kecsegtet, mindezekért cserébe elnyel egy olyan világban, ahol minden a kapcsolatok, a jó pozíciók megszerzéséről szól. Ez a barokk felfordult világának egy szelete, ahol mindenki a világ „jovait hajszolja”, és maga szerencséjét kovácsolja. Koháry versében: „csak arra függesztik minden elméjeket, / világ jovaihoz mint tártsak közöket”.⁵⁰²

A társadalomban, tehát ugyanaz a folyamat játszódik le, mint az udvarok mikrovilágában. Az emberek kénytelenek „udvaroncokká” válni, és új pozícióikat megszerezni és megtartani minden áron.

Míg Koháry a börtönben raboskodott, és folyamatosan reménykedett szabadulásában, a török elleni küzdelmek javában folytak. Ezt költeménye zárása is mutatja, amely pozitív hangvétellű - talán ekkor már sejthette, hogy Thököly csillaga leáldozóban van. Itt azon elmélkedik, hogy miként kezdhetné újra életét, ha végre megmenekülne rabságából:

Ha el-pusztult házam, s-helyét ha a szél fújja,
házamnakis el-dölt ha egyik bástyája, üdö forgásában
lehet fundálója s-Isten jó vóltábúl helyre állítója.⁵⁰³

E sorokból is látszik, hogy nem a kiszámíthatatlan Fortuna istennő kegyében bízunk, hanem vallásos emberként az Isteni gondviselésben, és abban, hogy lesznek megmentői: „[...] velemis mások jót tehetnek, [...] rabságos éltemtül még megis menthetnek.”⁵⁰⁴ Reményei valóra váltak, ungvári fogságából végül a császári csapatok szabadították ki, miközben Thököly várait sorra foglalták el.

A börtön után Kohárynak az igazi kihívást az jelentette, hogy megtalálja új helyét és szerepét, és újra felépítve karrierjét és imázsát összekapcsolódjon a politikai, a katonai és társadalmi életbe. Sok évvel szabadulását követően, költeményeinek sajtó alá rendezésével elsődleges célja az volt, hogy általuk is megalapozza és megerősítse emlékezetét, és értékrendjének központi gondolatát, amely egyértelműen, egy, már a saját korában is elhalványult eszme képviselője volt, azaz:

„Tapodni á pogányt mert bizony tisztesség,
annak rontására gerjeszt keresztyénség,
és minden jó magyart fel indit vitézség
s-régi eleinkről reánk szállott dücsöség.”⁵⁰⁵

⁵⁰² RMKT XVII/16. 171.

⁵⁰³ RMKT XVII/16. 171.

⁵⁰⁴ Uo. 171.

⁵⁰⁵ Uo. 174.

V/4.3. A reprezentáció vizuális eszköztára – Portré és fogadalmi kép

Koháry kommunikációs stratégiájának meghatározó részét képezte az imázsba jól beilleszthető és nagy hatással bíró vizuális reprezentációs eszköztár. A bécsi tartózkodása alatt megtapasztalhatta, hogy mekkora jelentőséggel bír az imázs kialakításában, kommunikálásában és az érdekérvényesítésben a megfelelő üzenettel bíró vizuális reprezentációk megléte, és prezentálása.

A főúr tudatos vizuális reprezentációs tevékenységét, én három időszakra osztom, három, az időszakokat meghatározó képi kifejezési forma elemzésének bemutatása által. Az első érába a tanulmányi évek lezárásaként keletkezett tézislapot sorolom, amelynek részletes bemutatása dolgozatom első szakaszában olvasható; a második (A börtönből való szabadulás után készített portré, 1685.) és a harmadik (Fogadalmi kép, 1726.) korszakban keletkező vizuális reprezentációkat, ebben a fejezetben mutatom be.

Véleményem szerint, mindegyik képi alkotás konkrét szándékkal, kidolgozott üzeneteket meghatározva jött létre, amelyeknek egyértelmű célja, egy jól átgondolt kommunikációs stratégia szolgálata volt. Amíg a tézislap a fiatal főúr király iránti elköteleződésének üzenetét hordozta, egyben megmutatta, hogy Koháry, mely értékek és érdekek mentén kívánja karrierjét felépíteni. A börtönből való szabadulást követően szintén tudatosan vállalta egy meghatározó erővel bíró portré elkészíttetését, amellyel célja az volt, hogy imázsába fogságának magyarázata saját története által épüljön be, míg élete utolsó szakaszában készített fogadalmi képe, a halálra készülő, és egyben önmagának emlékezetet állító, szintén a börtönévek megpróbáltatásaira építő, töretlen és rendíthetetlen főúr alakját helyezte a középpontba.

A portré

Az ismeretlen festő által készített portré 1685-ben, a szabadulását követően Koháry felkérésére készült, amely egykor a szentantali kastélyban díszelgett. Thaly Kálmán 1871-ben, a Századok hasábjain számolt be szentantali kutatásáról, amely során a festményt felfedezte, és részletesebben írt róla tanulmányában, más műemlékeket is megemlítve.⁵⁰⁶ Többek között, tőle tudjuk, hogy a festmény felirata megőrizte a raboskodás helyszíneit.⁵⁰⁷

A korban nagy divatja volt a főúri portrék készíttetésének, amelyek által a rangos főúri családok nem csupán maguk, hanem ősük, sokszor életnagyságú képeinek elkészíttetésével igyekeztek reprezentálni felmenőik kiválóságát.⁵⁰⁸ A barokk kor hozta meg igazán a műfaj

⁵⁰⁶ Thaly: i. m. 59-62. (1871)

⁵⁰⁷ Uo: 59.; Koháry István saját beszámolójának másolatában is megmaradt a raboskodás helyszíneinek sorrendje és időtartama: MNL-OL C 1056. tekercs N° 111.

⁵⁰⁸ Isd. Czennerné Wilhelmb Gizella: Főúri ősgalériák, családi arcképek a magyar történelmi képcsarnokból. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1988.

általánossá válását, és alacsonyabb rétegekben való elterjedését is, valamint azt, hogy egyre meghatározóbbá vált a félalakos, egyszerűbb és közvetlenebb hatású portrék készítése.⁵⁰⁹

3. kép: A börtönből szabadult Koháry Istvánról készült portré, 1685.

4. kép: A börtönből szabadult Koháry Jánosról készült portré, 1685.

(A képeket közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 42-43.) Eredeti lelőhely: Koháry-Coburg katélya, Szent Antal

A közvetlenebb hatású portrék, amilyen Koháryé is volt, sokkal erőteljesebb hatást váltottak ki, és sokkal direktebb módon tudták közvetíteni üzenetüket. Véleményem szerint, nem volt véletlen, hogy hiúságának több esetben tanúbizonyságot adó főúr, ezt a portrét szándékosan úgy készítette el, hogy azon a börtönben meggyötört és lesoványodott alakja jelenjen meg. Ezzel célja, nem a sajnálatkeltés volt, épp ellenkezőleg ezzel kívánta azt az üzenetet közvetíteni, hogy mennyi szenvedésen kellett keresztül mennie Thököly fogságában, amelyeket testileg és lelkileg is megsínylett, de kiállva a megpróbáltatásokat töretlen hitét akarta a reprezentáció középpontjába állítani.

A portré hátere a tömlőcfalat ábrázolja, amelyen egy szögre, - méreteit tekintve nagy - kettős láncú vasbilincs van felfüggesztve, de a szabadulás jeléül már nyitott závarokkal ábrázolva. A

⁵⁰⁹ A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig. Szerk.: Aradi Nóra. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983. 398.

vasbilincs szándékosan eltúlzott méretei, szintén meghatározott jelentéstartalmat közvetítenek, egyrészt a fogság megpróbáltatásainak súlyosságára utalnak, másrészt a Koháry által elvesztegetett idő hosszúságát is jelképezik, de ugyanakkor a nyitott závarok a szabadulás jelentőségére és az újrakezdés fontosságára is hangsúlyt fektetnek.

Koháry számára a portré megfestetésének háttérében több tényező is állhatott. Fontos volt számára, hogy a börtönéveket tudatosan építse be imázsába pozitív, és nem negatív előjellel. Egyrészt ebben alapozott az őseivel való sorsközösség vállalásra (épített családjá hagyományos szerepvállalására a török elleni háborúban), másrészt hangsúlyozta, hogy a hazáért elszenvedett rabság, köteles hűségének bizonyítéka.

A portré meglehetősen élethű, azon a rabságban hosszú szakállat növesztett, lesoványodott, gyászruhában levő Koháry alakja jelenik meg. Annak ellenére, hogy a portrén Koháry tudatosan vállalta, hogy ilyen módon kerüljön ábrázolásra, tudjuk, hogy a szabadulását követően nem sietett Bécsbe audienciára, hiszen fontos volt számára, hogy kipihenve és felerősödve, és megfelelő testi és lelki állapotban jelenjen meg az udvari körökben.

Ezzel egyidőben, a szintén rabságból szabaduló testvéréről, Jánosról is készült egy ugyanilyen beállítású és háttérű portré, amely szintén azt kívánta hangsúlyozni, hogy a Koháry család több tagja is hazájához és királyához való hűségének bizonyítékaként vállalta a fogságot.

Ha a szabadulást követő éveket vizsgáljuk meg, a gróf életében sokkal nagyobb tudatosságot, és higgadtabb gondolkodást figyelhetünk meg, mint korábban. Az a zabolátlan, kicsapongó, édesanyja sokszori intéseit és dorgálásait figyelmen kívül hagyó fiatalember, aki volt, eltűnik, vagy mondhatnánk úgyis, hogy felnő. A 36 éves Koháry, 1685-ben egy olyan válaszut elé került, ahol gyorsan, de ugyanakkor megfontoltan kellett döntést hoznia. Fülel várába nem térhetett vissza, főkapitányi címe értelemszerűen már nem volt meg, azaz, amit eddig felépített, már nem létezett. A szabadulása után a családi fészekben, Csábrágban rendezkedett be, és itt hozta meg azt a döntést, hogy a felszabadító háborúban aktívan részt kell vállalnia, egyrészt személyiségéből fakadóan, másrészt azért is, mert a katonai karrierjét így építheti fel újra. Vissza akart térni a harcmezőre, és ki akarta venni részét a harcokban aktívan részt vevő katonai vezetőket, főurakat övező dicsőségből és elismerésből. Annak ellenére, hogy pályája ismételten felfelé ívelt, egy szerencsétlen hadi sérülés, katonai karrierjét kettétörte. Jobb karjának lebénulása értelemszerűen, rövid időn belül ismételten egy döntés elé állította a grófot, aki ezt követően kényszerűségből birtokainak rendezésével és igazgatásával foglalkozott, valamint újra a politikai karrier felé tekintett.

Annak ellenére, hogy a szakirodalomban a közel három évnyi fogságnak, mekkora jelentőséget tulajdonítottak, vagy mennyire túlozták el Koháry raboskodásának körülményeit, illetve, hogy a gróf hogyan teremtette meg saját börtönlegendáriumának alapjait; tény, hogy a

börtönévek meghatározó szerepűvé váltak későbbi éltére nézve is. Egyrészt leveleiből, verseiből egyértelműen érződik, hogy a raboskodás legsúlyosabb következményének az elvesztegetett idő, pályafutására gyakorolt negatív hatását tekintette, ezért is igyekezett életében nemcsak az utókor, hanem saját maga számára is egy elfogadható magyarázatot adni arra; másrészt a számára negatív eseményt pozitív jelentéstartalommal igyekezett beépíteni imázsába, a mély vallásosságát és műveltségét is segítségül hívva. Lírai és vizuális reprezentációi esetében, ezért szembeötlő a személyes hangvétel és a jellegzetes morális elmélkedések, amelyekből tanulságokat vont le saját sorsának alakulására vonatkozóan. Ezen jellemzők megfigyelhetők 1726-ban készített fogadalmi képén is.

A fogadalmi kép

Buzási Enikő, a Művészettörténeti Értesítő 1977-es 3-4. számában írt egy rövid, áttekintő tanulmányt Koháry István fogadalmi képéről, művészettörténeti elemzési szempontokat követve.⁵¹⁰ A tanulmány inkább ismeretterjesztő jellegű, amely röviden bemutatja Koháry életútját, és művészethez való kapcsolatáról is elmélkedik.

A kép a Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria barokk kori gyűjteményében található;⁵¹¹ a gróf megbízásából készült, a mester kiléte ismeretlen. Korábban lehetőségként felmerült, hogy maga Koháry készítette a művet, de ennek valószínűsége csekély, figyelembe véve jobb karjának sérülését. A keletkezés évét a festményen található chonostichon betűi adják meg: „DEVS VBIQVÉ CONSERVATOR, PROTECTOR MEVS”.⁵¹² A képen ovális kartusba rendezetten, négy bibliai jelenet látható, mindegyik felett, illetve alatt, szalagra festett rövid versekkel. Az elsőn Szent Péter, a másodikon Dániel, a harmadikon Jónás, a negyediken pedig a három keresztény ifjú megszabadulását ábrázolva.

A képekhez kapcsolódó versek:

„Szent Péter vas Lánczon Sinlet tömlőczében

Vettetet Dániel oroszlány vermében

És Ionás Prophéta tenger örvényébe

Az három Iffjú, égő Kemenczében.

Megszabadult Péter, maga tönlőczébül

Dániel Próféta, oroszlány vermébül

⁵¹⁰ Buzási Enikő: Koháry István fogadalmi képe. In: Művészettörténeti Értesítő, 26. évf. (1977) 3-4. sz. 292-296.

⁵¹¹ Koháry István fogadalmi képe, 1726. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria – Barokk kori Gyűjtemény, L.5.022.

⁵¹² A chronosticon betűszámai az 1725-ös keletkezési évet jelölik meg.

Ionás Profetais, tenger örvényéből.”

5. kép: Koháry István fogadalmi kép, 1726.

(A műtárgyról készült fénykép felhasználása a Szépműveszi Múzeum engedélye által; L.5.022.)

A biblia legismertebb szabadulástörténeteit elevenítette fel a festményen a gróf. Szent Péter apostol Heródes fogságából, egy Isten által küldött angyal segítségével szabadult meg; Dániel próféta, akit Dáriusz király vetettett oroszlánok közé, szintén egy angyal segítségével maradt életben, akárcsak társai, Ananiás, Azariás és Mizaél. Őket Nabukonodozor király küldte egy égő kemencébe, mert megtagadták a bálványimádatot, de egy angyal védelmének köszönhetően megmenekültek. Jónás pedig, aki kezdetben az isteni küldetés elől menekülve, három napot töltött egy cethal gyomrában, szintén Isten kegyelméből szabadult meg onnan, a történet szerint. Koháry István e bibliai történetekkel állította párhuzamba, saját börtönből való szabadulásának történetét, a következő verssorokkal kísérve ezt fogadalmi képén.

„Engemetis Isten Munkács Kővárábúl
Lábaimnak nehéz felvert nagy vasábúl
Hosszú rabságomnak, nyomoruságábúl
Szabaditot mintegy, czethalnak gyomrábúl.

Mellyért adok hálát, az élő Istennek
Igaz tiszta szívbül, ő Szent Felségének
Hozzám megmutatott ingyen Kegyelmének
Áldás és Dücsösség légyen szent nevének.”

A kép alsó részén egy koponyás kartus foglal helyet, felette a következő latin felirattal: „Dies mei velociores fuerunt corsore/Fugerunt, & non viderunt bonum.” A két legalsó kartusban, töredékesen szerepel az a vers, amelyet Thaly Kálmán 1871-es szentantali látogatása során tanulmányában megörökített, így pontosan kiegészíthető a nem látható szövegrész:

„Vólt, van is reményem Isten irgalmában,
Mindenütt s mindenkor mostoha sorsomban
Lészen gondviselőm, minden nyavalyámban,
Megtart halálomig kegyes oltalmában.

Életemnek pedig elfolyván órája,
engemet emésztő testem nyavalyája,
hogy megszűnjék tovább fejem galibája
Irgalma Istennek készen nyugtatója.”⁵¹³

A koponya körül az elmúlás és a halál gyakori motívumai jelennek meg: homokóra, fehér kereszt és az égő gyertya; a koponya mellett jobbra a következő felirattal: „Sic vanescimus.”

Buzási Enikő ezekre hivatkozva, a festményt nem csupán egy hálát adó fogadalmi kép kompozíciójaként értelmezi, hanem egyfajta epítáfiumnak is tekinti.⁵¹⁴ Ha azt a tényt nézzük, hogy Koháry már több mint negyven éve szabadult ki fogságából, amikor 1726-ban a művet megrendelte, akkor valóban elkésettnek tűnhet egy hálaadó fogadalmi kép készíttetése, de valószínűsíthető az emléket állító sírfelirat ötlete. Koháry még életében elkészítette e művet,

⁵¹³ Thaly: i. m. 61. (1871)

⁵¹⁴ Buzási: i. m. 293.

ezzel is hangsúlyozva, hogy élete legfontosabb eseményének a börtönből való szabadulásának pillanatát tekintette, és azt szerette volna, ha halála után ez meghatározó momentumként épül be emlékezetébe.

A bibliai párhuzamok, amelyeket a fogadalmi képen megjelenített, mind olyan meghatározó, Isten kegyelméből megvalósult szabadulástörténetek voltak, amelyek ábrázolásakor Koháry a központi motívummá, a szabadulás pillanatának megörökítését tette meg. A központi felirat is a védelmező Isten képét helyezi a fókuszba. Koháry mély vallásossága, tehát egyértelműen összefonódott élete minden pillanatával, és benne az isteni gondviselés meghatározó jelentőséggel bírt. Buzási Enikő a festmény művészeti szempontú elemzésénél hívta fel a figyelmet arra, hogy a kartusba foglalt képeknek csak szemléltető szerepük van, ami nem csupán a készítő képzésbeli fogyatékoságának köszönhető, hanem sokkal nagyobb mértékben annak, hogy a művön a feliratok, a kiegészítő versek, azaz az írásbeli üzenet válik mérvadóvá, minden egyéb, képen megjelenő motívum, kiegészítő, illusztrációs szereppel bír.⁵¹⁵

A versek és feliratok megválasztása is kettős jelentéssel bír, mert nem csupán az isteni segítséggel történt szabadulás fontosságát jeleníti meg, de egyben a halálra való készülés, az elmúlás motívumát mutatja meg. A családtagok elvesztése, a megpróbáltatásokkal teli élet fáradságainak enyhülése, a halált váró Koháry alakját is megjeleníti a fogadalmi képen.

A fogadalmi kép e motívumai és kompozíciója sok hasonlóságot mutat egy két évvel korábban, 1724-ben készült festménnyel, amelyet Thaly Kálmán ismertetett részletesebben tanulmányában, amelyet a szentantali kápolna karzatán fedezett fel 1875-ös látogatása során.⁵¹⁶ A képen az ősz hajú Koháry alakja jelenik meg, felette felhős kék ég, három angyal és a Szentháromság motívuma. Az angyalok egy szalagot tartanak, amelyen a következő felirat olvasható: „A DEOQUE VOLO LIBENTER PIE MORI SALVARI VOLO.” A kép bal oldalán, egy dombon ülve a kaszás alakja tűnik fel, a grófra kivetett hálójával, aki igyekszik ebből szabadulni. A kaszás alakja mögött, egy sípot fújó ördög figura rajzolódik ki, a következő idézettel megjelölve: „IN MELIGNITATE DAEMON DECIPIT SIMEI NON FUERINT DOMINATI, TUNA IMMACULATOS.” A kép jobb oldalán egy mosolygó nőalak tűnik fel, aki pálmaággal és aranykulccsal, előtte a bőség szimbólumaival: szaru, virágok, koboz, arannyal teli zacskó. A vonatkozó felirat: IN VANITATE MUNDUS DEFICIT.” A gróf alakja alatt zöld pázsitra terített paláston, egy meztelen női alak, kezében lanttal figyelhető meg, előtte Amor kezében férfi maszk, a felirat: „IN VOLUPTATE CARO INFICIT.” A kép alján a következő vers olvasható:

⁵¹⁵ Uo: 293.

⁵¹⁶ Thaly: i. m. 59-62.

„Midőn közelgetnék
S csúszva-mászva mennék
Az én halálomhoz,
S midőn sorsom vonná
S igen-igen húzná
Az halált magamhoz:
Kezdtém vénségemben
S unalmas éltemben
Ez kép-iratáshoz.”⁵¹⁷

A két kép közötti hasonlóság nem csupán a motívumvilágban mutatkozik meg, és a halál gondolatával játszó költő alakjának megjelenésével, hanem a kompozíció és mondanivaló egyezésében; felfogásukat tekintve a festmények - nagymértékű műfaj keveredése - inkább a 17. századi művészetre, mintsem a 18. századira jellemzőek.⁵¹⁸

Alapvetően nemcsak a reprezentációk, hanem gondolkodásmód, az értékrend, az életmód tekintetében is megfigyelhető Kohárynál, hogy egyértelműen a 17. századra jellemző sajátosságok határozták meg életét. A festmények kompozíciója, a versek, és a költői eszköztár a késő reneszánsz jeleit hordozza magán, azaz inkább hagyományhű műként értelmezhetjük őket, mintsem a barokk művészethez való igazodás alkotásainak.

⁵¹⁷ Uo. 61.

⁵¹⁸ Buzási: i. m. 295.

VI. Nevelési elvek és értékrend, az önreprezentáció és identifikáció szolgálatában - A felépített imázs továbbhagyományozásának igénye

Koháry Farkas, István szeretett öccse 1704-ben a csatamezőn veszítette életét Dubravában. Feleségétől, Rechberg Mária Ludovika bárónőtől nyolc gyermeke született, köztük három fiú, akik apjuk és nagybátyjuk nyomdokaiba lépve szintén a katonai pályát választották, és szép karriert futottak be.

VI/1. Három fiú a családi hagyományt követve: György, János és András

Farkas elsőszülött fia, György volt, aki 1688-ban Csábrágban látta meg a napvilágot. Az olmützi jezsuitáknál fejezte be tanulmányait, 1708-ban pedig hadnagyi ranggal lett a császári hadsereg katonája, később már magyar sereg huszárcapitányává léptették elő, de nagyon fiatalon, 28 évesen a péterváradai csatában életét veszítette.⁵¹⁹

A másodszülött fiú, János volt, aki 1689-ben szintén Csábrág várában született. Tanulmányait, bátyjához hasonlóan Olmützben végezte, majd szintén katonai pályán érvényesült. 1709-ben lépett be a császári seregbe, a tüzérséghez helyeztette magát, ahol kapitányi rangot szerzett. 1717-ben, a belgrádi csatában sebesült meg súlyosan, ahonnan Péterváradra szállították, de itt belehalt sérüléseibe, 28 éves volt.⁵²⁰

A harmadik fiú, András 1694-ben született Csábrágon, és a bátyjai által kitaposott utat követve, szintén Olmützben tanult, majd belépett a seregbe, ahol 1716-ban hadnagyi rangot szerzett. A péterváradai csata volt az első ütközete, utána Temesvár visszafoglalásában vett részt, harctéri érdemei miatt, 1717-ben századossá léptették elő. A belgrádi csatában harcolt, ahol ő is megsebesült, de sikeresen felépült. Az 1718-ban megkötött pozsareváci békét követően már nem kellett harcolnia a törökkel, és katonai pályafutását őrnagyként folytatta tovább. A ranglétrán tovább haladva 1723-ban alezredes lett, majd később 1734-ben, ezt az ezredesi rang követte. III. Károly, majd később Mária Terézia uralkodása idején vezérőrnaggyá, altábornaggyá, majd belső titkos tanácsossá nevezték ki. A hatalmas Koháry vagyon egyedüli örököse ő lett nagybátyja, István halála után.⁵²¹

Az, hogy mindhárom fiú a katonai pályát választotta hivatásaként, és hogy mindegyiküknek volt alkalma harcolni a török ellen, egyértelműen annak az atyai nevelésnek

⁵¹⁹ Kozicz: i. m. 48-49.; Reiszig: i. m. 469.

⁵²⁰ Uo. 49-50.; Uo. 469.

⁵²¹ Uo. 50-52.; Uo. 469.

volt köszönhető, amit Farkas, majd István plántált a fiúkba. Ennek a nevelésnek a középpontjába Koháry nem más állított példaképnek, mint Zrínyi Miklóst.

VI/2. „Minekünk meg halnunk kell ebben az helyben” – Zrínyi Miklós példaértékű alakja a nevelés középpontjában

Dolgozatom korábbi fejezetében már említést tettem arról, hogy a Koháry legendárium meghatározó részét képezi, az ifjú Koháry és Zrínyi Miklós találkozása a bécsi egyetemen. A találkozás leírásának forrása a Posthuma memoria, amely a későbbi történetírói munkák forrásául szolgálva a történetet továbbörökítette, történeti tényként mutatva be az eseményt. Komárik, vagy a neves történész Szekfű Gyula tanulmányában is megjelent a találkozás patetikus leírása, sőt a Régi Magyar Költők Tárának Koháry életrajzába is bekerült.⁵²² Mercs István volt először az, aki tanulmányában kísérletet tett arra, hogy bizonyítsa ennek ellenkezőjét a kronológiai tényezők segítségével hívása által dolgozatát a következő sorokkal zárta: „Így a Koháryval kapcsolatos irodalom a történetiség síkján szegényebb lett egy fontos identifikáló eseménnyel, de a recepciótörténet gazdagabb lett egy arculatformáló legendával.”⁵²³ Azaz Mercs teljes mértékben fikciónak tekinti a találkozás történetét arra hivatkozva, hogy a rendelkezésre álló források információi alapján Zrínyi nem járhatott akkor Bécsben, amikor az ifjú Koháry tanulmányait végezte az egyetemen.

Dolgozatom e fejezetében nem céлом ezeknek a kronológiai érveknek a felsorolása és bemutatása, mivel én is egyetértek Mercs állításaival, többek között arra hivatkozva, hogy az adekvát forrásokat átnézve, Koháry ifjúkori leveleiben egyetlen egy utalást sem találtam, amelyben a találkozást, ha csak említészerűen is megírta volna. Véleményem szerint, egy ilyen jelentős eseménynek a nem említése, már csak azért is kételyeket támaszthat a kutatóban, hiszen tudjuk, hogy sok esetben milyen részletességgel számolt be bécsi tanulmányi éveinek meghatározó eseményeiről édesanyjának, vagy gyámjának, Baranyay Tamásnak. Az én szemszögemből, illetve a dolgozat témáját tekintve fontosabb kérdés, hogy miért kerülhetett be a legendáriumba ez a történet, miért volt szükséges, hogy a Koháry életrajzban szerepeljen e találkozás, amely során Zrínyi magasztalva Koháry tehetségét, fényes jövőt jósolt a későbbi grófnak.

Mivel a Posthuma memoria-ban jelenik meg legelőször a találkozás története, és a későbbi történetírók ebből örökítik tovább munkáinkban a leírást, érdemes közelebbről megvizsgálni a latin szövegrészt, amely a következő: „[...] Viannae Caesarum Urbe industriam Philosophiae operam navanti, Comes salutandus esset Nicolaus Zrinius, heroes ille non apud patriam modo,

⁵²² Komárik: i. m. 6. ; Szekfű: i. m. 164-165.; RMKT XVII/16. 591.

⁵²³ Mercs: i. m. 211.

sed exteris quoque gentes fama percelebris, qui Stephani ingenio, moribusque non parum captus, quod eum in spes maximas adolescere non ex vano conjecterat, hortari eum perrexit: caeptum iter in sapientiae studio, eadem, qua hactenus strenuitate insisteret. Fore enim ejus operae fructum deinceps magnum, castra, an curiam? sectaretur: quando et politicarium rerum recta gubernatio sapientiorum virorum consiliis, atque industria contineretur; et in castris a luce Sapientiae, gladiis acies non parum explenderet.”⁵²⁴

Ez, Komárik Istvánnál így került megörökítésre: „Idáig fejlődött az ifjú, midőn 1663-ban, gróf Zrínyi Miklós, korának legnagyobb hőse és hazafia, a bécsi egyetemet meglátogatván, az intézet falai között a fiatal Koháryra akadt, akinek az a megtisztelő megbízatás jutott osztályrészül, hogy a nagy férfiút ez intézet nevében üdvözlje. A nemes, bátor, s minden tekintetben összhangzatos föllépés, bölcs és ékes szavak kíséretében nagy benyomást tettek Zrínyire. Éles szeme csakhamar felismerte Istvánban a nagy lelket s önmagához s az ifjúhoz méltó szavakkal arra intette őt, hogy bölcséleti tanulmányaiban előrehaladjon; mert csakis így lehet – úgymond – működésének békés vagy háborús időben eredménye. Mert valamint az állami ügyek jóléte a bölcs férfiak tanácsától és buzgalmától függ, úgy a harcban a bölcsesség világában tündöklék leginkább a kard.”⁵²⁵

A Zrínyi család hatása a saját korokban és a későbbi időkben is meghatározó erejű volt, és nem volt kérdéses, hogy nem csupán a szigetvári hős, de a költő Zrínyi Miklós is jelentős presztízzsel rendelkezett. A török elleni küzdelmek központi alakjainak számító hősöket, már életükben is nagy tisztelet övezte. A politikai, katonai és irodalmi életben is kitűnő tehetséget mutató Zrínyi Miklóst, nem volt olyan nemesi ifjú, aki ne ismerte volna, így köztük az ifjú Koháry István is hamar megismerkedett tetteivel és műveivel, ha a személyes találkozóra nem is nyílt lehetősége. Példaképként tekintett rá, és nem kétséges, hogy műveit is olvasta, a *Szigeti veszedelem* című eposzt minden bizonnyal, hiszen unokaöccse számára is e műből másolta le, a szigetvári hősnek fiához intézett szavait.⁵²⁶

Az eposzból, az V. ének 33. versszakának egy sorát, pedig a saját maga számára is feljegyezte: „Minekünk meg halnunk kell ebben az helyben.”⁵²⁷ Ez a sor, akár Koháry István nevelési elveinek mottó mondata is lehetne.

Koháry számára, aki életét a török elleni küzdelemnek szentelte, és egyfajta idealisztikus vitézi eszmény éltette, élete során nem házasodott meg, nem születtek gyermekei, és ez egy tudatos vagy kényszerű életforma vállalásának volt tekinthető. A férj, és a családapa szerepkörétől szándékosan zárkózott el, ahogy azt öccsének, Farkasnak hozzá írott leveleiből

⁵²⁴ In: Posthuma memoria, 10-11.

⁵²⁵ Komárik: i. m. 6.

⁵²⁶ OSZK Quart. Hung. 981.

⁵²⁷ Uo.

is kitűnik.⁵²⁸ Kizárólagosan azt az életformát választotta, amely a vitézi magatartásforma „szigorú” követésében nyilvánult meg. A gyámi, nevelő apai szerepkör valamelyest kényszerű volt számára, mert valószínűleg nem volt túlzottan testhezálló a már 55 éves, súlyos katonai sérülést elszenvedett gróf számára. Annak ellenére, hogy a forrásokból egyértelműen kiolvasható, hogy mekkora szeretettel és törődéssel viseltetett unokaöccsei iránt, állandó levelezésben volt velük, valamint anyagi és erkölcsi támogatást is nyújtott nekik, a nevelőapai feladatok meglehetősen idegenként hatottak számára.

Farkas halálakor a fiúk, 16, 15 és 10 évesek voltak, azaz már kellőképpen idősek, hogy megtanítsa őket nagybátyjuk arra, amihez a legjobban értett, a „vitészséghez”. A család, valószínűleg ezt nem fogadta kitörő lelkesedéssel, hiszen amikor a legidősebb fiú, György 1716-ban a harcok során elesett, nagynénje, Koháry Judit a következő sorokat intézte Koháry Istvánhoz: „...szegény György öcsém halálán nem kevésbé szomorkodom [...] valék oly reménységgel, hogy Vilmának jó gondviselője lett volna.”⁵²⁹

Koháry István, azonban nem a fiúk kiházasítását tekintette elsőrangú feladatának, hanem azt, hogy átadja számukra azt a fajta vitézi értékrendhez igazódó gondolkodásmódot, amelyet maga Zrínyi Miklós testesített meg számára.

VI/2.1. Argumenta mortis - Vitézi értékrend Koháry felfogásában

Koháry István, az általa követett értékrend és életforma megörökítésére elsősorban a költeményeit használta. Annak ellenére, hogy az irodalomtörténet nem sorolja a jelentősebb költőink közé, verseiben, - amelyek legtöbbje a mai műfaji besorolás értelmében istenes versnek tekinthető - egyértelműen megfogalmazta ars poetica-ját. Költeményei első olvasatra, szinte ugyanazt a mondanivalót rögzítik és ismétlik, ami egyfajta monotóniát sugall. A monotónia az ő esetében, azonban nem egyfajta olvasói érdektelenséget teremt művei iránt, hanem épp ellenkezőleg, annak a szilárd, fegyelmezett és idealisztikus vitézi eszménynek a követésére utal, amely már Koháry korában is csak irodalmi toposzokban volt fellelhető.

A dolgozatom korábbi, a Reprezentáció lírai eszköze – Börtönköltészet című fejezetének társadalomkritikai részénél már érintettem ezt a témát, ahol azt igyekeztem bemutatni, hogy azt a 16. századi vitézi eszményt, amelyet Koháry példaértékűnek és iránymutatónak tekintett, már a 17. század második felétől, egy merőben más értékrend váltotta fel.

⁵²⁸ Koháry Farkas leveleiből tudhatjuk meg állásfoglalását ezzel kapcsolatban. Pl. MNL-OL C 211. tekercs N° 1570. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1678. július 8.)

⁵²⁹ Közli: Takáts Sándor: Gróf Koháry Judit. In: Uó: Régi Magyar nagyszonyok. Budapest, Corvina, 2011. 254.

Az *argumenta mortis* eszméje, amelyet Szilasi László *Argumenta mortis. Érvék és ellenérvék a hősi halálra: becsület és méltóság a régi magyar elbeszélő költészetben és emlékiratokban* című tanulmányában⁵³⁰ jár körbe, 16-17., illetve 18. századi források elemzése által, az irodalomban létező, olyan konvenciórendszer mutat be, amely nagy figyelmet fordít az emberi tettek belső mozgatóira. A konvenciórendszer adott, de a belső motivációk változása a művekben jól megfigyelhető. Szilasi ennek értelmében, a 16. század szavaként a becsületet határozza meg, amelyet a 17. század viszonyai már kikezdték, és egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az anyagi megfontolásból származó érvek az emberi életben. A korai 18. század emberének, aki a társadalmi szerepek és álarcok mögött rejtőzött, meg kellett teremtenie identitásának új alapját, amely már az emberi méltóság volt. A becsület bár különböző, finom jelentésbeli változásokon ment át, mégiscsak önmeghatározás maradt a hagyományos társadalmi szerepekhez és eszményekhez.⁵³¹

Szilasi tanulmányában, Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposzát is elemzés alá veti, az *argumenta mortis* elemeinek megjelenése szempontjából. Megállapítja, hogy bár gyakran történik hivatkozás a becsületre, tisztességre, hírnévre és dicsőségre, már megfigyelhető, hogy a 17. század közepén a tisztességközpontú emberkép idealizálása sem érintetlen a romlástól; illetve hogy a katonák a halál előtt az Istennel való találkozást ünneplik.⁵³² Ennek ellenére tény, hogy a vitézi tisztesség példázatos erejére, még mindig támaszkodott eposzában a szerző.

Koháry István költeményeiben is megfigyelhető az *argumenta mortis* elemei között, a Zrínyivel párhuzamba állítható értékek felsorolása (tisztesség, becsület, vitézség), de ezt a 17. századi népszerű toposzokkal ötvözve, (*Fertilitas* és *Querela Hungariae*) visszavetíti a dicső múltba, ezzel a régi szent királyok és jó hírű eleink korában keresve, és megtalálva a példaértékű magatartásformát. Mercs István nagyobb lélegzetű munkájának ízelítőjében hívta fel arra a figyelmet, hogy a humanista gyökerű toposzok használata, Koháry és Zrínyi esetében is megegyezett abban, hogy sajátos módon a *fertilitas* értelmezésében nem a kulturális és anyagi javak gazdagságára hivatkozva idézték fel a múltat, hanem az ősök példáját és az erős Magyarországot azonosították vele.⁵³³

Az *argumenta mortis* esetében, Koháry is a múltba vetíti vissza a számára is elfogadott, és egyben példaértűnek tekintett elemeket, ezzel egyben utalást téve arra, hogy a jelen állapotban ez már nincs meg. Itt is tetten érhető, - annak ellenére, hogy Koháry tisztában volt saját korának

⁵³⁰ Szilasi László *Argumenta mortis. Érvék és ellenérvék a hősi halálra: becsület és méltóság a régi magyar elbeszélő költészetben és emlékiratokban*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 101. évf. (1997) 3-4. füzet, 217-234.

⁵³¹ Uo. 221.

⁵³² Uo. 228.

⁵³³ Mercs István: *Nemzettoposzok – labanc kézben*. Esterházy Pál és Koháry István magyarságértelmezése. In: Ács Pál (Szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás*. Budapest, Reciti, 2015. 435-458.

megváltozott viszonyaival - hogy erőteljesen egy 16. századi vitézi eszményhez ragaszkodott, és azt, az irodalmi konvenciórendszert követte, amelyben a becsület, tisztesség és vitézség testesítették meg az argumenta mortist.

Ez a fajta értékvezérelte gondolkodásmód egyébként, mély és elszánt katolicizmusával ötvözve a nevelési elveinél is meghatározó szerepet játszott. Ahogy korábban említettem, Koháry a *Szigeti veszedelem* következő strófáit állította példaként unokaöccsei elé:

„Tanulj, fiam, túlem isteni félelmet,
Tanulj fáradságot s kemény vitézséget;
Mert kell tenéked is követned engemet,
Sokat járnod s fáradnod, veritékezned.”⁵³⁴

E nevelési elvek továbbhagyományozása meghatározó szereppel bírt Koháry szempontjából. Ezek megjelenése a forrásokban jól kiolvasható, viszont a módszerekre vonatkozóan már nem rendelkezünk információkkal. Nem tudjuk, hogy mindez a gyakorlatban, hogy valósult meg, vagy megvalósult-e egyáltalán. Néhány tanács, néhány elv és néhány iránymutatás jelenik meg a fellelhető forrásokban, amelyekre a meglévő állításokat alapozni lehet. Azt viszont nem tudjuk, hogy Koháry a gyakorlatban milyen sikerrel töltötte be az atyai szerepkört öccse, Farkas halálát követően.

A korabeli levelek tanúsága szerint, tudjuk, hogy mindhárom fiú tanulmányait, külföldi útjait anyagilag támogatta, állandó levelezésben volt velük, és ha segítségét kérték készséggel állt rendelkezésükre. Nincs azonban arra vonatkozóan forrásunk, hogy mikor, milyen eseményeken vett részt közösen unokaöccseivel, amikor találkoztak mivel ütötték el az időt, mire tanította őket, vagy például részt vettek-e közös vadászaton (Koháry egyik kedvenc időtöltése volt). Az biztos, hogy kapcsolatuk jó volt, a levelek hangvétele, egymás megszólítása, mind erre enged következtetni.

Az, hogy mindhárom fiú a katonai pályát választotta, kétséget kizáróan István és Farkas tudatos befolyásának egyértelmű megnyilvánulása volt. Miután a fiúk különböző hadszínterekre kerültek, - György például Spanyolországban és Olaszországban is harcolt, mielőtt a pétervárad csatában súlyosan megsebesült - leveleikben a harci kérdéseket tekintve, nagy részletességgel számoltak be nagybátyjuknak az eseményekről, aki tudjuk, hogy sérülését követően is érdeklődéssel követte a haditudósításokat.

A két idősebb fiú, György és János halálát követően, egyedüli örököse András maradt. Az idős Koháry kiadott verseinek többségét is neki, életben maradt unokaöccsének ajánlotta, és bár meglehetősen idegenül mozgott az atyai szerepkörben, próbálta mindazon tapasztalatait és életbölcsségeit átadni neki egyfajta útravalóként, amelyekről úgy gondolta, hogy Andrásnak

⁵³⁴ Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem. IV. ének, 36. vsz.

iránymutatásul szolgálhatnak az életben. Egyfajta időskori szentimentalizmus is áthatotta, a halálra már ekkor tudatosan készülő gróf gondolatait, aki nem csupán a költeményeiben megjelenítésre kerülő életének mozzanatait és tanulságait kívánta okoló célzattal örökösére hagyni, de a versekhez fűzött ajánlásokban is, egy stabil és vallásos értékrend megtartására és követésére ösztönözte.

Ezekben a szövegrészekben, ha nem is egységesen és tudatosan megszerkesztve, de próbált olyan tanácsokat megfogalmazni András számára, amelyeket egyfajta atyai jótanácsokként értelmezhetünk.

VI/2.2. A *Sok ohaitás közben Inség Viselésben éhség szenvedésben keserves rabságban Munkács kövarában szerzet Versek* című verseskötet címlapja és a Fűzfa versek bevezető gondolatai

Tudjuk, hogy Koháry István tudatosan, az 1710-es évek végén kezdte verseit sajtó alá rendezni, és jelentős részüknek kiadásáról is gondoskodott. Több helyen módosított, hozzáírt, vagy elvett költeményeiből, címet változtatott, emellett nagy gondot fordított arra is, hogy a versesfüzetei, milyen címlappal, milyen kegyes olvasónak szánt ajánlóval jelennek meg.

Az előzéklapok megválasztását is gondos munka előzte meg, mivel reprezentációs szerepük fontos volt a gróf számára, hiszen általuk hitvallását szerette volna megfogalmazni, és egyben szilárd értékrendet és magatartásformát közvetíteni. Nem véletlen, hogy a füzetek verseit is tudatosan válogatta össze.

A címszereplő versesfüzet 1720-ben került kiadásra, és összesen 27 verset tartalmaz. A művek szinte mindegyike a rabság témáját tárgyalja.⁵³⁵ Ebben a füzetben kap helyet *A Szerencse forgandó voltárúl* című költemény is, amely némiképp kilóg a sorsból, de benne először fogalmazódik meg Koháry szerencsefelfogása, amely később kiadott verseiben még jobban részletezésre kerül. Nem célozom ebben a dolgozatban bemutatni, és elemezni Zrínyi Miklós fortuna értelmezését, de tény, hogy jelmondatának tekintett Sors bona, nihil aliud gondolatvilága Koháry verseiben is megjelenik, és jelentésbeli azonosságot mutat.

A költemények tartalmi elemzése helyett, a versesfüzethez készült metszet előzéklapját⁵³⁶ szeretném bemutatni, amely Koháry szimbolikus hitvallását jeleníti meg. A munka ismeretlen mester műve, de a kompozíció megihletése és kidolgozása egyértelműen Koháryhoz köthető. A rajz középpontjában Szűz Mária és Jézus alakja látható keretbe foglalva, akik a kétfejű Habsburg sas szívének helyén kerültek ábrázolásra. A sas felett a korona, és azon a keresztre

⁵³⁵ *Sok ohaitás közben Inség Viselésben éhség szenvedésben keserves rabságban Munkács kövarában szerzet Versek*. H.n. 1720. Lelőhelye: OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, 195.113/1.

⁵³⁶ Közli: *Kozicz – Koltai*: i. m. 65.

feszített Krisztus képe jelenik meg, háttérében a sugárzó nap. A kép alsó részén, a sas két karmában kardot, és jogart tart. A kompozíció központi felirata, a következő: „SVB HIS AVSPICIIS”. Ezt követi egy kísérszöveg: „Saucius et Sanus, nunquam tua Signa reliqui, Vivus et emoriens, haec tua Signa sequar”.

6. kép: Koháry István: Sok ohaitás közben... keserves rabságban Munkács kővárában szerzett versek című verseskötet előzéklapja, Bécs, Voigt, 1720.

(Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 65.) Eredeti lelőhely: Magyar Piarista Rend Tartománya Központi Könyvtára

A képen megjelenő szimbólumok szinte mindegyike meghatározó Koháry vizuális reprezentációs eszköztárában. A kétfejű sas, mint a Habsburg Birodalom, a korona és a nap, mint a császár, és ismételten Ripa értelmezésére utalva - a kard, mint a bátorság és igazság; a jogar, mint a hatalom, a kormányzás és a tettkézség szimbólumaként értelmezendő.⁵³⁷ Krisztus, és a közepén megjelenő Szűz Mária alakja egyértelműen a katolikus hit szimbóluma.

⁵³⁷ Ripa: i. m. 238.

A Patrona Hungariae toposzból kialakuló, Regnum Marianum-toposz, már jól láthatóan mutatja a Mária kultusz térnyerését a korabeli reprezentációkban.⁵³⁸

Az előzéklap mottó mondata, azaz *Ezek oltalma alatt* - Koháry hitvallásának megerősítését szolgálja, hiszen ahogy folytatja: *Sebesülten és egészségesen sem hagytam el soha zászlódat, élve és holtan, zászlódat fogom követni.*⁵³⁹

Meghatározó volt a gróf életében a katolikus vallás mellett való állásfoglalás, és ennek reprezentálása. Értelmileg és érzelmileg is a császári oldalhoz kötődött, hiszen neveltetése és a családi hagyomány folytatása is emellett kötelezte el. Az unokaöccseinek nevelésében ezek megléte is rendkívül hangsúlyos szerepet kapott. Végrendeletében is kikötötte, hogy az akkor egyetlen élő unokaöccse, Koháry András, csak akkor kapja meg a ráhagyott javadalmakat, ha a katolikus hitben megmarad.⁵⁴⁰ Ekkor, egyébként már ötödik éve a protestáns és katolikus megbízottakból álló vallásügyi bizottság elnöke volt, amelynek munkáját az uralkodó többször felfüggeszteni kényszerült az ellenségeskedések miatt.

Koháry életében, még további négy versesfüzet került nyomtatásra és kiadásra, de kiadási hely és -év nélkül megjelölve.⁵⁴¹ Ezek mellett, az Országos Széchényi Könyvtár kéziratos gyűjteményei, számos nyomtatásban megjelent, és kiadatlan költeményt is tartalmaznak.⁵⁴² Ezek közé tartozik, a *Fragminta Operis Kohárini Impressi*, azaz a Fűzfa versek egy kéziratos változata.⁵⁴³ Ennek legelején szereplő szöveg, még az Észrevező Figyelem, azaz az olvasói ajánló előtt, szintén egyfajta összefoglaló a gróf hitvallásáról. A bevezető részek, ajánlások, unokaöccsének Andrásnak szóltak egyfajta nevelői céllal, volt, hogy a kéziratos gyűjteményekbe Andrásnak szóló beragasztott ajánlás szerepelt.⁵⁴⁴

Az említett kéziratos füzetben szerepel a *Szigeti veszedelemből*, Koháry által kiemelt mondat, azaz: „Minékünk meg halnunk kell ebben az helyben.” A gondolatot, a gróf a következőképp folytatja: „It kel hóltig laknom, halálomat várnom, poenentiámat, itten kel tartanom, Hívságát szívemnek, szüntelen sirattnom, Könyvem hullásával, bűneimet mosnom. Hívságát szívemnek, szüntelen siratnom, Könyvem hullásával, itis kel elmosnom, s könyvem forrásit, kel meg árasztanom, s azok árudásait, kel szaporitanom. Törödöt szívemet, Istennek

⁵³⁸ Vö. Tüskés Gábor-Knapp Éva: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16-18. századi egyházi irodalomban. In. Irodalomtörténeti Közlemények, 104. évf. (2000) 5-6. füzet, 573-602.

⁵³⁹ Kozicz – Koltai: i. m. 65.

⁵⁴⁰ Koháry István végrendelete, 1723. január 12. Pozsony. MNL BKML, Vegyes okiratok gyűjteménye; (XV.36.) N° 226. Közli: Kozicz – Koltai: i. m. 210-211.

⁵⁴¹ Lsd. RMKT XVII/16. 599.

⁵⁴² Felsorolás: RMKT XVII/16. 599-632.

⁵⁴³ OSZK Quart. Hung. 981.

⁵⁴⁴ OSZK Quart. Hung. 4159. „Piros rosa helyet, olykor bürköt ásnak, Fűzfa verseimet, nem tartom rósának, azokat de mégis nem hagyom el másnak, Hanem az öchémnek, Koháry Andrásnak.”

nyújtanom, Bűnöm bocsánattját, szívből ohajtanom, Ősök jóvóltához, okvetlen biznom, Nagy bő irgalmának, kegyelmétis várnom.”⁵⁴⁵

A már ezt követő, olvasóknak szánt előszavában, tiszteletét fejezi ki mindazon igaz hazafiaknak, akik saját műveikben a nemzeti lelket terjesztik, terjeszteni segítik, vagy legalábbis a közjót a nekik mért tehetség szerint igyekeznek szolgálni.⁵⁴⁶ A rövid bevezető szövegben a már tőle megszokott módon, a dicső múltra való utalást is megteszi.

Természetesen minden egyes költemény, vagy az azokat összekapcsoló kézzel írt bejegyzések, unokaöccsének, Andrásnak szóló utalások, útmutatások, és egyben tanácsok is. Ezek közül hangsúlyos a tanulás szerepének kiemelése. Több ízben megjegyezte Koháry, hogy számára a rabság bizonyult meghatározó „oskolának”. Nem véletlen, hogy unokaöccsének külön figyelmébe ajánlotta a 17. század végén, több helyen is felbukkanó,⁵⁴⁷ népszerű bölcsességet összegző versecskét:

„Tíz esztendőkorban, hogy ha kedves nem vagy, húsz esztendőkorban, ha pedig szép nem vagy, harmincz esztendőkor friss erős ha nem vagy, negyven esztendőben elmédben bölcs nem vagy, ötven esztendőkor, ha értékes nem vagy, hatvan esztendőben Istenes ha nem vagy világnak búcsút adgy, mindennek békét hagy.”⁵⁴⁸

Továbbá nem hagyhatta ki kedvenc időtöltésének, a vadászatnak a méltatását, és András figyelmébe ajánlását: „[...] lehet friss eget, jó egészséget kapnunk, henyélést, és tunya restséget el kerülve, magunkat mulassuk.”⁵⁴⁹ Koháry, még idősebb korában is gyakorta hódolt szenvedélyének, bár jobb karjának sérülése után már nem tudott olyan gyakorta, és olyan nagy intenzitással részt venni a vadászatokon, de amennyire ideje és egészségi állapota engedte, hódolt kedvenc időtöltésének. Költeményeiben is gyakorta megemlékezett ezekről az alkalmakról, méltatva azok jótékony hatását a testre és a lélekre.⁵⁵⁰

Az idősödő gróf, tehát ezekkel a jó tanácsokkal látta el unokaöccsét, felhívva arra a figyelmét is, hogy ezekből okulva élje életét. Egyfajta nyugodt, bölcselkedő, és az életet már kellő távolságról szemlélő költő alakja jelenik meg előttünk a Fűzfa versekben, aki a halálra készülődve, próbálja átadni élettapasztalatait és tanácsait megörökíteni.

E versesfüzet egyik jellegzetes költeménye, az *E világot senki által nem élte, sem kedvére mindenkor bú nélkül nem élte* című műve, amelyről Jelenits István írt egy részletes, és érdekes nézőpontokat felvető elemzést, a Régi magyar vers című tanulmánykötetbe.⁵⁵¹ Annak ellenére,

⁵⁴⁵ OSZK Quart. Hung. 981. Ajánlás

⁵⁴⁶ Uo. Észrevező Figyelem (Előszó)

⁵⁴⁷ RMKT XVII/16. 629.

⁵⁴⁸ OSZK Quart. Hung. 981. Utószó – 238-239.

⁵⁴⁹ Uo. 107.

⁵⁵⁰ Kis: i. m. 22.; pl. RMKT XVII/16. 67-68.

⁵⁵¹ Jelenits: i. m. 351-364.

hogy Jelenits úgy jellemzi a verset, mintegy rosszul sikerült költői alkotást, minden hibája ellenére elismeri, hogy erényei közé tartozik: „... tömörsége, hivalkodás nélküli láttató ereje, eszköztelen egyszerűsége. Indulat nem háborog benne, de nem is próbál indulatoskodni vagy indulatokat ébreszteni. Teátrális hatás nélkül élénk villantja az élet apró mozzanatait, rajza tiszta, szerkezete arányos.”⁵⁵² Egyfajta tartozkodó, szemlélődő, nyugodt költő képet tárja elénk a költemény, aki azt a fajta bölcsességet próbálja felkínálni olvasói és unokaöccse számára, ami megérett benne, de nem a közönségre erőltetve kényszerűen. A már nyugodt, megöregedett, sok mindent megélt Koháry hangja szólal meg ebben a műben, és a kötet többi versében is, aki egyfajta tanító céllal adja át azokat a tanulságokat, amelyeket élete során megtapasztalt. A kéziratos forrásokban fellelhető javítások is sok esetben arra engednek következtetni, hogy ha a versek egy részét még korábban is jegyezte le, később alakításokat, símitásokat, finomításokat végzett rajtuk, hogy az a mondanivaló, amit közvetíteni próbált általuk, letisztult és érthető legyen.

A költemény végkövetkeztetése, amely az utolsó strófában fogalmazódik meg: „ez árnyék világot, s világi hívságot, szükség mégis vetnünk”⁵⁵³ – pedig óhatatlanul, a példaképnek tekintett Zrínyi Miklós sorait idézi fel bennünk. Jelenits is utal erre, aki a *Szigeti veszedelem* analóg sorát idézve, eleveníti fel a szigetvári hőst, a dédapát, aki szintén megvetette a javakkal teli világot: „megvetvén világot, kiben sok java volt”.⁵⁵⁴

Zrínyi Miklós tehát kétségkívül nagy hatást gyakorolt Koháry költészetére, nem véletlen, hogy a költeményeinek tanulságaiban és végkövetkeztetéseiben sok esetben a hadvezér költő sorait véljük felfedezni. Ezeknél a verseknél, egyfajta elhatárolódott, nyugodt hangvétel figyelhető meg, ahol már nem vádolja fogvatartóját, nem veti meg a világi hívságokkal élőket, hanem egyszerűen csak megfogalmazza gondolatait.⁵⁵⁵

Jelenits ezekre reflektálva felteszi azt a kérdést, amelyre az irodalomtörténeti kutatások is igyekeztek válasszal szolgálni. Miért csak negyven év távlatából adta ki a verseit, amelyek a börtönévek alatt, illetve azt követően keletkeztek? Ezzel kapcsolatban nem rendelkezünk biztos információkkal, csak különböző elméletek fogalmazódtak meg, lehetséges válaszokat adva a feltett kérdésre. Jelenits tanulmányában felveti azt a számbevehető okot, miszerint a gróf a börtönből való szabadulása után kiadott verseivel, csak a mártír szerepkörébe került volna a közvéleményben, amitől ódzkódott. Az viszont, hogy negyven év távlatából tette ezt meg, ellenkező hatást gyakorolt a publikumra, azaz a hazáért elszenvedett, rabságból megszabadult,

⁵⁵² Uo. 352.

⁵⁵³ RMKT XVII/16. 88.

⁵⁵⁴ Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem*. I. ének, 5. vsz.

⁵⁵⁵ Jelenits: i. m. 363-364.

egzisztenciáját és karrierjét újra felépítő „hős” sorsának nehéz időszakát felelevenítő, tanulságos élethelyzet lenyomataivá váltak versei.⁵⁵⁶

Dolgozatom korábbi fejezetében utaltam rá, hogy véleményem szerint, Koháry István kiadott verseivel tudatosan teremtette meg börtönmitológiájának alapjait, amellyel egyértelműen az volt célja, hogy életének megpróbáltatásokkal teli időszaka a saját kommunikációja által kerüljön bele életrajzába. S habár a versek megjelenésével kapcsolatban csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, érdekes felvetésnek tartom Jelenits István gondolatát. Miért? Koháry fiatalkori leveleiben, sok esetben tanúbizonyságát teszi hiúságának, és tapasztalhatjuk, hogy a megjelenésére nagyon is igényes. Fontos számára a reprezentáció. Ahogy korábban utaltam rá, a fogságból való szabadulása után, Csábrágba siet, (nem Bécsbe) és idejét arra fordítja, hogy visszanyerje egészségét, testi erejét és régi külsejét. Majd ezt követően újra fel kell építenie karrierjét, vissza kell térnie a régi kerékvágásba, nem sokkal szabadulása után már újra a harcmezőn találjuk. Nem gondolom, hogy egy olyan típusú ember számára, mint akinek képe a forrásokból kirajzolódik előttünk, a börtönéveket (közvetlenül szabadulása után) olyan pozitívan élné meg, hogy elsődleges célja az előny kovácsolása legyen belőle, főleg úgy, hogy a mártír szerepköre Bécsben nagyon visszássá is válhat. Az érettebb és bölcsőbb Koháry az, aki karrierje csúcsán országbíróként, ismételten jelentős vagyonnal és ranggal rendelkezve, már meg tudja úgy jeleníteni a költeményei által a börtönévek megpróbáltatásait, hogy az ne a mártír szerepkörébe taszítsa őt, hanem kommunikációs stratégiája által, egy Istenért és hazáért elszenvedett, török rabságot megélt, tapasztalt hős képét hagyományozza a történeti emlékezetre.

Tudjuk, hogy a művei kiadatásánál a pénz, az irodalmi ambíció, és az idősebb Koháryt tekintve már a hiúság sem lehetett motivációs erő, viszont saját emlékezetének kialakítása, a költeményeiben a halál gondolatával többször eljátszó költőt, már annál inkább inspirálhatta.

Említésszerűen szeretnék itt még egy megjegyzést tenni. Jelenits tanulmányában is megemlíti, hogy az *Ez világot senki által nem élte...* című versben már nem figyelhető meg megvetés, szidás vagy bárminemű negatív említés fogvatartóival szemben, ez egyébként költeményeinek jelentős többségére igaz, néhány kivétellel. Az a fajta elutasítás, ami a negatív Thököly-kép kialakulásához vezetett a későbbi Koháryval kapcsolatos történeti munkákban, nem Koháry költészetéből táplálkozott. Határozott véleményem, hogy Koháry még életében saját maga teremti meg börtönmitológiájának meghatározó elemeit, de közvetlenül nem ebből fejlődik ki Thököly ördögi alakjának megjelenítése a *Posthuma memoria*-ban, majd az erre

⁵⁵⁶ Uo. 364.

hivatkozó történeti munkákban.⁵⁵⁷ Azt sem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy Zrínyi Ilona pozitív megjelenítése a börtönmitológiában⁵⁵⁸ valós tartalommal bír-e, vagy csupán a példaképnek tekintett hős, Zrínyi Miklós unokahúga nem kerülhetett be a Koháry legendáriumba negatív előjellel,

E kérdések megválaszolása mindig a feltevések ingoványos talajára vihet minket, erre vonatkozó források hiányában, de a lehetséges válaszok mindegyike rendelkezhet valóságtartalommal, akár csak a Koháry köré kiépülő legendárium elemei.

VI/2.3. A Koháry címer reprezentációs szerepe és szimbolikus jelentéstartalma

Koháry Miklós (István unokája) 1734-ben apjának, Andrásnak egy latin nyelvű versekötetet ajánlott, abból az alkalomból, hogy apja dragonyos-ezredet állított föl. Ebben a versekötetben megtalálható a Koháry család oroszlános címere, a következő felirattal: *StrInglte MVCrones! SpecCIosa In beLLA Leones! Vos pVLChra InVItat gLorIa oLIVa CItat.*⁵⁵⁹

A hagyományos oroszlános címer meghatározó szerepű volt Koháry István reprezentációs eszköztárában is, mint identifikáló jelleggel bíró embléma. Gyakran jelent meg egy-egy versekötet belső lapján, gyakrabban a gróf által mecénásként támogatott kötetek belső borítóján, a neki szóló előszóval kiegészítve. Emellett nem volt ritka, hogy a címer különböző avató beszédek témáját adta.

Nem céлом ebben a fejezetben elemezni a család címerábrázolásának változásait, annak fejlődéstörténetét, illetve részletes heraldikai analízist adni róla, inkább röviden szeretném, néhány példa bemutatásával érzékeltetni, hogy a családi címer, illetve szimbolikus jelentéstartalmának reprezentálása, miként jelent meg a gróf imázsában.

A címer központi részét, azaz a pajzsot, a koronás, kezében kardot fogó oroszlán alakja díszíti, amely egy hármás dombon ágaskodik. További két oroszlán található címertartóként a pajzs két oldalán elhelyezkedve. A címer dísze egy korona, amely tulajdonképpen a hagyományos és hivatalos sisak helyén jelenik meg, amely már egyértelműen egy címerfejlődést mutat.

⁵⁵⁷ Vö. R. Várkonyi Ágnes: Kritika és emlékezet: Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly képeiről. In: A Thököly felkelés és kora. Szerk.: Benczédi László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983. 215-255

⁵⁵⁸ Legpozitívabb megjelenítés. Sárvány: i. m. 53. „Ilonának több küldeményei rendeltetésök helyére jutván, egy ünnepen császármadárral kíváná az éhezőt megvigasztalni.”

⁵⁵⁹ Közli: Kozicz – Koltai: i. m. 81. *Primitiae poeticae ex filiali reverentia ... dum novam legionem inclytam feliciter erigeret. Posonii, Royer, 1734. Lelőhelye: PMKK, Collectanea, M 71 [P 33/8/14].*

7. kép: A Koháry család címere a Koháry Andrásnak ajánlott versekötetből. *Primitiae poeticae ex filiali reverentia... dum novam legionem inclytam feliciter erigeret.* Pozsony, Royer, 1734. (Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 81.) Eredeti Lelőhely: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára

Ez egy külső oromdísz, amely tulajdonképpen egy rangkorona. Magyarországon e rangkoronák a címerekben a bárói és grófi rangra emelések után nem sokkal jöttek divatba.⁵⁶⁰

Koháryról Istvánról tudott, hogy a katolikus egyházat segítő fundamentációi mellett, sok esetben mecénási tevékenységet is folytatott, és pártfogolta, segítette azokat a katolikus szerzőket, akik hozzá fordultak kéréseikkel, és támogatta műveiknek kiadatását. Később, amikor az 1700-as évek közepén a vallásügyi biztosság elnöke lett, amely a vallási művek cenzúra kérdéseit is intézte, nagyobb rálátása lett a megjelenésre váró egyházi írásokra. Annak ellenére, hogy a gróf könyvkiadással kapcsolatos mecénárai tevékenysége nem elhanyagolható irodalompártoló szereppel bírt, a történettudományban eddig kevésbé kutatott e téma.

Maczák Ibolya kezdte meg az ezzel kapcsolatos források feltérképezését, és *Koháry István és a régi magyar prédikációk* című tanulmányában⁵⁶¹ Kelemen Didák és Csúzy Zsigmond

⁵⁶⁰ Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2897. 256-257.

⁵⁶¹ Maczák Ibolya: Koháry István és a régi magyarországi prédikációk. In: Kozicz – Koltai: i. m. 66-66.

prédikációgyűjteményeinek⁵⁶² kiadását segítő Koháry mecénási tevékenységét mutatta be, röviden. Koháry mecénási tevékenysége nem bírt akkora reprezentációval értékkel, mintha egy-egy prédikáció, vagy főúri használatra szánt imakönyv kiadását segítette volna, ugyanis ezek voltak igazán népszerűek a korban. Jóval szerényebb reprezentációs értékkel bírt egy-egy prédikációgyűjtemény kiadása.⁵⁶³

Ezek ajánlóiban, előszavában a kor elvárásainak megfelelően a szerzők hálájuk jeléül, és természetesen a kötelező toposzt megtartva, nem mulasztottak el méltatni mecénásuk érdemeit. Koháry István kifejezetten tiltakozott az ilyen jellegű laudációk, illetve személyének megjelenítése ellen, de a szerzők legtöbb esetben ezt figyelmen kívül hagyták.

A prédikációgyűjteményeik első oldalain nemcsak írásos, hanem többször képi reprezentációt alkalmazva is tisztelegtek támogatójuk előtt, így került gyakorta a Koháry család címere a belső borítókra, és néhol egyéb szöveges kiegészítések is kísérték.

Csúzy Zsigmond, - a nem zökkementes egyházi karriert maga mögött tudó hitszónok - 1723-ban, és 1725-ben megjelent műveinek célja az volt, hogy megtépázott becsületét helyreállítsa. Ő volt az, aki kifejezetten Koháryt választotta e két munkájához támogatónak, nem titkolt szándéka ezzel az volt, hogy a Rákóczi szabadságharcban betöltött szerepét (kuruc tábori lelkész) feledtetni próbálja.⁵⁶⁴

A *Zengedező sípszó* című ünnepi beszédek tartalmazó gyűjteménye belső borítóján egy Koháry címer található, majd az azt követő oldalon, még az ajánlás előtt, a címerhez gyűjtött bibliai idézetek felsorolása következik. Az *Allusio Typographi ad Insigne* cím alatt, összesen tizenhét bibliai szövegrészt párosított a szerző a címerhez.⁵⁶⁵ A különböző szövegrészeket pontos bibliai hivatkozással közli, az első idézet például a *Vicit Leo de tribu Juda*, a *Jelenések* könyvének 5. részéből.

Az ajánlásban újabb hivatkozás történik a címerre, pontosabban annak kőhalmaira, ahogy Csúzy fogalmaz annak köszálaira: „nád-ból [...] csinálám ezen sípocskámat, melynek is, hogy titkos, és mintegy idétlen szava, valamennyire foganatosasb szó-hangra változnék, a remete pusztákból, tanácsosnak ítélttem azzal *Excellentiád* címerebéli köszálaira célozni, reménlvén, hogy [...] miképpen a trombita harsagása vagy a síp zengése, ha hogy eféle köszálakban ütközik, gyakortább kedvesb hanghal tér vissza, és az alacsony völgyekre, s tágos mezőkre is édesdedebben kihat. Méltóságos Gróff Úr, hasonló titkos értelmű és állandóság köszálaiival erősített hegynek látván azért *Excellentiád*, elébb, mintegy titokban, mert többire a remete

⁵⁶² Csúzy Zsigmond: *Zengedező síp-szó...* Pozsony, Royer János Pál, 1723.; Uő: *Kosárba rakott aprólékos morzsalék...* Pozsony, Royer János Pál, 1725.; Kelemen Didák: *Búza fejek*. Cassa, Akad. Ny., 1729.

⁵⁶³ Maczák: i. m. 57-58.

⁵⁶⁴ Uo: 61.

⁵⁶⁵ Közli: Uo: 59.

pusztákban zengedező sípommal, azaz dicsőített szentek tisztességére, néhány üszögéből öszveszedett együgyű prédikációimmal, nem tudom minémű, de igen szerencsés belső sűgárlásból egyenessen és bátorságosan Excellenciára céloztam.”⁵⁶⁶

Érdekes hasonlatot használ Csúzy bevezetőjében, ezzel finom utalást téve arra, hogy miért Koháryt választotta műve támogatójául. A címeren megjelenő kőszálakról visszaverődő sípszó, - Csúzy megfogalmazásában - lágyabb és kellemesebb hanghatást válthat ki ugyanúgy, mint a gróf, akit szintén ilyen kősziklának lát, akinek személye, mint pártfogó, valószínűleg művének fogadtatását is pozitív irányban befolyásolhatja.

A két évvel későbbi, 1725-ben megjelent *Kosárba rakott aprólékos morzsalék* című prédikációsgyűjteményének belső borítóján, az egész oldalt kitöltő, oroszlanos Koháry címer látható, szintén patrónusa előtti tisztelgés jeléül, alatta a következő bibliai szövegrésszel: „Cipiens faturari de micis, quae cadebant de mensa divites.” – Kívánván meg-elégéttetni a Morzsalékokból, mellyek, a Gazdagnak asztaláról hullanak vala.”⁵⁶⁷ Csúzy itt is az úri címer kőszálakon álló „éles törös” oroszlanját állítja a laudáció középpontjába, bár Maczák Ibolya megemlíti, hogy a laudációban mindösszesen egyszer szerepel Koháry említése, állítólag a főúr ellenzése miatt, azaz valószínűsíthető, hogy Koháry tényleg tiltakozhatott a laudáció ellen.

Ez nemcsak Csúzy, hanem Kelemen Didák esetében is így volt, bár a források tanúsága szerint, itt kifejezetten Koháry volt a kezdeményező fél a támogatást illetően, nem úgy, mint az előző két esetben.

A Koháry-címer vizuális ábrázolása mellett, azonban olyan források is fennmaradtak, amelyek annak szimbolikus jelentéstartalmat alkotva, egy összetettebb motívumrendszerben alkotják újra a főúr családi eredetének identifikációs emblémáját. Ezek közül, az egyik legismertebb, a pesti pálosok templomának (mai egyetemi templom) alapköletételére írott beszéd,⁵⁶⁸ amelyet egy ismeretlen ferences szerzetes olvasott fel az ünnepélyen. Koháry Istvánt kérték fel az alapkö letételére, valószínűleg nemcsak rangjából kifolyólag, hanem nagyszegű egyházi felajánlásai miatt is.

A beszéd két központi részét, a családi címerben található három kőszikla, és a kardot tartó oroszlan alakja adja. A bibliai idézetekkel megalkotott címer motívumrendszere, a beszéd által egy új értelmezést nyer. A három kőszikla, az állhatatosság (Constans esto), az alázatosság (Qui se humiliaverit exaltabitur) és a szeretet (In charitate perpetua)⁵⁶⁹ megtestesítője, a szónok szerint, amelyek közül a második, a templom alapköve, spirituális értelemben. Az oroszlan, a

⁵⁶⁶ Csúzy: Zengedező síp-szó, 9-10.

⁵⁶⁷ Közli Maczák: i. m. 61.

⁵⁶⁸ Inscriptio et impositio primi lapidis aedificandae ecclesiae. Buda, Landerer János Sebestyén, 1725. Részleteket közöl: Maczák: i. m. 56-57.

⁵⁶⁹ Uo. 56.

vadok között a legerősebb, a Júda nemzetségéből, (ezt a párhuzamot használta Csúzy is 1723-as művének előszavában) győzedelmes fegyvere a kardja, amely gladius Spiritus, quid est Verbum Dei, azaz a lélek kardja, amely Isten igéje.⁵⁷⁰

A beszéd vége, összefoglalva e motívumrendszer lényegét a következőképpen zárul: „Ah, tehát méltóságos Gróff Úr! Jól helyezettette EXCELLENTIÁD a B[oldogságos] Szűz MARIA szent születésének címere alatt az Isten királyi székeinek, benne lakó hajlékának örökös fundamentomát a hegyen, ahol, a Jüda nemzetségéből származott szelíd oroszlán a megtestült Ige, teljes Szentháromságnak második személye, az ő hatalmas fegyverivel, sok szomjúsággal elepedett lelkeket, a gonosz ellenségnek üldöző s kárhazatságára taszigáló hatalma alól kiszabadét.”⁵⁷¹

Ebből a néhány példából is jól látszik, hogy a családi címer identifikációs és reprezentációs szerepe is meghatározó eleme volt Koháry István imázsának. A címerrel kapcsolatos szimbolikus jelentéstartalmak keletkezése pedig, tulajdonképpen visszatükröződése volt annak az értékrendnek és magatartásformának, amelyet Koháry István képviselt, és amelyet unokaöccsei számára átadni, és továbbhagyományozni kívánt.

VI/3. A hosszú távú emlékezetről való gondoskodás – A végrendelet iránymutatásai és végtisztesség

Nagy valószínűség szerint, Koháry István értékelte a korabeli közvéleményben róla kialakult képet, amelynek formálásáért életének utolsó szakaszában meglehetősen sokat tett, de minden bizonnyal fontos volt számára, hogy hosszútávú emlékezetét is e kép határozza meg és alakítsa. Politikai befolyását élete végéig megőrizte országbírói rangjának köszönhetően, és sikerült a felszabadító háborúk után a változásokat hozó átrendeződésekben is megtalálnia helyét, de gyermektelenül hunyt el, és unokaöccsei közül is csak András maradt életben, a harcokat követően.

A gróf tulajdonképpen, már a 17. század végétől tudatosan és folyamatosan készült halálára, amit bizonyít, hogy 1689-től kezdte több alkalommal is végrendelezni, egészen 1730-ig. Végrendeletei állandó módosításokon és kiegészítéseken estek át az örökösök, vagy az anyagi helyzet változása következtében. Koltai András hívta fel rá a figyelmet, hogy a Koháry és Károlyi családok levéltáraiban jelenleg, több mint száz darab ezzel kapcsolatos latin és magyar nyelvű irat található.⁵⁷² Én ezek közül, a legterjedelmesebb, azaz az 1723. évi; ennek kiegészítéseként szolgáló 1728. évi, illetve az utolsó, azaz az 1730. évi végrendeleteit szeretném bemutatni, két elemzési szempont mentén haladva: a két végrendeletben fellelhető, az öröklésre

⁵⁷⁰ Uo. 57.; Vö. Csúzy. Zengedező síp-szó, 2.

⁵⁷¹ Maczák: i. m. 57.

⁵⁷² Kozicz – Koltai: i. m. 205.

vonatkozó iránymutatásokat és kikötéseket; valamint a temetési szertartás forgatókönyve és a végrendeletek reprezentációs elemeit kiemelve.

Az első, általam választott végrendelet, 1723. január 12-én kelt a pozsonyi káptalan jelenlétében, amely latin nyelven íródott. Ennek magyar nyelvű fordítása a Bács-Kiskun Megyei Levéltár gyűjteményében maradt fenn.⁵⁷³ A testamentum teljes mértékben követi a törvényi szabályozásokban leírt kötelező kitételeket, amelyek hivatalosságát, jogszerűségét és érvényességét biztosítják. Formai szempontból is a hagyományos szerkezetet (protocollum, contextus, eschatocollum) mutatja. Ennek kiegészítéseként íródott, az 1728-as keltezéssel ellátott dokumentum, szintén a pozsonyi káptalan előtt, amely a Magyar Nemzeti Levéltárban található.⁵⁷⁴ Itt lelhető fel az 1730. október 16-i keltezéssel ellátott csábrági kiegészítés is, amely részletes instrukciókat tartalmaz a gróf halála után napokra vonatkozóan.⁵⁷⁵

A temetési szertartás előkészületei, és testamentum öröklésre vonatkozó rendelkezései

A temetés helyszínét illetően, Koháry István az 1723-ban kelt végrendeletében még eléggé szűkszavúan nyilatkozott, és testamentumos urai felé azt a kérést intézte, hogy római katolikus szertartás szerint, valamely egyházban, de ha lehetséges, akkor a garamszentbenedeki templomban, a családi sírban helyezték végső nyugalomra. Érdekes, hogy itt külön megjegyezte, hogy ezt prédikáció és mindenfajta felesleges költség nélkül intézzék. Az 1730-ban kelt végrendeletben, azonban már egyértelműen lejegyeztette, hogy halálát követően testét azonnal szállítsák el a temetkezés helyére, Garamszentbenedekre.

Ez utóbbi, 1730. október 6-án kelt végrendelet, tulajdonképpen csak a halálát követő azonnali intézkedéseket tárgyalja, ez egyfajta kiegészítés, a korábbi ingó- és ingatlan vagyonának öröklési rendelkezéséhez. Míg az 1723-ban kelt testamentum elnagyoltan, addig ez utóbbi nagyon aprólékos utasításokat adva tárgyalja, hogy elhalálózását követő néhány napban pontosan mit, és hogyan kell intézni. Valószínűleg a már beteg Koháry, halálának közelségét érezve gondolta úgy, hogy ezeket a részletes utasításokat még végrendelet formájában lejegyezteti, hat pontba szedve, szinte forgatókönyyszerűen meghatározva a teendőket.

Nézzük ezeket a pontokat részletesen! Az elsőben, megnevezte azt a személyt, Stummer Györgyöt, akinek közvetlenül, a halála után a következőket kellett tenni: a gróf pénzes ládájából magához kellett venni 30 arany, 30 rénes, illetve további 100 rénes forintot, ez utóbbit a garamszentbenedeki embereik részére, ahogy Koháry fogalmazott azért, hogy „ottan senkinek

⁵⁷³ MNL BKML, Vegyes okiratok gyűjteménye; (XV.36.) N° 226. Közli: Kozicz – Koltai: i. m. 205-219.

⁵⁷⁴ MNL-OL, P 392.. Lad. 55. N° 5. Közli: Marti Tibor: Adatok Koháry István és a füleki ferencesek kapcsolatához. In: Kozicz – Koltai: i. m. 201-202.

⁵⁷⁵ ŠABB, KCCsL, V. Korrespondencia, N° 8450. Közli: Uo. 202-204.

ne alkalmatlankodgyanak.” A 30 arany forintot azon települések plébánosainak kell adni, ahol holtesttét át kell, hogy szállítsák, míg elérnek végső nyughelyére. Azt is meghatározta, hogy minden plébános fejenként 3 arany forintot kapjon, a rénes forintosokat pedig a koldusok között osszák szét.

A második pontban, két aranykeresztjéről (egyről, amit a nyakláncán viselt, a másíkról, amelyet Selmecebányán csináltatott) rendelkezett, miszerint mindkettőt Fülekre kell szállítatni a gvárdiánhoz, aki a templom ékesítésére használja fel ezeket. (Koháry itt még azt is meghatározza, hogy a gvárdián ezeket a kereszteteket pontosan, hol helyezze el.)

A harmadik pontban, a rózsafüzérjén lévő pecsétés aranygyűrűjéről rendelkezett, amelyet Stummernek, Koháry Péter aranygyűrűjével együtt, Koháry Andrásnak kell átadnia.

A negyedik pontban, aprólékos részletességgel meghatározta, hogy holtesttét miként öltöztessék fel, mit adjanak a kezébe, hogy és hol helyezték el koporsóját. A végrendelet e pontját tekintve, az idős Koháry nem hazudolta meg fiatalkori önmagát, akiről a források tanúsága szerint tudjuk, hogy a külső megjelenésre, az öltözködésére mindig nagyon igényes volt, és nem sajnálta rá pénzét. Stummert e tekintetben, a következő utasításokkal látta el: Holtesttét abban a fekete köntösbe öltöztessék, amelyet a gróf már korábban elkészíttetett, de előtte, erre egy selyemszállal, a szív oldalára varják fel scapuláréját, mindezt a dolmánya alá bújtassák. Fekete szíj övét kössék fel rá, azt, amit a pálosoktól kapott. Összekulcsolt kezeibe, a fakeresztjét és Szűz Máriát ábrázoló réz képecskéjét tegyék. Ezt követően, koporsóban levő testét utasítása szerint, abban az új szobában kell elhelyezni, amit nemrég építtetett, és Betaniának nevezett el. A szobát, addig le kell zárni spanyolviaszos pecséttel három helyen, amíg meg nem érkeznek jobbágyai, hogy holttesttét Garamszentbenedekre szállítsák. Ha megérkeztek, akkor az itt levő egyházi prefektusnak a következőket kell átadni: Koháry által írt, a prefektusnak szóló levél, 100 rénes forint, országbírói pecsét, és fekete bársony casula, a tartozékaival (amelyeket egyébként Koháry Bécsben csináltattatott, valószínűleg a halotti miséjére készülve).

Az ötödik pontban lejegyeztette, hogy minden vagyonát érintő végrendelezési utasítását, abban a vasládában találják meg, ahol a leveleit is tartotta, de külön kiköti, hogy ezeket csak akkor vegyék elő, ha Csábrágba a testamentumos urak megérkeznek.

A hatodik, és egyben utolsó pontban megkérte három hű emberét (P. káplány, Stummer György, Bánhidý Ferenc), hogy a várban levő boltját és összes szobáját (érintetlenül, és úgy hagyva, ahogy voltak) zárják be, és mindhármuk pecsétjével lássák el. A kulcsokat, Strummer György helyezze el, a külön erre a célra rendelt tintás ládácskában, és őrizze mindaddig, amíg a testamentumos urak meg nem érkeznek. Továbbá elrendelte, hogy Bánhidý és a csábrági porkoláb, a temetése ideje alatt a várban legyenek, és gondoskodjanak annak őrzéséről. Ezzel egyidőben, pedig intézkedjenek a nagyszombati káptalan értesítéséről is, hogy miharabb azokat

a személyeket, akiket a temetés lefolytatására el fognak rendelni, Garamszentbenedekre küldjék.

Az, hogy Koháry végrendeletében leírtak, hogyan valósultak meg, és hogy utolsó napjai, halála, az azt követő egy hét, valamint a temetés hogyan zajlott le, azt Károlyi Sándor és fia, Ferenc levélváltásaiból tudhatjuk.⁵⁷⁶ Károlyi Sándort és Koháry Istvánt régi rokoni kapcsolat fűzte egymáshoz, ugyanis Károlyi, a gróf Judit húgának, lányát, Barkóczy Krisztinát, 1687-ben vette feleségül.

Koháry István jó kapcsolatot ápolt vele, mert őt kérte meg halálához közeledvén, hogy utazzon Csábrágba, és halála bekövetkeztekor a szükséges teendőket unokaöccsével, Andrással együtt intézze. Károlyi természetesen eleget tett a kérésnek, de a levelek tanúsága szerint, nem túlzottan sietett, és ott léte alatt, valamint az atyafia halálát követően, több dolgot is nehezményezett.

Az első levél, amelyben Károlyi Sándor Koháry egészségi állapotáról említést tett fiának, 1731. január 30-ai keltezésű. Ebben a következőket írta: „[...] a mai napon értettem meg M. Judex Curiae Uramnak sullyos változását, annyira, hogy az elmúlt héten kedden, szeredán, csőtörtökön jobbára halva fekütt, sem előtt, sem ivott, sem szóllott.”⁵⁷⁷ Beszámolt fiának arról is, hogy a gróf állapota a hét végére javulást mutatott, oly annyira, hogy akkor már a vasárnapi reggeli misére is levezettette magát, azt követően meggyónt, megáldozott és felvette az utolsó kenetet, - azt mondva, hogy többet már nem megy misére.

E levélben Károlyi megjegyezte, hogy ha szükség úgy hozza (azaz, ha Koháry meghal), akkor a kantár szárát Csábrág felé fordítja, de egyébként pedig Surányba igyekszik a farsangra, kiegészítve azzal a kicsit mentegetőzésnek és magyarázkodásnak ható megjegyzéssel, hogy András sógora sincsen Csábrágban.

1731. február 7-én, már Surányból címezte levelét Ferencnek, amelyben tájékoztatta fiát arról, hogy a következő napon Csábrágba utazik, hiszen a gróf magához hívatta, érezve, hogy közeledik halála.⁵⁷⁸ Február 8-ai keltezésű leveléből azonban megtudhatjuk, hogy útját a jobb karjában erősödő köszvény miatt el kell halasztania.⁵⁷⁹ Február 21-én még mindig Surányban volt, és onnan írta fiának, hogy minden halála utáni intézni valóval őt bízta meg a gróf.⁵⁸⁰ Március 21-én írt levelében arról számolt be, hogy az esztergomi káptalan megbízottját

⁵⁷⁶ Közli: Éble Gábor: Gróf Koháry István végnapjai 1731-ben. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 5. évf. (1895) 4. sz. 461-487. Eredeti levelek megtalálhatók: MNL-OL P 1507. (Irat- és levélmásolatok) I. tétel, 16 d – Károlyi Sándor levelei fiához, Ferenchez, 1723-1734.

⁵⁷⁷ Károlyi Sándor levele Károlyi Ferenchez (Gyál, 1731. január 30.) Közli: Uo. 462.

⁵⁷⁸ Uo. (Surány, 1731. február 7.) Közli: Uo. 462.

⁵⁷⁹ Uo. (Surány, 1731. február 8.) Közli: Uo. 463.

⁵⁸⁰ Uo. (Surány, 1731. február 21.) Közli: Uo. 463.

Garamszentbenedekre küldte, hogy mindent készítsen elő, mert Koháry állapota nagyon súlyossá vált, ő maga pedig Csábrág felé vette az irányt, ahol András ekkor már ott volt.⁵⁸¹

Károlyi Sándor március 23-án érkezett Csábrágra, és leveleit innen címezte ezt követően, egészen május végéig, ugyanis eddig tartózkodott a Koháry család fészkeiben.⁵⁸² Március 24-én kelt levelében, arról tudósította fiát, hogy Müller doktor is elhagyta a várat, mivel az öreg Koháryért nem tud többet tenni, aki ekkor már nem tudott beszélni, nem hallott, és látását is elvesztette.⁵⁸³ Gróf Esterházy Antal is bejelentette látogatását e hírekről értesülvén, akinek érkezését már várta András és Sándor. Koháry, végül 1731. március 29-én lehelte ki lelkét. Károlyi Sándor aznap kelt levelében, erről így számolt be Ferencnek: „[...] tizenkettedik napjától fogva tartó hosszas agóniája után, délután egy s két óra között istenessen kiadá lelkét az eő Teremtőjének.”⁵⁸⁴ Ezt követően három napig tartó virrasztás következett, és ezután helyezték be a koporsóba, és indították Garamszentbenedek felé.

Azt is megtudhatjuk a levélből, hogy május 4-re tervezte a végrendelet végrehajtását a káptalani küldöttség jelenlétében. Itt megjegyezte fiának, hogy szeretné, ha a végtisztességét ő is megadná nagybátyjának, és részt venne a temetésen: „leszen üdőtök Utolsó Tiszteletét megadni Érdemes Nagy Atyátoknak.”⁵⁸⁵

A március 31-i levél tanúsága szerint, harmadnapon valóban koporsóba helyezték, viszont az időjárási körülmények miatt (az út 2-3 nap) csak jövő hétfőhöz egy hétre indították el Garamszentbenedekre. Károlyi leveleiből kitűnik, hogy ekkor már nagyon fáradtságos volt számára az utazás, a következőket írta Ferencnek: „Én még közel három hétig kéntelen fogok nagy károssal s hátramaradásommal mulatni. Isten neki, már csak reá szántam magamat ezen rabságban lennem.”⁵⁸⁶

Koháry 1723-ban keletkezett végrendeletében, - amelynek temetésére vonatkozó pontjait nem változtatta meg, csak kiegészítéseket tett benne - külön kiemelte, hogy a lehető leggyorsabban, és egyszerűen adják meg számára a végtisztességet. A legfontosabb az volt a grófnak, hogy lelke üdvéért mihamarabb szentmiséket szolgáltatassanak.⁵⁸⁷

A Károlyi levelek tanúsága szerint, tudjuk, hogy nem minden Koháry kívánsága szerint történt. Ez utóbbi kérését haladéktalanul teljesítették, ahogy Károlyi írta: „... szegény Urat még elmúlt szombaton koporsóban tövök. Az ólta is mindennap az nagy officium és énekes misse mondatik felette és jövő hétfele indulásunkig fog continuáltatni.”⁵⁸⁸ Az előbbi esetében, viszont

⁵⁸¹ Uo. (Surány, 1731. március 21.) Közli: Uo. 463-464.

⁵⁸² Uo. (Csábrág, 1731. március 24.) Közli: Uo. 464.

⁵⁸³ Uo. 464.

⁵⁸⁴ Uo. (Csábrág, 1731. március 29.) Közli: Uo. 464-465.

⁵⁸⁵ Uo. 465.

⁵⁸⁶ Uo. (Csábrág, 1731. március 31.) Közli: Uo. 465.

⁵⁸⁷ Kozicz – Koltai: i. m. 206.

⁵⁸⁸ Károlyi Sándor levele Károlyi Ferenchez (Csábrág, 1731. április 3.) Éble: i. m. 465.

Károlyi nem engedhette meg, hogy egy egyszerű temetést kapjon a gróf. Ezzel kapcsolatban ezt írta fiának: „Ha itten nem találtam volna lenni, valamint hagyta, egy szekérré felvetették volna, Stamér elment volna vele, se gyász, semmi [...] de Istennek hála, megmutatom nem atyafia, hanem szolgája voltam.”⁵⁸⁹ Ezalatt azt értette Károlyi, hogy figyelmen kívül hagyva a gróf kérését, nem egyszerű temetést szervezett számára. A levélből tudjuk, hogy 14 szabót hozatott Csábrágba, akik két-három nap alatt elkészítették a halottas menet lovaira, szekereire, illetve a koporsóra való gyászsöveteket. Pozsonyból hozatott páncélt az öt kísérő vitéznek, akik a fegyvert, a zászlót vitték, illetve egyikük vezette a gyászos paripát. Ezen kívül intézkedett arról, hogy dobosok, trombitások is legyenek, négy kompánia német lovas katona, ágyúkkal.

Károlyi szerint, ha nagy pompa nem is lesz, de tisztességes szertartást intéz. E levél érdekessége még, hogy ebben panaszodik amiatt, hogy annak ellenére, hogy Koháry hat napja halott, eddig egyik atyafi sem tette tiszteletét Csábrágban, sőt Koháry András is elutazott, arra hivatkozva, hogy egészsége neki sem a régi, ráadásul fia és leánya is megbetegedett. 1731. április 3-án kelt leveléből tudjuk, amit már Szentantláról címzett Károlyi Sándornak, hogy kislánya meghalt, de kisleánya (Ignáckó) felgyógyult.⁵⁹⁰

Panasz, azonban nem csupán az atyafiak hiánya miatt fogalmazódott meg Károlyiban, hanem a testamentum miatt is, amivel kapcsolatban az ügyintézés már megkezdte. Az ehhez fűződő aggályait így fogalmazta meg: „A Testamentum istenes, s mint Szent István királyról mondgyák, jó király vala, csak hogy lelkében igen pápistás.”⁵⁹¹ A végrendeletre valóban azt mondhatjuk, hogy meglehetősen „pápistás”, aminek oka abban keresendő, hogy Koháry vagyonának jelentős részét a katolikus egyházra testálta, és örökösének ehhez képest csekély összeget szánt. Károlyi írta is, hogy fundációkra és legátumokra egy milliót, míg atyjafiainak mindössze száznegyvenezer forintot szánt. A gróf irreálisan nagy összeget adományozott a katolikus egyháznak.

A végrendeletben a másik dolog, amit az atyafiak nehezményeztek az, az örökösök közötti vagyon felosztása volt. Károlyi így írt erről fiának, április 16-ai levelében: „[...] mert az Testamentumban alkalmas confusióra adott szegény okot, mert de jure successionis már két fele kellene menni mindennek, az Úr pedig, szegény, öt fele tette Dispositióit. Farkas úr négy ágára, ötödikre Judith lineájára.”⁵⁹² Erre vonatkozóan feljegyezte, hogy április 20-ára várja Csábrágba az atyafiakat, hogy ezt megbeszéljék. Továbbá értetlenséggel fogadta, hogy annak ellenére, hogy az öreg Koháry elengedte 15 000 forintos tartozását, a nagyobb összegű, 40 000 forintos tartozást viszont nem, és azt Károlyi utódaira is átruházta. Azokkal az ingóságokkal

⁵⁸⁹ Uo. (Csábrág, 1731. április 3.) Közli: Uo. 466.

⁵⁹⁰ Uo. 466.

⁵⁹¹ Uo. (Csábrág, 1731. április 3.) Közli: Uo. 466.

⁵⁹² Uo. (Csábrág, 1731. április 16.) Közli: Uo. 467.

sem volt elégedett, amelyeket családja kapott, részletezve: Sándornak egy rózsafűzér és egy kép; Ferencnek aranyos török kantárt, egy szügyelőt, asztali órát, és egy rózsafűzért; Ferenc feleségére (Csáky Krisztina) egy könyvforma ereklye ajándékot és 500 rénes forintot; Juliskának (Károlyi Sándor unokája) 300 rénes forintot hagyott.⁵⁹³

Károlyi április 29-ei levelét már Surányból keltezte, és ebben leírta fiának, hogy az atyafiak tejhatalmat adtak neki a végrendelet körüli intéznivalókkal kapcsolatban, mivel egyiküksem rendelkezett megfelelő és részletes információkkal a birtokokkal kapcsolatban, illetve nem is akartak ennek adminisztrációs részével foglalkozni. Károlynak a fáradalmaiért, illetve, hogy továbbra is intézze a szükséges teendőket, cserébe felajánlották Sülyt és Mendét.⁵⁹⁴

Az bizonyos, hogy a testamentum a rokonság számára nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és még a legnagyobb részt és jussot kapott örökös, Koháry András sem volt teljesen elégedett. Károlyi Sándor kissé gúnyosan megjegyezte fiának címzett bizalmas leveleiben, hogy bár Csábrág várában, már a lezárt szobák pecsét felbontatását is elintéztette, (1000 rénes forintjába került) nem talál ott semmi mást, mint: Pipát, Dohányt, Csizmát, Bocskort, Képet, és Könyvet.⁵⁹⁵

Azon ingóságok sorát, amelyeket Koháry István, Andrásra hagyott, az 1728. évi végrendelet kiegészítésben olvashatjuk. Két ezüst edényt, aranyozott lószerszámokat, aranyozott vörös nyeregtartót, kardját, óráját, szőnyeget és fali kárpitjait, és a csábrági szobákban levő használati tárgyakat, bútorokat, valamint a tábori eszközeit mind unokaöccsére hagyományozta. Már ebben a kiegészítésben szerepel azonban, hogy a birtokokról származó évi termések felét, valamint a beszedett dézsma felét tarthatja csak meg, a másik felét pedig a füleki és szécsényi barátoknak [...] negyed részit az korponai, selymeczi, jolsvai, gyöngyösi istápolyoknak és a Polonkán levő koldusoknak osztogassa el.”⁵⁹⁶

A nem véletlenül pápistásnak ítélt végrendelettel, Koháry István közvetve vagy közvetlenül, de a katolikus egyház részére adományozta vagyonának jelentős részét. Életének utolsó, nagy jelentőséggel bíró reprezentációs cselekedete volt ez, amellyel nem csupán hite tanúbizonyságát akarta adni, hanem azt kívánta elérni, hogy a történeti hagyományban, mint kegyes és adományozó főúr alakja is megjelenjen, akinek katolikus egyházpártoló tevékenysége kétségtelen.

⁵⁹³ Uo. 467.

⁵⁹⁴ Uo. (Surány, 1731. április 29.) Közli: Uo. 468.

⁵⁹⁵ Uo. (Megyer, 1731. május 31.) Közli: Uo. 468.

⁵⁹⁶ Közli: Marti: i. m. 202.

VI/3.1. Imázs és vallás – Egyházi fundamentációk és adományok a végrendelet tükrében

Koháry István élete során a vallási hovatartozás, ezen belül is a katolicizmus meghatározó erővel bírt. Nemcsak a szakirodalom, de a korabeli források alapján is kijelenthetjük, hogy mélyen vallásos főúrként, folyamatosan tanúbizonyságát adta katolikus egyház melletti elköteleződésének, amelynek gyökere nem csupán a családi hagyományban keresendő. A jezsuita neveltetése, keveredve azzal a vitézi eszményképpel, amelynek példaértékű alakjává Zrínyi Miklóst állította, minden kétségét kizáróan a kereszténység védelmének elkötelezett hívévé tette. Annak ellenére, hogy a hit és a vallás egész élete során jelentős erővel bírt, azt figyelhetjük meg, a börtönből való szabadulását követően vált életének meghatározó részévé. Valószínűsíthető, hogy az átélt közel három évnyi rabság énjét átformálva, kicsit túlzott módon is vallásossá tette őt, nem véletlenül illették már korábban is a legkatolikusabb főúr jelzővel.

A szabadulását követően volt megfigyelhető nagy összegű donációs és fundációs tevékenységének megkezdése. Ennek háttérében az állt, amit a főúr maga is több esetben hangsúlyozott, hogy börtönből való szabadulását teljes mértékben isteni kegynek tekintette, az isteni gondviselés megnyilvánulásának. Életének, e számára meghatározó részét, tudatosan építette be imázsába, és egyfajta vallási miszticizmussal vegyítette. A vallási rajongás, amely jellemezte a főúrat reprezentációjának minden lenyomatában jelen volt. A költészetében, és az általa készített vizuális reprezentációkban a vallás minden egyes alkalommal hangsúlyosan megjelent. Tudjuk, hogy a külsőségeket tekintve is fontos volt számára, hogy ezt kifejezésre juttassa, hacsak öltözködését, vagy a lakhelyének vallási tárgyait tekintjük.⁵⁹⁷

Nem csupán a külsőségekben élte meg azonban vallásosságát, hanem tudjuk, hogy életét is a katolicizmus irányelveinek betartása szerint kívánta élni. Nem véletlen, hogy a történeti munkákban sok esetben megjelenő, patetikusságot nem mellőző jellemzésekben, szinte szent életű emberként került megjelenítésre alakja.⁵⁹⁸ Több esetben a legendáriumot megalapozva olyan, ebből fakadó feltételezésekre hivatkozva, amelyek szerint, az ifjú Koháry kezdetektől a papi pályára készült, sőt több esetben nőtlenségét és gyermektelenségét is mély vallásosságával magyarázva.⁵⁹⁹

Véleményem szerint, annak ellenére, hogy a legendárium ezen elemei valóságtartalmukat tekintve nem túl meggyőzőek, és a fennmaradt forrásokban sem találunk ezekre vonatkozó vagy ezekre utaló információkat, teljes mértékben nem zárhatjuk ki a lehetséges magyarázatok közül. Az én meglátásom szerint, a források inkább arra engednek következtetni, hogy az a fajta mély

⁵⁹⁷ 1730. október 6-án kelt végrendeletkiegészítéséből tudjuk, hogy csábrági tüzellő szobájának falán a lengyelországi cechochowai pálos templom Boldog Asszonyt ábrázoló kegyképének másolata függött réz keretben. Közli Marti: i. m. 203.

⁵⁹⁸ Komárik: i. m. 18.; Vö. Posthuma memoria, 69-70.

⁵⁹⁹ Komárik: i. m. 18., Illésy: i. m. 5.

vallásosság, amely Koháry életmódját is befolyásolta, a börtönévek megpróbáltatásai után alakult ki. A rabságot, a Fűzfa versek ajánlójában oskolának nevezte, amely megtanította, rádöbbsentette arra, hogy „nem lehet az embernek mindétig vigadni.”⁶⁰⁰

Bizonyos, hogy Koháry ezt egyfajta realitásként élte meg, és hitt az isteni kegyelemben, sőt ezzel magyarázta szabadulását is, ezért minden egyes reprezentációs tevékenységének alapját az ebből fakadó hála- és köszönet kifejezése motiválta, azonban ennek a beépítése reprezentációs tevékenységébe, egyfajta tudatos önkifejezési szándékkal is párosult, amelynek nem titkolt célja volt, hogy a hosszú távú emlékezetébe ez imázsának alappilléreként épüljön be. Ahhoz, hogy a grófot már életében is a legkatolikusabb főúr jelzővel illették, azaz imázsának már ekkor része volt, szintén tudatosan építette fel, és tudta, hogy ez leginkább a donációkhoz és a fundamentációkhoz köthetően valósulhat meg. Számos adományával segítette új templomok, rendházak, szerzetesrendekhez kapcsolódó istápolyok és iskolák létrehozását, és a már meglevők felújítását, kibővítését. Kongregáció alapítási tevékenységben is az élén járt, és ő maga is számos ilyen szervezet világi tagja volt. Nem véletlen, hogy végrendeletében vagyonának legnagyobb részét ezekre hagyományozta. Életének utolsó nagy reprezentációs tevékenysége volt ez, amellyel megerősíteni akarta azt a képet, amelyet már korábban megalapozott. Szerette volna, ha a hosszú távú emlékezetébe katolikus egyházpártoló szerepe mélyen beépül.

Annak ellenére, hogy tudjuk, hogy Koháry számára a törökkel szembeni küzdelem, a katonai karrier és életmód, mennyire meghatározó szereppel bírt, és a ranglétra magas fokára jutott el e területen, a börtönévek kiesése és a sérülése miatti kényszernyugdíj következtében nem tudott olyan sikereket elérni, olyan harcokban részt venni, amelyek számára igazi dícsőséget és hírnevet hoztak volna. Politikai karrierje kapcsán is van némi hiányérzet a gróf részéről. Kétségkívül az országbírói tisztség karrierjének csúcsa volt, és nem kis megtiszteltetés és rang, de tudjuk, hogy a legmagasabb, azaz a nádori tisztségre ekkor, kora miatt nem jelölték, pedig voltak ilyen ambíciói. Tudni levő, hogy ezek a hátráltatások, legyen akár a börtön, sérülés, vagy ez utóbbi esetében a kor, bosszúságot okoztak számára.

A keresztény hit védelme volt az alappillér gondolkodásában, amelyet nemcsak a harcmezőn a pogány törökkel szembeni küzdelemben tudott érvényre juttatni és gyakorolni, hanem a békésebb utat választva, ennek mindennemű támogatásával és pártolásával. Véleményem szerint, egyházpártoló tevékenységének fő motivációja ebben keresendő.

Mivel halálát követően, a történeti munkák szinte kivétel nélkül hangsúlyozták e tevékenységének fontosságát, és még az adományozás teljes összegére vonatkozóan is közöltek

⁶⁰⁰ OSZK Quart. Hung. 981. 81.

adatokat,⁶⁰¹ - ezzel is alátámasztva a gróf hatalmas vagyonokat felőrlő, és örökösei számára meglehetősen bosszantó egyházpártoló munkásságát - érdemes megvizsgálni, hogy ez végrendeletében, miként fogható kézzel.

Az alábbiakban foglaltam össze, hogy 1723. január 12-én kelt testamentumában,⁶⁰² mekkora összegű támogatás jelent meg, amelyet halálát követően a katolikus egyháznak adományozott.

Ssz.	Adományozott megnevezése	Adomány összege
1.	Halálra vált Krisztus Kongregáció (Gyöngyös)	100 rénes forint
2.	Halálra vált Krisztus Kongregáció (Nagyszombat)	100 rénes forint
3.	Angyalok Királynője Társulat (Nagyszombat)	100 rénes forint
4.	Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásáról nevezett Társulat (Bécs - császári akadémiai kollégium)	100 rénes forint
5.	Boldogságos Szűz Mária Mennybemeneteléről nevezett Társulat (Bécs - császári akadémiai kollégium)	300 rénes forint
6.	Boldogságos Szűz Mária Mennybemeneteléről nevezett Társulat (Bécs - jezsuita fogadalmas ház)	150 rénes forint
7.	Bécsi ferences rendtartomány	1000 rénes forint
8.	Magyarországi ferences rendtartomány	2000 rénes forint
9.	Kapucinos konventek (Bécs, Buda, Pozsony)	1000 rénes forint
10.	Karmelita rendtartomány (Bécs)	1000 rénes forint
11.	Esztergomi Főkáptalan	6000 rénes forint; további 1000 rénes forint a temetési költségekre
12.	Templom, amelyben a temetési szertartás lesz	1500 rénes forint
13.	Koldusoknak és szegények adott adomány a temetése alkalmából	100 rénes forint
14.	Irgalmas Testvérek (Pozsony)	100 rénes forint
15.	Jolsvai istápoly koldusai	500 rénes forint
16.	Gyöngyösi istápoly koldusai	500 rénes forint
17.	Kecskeméti katolikus istápoly koldusai	500 rénes forint

⁶⁰¹ In: Posthuma memoria, 98-99.

⁶⁰² Közli: Kozicz-Koltai: i. m. 205-219.

18.	Jezsuita iskola rászoruló tanulóinak (Gyöngyös)	750 rénes forint évenkénti kamatainak felhasználása
19.	Jezsuita iskola rászoruló tanulóinak (Kecskemét)	750 rénes forint évenkénti kamatainak felhasználása
20.	Garamszentbenedeki koldusok	500 rénes forint évenkénti kamatainak felhasználása
21.	Jezsuita rendház (Rozsnyó vagy Gyöngyös)	6000 rénes forint
22.	Trinitárius szerzetesek (Bécs)	1500 rénes forint évenkénti kamatainak felhasználása a török rabságban levő keresztények kiváltására
23.	Ferences templom (Szécsény)	3000 rénes forint
24.	Minorita templom (Nyírbátor)	7000 rénes forint
25.	Kamalduli szerzetesek (Zobor hegy, Nyitra mellett)	1000 rénes forint
26.	Ferences szerzetesek (Nagyszombat)	1000 rénes forint
27.	Ferences szerzetesek (Pozsony)	1000 rénes forint
28.	Pálos rend (Nagyszombat)	3000 rénes forint
29.	Pálos rend (Máriavölgy)	1000 rénes forint
30.	Kapucinus rend (Bazin)	3000 rénes forint
31.	Kapucinus rend (Buda – Víziváros)	1000 rénes forint
32.	Kármelita rend (Buda)	1000 rénes forint
33.	Irgalmas testvérek (Pozsony)	500 rénes forint
34.	Irgalmas testvérek (Szepes)	500 rénes forint
35.	Esztergomi Főkáptalan	24 000 rénes forint évenkénti 6%-os kamatának felhasználása
36.	Katonai kórház (Bécs)	5000
37.	Ferences rendtartomány (Bécs)	2000
38.	Kapucinus rend (Bazin)	1000
39.	Kapucinus rend (Pozsony)	1000
40.	Kapucinus rend (Buda)	1000
41.	Irgalmas testvérek (Pozsony)	1000
42.	Irgalmas testvérek (Szepes)	1000
43.	Trinitárius rendtartomány (Pozsony)	2000
44.	Apovai katolikus templom	80 rénes forint/év

45. Jolsvai, gyöngyösi, kecskeméti katolikus istápolyok Zeherje birtokrész, Rákóczi-
koldusai, kecskeméti és gyöngyösi katolikus iskola féle birtokrész (Kecskemét) évi
rászoruló tanulói jövedelme – egyenlő részű
elosztásban

Ez közel 100 000 rénes forint (86 550 forint), nem számolva a kamatokat és a bitrokrészekből származó jövedelem-adományokat. Az 1728-ban, és 1730-ban keletkezett végrendeletkiegészítések, ráadásul ezeket még kibővítették értékes ingó adományokkal is (ezüsből készült használati tárgyak).⁶⁰³ A végrendeletének azonban, egyik legnagyobb összegű felajánlását Koháry, az esztergomi káptalannak tette, számszerint 24 000 rénes forintot helyezett el letétbe a részükre a bécsi bankban, amelynek 6 %-os évi kamatát a nagyszombati egyetem szemináriumi létszámának további 12 hallgatóval történő kibővítésére szánta. Kikötése az volt, hogy az ebből az alapból kitanítatott növendékek az egyházmegyei helynök urak által meghatározott plébániák kormányzásában kijelölt munkakörökben alkalmazzanak.

Ha nem csupán az adományok összegét vizsgáljuk, hanem azt, hogy milyen célra megnevezve szánta ezeket Koháry István a katolikus egyháznak, akkor azt is megfigyelhetjük, hogy három meghatározó adományozási cél vezérelte. Egyrészt templomalapítások, és -renoválási munkák, valamint az egyház fenntartási célok; másrészt a hátrányos helyzetben levő katolikus ifjak tanulásának segítése; harmadrészt pedig a különböző katolikus egyházmegyékben élő szegények támogatása. A társadalmi szerepvállalás így jelent meg végakaratóban, ezzel hosszútávú emlékezetének, ezt meghatározó alappillérévé téve.

A halála utáni vizuális reprezentációs alkotások közül egy ismeretlen festő, a 18. század közepére datált olajfestményén is megörökítette (Pfeffel metszete nyomán) a gyöngyösi istápoly szegényein segítő Koháry alakját.⁶⁰⁴

⁶⁰³ Közli: Marti: i. m. 201-202.; Uo. 202-204.

⁶⁰⁴ Közli: Maczák: i. m. 66.

VII. Koháry István emlékezete halálát követően – A legendárium kezdetei

VII/1. Érvek és ellenérvek: a legendárium mai napig vitás elemeinek bemutatása

2011-ben jelent meg Illik Péter *Történészek, viták a 16-17. századi magyar történelemről* című kötete,⁶⁰⁵ amely „harag és részrehajlás nélkül mutatta be azokat a különböző szellemi konstrukciókat, amelyek a magyar történettudomány által a kora újkorról eddig feltárt adatokat és forrásokat eltérő szempontok szerint értelmezik.”⁶⁰⁶ A mű erényének tartják, hogy részletesen, pontról pontra mutatja be a történészek különböző álláspontjait a magyar nemzet, illetve nemzettudat kérdésével kapcsolatban, mindezt úgy, hogy a történészi érveket helyezi a középpontba, nem pedig azok motivációit vizsgálja. Nem csupán a történelemben meghatározó, szembenálló nézetek bemutatása a célja, hanem az is, hogy felhívja a figyelmet a magyar történettudomány egyik legfőbb jellemzőjére, amely a kuruc-labanc dichotómiában rejlik.

Ennek a dichotómiának a kérdése kikerülhetetlen szinte minden olyan történészi munka esetében, amely a meghatározott időszakban élő és tevékenykedő, katonai vagy politikai pályán érvényesülő személy életét, munkásságát igyekszik bemutatni, a fennmaradt elsődleges-, vagy a másodlagos forrásoknak tekinthető, korábbi történetírói művek alapján.

Koháry István esetében, hosszú ideig egyszerű és magától értetődő megállapításnak tűnt, labanc címkével történő „megbélyegzése,” aki a kuruc Thököly ellenségeként harcolva, védte hazáját és hitét. Sok esetben, mint a jó és a rossz küzdelme került bemutatásra ez a szembenállás, és az, hogy éppen ki volt a jó, és ki a rossz, az adott kor politikai iránya, az adott történetíró szemlélete, vagy vallási hovatartozása is befolyásolta.⁶⁰⁷ A laikus olvasó még ma is, mintha döntés elé kényszerülne, ahol választania kellene, hogy rokonszenve kié, a labancoké vagy a kurucoké.

Nem célom felsorakoztatni az Illik által felvázolt történészi viták érveit és ellenérveit, de az e fejezetben bemutatni kívánt Koháryval kapcsolatos legendáriumban megjelenő, vitás motívumok értelmezésénél segítségül hívom ezek egyes elemeit.

A Koháry recepcióban megjelenő, legismertebb fiktív, vagy legalábbis erőteljesen megkérdőjelezhető motívumok a következők: Zrínyi Miklós és az ifjú Koháry találkozása; Thököly ördögi képének megfestése a börtönévek megpróbáltatásainak időszakát illetően;

⁶⁰⁵ Illik Péter: *Történészek, viták a 16-17. századi magyar történelemről*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2011.

⁶⁰⁶ Hámori Nagy Zsuzsanna: *Történészek, viták a 16-17. századi magyar történelemről*. In: *Korall*, 14. évf. (2013), 52. sz. 229.

⁶⁰⁷ Lsd. a dolgozat II. fejezete (Koháry II. István a történetírásban)

Zrínyi Ilona kegyes alakjának beépítése a biográfiába; valamint a gróf vallási áhítatának és -buzgalmának megjelenítése.

E történetek beépülését a legendáriumba tekinthetjük úgy is, mint olyan kis epizódokat az élettörténetben, amelyeknek funkciója csupán a biográfia színesítése volt Koháry történeti portréjának megalkotásában. Véleményem szerint, azonban ez nem elégséges magyarázat, mivel ezeknek, az egymásra is meghatározó erővel bíró motívumoknak a kidolgozása, megjelenítése és továbbhagyományozása a történetírásban, merőben befolyásolta az utókor Koháryról kialakított képét.

Ez motívumok mindegyike a Posthuma memoria-ban jelent meg először⁶⁰⁸ a 18. században, és ez forrásául szolgálva a későbbi történetírói munkáknak, szinte forráskritika nélkül hagyományozta tovább őket. Vegyük sorra ezeket!

Vitatható motívumok, és hátterük a legendáriumban

Dolgozatom több fejezetében tettem már rövid említést a Zrínyi-Koháry találkozásról, és a rendelkezésre álló források alapján én is arra az álláspontra jutottam, hogy a Koháry legendárium fikció elemei közé tartozik, amelynek nincsen valóságalapja. Kifejtettem arra vonatkozóan is véleményemet, hogy miért épülhetett be ez a momentum a legendáriumba, de úgy gondolom, hogy a beépülés hátterében fellelhető okok vizsgálata nem elhanyagolható, mert ezek górcső alá vétele, még inkább rávilágít a kuruc-labanc dichotómia elégtelen voltára.

Korábban írtam, hogy Mercs István volt az, aki először a korabeli levelezésekre támaszkodva bizonyította, hogy a találkozás ténye csak egy arculatformáló legenda, ugyanakkor mentegetőzött, hogy célja tanulmányával nem egy mítosz lerombolása volt, hanem „csak” egy meghatározó identifikáló erővel bíró, de ugyanakkor fikción alapuló elem bemutatása, amely a legendárium egy meghatározó elemévé vált a történetírásban.⁶⁰⁹

A korban egyébként többen (pl. Esterházy Pál) beépítették biográfiájukba, és reprezentációjuk részévé tették a Zrínyi Miklóssal való találkozást, mint életükben meghatározó eseményt, - még ha ez fikció is volt - hiszen ez identifikációs és orientációs jelleggel bírt, és jelentős nimbuszt adott az imázshoz.⁶¹⁰

⁶⁰⁸ In: Posthuma memoria: 10-11.; 25-26-; 27.; 69-70.

⁶⁰⁹ Mercs: i. m. 211.

⁶¹⁰ „Meglévén szegény néném temetése, Nagyheflánban vitetett atyámuram bennünköt, Orsicskát is, azhová maga is eljövén, Zrínyi Miklós uram csakhamar odajött avégre, hogy Julianka nénémasszont elvegye. Az kertben sétálván, azért Zrínyi uram engem meglátván magához hívott s kezemet fogván, fölemelt az földről s megcsókolt, mondván Tar Mihálynak, azki is akkor ott állott, nem sok ember tudja, micsoda gyermek légyen ez. Kire mondá Tar Mihály, talám szerencsés leszen, mert hetedik gyermeke az úrnak, igen is szereti, majd jobban az többinél. Kire felelt Zrínyi Miklós: „Bár sok ilyen gyermek volna Magyarorszában.” Kit én ugyan igen szívemben vettem ekkor, s tekéntvén Zrínyi uramat, eszemben vettem, hogy egyféle természetűek vagyunk, kit nékem atyámuram már esztendővel azelőtt megjelentett vala.” In: Merényi: i. m. 64.

A hangsúly az identifikáló eseményen van, és azon a történetírói hagyományon, amely Koháry István helyét igyekezett meghatározni a magyar történelemben. Zrínyi Miklóshoz való kapcsolása egy közös, pozitív hangvételű történet által a legkézenfekvőbb gondolatnak tűnhetett, hiszen ki lenne az, aki Zrínyi Miklós, a nemzeti hős életét és munkásságát bármikor is kétségbe vonná, vagy vita tárgyává tenné. A patetikus szavakat nem mellőző szavak, amelyeket Zrínyi az állítólagos találkozáskor mondott az ifjú Kohárynak,⁶¹¹ mind egyfajta útmutatásként csenghetnek fülünkbe, amelyeket a gróf élete során mindig szem előtt tartott. A történetben megfigyelhető, hogy az ifjú Koháryt kiválasztották arra a megtisztelő feladatra, hogy ő üdvözölje Zrínyit az egész intézmény (bécsi egyetem) nevében. A történetírói narratíva lényeges eleme ez, hiszen, hogy kiválasztották,⁶¹² már önmagában is azt sugallja, hogy nem véletlenül, nem érdemtelenül kapta ezt a megtisztelő feladatot az ifjú, megalapozva ezzel, nagy tettekre hivatott személyiségének sorsszerűségét.

Nem véletlen, hogy a történetírói hagyományban több esetben párhuzamba állították kettejüket, vallási hovatartozásukra, katonai és politikai pályafutásukra, valamint költői vénájukra hagyatkozva, mellőzve azt a tényt, hogy Koháry politika, katonai és irodalmi tehetségét tekintve, szerényebb képességekkel rendelkezett, mint példaképe.

Tudjuk, hogy Koháry István életében nem rejtette véka alá, hogy mennyire tisztelte Zrínyit, sőt ahogy azt már említtem unokaöccsei elé egyfajta atyai jótanácsként, nem egyszer Zrínyi gondolatait szánta útravalóként. Ez képezte a későbbi történetírásban megjelenő fikció valóságmagját is. Az, hogy Koháry Istvánt e találkozás által összekapcsolták Zrínyi Miklóssal, egyben összekapcsolták azzal az értékrenddel, illetve hivatástudattal, amelyet ő képviselt. A kereszténység védelme, a török elleni töretlen küzdelem, a magyar király iránti lojalitás képezték azokat a hívószavakat, amelyekre a történetírói hagyomány alapozott, hogy a párhuzam erősebbé váljon, és Koháry István helye és szerepe a magyar történelemben egy meghatározott helyre kerüljön.

Koháryról, aki egész életében a magyar királyok szolgálatában állt, harcolt a török hadak ellen, részt vett Buda felszabadításában, és az azt követő felszabadító háborúban, mind olyan tettek voltak, amelyek történetírói szempontból, akár igazolhatták is volna biztos helyét a nemzeti hősök sorában. Viszont, ha más szemszögből nézzük az eseményeket, azaz, hogy a

⁶¹¹ Eredeti szövegrész: *Viannae Caesarum Urbe industriam Philosophiae operam navanti, Comes salutandus esset Nicolaus Zrinus, heroes ille non apud patriam modo, sed exteris quoque gentes fama percelebris, qui Stephani ingenio, moribusque non parum captus, quod eum in spes maximas adolescere non ex vano conjecterat, hortari eum perrexit: caeptum iter in sapientiae studio, eadem, qua hactenus strenuitate insisteret. Fore enim ejus operae fructumdeinceps magnum, castra, an curiam? sectaretur: quando et politicarium rerum recta gubernatio sapientiorum virorum consiliis, atque industria contineretur; et in castris a luce Sapientiae, gladiis acies non parum explendesceret.* In: *Posthuma memoria*, 10-11.

⁶¹² „Idáig fejlődött az ifjú, midőn 1663-ban, gróf Zrínyi Miklós, korának legnagyobb hőse és hazafia, a bécsi egyetemet meglátogatván, az intézet falai között a fiatal Koháryra akadt, akinek az a megtisztelő megbízatás jutott osztályrészül, hogy a nagy férfit ez intézet nevében üdvözölje.” In: *Komárik: i. m.* 6.

Habsburg uralkodók hűséges híveként élte le életét, Thököly Imrével szemben védte Fülek várát, és harcolt a kuruc csapatokkal szemben, sőt a Rákóczi szabadságharcban is az uralkodó oldalán küzdött, akkor a historizáló és a nemzeti romantika ideológiái által befolyásolt történetírás nem titulálhatta másnak, mint labanc főúrnak.

Mintha a történetírói hagyomány a legendárium megteremtésénél, ezt a helyzetet szerette volna megmagyarázni, kimagyarázni, főleg a 19. században, amikor a Rákóczi kultusz csúcspontjára ért. Ehhez azonban véleményem szerint, kellett ennek az identifikáló eseménynek az állandósult ismétlése a biográfiában, és természetesen Zrínyi személye, aki a közvéleményben töretlen népszerűségnek örvendő történelmi figuraként, a későbbi korok gondolatvilágának megfelelően „igazolhatta” Koháry István személyét és tetteit.

A 18. század elején Thököly Imre megítélését, akárcsak 1685 után, továbbra is a Habsburg-propaganda alakította, amelyben alakját törökbérenc, ördögi rebellis, és a kereszténység ellensége jelzőkkel illették, és tulajdonképpen ez a nemzetközi publicistikában is így volt, ahol a török császármadara lett, és maradt.⁶¹³ R. Várkonyi Ágnes kutatásaiból tudjuk, hogy annak ellenére, hogy a Rákóczi szabadságharc Thököly-képe nagyrészt még ismeretlen, de tény, hogy több kritikai és elutasító vélemény fogalmazódott meg vele és politikájával kapcsolatban, mint befogadó.⁶¹⁴ Ez egyébként még a legújabbkori történetírásban is megjelenik.⁶¹⁵

Ez remek táptalaját adta a Koháry legendáriumban megjelenő ördögi Thököly alaknak is, aki fogságba vetve, megalázva, sokáig kenyéren és vizen tartva, láncra verve fogját, megpróbálta meggyőzni a kurucokhoz való csatlakozásról is. A börtönévek megróbáltatásainak eltúlzó történetírói megjelenítése ugyancsak arculatformáló jeleggel bírt, és identifikáló szerepe volt, amelynek hatásával Koháry is tisztában volt. Tulajdonképpen ennek a három évnyi fogságnak a sajátos reprezentálása alapozta meg portréjának fő motívumát, amely kereszténység védelmezőjeként, és hűség tükreként határozta meg alakját. A börtönmitológia, azonban későbbi, költői portréja kialakulásában is meghatározó szereppel bírt, hiszen verseinek kiadásánál a szükség, és magány szülte költő alakja, - aki unaloműzésből hódolva az irodalomnak kezdett verselésbe - a történetírásban irodalmi jelentőségét is növelte, művei iránti érdeklődést is fokozta.

Annak ellenére, hogy Koháry börtönmitológiájának kialakulásában - véleményem szerint - jelentős részt vállalt (szenvédéseinek eltúlzása által), tudatos és szükséges volt. Meg kellett magyarázni saját maga, és az utókor számára is, ezt az elvesztegetett három évet, Fülek pusztulását, a katonai akciókból való kényszerű távollétét, amelyek karrierjét is átmenetileg

⁶¹³ R. Várkonyi Ágnes: i. m. 221.

⁶¹⁴ Uo. 216.

⁶¹⁵ Varga J. János: Magyarország és Európa 1682-1684. – akadémiai doktori értekezés. Bp., 2001.

megakasztották. Ezt műveiben egyértelműen a balszerencsének tulajdonította, és nem tette meg Thökölyt bűnbaknak, nem is volt erre szükséges, hiszen a korabeli közvélemény, a Habsburg propaganda és történetírói hagyomány ezt a feladatot elvégezte. Itt volt azonban, Zrínyi Ilona alakja, aki Thököly feleségéként, és a Zrínyi család sarjaként nem kerülhetett be a Koháry biográfiába negatív előjellel, hiszen az ellentmondást teremtett volna a meghatározó találkozás motívumával. Zrínyi Ilona segítő, támogató és sok esetben férjét Koháryval szembeni kegyelemre intő megjelenítése,⁶¹⁶ ezt a paradox helyzetet kívánta feloldani, a gróffal szemben elfogult történetírói munkákban.

Ezekhez a motívumokhoz kapcsolódva, szinte magától értetődően alkották meg annak a főúrnak a képét, aki a börtön megpróbáltatásait csendesen, nyugodtan és az isteni gondviselésben a messzemenőig bízva tűrte.⁶¹⁷ Az a vallási áhítat és buzgóság, amellyel Koháryt felruházta a történetírói hagyomány,⁶¹⁸ egy olyan misztikus légkört teremtett legendáriumban, amellyel még inkább a kereszténység védelmének érdekében tett cselekedeteit kívánták magasztalni. Tény, hogy Koháryt saját korában is meglehetősen pápistásnak ítélték meg.⁶¹⁹ Az elfogult, szinte szent életű életformájának megalkotása a biográfiában, - amelyet papi pályára való készüléssel (amit a források nem igazolnak), nőtlenségével (a források tanúsága szerint a házasságot egyéb okokból kerülte)⁶²⁰ - még inkább igazolni kívántak, szintén arculatformáló szándékkal alakította portréját.

A mai történetírás természetesen ezeket az elemeket megfelelő kritikával kezeli, és a kuruc-labanc dichotómia leegyszerűsítő történeti megközelítését elutasítja, de elismeri azt is, hogy a szemlélet a mai napig hatással van a történeti vizsgálatra. Sok esetben a jelzők megváltoztatása, mindkét oldal hibáinak vagy értékeinek bemutatása, még nem elegendő ahhoz, hogy az eseményeket pártatlanul, mélységében elemezzük és prezentáljuk. Annak ellenére, hogy látjuk az előző korok és szerzők, Koháryval kapcsolatos műveiben megjelenő tartalmainak indíttatását, motivációját, és az adott korszak szellemiségének való megfelelési igényét; valamint a korabeli források (bár kevés számban) felhasználását; a mai napig adósak vagyunk egy forráskritikai elemzésen alapuló Koháry monográfiával. Tény, hogy a gróf munkássága rendkívül szerteágazó, és hosszú életútját tekintve nem kis mennyiségű, rendezetlen forrásanyag várja a kutatók feldolgozását, amelynek megfelelő analizálása rendkívül időigényes, de egy teljesebb Koháry-kép kialakításához elengedhetetlen.

⁶¹⁶ In: Posthumam memoria, 27.; Sárvány: i. m. 53.; Illéssy: i. m. 14.

⁶¹⁷ Költészetének legtöbb alkotásra erről vall. lsd. RMKT XVII/16.; 51-373.

⁶¹⁸ Illéssy: i. m. 5.; Komárik: i. m. 18.; Vö. Posthuma memoria, 69-70.

⁶¹⁹ Károlyi Sándor levele Károlyi Ferenchez (Csábrág, 1731. április 3.) Közli: Éble: i. m. 465.

⁶²⁰ MNL-OL C 211. tekeres N° 1570. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars IV.) Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1678. július 8.)

Az, hogy Koháryt a legújabb kori történetírás labanc helyett aulikusnak nevezi (bár ebben sincs teljes egyetértés); az erőteljes katolikus vakbuzgó hitéről és vallási toleranciájáról kialakult képet, egy-egy markánsabb, a vallásszabadságot nem igazán előtérbe helyező történettel árnyalja; és hol a magyar királyi ház feltétlen hívének nevezi, hol a Habsburgokhoz való lojális kötődését emeli ki, ezzel még inkább vita tárgyává teszi megítélését. A kurrens szakirodalmak többsége források alátámasztásával sorolja fel Koháry pozitív és negatív tulajdonságait, igyekezve egy olyan „reális” kép megalkotásában, ami sok esetben, éppen annak a portrénak a pilléreit döntögeti, aminek alapjaira helyezi a gróf politikai állásfoglalásának mibenlétét és motivációját.

A legújabb kutatásokon alapuló tanulmányok mindegyike, kivétel nélkül egyetért abban, hogy Koháry neveltetése és tanulmányai, a családi hagyomány, édesapjának török elleni küzdelemben történt elvesztése, már eleve a Habsburg házhoz kötötték. I. Lipót pártfogása és támogatása, a vallási hovatartozás mind meghatározó érzelmi, de egyben értelmi kötődést is kialakítottak benne. Véleményem szerint, politikai állásfoglalása következetes, de ugyanakkor magától értetődően szükségszerű, és személyiségéből fakadóan ösztönszerű is volt. Ebből kifolyólag a szakirodalomban megjelenő, reálpolitikus jelzöt vele kapcsolatban, nem tartom teljes mértékben megfelelő szóhasználatnak. Annak ellenére, hogy elismerem alkalmazkodó képességét, és nem vitatom, hogy ne tudta volna felmérni a reális politikai erőviszonyokat, kétlem, hogy bármilyen jellegű kompromisszumra kész lett volna vagy, céljait elvei elé helyezte volna. Az a magatartás- és életforma (főleg a börtönből való szabadulást követően), amelyet képviselt, egy olyan hanyatló vitézi eszményhez köthető, sok esetben idealisztikus színezetű életérzés megnyilvánulása volt, amely már saját korában is, egyfajta múltba révedő világ képviselőjévé tette a grófot.

Az, hogy korában, mint minden más nemesnek legfőbb célja az ország egyesítése, alapvető érdeke pedig a török uralom felszámolása volt, csak még inkább erősítette a dinasztiahoz fűződő kapcsolatát. Az, hogy Thököly török csapatokkal 1678-ban megtámadta Fülek várát, ezt a kapcsolatot csak elmélyítette, az 1682-es ismételt támadás, majd a börtönévek, pedig csak fokozták erőteljességét, mind értelmileg és mind érzelmileg. Füleki főkapitánysága idején is e célok határozták meg működését; katonáit, illetve a katonai feladatokat minden esetben prioritásban részesítette, e célnak alárendelve a végvár és környéke lakóit is, sok konfliktust teremtve ezzel.

Fülek, Koháry főkapitánysága idején nemcsak királyi végvár, hanem, ahogy korábban már említettem három vármegye (Nógrád, Heves és Külső-Szolnok, Pest-Pilis-Solt) központja is volt, azaz a vármegyék tisztikara itt tartózkodott, tehát jelentős nemesi centrumnak számított. A vár védelmét és a környezetének biztonságát a végvári katonák szavatolták, az ellátásról

pedig a jobbágyok gondoskodtak. A források tanúsága szerint, ez az „együttélés” korántsem volt zökkementes az érdekellentétek miatt.⁶²¹ A nemesség folyamatosan saját „szabadságát” kívánta biztosítani, érdeke az volt, hogy a földjein nyugodtan gazdálkodhasson, jobbágyainak ne essen bántódása és kára és, hogy földjeit gyarapítani tudja, ha van rá lehetősége. Emellett a bíraskodási jogkörével is élni akart, nem beszélve arról, hogy többségük protestáns vallású volt.

A katonák legfőbb érdeke anyagi biztonságuk megteremtése volt, és mivel előfordult, hogy zsoldjuk nem egyszer késett, vagy a Kamara által biztosított termények és iparcikkek, illetve a vármegye által ellátásukra kijelölt falvak gabona- és takarmányadója nagyon változó mennyiségű volt, hogy portyázások által szereztek többletet.⁶²² Ez értelemszerűen ellentétbe állította őket a nemességgel, ahogy az is, hogy a szolgálati földjeik legtöbb esetben a nemesség kezére jutottak. A jobbágyok, akikkel több esetben erőszakos módon léptek fel a katonák, földesuraikhoz fordultak panaszaikkal, a végváraik pedig nehezményezték, hogy e jobbágyok semmilyen tiszteletet nem mutatnak irányukba. A helyzet tehát meglehetősen problémás volt.

Koháry István, itt ismét egy kettős szerepbe kényszerült, hiszen nem csupán királyi végvári főtiszt volt Füleken, hanem földesúr is. Amellett, hogy katonái érdekeit, úgy a nemességét is figyelembe kellett vennie, hogy minél kisebb súrlódási felület képződjön közöttük. Ez, a várkapitány számára sem bizonyult egyszerű feladatnak, sőt több esetben azt láthatjuk, hogy inkább katonáinak próbált kedvezni a nemesség és a vármegyék ellenében. Nagyon ravasz módon, a nemességnek bizonyos engedményeket abban az esetben ígért, ha kiveszik részüket a katonai feladatokból.⁶²³

Koháry István egyértelműen nehezményezte annak hiányát, és egyben szüntelen szorgalmazta, hogy a nemesek segítsenek be a várvédelembe. Miért volt ez szükséges? Tudjuk, hogy a kurucokkal és a törökökkel történt kisebb-nagyobb összecsapások jelentős katonai veszteségeket okoztak, és utánpótlás is nehézkes volt, hiszen legtöbbször az ellentáborba szegődtek, jobb ellátás és zsákmány reményében.⁶²⁴ A nemesek, pedig nemhogy segítették, hanem inkább akadályozták a végvár zökkenőmentes működését.

Koháry ebben az esetben Esterházy Pál segítségét is kérte, hogy valamilyen úton-módon, de rá tudják venni a nemeseket a várvédő feladatokra. E levelek vizsgálatánál egyértelmű képet kapunk arról, hogy Koháry gondolkodása e tekintetben „szemellenzős” módon mennyire katonai, és nem politikai volt. A főkapitány Esterházyt saját példájával érvelve kívánta

⁶²¹ Erről lsd. részletezve: Komjáti: i. m. 193-262.

⁶²² Uo. 197.

⁶²³ Koháry István több esetben a nemesség borkímérési jogát a katonai feladatok ellátásához igyekezett kötni. Pl. MNL-OL P 125. 4706. tekercs, N° 2791. (Esterházy Pál nádor iratai), Koháry István levele Esterházy Pálnak (Füle, 1680. október 4.); MNL-OL P 2257., 667. egység, 7. tétel, A fol. 33-34. (Koháry II. István iratai)? Koháry István jelentése Esterházy Pálnak (Füle, év nélkül)

⁶²⁴ Komjáti: i. m. 202., Vö. Benczédi László: A „vitézlő rend” és ideológiája a Thököly felkelésben. In: Történelmi Szemle, 6. évf. (1963) 1. sz. 33-43.; R. Várkonyi Ágnes: A „népi kurucság” ideológiája. In: Uo. 44-55.

meggyőzni arról, hogy a nemesi szabadság nem mondhat ellent a katonai feladatoknak.⁶²⁵ Ez, egyébként Koháry gondolkodásában egy olyan alapvető és megkérdőjelezhetetlen elvként jelent meg, hogy e tekintetben egyáltalán nem volt kompromisszumra hajlandó, ami már önmagában is tovább táplálta a meglévő konfliktust közte és a nemesség között. A király iránti hűségre, és az illendőségre hivatkozva szorgalmazta volna a nemesség bevonását e feladatokba, ami a nemesség körében, - főleg ez utóbbi – nem volt hatásos érv.⁶²⁶

Esterházy Pál válaszlevelében egyértelműen, de nagyon óvatosan fogalmazott, és politikusként nem írhatott mást, minthogy a nemességet nem lehet kötelezni katonai feladatokra, mert az a nemesi szabadság ellen való lenne. Egyben azonban „megnyugtatta” Koháryt, ha a nemességnek alapvető érdeke lesz (megmaradására nézve), akkor fegyvert fog.⁶²⁷

Az egzisztenciális érdekek, tehát minden Füleken lakó társadalmi réteg elsődleges motivációját jelentették. Koháry István tudatában volt e rétegek érdekeinek, és tudta, hogy mindegyik saját egzisztenciáját és szabadságát igyekszik védeni, és jogainak érvényt szerezni, de azt figyelhetjük meg nála, hogy a katonai státuszából fakadó szerepelvárásokat helyezte az esetek döntő többségében előtérbe, ami egyrészt tudatos, - hiszen elsődleges érdekét (a vár védelme) szolgálta, - másrészt viszont ösztönös (személyiségéből fakadó) volt. Annak ellenére, hogy a nemesekkel való állandó súrlódások nem kevés energiáját emésztették fel a várkapitánynak, a kapcsolati háló sok esetben itt is segítséget jelentett. A nádor, Esterházy Pál támogatását és segítségét folyamatosan élvezte, és a nemesek személye elleni áskálódásairól, öccsétől (Esterházy titkára volt) mindig időben értesült, így volt ideje felkészülni a vitás ügyek elhárítására.

Koháry István legendáriumának alapvető pillérét képező vitézi eszmény megjelenítése, illetve a katonai helyállás pátoszos hangvételű bemutatásakor e tényezők arculatformáló hatását is figyelembe kell vennünk.

A mai szakirodalom ezeket szem előtt tartva, újabb és újabb forrásokkal bővíti a rendelkezésre álló repertoárt, de a legendárium pilléreit „csak” óvatosan döntögeti. Nem céлом ezzel kritikát megfogalmazni Koháry katonai- és politikai kvalitásait méltató munkákkal szemben, csupán csak kérdésként vetődik fel bennem ennek háttere; pontosabban a ranglétrán való feljebbjutás vizsgálatakor az uralkodó iránti lojalitás szerepe. Ha megnézzük Koháry pályafutását a kezdetektől, akkor a főkapitányi pozícióját, nem szaktudásának, vagy bizonyított tapasztalatának köszönhetette, hanem családjá király iránt tanúsított hűségéért, megelőlegezett

⁶²⁵ „hűséges szolgálatában vagyok Őfelségének, nemesi szabadságomnak ellene nem mondtam, és nemes embernek is tartom magamat.” MNL-OL P 125. 4706. tegercs, N° 2791. (Esterházy Pál nádor iratai), Koháry István levele Esterházy Pálnak (Füle, 1680. október 4.)

⁶²⁶ Uo. „hűséges vigyázásnak elkövetésére [...] illendő lenne közönségesen velünk együtt fáradni.”

⁶²⁷ MNL-OL P 2257, 4706. 667. egység, 7. tétel, B. fol. 125-126. (Koháry II. István iratai) Esterházy Pál nádor levele Koháry Istvánnak (h.n., 1682. augusztus 17.)

bizalommal kapta azt (a korban ez megszokott volt). A grófi címet, amelyet a fogságból való szabadulás után kapott, szintén töretlen hűségének jutalmául nyerte el. Nem mindegy azonban, hogy a hűség egy alapvető kritérium, vagy a ranglétrán való feljebbjutás fokmérője volt esetében.

Nem vitatom, hogy főkapitánysága ideje alatt elsajátította mindazon katonai képességeket, amelyek szükségesek voltak feladatainak megfelelő ellátásához, de véleményem szerint, felfelé ívelő karrierje háttérében nem ez játszott meghatározó szerepet. Meglátásom szerint, az a tudástőke, amit az egyetemről hozott inkább politikai területen lett volna teljes mértékben felhasználható és kamatoztatható, de ezt, amennyire lehetséges volt Koháry Füleken, katonai felsővezetői pozíciója birtokosaként is igyekezett kiaknázni.

Nem kérdéses, hogy Koháry is tisztában volt azzal, hogy hűségének, mint preferenciaszintnek a meghatározása nagy jelentőséggel bírt karrierje alakulásában, és tudta, hogy érdekérvényesítésének is ez képezte alapját az uralkodó előtt, olyan meghatározó tényezők mellett, mint katolicizmusa és kapcsolati hálója.

Ebből jól látható, hogy az uralkodó számára vezetői tisztségek kinevezésénél a vallási, a származási, a kapcsolati hálóból fakadó szempontok nagy súllyal estek latba, de a lojalitás volt a legmeghatározóbb; és a jutalmazási gyakorlatot is ez befolyásolta (lsd. grófi cím), mint elitformáló eszköz.

Ha a Koháry legendáriumban megjelenő, fentebb részletesen bemutatott tényezők vizsgálatakor nem azt elemezzük, hogy van-e valóságalapjuk, illetve, hogy a történeti narrációba, hogyan épültek be a különböző korok elvárásainak megfelelően, hanem azt, hogy mi kommunikációs jelentőségük saját korukban és a későbbiekben, akkor az identifikációs szerepük a mérvadó.

A történetírás, amely mindig igyekezett meghatározni Koháry szerepét és jelentőségét, és elfogulatlanul (bár e művek száma kevesebb) próbálta vizsgálni személyét, mindig beleütközött olyan kérdésekbe, amelyekre erőltetett módon igyekezett megfelelő válaszokat adni.⁶²⁸ A kényes kérdések által teremtett paradox helyzet feloldására, pedig minden esetben a lojalitás, mint erény kiemelése jelentette a magyarázatot. A töretlen hűség, amellyel meg lehetett indokolni állásfoglalását Thökölyvel vagy Rákócziival szemben, és a Habsburgok abszolutista ellenreformációs politikája mellett. A lojalitás, amely nem a Habsburg császár, hanem a magyar király melletti elköteleződést jelentette (a 17-18. században nem létezett a császár és király személyének szétválasztása); a hűség, amely a kereszténység védelméért, a törökkel szembeni

⁶²⁸ Pl. Vékony: i. m. 21-22.; Illésy: i. m. 4-20.

harcra ösztönözte; a hűség, amely ősei hitvallásához kötötte; és a hűség, amelyet Koháry esetében Vékony, egyszerűen jóhiszeműségnek nevezett.⁶²⁹

Ha elfogadjuk, hogy Koháry tetteinek motivációja az értelmi és érzelmi alapokra épülő lojalitás volt, - ami természetes kölcsönhatásban volt egy erre épülő érdekérvényesítéssel is - nem életszerű mindenáron magyarázatot keresni arra, hogy hogyan egyeztethető össze a gróf személye a Wesselényi-összeesküvéssel, a Thököly rendi felkelésével, a Habsburg abszolutizmussal, vagy a Rákóczi szabadságharccal. Saját személyiségéből és helyzetéből fakadóan, mind értékrendje és mind érdekei révén is, az udvar melletti állásfoglalás volt számára az egyetlen reális és járható út, amely a családi hagyomány követésének, a biztos egzisztencia megteremtésének és fenntartának, valamint a karrierépítésnek az egyedüli lehetőségét foglalta magában. Ehhez kellő ambíció, és egyfajta, már saját korában is idealisztikusnak tekinthető értékrend párosult, amelyek együttes hatása alakította és formálta történelmi portréjának sokszínűségét.

VII/2. Koháry István megjelenítése vizuális reprezentációkon: 18 - 20. század

Nem csupán az írásos források törekedtek arra, hogy Koháry István emlékezetét megőrizzék, és az utókor számára fenntartsák, hanem halálát követően több ízben, vizuális reprezentációkon is megörökítésre került alakja. Ezeken az alkotásokon, a korszakot jellemző attribútumokon kívül, a legendáriumot ismételten csak erősítő ismertetőjegyek is előszeretettel megjelenítésre kerültek. Nem egy esetben pedig, iskolai színdarabok dolgozták fel a gróf életét és tetteit, hogy ezzel is tiszteletüket fejezzék ki, és egyben példát állítsanak az utókor számára.⁶³⁰

Az egyik, talán legismertebb festmény a grófról Johann Andreas Pfeffel mezzotintója, amely Augsburgban készült, keletkezési éve bizonytalan, de valószínűleg 1742/1750 körüli lehet datálása. Az alkotás, előképe Carl Wilhelm Brandt egyik festménye lehetett, ami mintájául szolgált a műnek, amely ma az Apponyi metszetgyűjteményben található.⁶³¹

⁶²⁹ Vékony: i. m. 22.

⁶³⁰ Kozicz – Koltai: i. m. 113.

⁶³¹ Uo. 18.

8. kép: Johann Andreas Pfeffel mezzotintója Carl Wilhelm Brandt festménye alapján. Augsburg, 1742/1750.

(Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 18.) Eredeti lelőhely: OSZK, Apponyi metszetgyűjtemény, 78.

Az alkotáson Koháry alakja nem arányos és kissé merev, de a kor művészi képvilágához igazodik, és a gróf imázsában hangsúlyos attribútumokat kivétel nélkül megjelenítette. Az alkotás egy hagyományos értelemben vett udvari portrétípusnak tekinthető, a megszokott kellékek (kockás padló, drapéria, oszlop, csatajelenet) ábrázolásával. A mezzotintó felirata, a kép alján egy díszes keretbe foglalva olvasható, amely Iudex Curiae Regiae, azaz az egykori országbíró tisztségeit felsorolva jelöli meg a portré alakját. A keret körül harci eszközök szolgálnak díszítésül, utalva ezzel a gróf katonai pályafutására, ahogy a háttérben megjelenítésre kerülő csatajelenet is. Koháry jobb kezében marsalbotot tart, míg bal kezét egy ágyúgolyóra helyezi, ami a vizuális reprezentációban személyes „attribútumaként” vált ismertté. Tudjuk, hogy jobb keze 1687-ben egy ágyúgolyó találattól sérült meg, majd bénult le teljesen, de az őt ábrázoló alkotásokon a művészek ezt figyelmen kívül hagyták, és mindig épen ábrázolták.

Koháry alakja mögött Justitia istennő figurája került megrajzolásra, utalva ezzel a gróf országbírói tisztségére, amely pályafutása alatt a legmagasabb politikai méltóság volt, amelyet betöltött.

E mezzotintó szolgált alapul, egy szintén 18. század közepén keletkezett másolatnak, amelyet Gergelyi Ferenc ferences rendi szerzetés készített.⁶³² A kép olajfestmény, amely eredetileg a váci ferences kolostor számára készült. A művészi véna és képzettség hiánya jól kiütözik az alkotáson, amelyen Koháry alakja meglehetősen aránytalan és torz. A kompozíció, teljes másolata Brandt művének, az egyetlen új elem a kép bal alsó részén a váci ferences templom és kolostor ábrázolása, amely Koháry István költségén építetett. A gróf 20 000 rénes forintot ajánlott fel erre a célra, amelyből az építkezés elkezdődhetett 1721-ben.⁶³³

Koháry mindig nagy odafigyeléssel követte nyomon a Vácra, 1719-ben betelepülő ferencesek sorsát. Ennek háttérében az a régi baráti kapcsolat állt, amely még az 1670-es évekre, Koháry fiatalkorába nyúlt vissza. Koháry ugyanis 1675-ben, a váci püspökkel, Pongrácz Györggyel, Esterházy Károllyal és más főurak társaságában római zarándoklatútra indult. Az útról szóló itineráriumot Szelestei Nagy László fedezte fel, amelyet Pongrácz Imre, a püspök unokaöccse írt 1675-ben.⁶³⁴ Imre a nagyszombati egyetemen tanult bölcseletet, majd 1675 és 1678 között Rómában teológiát. Az útra, amelyre nyár végén indultak, testvére, Ferenc is elkísérte őket. Annak ellenére, hogy a leírás töredékes, a megmaradt latin nyelvű szövegrész Firenze leírásával indul, ebből következtetett arra Szelestei, hogy a hiányzó részek, az addig történő utazás részleteit tartalmazhatták.⁶³⁵ A főurak társaságában innen indultak tovább Rómába, ahol már Caraffa kardinális várta őket. Ide szeptember 30-án érkeztek, majd október 25-én indultak haza. A közel egy hónapos tartózkodás alatt a váci püspök hivatalos ügyeit intézte, ez idő alatt Koháryék többnyire városnézéssel és szórakozással töltötték idejük nagy részét.⁶³⁶

⁶³² Uo. 54.

⁶³³ Karcsú Antal Arzén: Vác város története, VIII. k., Vác, 1887. 169-179.

⁶³⁴ Szelestei Nagy László: Naplók és útleírások a 16-18. századból. (Historia Litteraria, 6.), Budapest, Universitas, 1998.

⁶³⁵ Uo: Pongrácz Imre leírása a Vatikánról az 1670-es évek végén. In: Vigília, 50. évf. (1985) 8. sz. 623-630.

⁶³⁶ Uo. 624.

9-10. kép: Gergelyi Ferenc olajfestményei, 18. század közepe.

(Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 54.; 190.) 9. kép: Eredeti lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum – Képzőművészeti Gyűjtemény, 67.58.1.; 10. kép: Eredeti lelőhely: Fülek, Ferences templom.

Nem véletlen, hogy amikor Kohárynak lehetősége nyílt rá, minden lehetséges módon támogatta a váci egyházmegyét, a szerzetesrend pedig a gróf halála után azzal hálálta meg az adományokat, és egyben fejezte ki tiszteletét, hogy igyekeztek fenntartani Koháry emlékét. A Gergelyi által készített festmény, egészen 1950-ig a kolostor felső emeletén, a folyosón, egy „igen alkalmas” fülkében volt elhelyezve, Karcsú Arzén rendtörténetíró leírása szerint.⁶³⁷

Gergelyinek nem ez az egyetlen fennmaradt alkotása Koháryról, ugyanúgy a 18. század közepén, nem sokkal a gróf halálát követően, egy másik olajfestményt is készített.⁶³⁸ Ez a kép a füleki ferences templomnak készült, és célja az volt, hogy reprezentálja Koháryt, mint a füleki templom újjáépítőjét. A füleki templom és kolostor még az 1682-es ostrom idején semmisült

⁶³⁷ Karcsú: i. m. 169-179.

⁶³⁸ Közli: Kozicz – Koltai: i. m. 190.

meg, és újjépítését Koháry, börtönből való szabadulása után kezdte meg. A füleki ferencesek *historia domusa* ezen időszak bemutatására nagy hangsúlyt fektet, és terjedelmes részben tárgyalja, hogy a gróf támogatása nélkül a ferencesek nem térhettek volna vissza Fülekre, a török és Thököly pusztítását követően. A ferencesek krónikája tételesen felsorolja azokat a tárgyakat, amelyeket Koháry a ferenceseknek ajándékozott: két órát, az egyiket rézből, a másikat pedig a templom tornyába; egy Mária képet a templom kórusába, egy aranyláncot, két órával díszített aranylapot, amelyet az oltár két oldalán helyeztek el; négy ezüst vázát; és különböző díszítéssel ellátot keresztet (pl. két fejű sasos kereszt).⁶³⁹

Nem véletlen tehát, hogy bár a ferencesek között nem volt művészi vénával megáldott szerzetes, mindenképp szerettek volna „jótévőjüknek” emléket állítani egy életnagyságú képen, amelynek háttérében a füleki kolostor ostroma látható. Az előtérben a gróftól térdelő helyzetben láthatjuk, és az előtte fekvő párnán, szintén megjelenítésre kerül attribútuma az ágyógolyó, a festményen ennek ellenére Koháry jobb keze szintén épnek mutatkozik. A bal kezében a füleki kolostor és templom rajzát tartja, Istennek felajánlva, és egyben hálát adva újjáépítéséért.

Carl Wilhelm Brand két, Koháryról készült olajfestménye is fennmaradt, mindkettő keletkezési évét 1742-re datálják.⁶⁴⁰ Az egyik a trencsényi jezsuita szerzetesek számára készült, akiket a gróf életében szintén nagy összegű adományokkal támogatott. Ez a kép Koháryt, az udvari portré kellékeivel (oszlop, drapéria, asztalon elhelyett süveg) ábrázolja, ünnepi öltözetben, bal kezében buzogányt tartva, jobb kezét épnek bemutatva. E festmény a főúr ábrázolását tekintve, rengeteg hasonlóságot mutat, az ugyanebben az évben készült portréval, de ez utóbbi kevésbé reprezentatív, enteriőr nélküli, sötét háttére még hangsúlyosabban emeli ki a gróf alakját. Ezen az ábrázoláson is megjelenik az elengedhetetlen ágyógolyó, amelyet Koháry a bal kezében tart, itt viszont a jobb kéz már nem látható, utalást téve ezzel a súlyos sérülésre.

⁶³⁹ Idézi: Marti. In: Kozicz – Koltai: i. m. 197. (*Historia Domus, Fülek I. 2. p.*)

⁶⁴⁰ Közli: Kozicz – Koltai: i. m. 6.; 8.

11-12. kép: Carl Wilhelm Brandt olajfestményei Koháry Istvánról, 1742.

(Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 6.; 8.) 11. kép: Eredeti lelőhely: Trencsényi piarista rendház; 12. kép: Eredeti lelőhely: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, 44. – Jankovics Miklós Gyűjt.

A 18. századi alkotások esetében azt figyelhetjük meg, hogy a gróf alakját többnyire a hagyományos értelemben vett udvari portré műfajának megfelelően örökítették meg az utókor számára. Az alkotásokon a hangsúly a politikai- és a katonai pályafutása alatt elért sikerein volt, de ugyanakkor megfigyelhetjük azt is, - főleg az egyházi kötelékben tevékenykedő művészek esetében - hogy a képek megalkotásának motívuma egyfajta emlékállítás, és a hála kifejezése volt, rendjeiknek tett adományokért cserébe. A megjelenítésre kerülő személyes attribútum, az ágyúgolyó ezeken a festményeken szinte kivétel nélkül megjelent, utalva ezzel Koháry török elleni küzdelmekben tanúsított helytállására, és a hazáért elszenvedett sebesülésre is.

A 19. századi vizuális reprezentációk, ezekhez képest másfajta megjelenítést és megközelítést alkalmaztak a gróf reprezentálására. Figyelembe véve a művészeti stílust és a kor divatjának változását, - amelyek az alkotások formai világát befolyásolták - megfigyelhetjük azt, hogy a megjelenítési mód, és a hangsúlyok is más irányt vettek. A 19. századi romantika nem csupán a történetírásban alkotott egyfajta keresztény hőst Koháry Istvánból, de a megjelent vizuális alkotásokon is idealizált képét festette meg.

Kiindulópontnak továbbra is Andreas Pfeffel munkái számítottak, de a megjelenítési mód a kornak és a stílusnak megfelelően változott.

1832-ben, Bajza József szerkesztésében megjelent *Aurora*, amely az első hazai almanach volt, Koháry Istvánról is megemlékezett, nem csupán egy összefoglaló, patetikusságot nem mellőző életrajzzal, hanem egy Pfeffel alkotását alapul vevő rajzzal is, amely az irodalmi évkönyvbe Michael Hofmann rézmetszete alapján, és Kaergling János Tóbiás rajza nyomán került be.⁶⁴¹ A kísérő összefoglaló életrajz egyik lényeges motívuma a politikai- és katonai pályafutás bemutatása mellett, hogy irodalmi évkönyvről lévén szó, itt már a gróf magyar- és latin nyelvű verseinek ajánlása is megtörtént, valamint irodalmi szerepének hangsúlyozása. A róla megjelent reprezentáción is megfigyelhető, hogy Koháryt nemcsak fiatalítják, de arcvonásait is lágyítják, dúsabb és hosszabb hajjal ábrázolják. Természetesen az ábrázoláson nyoma sincs a jobb kéz sérülésének, sőt Kohárynak kezébe marsalbotot rajzoltak, ezzel utalva katonai helytállására, amelyet egyébként a kísérő szövegben is kiemeltek. Alakja kissé merev, és egyhangú, de ahogy az almanach írta a grófról: „képén mindig egyforma volt, és semmi nemű viszontagságok között nem változék. Egy csalhatatlan jel 'a tiszta, erős 's magán uralkodni tudó léleknek.”⁶⁴²

13. kép: Michael Hofmann rézmetszete, Pest, 1832. 14. kép: Rohn Alajos és Grund Ede litográfiája, 1863.

(Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 82.; 100.) 13. kép: Eredeti lelőhely: *Aurora – Magyar Hazai Almanach*. Szerk.: Bajza József. Pest, 1832. 38.; 14. kép: Eredeti lelőhely: Koszorú. Szerk.: Arany János. 1863. Melléklet – Magyar költől arcképei.

⁶⁴¹ Uo. 82.

⁶⁴² *Aurora – Magyar Hazai Almanach*. Szerk.: Bajza József. Pest, 1832. 38.

Tulajdonképpen, a Hofmann metszete alapján készült rajz maradt alapja szinte minden Koháry Istvánról készült alkotásnak, amelyek folyóiratokban, újságokban, vagy biografikus művekben jelentek meg a században. 1863-ban, az Arany János szerkesztésében készült *Koszorú* című folyóirat mellékletében jelent meg Koháry István arcképe, a lap 1863-1865 között futott, Magyar költők arcképei című grafikai sorozatának egy darabjaként.⁶⁴³ A litográfia, egy az egyben Hofmann metszetének felhasználásával készült, de két dologban változtatott. Egyrészt elhagyott minden politikai-, vagy katonai pályafutásra utaló kelléket, hiszen kifejezetten, mint költő került bemutatásra Koháry, valamint még inkább fiatalították a gróf vonásait az alkotáson. Ez annak is köszönhető volt, hogy a korban a különböző irodalmi lapok nagyon nagy népszerűségnek örvendtek a női olvasók körében.

Ezzel ellentétben az egyházi alkotók által készült, illetve templomoknak, vagy kolostoroknak szánt Koháry István portrék követve a hagyományt, a 17. századi reprezentációs kellékrendszert felhasználva készültek, a legendárium valós és túlzó alapmotívumaira építve. Simonyi Antal, még 1850-ben készített egy olajfestményt a grófról a váci ferencesek számára, amely tulajdonképpen másolata volt a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában megtalálható Koháry portrénak.⁶⁴⁴ Karcsú Arzén, a rend történetírója számolt be erről nagylélegzetű rend- és helytörténeti munkájában: „Ezen áldott emlékű alapítónak igen jó arcképe a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában látható, melyet a Sz. Ferenc rendi váci kolostor újabb idősbeni főnöke Pesten Simonyi piktor által lemásoltatván, azt a kolostor nagy éttermében díszes keretben, a fal igen alkalmas fülkéjében fölfüggesztette. E kép szerint erős, izmos és szép testalkatú férfiú volt, arcán jellemének vas-szilárdságága, szemeiben a hős nemes dicsvágya, homlokán a tiszta lelkiismeret nyugalma díszlik.”⁶⁴⁵

A festmény jobb oldalára, a háttérbe a ferences rendfőnök a váci kolostor képét festette meg, az előtérben Koháry István alakja jelenik meg díszöltözetben, jobb kezében jogart tarva, bal kezét az asztalra helyezve, amelyen süvegje is látható. A hagyományos udvari kellékek: oszlop, drapéria - természetesen, itt is a kompozíció részét kellett, hogy képezzék, viszont a személyes attribútumként megjelenített ágyúgolyó, már nem része az alkotásnak. A festmény másolatát 1863-ban, a Vasárnapi Újságban is publikálták.⁶⁴⁶

Nem hagyhatom ki a vizuális reprezentációk sorából Benczúr Gyula, 1896-ban készült *Budavár visszavétele 1686-ban* című olajfestményét,⁶⁴⁷ amelynek központi alakja Lotharingiai Károly herceg, de mellette, ágaskodó lován Koháry István kerül megjelenítésre, aki Buda

⁶⁴³ Közli: Kozicz – Koltai: i. m. 100. (Rohn Alajos és Grund Ede litográfiája)

⁶⁴⁴ Uo. 138.

⁶⁴⁵ Karcsú: i. m. 169.

⁶⁴⁶ Kozicz – Koltai: i. m. 138.

⁶⁴⁷ Benczúr Gyula: *Budavár visszavétele 1686-ban*. Olajfestmény, 1896. (Magyar Nemzeti Galéria, FK 2867.)

visszavételében szintén jelentős szerepet vállalt, és akit a császári budai helyőrség, magyar egységének parancsnokává neveztek ki.

15. kép: Simonyi Antal olajfestménye Koháry Istvánról, Pest, 1850.

(Közl.: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 138.) Eredeti lelőhely: Vác, Ferences templom

A 18. és a 19. században, előszeretettel állítottak emléket a vizuális reprezentációkon Koháry Istvánnak, és a török elleni küzdelem egyik központi alakjának megtéve, patetikusságot nem mellőzve, hősként emelték piedesztálra. Nem csupán katonai, hanem politikusi erényeit hangsúlyozták, majd az egyházt támogató szerepét, és a 19. századtól kezdődően már költői munkásságát is méltatták, megalapozva és megerősítve ezzel legendáriumának továbbfejlődését.

Dolgozatom korábbi fejezetében már említtem, hogy a II. világháborút követően alakja a politikai és társadalmi viszonyok átalakulásának következtében hanyagoltta vált, illetve a nem népszerű történelmi személyiségek sorába száműzetett. A rendszerváltást követően kezdődött meg pályafutásának ismételt kutatása, és kapott nagyobb lendületet a vele kapcsolatos, korabeli források feltérképezése. Ezzel párhuzamos, 2001-en állítottak fel Koháry szobrot Kecskeméten, a Magyar Piarista Rend, a Kulturális örökség Minisztériuma, és Kecskemét városa

főljánlásaiból.⁶⁴⁸ Jelenleg, ma Magyarországon, ez az egyetlen fellehető életnagyságú mészköszobor a grófról.

VII/3. A hosszútávú emlékezet egy reprezentációs eleme: a Koháry család síremléke

Dolgozatomban már említést tettem arról, - Koháry István végrendeletének bemutatásakor - hogy a gróf annak ellenére, hogy részletesen leírta, hogy halálát követően a temetkezéssel kapcsolatban, milyen intézkedéseket kíván végrehajtani, úgy tűnt, hogy arra vonatkozóan, hogy a temetési szertartás halotti koporsója, síremléke milyen legyen nagyon szűkszavúan nyilatkozott. Kérése csupán annyi volt, hogy lehetőség szerint garamszentbenedeki családi sírban helyezték végső nyugalomra.⁶⁴⁹ Végső akaratának megfelelően itt helyezték el.

Az a tisztelet, - ami a gróftól életében és halálát követően is övezte, a számos történeti munka és művészi alkotás, a köré kiépülő legendárium, amely tulajdonképpen a 19. századra nemzeti hőssé emelte őt - is kevés volt ahhoz, hogy síremléke ne váljon elhanyagolttá. Annak ellenére, hogy elsődlegesen a család feladata lett volna ennek rendben tartása és gondozása, azt figyelhetjük meg, hogy a családi síremléket 1882-ig senki nem bolygatta, nem látogatta, nem gondozta. A család leszármazottai nem foglalkoztak a garamszentbenedeki síremlék rendbentartásával.

Tudjuk, hogy Kohárynak közvetlenül örökösei nem voltak, hiszen nem születtek gyermekei, és két öccse, illetve azok fiúgyermekei (András kivételével) is meghaltak még a gróf életében. András, egyetlen élő unokaöccse pedig már a temetési szertartáskor sem vállalta magára a szükséges feladatok intézését, és az sem tagadhatjuk, hogy a végrendelet öröklésre vonatkozó pontjaival sem voltak megelégedve az atyafiak, sőt nehezményezték azt.⁶⁵⁰ Koháryról a források tanúsága szerint, ismeretes volt, hogy nem túlzottan ápolt bensőséges kapcsolatot rokonaival, és kortársai szerint túlzó vallásossága, fegyelme és merevsége még inkább távolságtartóvá tette.⁶⁵¹ Ezek ismertetésében is meglepő, hogy a családi síremléket az évtizedek során ennyire elhanyagolta a család.

1882-ben, Knauz Nándor apát nyitatta fel a síremléket kutatási,- és restaurálási munkák elvégzése miatt.⁶⁵² Ekkor még inkább nyilvánvaló vált, hogy mennyire szükséges a síremlék rendbetétele, új koporsók készíttetése. Családi síremlék lévén, több Koháry tetemét helyezték itt végső nyugalomra, a legkorábban I. Koháry Istvánét, akinek koporsója elég rossz állapotban

⁶⁴⁸ Markolt György alkotása, a róla készült fotót közli: Kozicz – Koltai: i. m. 220.

⁶⁴⁹ Közli: Kozicz – Koltai: i. m. 206.

⁶⁵⁰ Károlyi Sándor levele Károlyi Ferenchez (Csábrág, 1731. április 16.) Éble: i. m. 467.

⁶⁵¹ Károlyi Sándor levele Károlyi Ferenchez (Csábrág, 1731. április 3.) Éble: i. m. 465.

⁶⁵² Haiczl Kálmán: A garamszentbenedeki apátság története. Budapest, Élet, 1913. 135-142.

volt. Az utolsó családi tetemetés⁶⁵³ alkalmával, a báró maradványait ideiglenesen egy faládjában helyezték el, amíg új koporsó nem készül számára. A többi, épen maradt koporsót, köztük fia, II. Koháry István szarkofágjával együtt egymásra helyezték.⁶⁵⁴

Haiczl Kálmán, aki ekkor volt a garamszentbenedeki plébános, 1908 nyarán Ferdinánd bolgár uralkodóhoz fordult segítségért, - aki az utolsó Koháry hercegnek leányági dédunokája volt - hogy ősenek új koporsója elkészítésében támogatást adjon, és méltó síremléket állítson a családnak.⁶⁵⁵ Ferdinánd, Haiczl leírásának tanúsága szerint, nagy lelkesedést mutatott a kérés iránt, és ez év októberében meg is jelent a garamszentbenedeki templomban, hogy szemrevételezze a síremlék állapotát; valamint egyúttal a plébánost bízta meg azzal, hogy az új síremlék tervezetét készítse el. Haiczl a soproni Stornó családhoz fordult, pontosabban Stornó Ferenchez és édesapjához, akik korábban az apátsági templom restaurálását végezték. A soproni műépítészek szívesen vállalták a feladatot, akik előbb a templom gót stílusához igazodva készítették el előzetes terveik, de később a bolgár király kérésére, barokk stílusú síremlék-terveken dolgoztak, amelynek oka az volt, hogy a síremlék részét képező emléktábla barokk stílusú volt, és ehhez kellett igazodni.

A soproni Stornó Gyűjteményben fennmaradtak a tervrajzok, amelyek az osszáríum, a síremlék, a címer és a sírfelirat eredeti vázlatrajzai.⁶⁵⁶ Ezek alapján, 1909 augusztusára készültek el Stornóék a munkával, Ferdinánd király pedig úgy döntött, hogy augusztus 25-én ünnepélyes keretek között kerít sort az új síremlék felszentelésére. A vendégsereg neves tagokból állt, a szentmisét pedig dr. Fischer-Colbrie Ágost kassai püspök celebrálta. Haiczl leírásából tudjuk, a szertartás során Koháry (I.) István maradványait fekete selyemkendőbe tekerték és diófaszekrénybe tették, azzal a virággal együtt, amelyet Ferdinánd király hozott magával Szentantából, illetve azzal a rövid jegyzőkönyvvel, ami az eseményt megörökítette. Több magasrangú egyházi és világi személy is beszédet mondott, köztük Bars vármegye alispánja, Mailáth István, aki magasztalta a báró, a kereszténység és a haza védelmében és szolgálatában tett érdemeit, valamint fiát, az 1731-ben elhunyt grófot, méltó örököséként nevezte meg, aki atyja minden kiváló erényét örökölte.⁶⁵⁷

A szentmise, a gyászszeretetés, valamint a beszédek után került sor a síremlék leleplezésre, ami soproni fehér homokkőből készült, és három méter magas alapokon nyugvó szarkofág volt. A szarkofág barokk stílusa, a még 17. századi, vörös márványból faragott emléktábla stílusához illeszkedett. A síremlék homlokzatának közepén a Koháry család címere, illetve a bolgár

⁶⁵³ A családi sírban nyugszanak: Koháry István (†1664); Koháry János (†1690); Koháry István (†1731); Koháry Ignác (†1777); Koháry Ferenc (†1826); özv. Koháry Ferencné Waldstein Antónia (†1854). Haiczl: i. m. 136-137.

⁶⁵⁴ Haiczl: i. m. 139.

⁶⁵⁵ Haiczl: i. m. 138.

⁶⁵⁶ Soproni Múzeum, Stornó Tervtár, ltsz.: S. 84.34.339; S. 84.34.340.; S. 84.34.348.; S. 84.34.348.

⁶⁵⁷ Haiczl: i. m. 140.

királyi címer volt látható, a következő felirattal: „Reliquias Stephani L.B. Koháry heroies incliti collectas in memoriam avitam maiorum suorum ossario huic imponi iussit monumentumque hoc pietati posteritatis sacravit nepos ultimi e stirpe Kohariana DDD. Ferdinandus I. Bulgarorum Rex Saxoniae Dux a. D. MDCCCXC.”⁶⁵⁸

A síremlék ma is megtekinthető a garamszentbenedeki apátságban.

16. kép: A Koháry síremlék terve, 1908.

17. kép: A Koháry síremlék címerterve, 1909.

(Soproni Múzeum, Storno Tervtár, ltsz.: 84.34.339. és 84.34.341.)

⁶⁵⁸ Haiczl: i. m. 141.

IX. Összegző és záró gondolatok

IX/1. Az „új generációs” elit esélyei: Koháry István pályaképe

Dolgozatom végére érve néhány fontos, de ugyanakkor általános érvényű, és újabb megállapításokat szeretnék tenni Koháry István pályafutásának egészére vonatkozóan. Munkám során, karrier- és imázsépítésének vizsgálatakor, hét (családi reputáció, kapcsolati háló, vagyon, tanulmányok, személyes hírnév, lojalitás, reprezentáció) olyan sikerfaktort neveztem meg, amelyek véleményem szerint, elengedhetetlen feltételei voltak felfelé ívelő pályafutásának, miközben megalapozták és orientálták is karrierjét. Ezen, általam sikerfaktorként definiált tényezőket szeretném e fejezetben összefüggéseiben elemezni, többek között arra a két kérdésre keresve a választ, hogy: e tényezők milyen mértékben befolyásolták karrierépítésének sikerességét, illetve, milyen hatással voltak imázsépítésének folyamatára?

Disszertációm korábbi fejezeteiben már több esetben utaltam rá, hogy Koháry II. István volt családjának első olyan generációja, aki a katonai- és a politikai életben is a legrangosabb tisztségeket viselte, és aki a család helyét bebiztosította az elitben. Természetesen, ehhez az alapokat az apai ág, Koháryt megelőző három generációja építette fel, akik a katonai pályán keresztül jutottak be az elitbe. Az elit, ugyanis az alulról érkezők számára is nyitott volt, így lehetőséget teremtett a familiárisokból lett kis- és középnemesek számára is, hogy katonai vagy politikai érdemeik által, olyan uralkodói kegyben részesüljenek, amely a társadalmi felemelkedést biztosítja.

Név	Rang	Katonai szerep	Politikai szerep
Koháry Imre (1531 k. – 1574)	-	1568: korponai vicekapitány 1572: csábrági várnagy	-
Koháry Péter (1564 – 1632)	báró (1616) örökletes	1611: érsekújvári vicekapitány	Hont vármegye jegyzője királyi biztos királyi követ
Koháry István (1616 – 1664)	báró	1647: szécsényi várkapitány 1657: füleki várkapitány 1663: ezredes	1661: Hont vármegye főispánja

1. táblázat: A Koháry család három generációjának katonai- és politikai tisztségei és rangjai

Név	Feleség	Nemzettség/Rang	Gyermekek
Koháry Imre	Jákóffy Katalin	Hont-Pázmány nemzetség rahói és szuhai ága, előkelő középbirtokos család	Koháry Péter
Koháry Péter	Vethle Regina	Fugger dinasztia bizalmasa a Vethle (Wettl) család	Koháry Magdolna Koháry Katalin Koháry István
	Balassa Borbála	gyarmati Balassa ág; előkelő (báró) nagybirtokos család	-
Koháry István	Újfalussy Éva	divéki Újfalussy család; előkelő középbirtokos család	-
	Balassa Judit	gyarmati Balassa ág; előkelő (báró) nagybirtokos család	Koháry István Koháry Farkas Koháry Imre Koháry Judit Koháry János Koháry Gábor

2. táblázat: A Koháry család három generációjának házasságpolitikája

A dédapa, aki nyolc lóval szolgáló udvari familiárisként kezdte pályafutását Dobó István udvarában, katonai érdemeinek és uralkodó iránti lojalitásának köszönhetően későbbi vicekapitányi, majd várnagyi tisztségeit, de kétségtelen, hogy a családi vagyon megalapozásához, és a gyors társadalmi felemelkedéshez házassága segítette hozzá. A Jákóffy család, Hont vármegye leggazdagabb középbirtokosai közé tartozott.⁶⁵⁹ Bár Koháry Imre egész életét a török elleni harcoknak szentelte, utódai számára, már megbecsült középbirtokos nemesként, lehetőséget teremtett arra, hogy tanulmányokat folytathassanak, és így a katonai pálya mellett, a hivatalviselés is opció lehessen a karrierépítésben. Ennek megfelelően, Koháry István nagyapja, Péter nagy valószínűség szerint jogi tanulmányokat folytatott Grazban, vagy Bécsben, így megyei tisztséget is vállalhatott jegyzőként, ami egy újabb lépcsőfokot jelentett a felemelkedésben.⁶⁶⁰ Annak ellenére, hogy a szükség és a családi hagyomány őt is elsődlegesen a katonai pályára sodorta, tanulmányainak köszönhetően ki tudta használni az adódó lehetőséget, hogy a politika világába is belekóstolhasson, pontosabban, korábban szerzett jogi

⁶⁵⁹ Nagy: i. m. 287. (V.)

⁶⁶⁰ Kozicz: i. m. 24.

ismereteit sikeresen tudta politikai befolyássá alakítani. Nem véletlen, hogy a bécsi béke tárgyalásain már királyi biztosként vett részt, majd a béke beköszöntével, a későbbiekben diplomáciai feladatokat bízott rá az uralkodó, amelyek során Báthory Gábor erdélyi fejedelem udvarában is járt, illetve a törökökkel is egyezkedett Komáromban, a határterületek meghatározásakor.⁶⁶¹ Ez előbbi megbízatása, amely eredményesen zárult, számított élete legnagyobb elismerésének, ennek következményeként emelkedhetett a család a főrendűek közé, ugyanis II. Mátyás király ekkor bárói rangra emelte.⁶⁶² 1629-ben, amikor ismételen bizonyította diplomáciai tehetségét, és a sikerre vitte a szőnyi béketárgyalásokat, II. Ferdinánd azzal jutalmazta, hogy Szitnyát és Csábrágot örökletesen neki adományozta.⁶⁶³

Koháry Péter esetében is meg kell említenem azonban, a házasságpolitikát, amiről azt gondolhatnánk, hogy nem bírt akkora jelentőséggel, mint édesapjánál, de véleményem szerint, mindkét házassága, rang és vagyon szempontjából is előnyös volt számára. Érdekes módon, a 2015-ös Koháry emlékkönyvben, Koháry Péter feleségének, és három gyermeke édesanyjának, garamveszelei és nagyvezekényi Kazy Borbálát nevezik meg, Nagy Iván alapján.⁶⁶⁴ Ifj. Reiszig Ede, Richter Ede és saját kutatásai alapján gyarmati Balassa Borbálát említi meg Koháry Péter feleségeként, és gyermekeinek anyjaként.⁶⁶⁵ Az első megállítást teljesen kizárt, míg a második csak részben fedi a valóságot, azaz Balassa Borbála valóban Péter felesége volt, de nem édesanyja három gyermekének. Az első feleségétől, Vethle Reginától születettek gyermekei, aki annak a Vethle Györnek a lánya volt, akit a forrásokban Vöröskő várnagyaként említenek. Vöröskő, ekkor a gazdag Fugger család tulajdona volt, és nagy valószínűség szerint Vethlét bizalmi emberükként küldhették Magyarországra. György halála után gyermekei, így Regina gyámja is, Pálffy Miklósné Fugger Mária lett.⁶⁶⁶ Koháry Péter, akkor kerülhetett jó viszonyba a Pálffy családdal, amikor Nádasdy Ferenc sárvári udvarát elhagyva, 1593-ban Pálffy Miklós szolgálatába állt és később, egyik legmegbízhatóbb főemberévé lett, ebben az időben ismerhette meg első feleségét.⁶⁶⁷

Koháry II. István nagyapja volt tehát, aki a családot az elitbe „bejutatta” és a családi vagyont jelentősen gyarapította, ami a következő generáció számára egy sokkal magasabb szintű karrierépítés irányába nyitott ajtót.

Koháry Péter fia, István nem csupán ezekkel a biztos alapokkal kezdhette meg pályafutását, hanem olyan szerencsés helyzetbe került, hogy édesapja halálát követően gyámja nem más lett,

⁶⁶¹ Uo: 28-30.

⁶⁶² Uo: 28.

⁶⁶³ Kozicz: i. m. 30.

⁶⁶⁴ Kozicz: i. m. 30.; Nagy: i. m. 289. (V.)

⁶⁶⁵ Reiszig: i. m. 461-462.

⁶⁶⁶ Gr. Zichy István. Ki volt Koháry Péter gyermekeinek édesanyja? In: Turul, 57. évf. (1943) 3-4. sz. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Turul_1943/ (Letöltés dátuma: 2018. október 9.)

⁶⁶⁷ Kozicz: i. m. 27.

mint Esterházy Dániel, aki udvarába fogadta őt, és nagy hatást gyakorolt fejlődésére.⁶⁶⁸ Véleményem szerint, ez a Koháry család későbbi felfelé ívelő családtörténetében egy jelentős mérföldkönek számított. Ennek köszönhetően, István nemcsak nagyszombati tanulmányait fejezhette be biztonsággal, hanem bejáratosá vált a főrendi családok udvaraiba is.⁶⁶⁹

A családi hagyományt követve, ő is a katonai pályán kívánt érvényesülni a politikaival ellentétben, és nem más, mint gróf Batthyány Ádám dúnántúli főkapitány udvarában kezdte meg familiárisi szolgálatait.⁶⁷⁰ A családi hírnév, a magasrangú támogatók, és nem utolsósorban harcszíntéri érdemei korán felkeltették az uralkodó, III. Ferdinánd figyelmét, aki 1647-ben szécsényi várkapitánnyá nevezte ki. Innentől kezdve felfelé ívelt pályája, amelyet nagymértékben befolyásolt a hírhedt vezekényi csatában tanúsított bátorsága, és uralkodói iránti lojalitása is. Ennek következményeként nevezte ki 1657-ben füleki várkapitánynak (ez jelentős birtokok tulajdonosává tette), majd 1661-ben Hont vármegye főispánjának, amely tisztségben családjának első, de nem utolsó tagja lett. Katonai pályafutásának csúcsaként, a haditanács katonai érdemeiért ezredesi ranggal jutalmazta.⁶⁷¹

Házassága, elődeihez hasonlóan szintén a családi vagyont gyarapította, hiszen azzal, hogy feleségül vette gyarmati Balassa Juditot, hozzájutott Bosnyák Tamás, felesége anyai nagyapja örökségéhez is.⁶⁷²

Fia, gróf Koháry István tehát harmadik generációs főrendüként, jelentős reputáció és vagyon birtokában látta meg a napvilágot, egy olyan kapcsolati hálóval a háta mögött, amelyet egyrészt elődei házasságpolitikájának, másrészt pedig tudatos kapcsolatépítésének köszönhetett. Az alábbi ábra azokat a családokat mutatja, akikkel rokoni kapcsolat jött létre, és akik Koháry II. István pályafutását aktívan figyelemmel kísérték és támogatták.

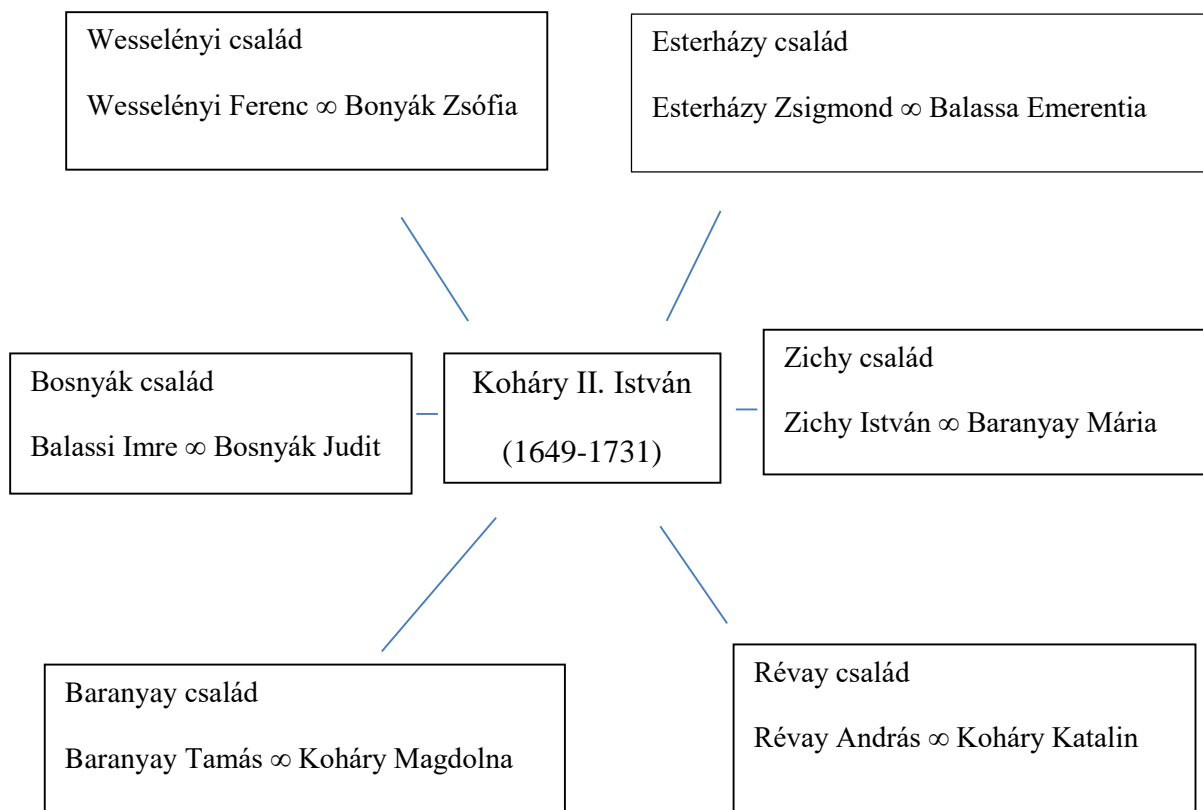
⁶⁶⁸ Reiszig: i. m. 463; Kozicz: i. m. 31.

⁶⁶⁹ pl. Révay család; Illésházy család; Forgách család; Drugeth család

⁶⁷⁰ Koltai: i. m. 144.

⁶⁷¹ Kozicz: i. m. 32-34.

⁶⁷² Uo: 34.

3. Koháry II. István támogató rokoni kapcsolati hálója⁶⁷³

Ha azt vizsgáljuk, hogy e négy generáció, mely sikerfaktorok birtokában volt, mikor az első jelentős katonai pozícióját elnyerte, akkor Koháry II. Istvánt nevezhetjük kakukktojásnak ebben az összehasonlításban. Miért? Elődei felelősségteljes katonai tisztségeiket egyéni eredményeiknek köszönheték, végigjárták a ranglétrát, és e folyamat során, és ennek következményeként részesültek uralkodói kegyben, adományok formájában, ami birtokot, rangot és társadalmi presztízst hozott számukra. Az ifjú Koháry számára ez a folyamat épp ellentétes módon vette kezdetét, hiszen nem járta ki a ranglétrát, semmilyen harcszíntéri tapasztalattal és hírnévvel nem rendelkezett, tanulmányait pedig épphogy csak befejezte. Ami adott volt számára, a családi reputáció, a családi vagyon, és egy jelentős befolyással rendelkező kapcsolati háló. Nem utolsó sorban pedig, elődeihez képest sokkal magasabb szintű tanulmányokat folytathatott, és az uralkodó, I. Lipót közelében, Bécsben tehetette ezt, ahol sub auspiciis imperatoris tette le vizsgáját, tehát sokkal korábban került az uralkodó látókörébe, mint elődei. Kérdés azonban az, hogy ennek volt-e köszönhető, hogy családjában ő volt az első,

⁶⁷³ Wesselényi Ferenc felesége, Bosnyák Zsófia, azaz Balassa Judit (Koháry II. István édesanyja) nagynénje volt (édesanyjának, Bosnyák Juditnak a testvére). Esterházy Zsigmond felesége, Balassa Emerentia, azaz Balassa Judit testvére volt. Balassa Imre és Bosnyák Judit, Koháry II. István anyai nagyszülei voltak. Zichy István első felesége, Baranyay Mária, Baranyay Tamás és Koháry Magdolna (Koháry I. István testvére) gyermeke volt. Révay András felesége, Koháry Katalin volt, azaz Koháry I. István testvére volt.

aki a legmagasabb katonai- és politikai tisztségeket szerezte meg, azaz a legsikeresebb volt a karrierépítésben, vagy más indokot kell keresnünk a háttérben?

Véleményem szerint, a 17. század második felétől kibontakozó bécsi udvari politika irányváltása is kedvezően hatott Koháry karrierjére, annak ellenére, hogy épp az ellenkezőjét gondolnánk. Az időzítés is megfelelő volt, nem beszélve arról, hogy gondolkodásmódját és értékrendjét is a lipóti imázspolitiká befolyása határozta meg. A szakirodalom kevésbé foglalkozik Koháry személyiség jellemzőinek bemutatásával, hiszen a források alapján ezek vizsgálata a történetírói szubjektivitás dilemmájához vezethet, amely sok esetben valóban megfigyelhető a recepcióban.

A történetírói munkákban többször találkozunk azzal a személyiség-leírással, amely azt mutatja be, hogy az ifjú Koháry nagyon felelősségteljesen és fegyelmezetten látta el feladatait, és beosztott katonái körében hamar kivívta magának a tiszteletet fiatal kora ellenére.⁶⁷⁴ Több esetben említik humánus magatartását, keresztényi viselkedését, és ezt a papi pályára készüléssel hozzák összefüggésbe, miközben ugyanezen művekben kerül tárgyalásra az is, hogyan tört be katonáival a hódoltság területére portyázni, és törökök, mennyire rettegtek nevét.⁶⁷⁵

A források szélesebb körű és objektív vizsgálata által, az újabb tanulmányokban már megjelenik, hogy egyfajta felelőtlen viselkedés is elég gyakran megfigyelhető volt nála, tudjuk, hogy 1674-ben a még Bécsbe is rendelték, és letartóztatását is előirányozták, és nem egyszer akadtak gondjai a füleki vár védelmével kapcsolatban.⁶⁷⁶ Mivel ezek súlyosabb következményekkel nem jártak, és karrierjét nem akasztották meg, kisebb-nagyobb kicsapongásait az ifjonti hév számlájára írták, és nagyobb jelentőséget nem tulajdonítottak ezeknek. Véleményem szerint, ez nem csupán fiatallóságának, tapasztalatlanságának volt köszönhető, hanem a rá nehezedő szerepek elvárásaiból, és szerepkonfliktusokból is fakadt, amelyek kimondva-kimondatlanul korszakának kettőséget is tükrözték.

Miközben a török ellenes küzdelmek hagyománya mélyen gyökerezett a köztudatban, és a család esetében is nagyon komoly hagyományokkal rendelkezett, addig a lipóti törökpolitika 1664 után egy új, a status quo-ra épülő irányba, meglehetősen megnehezítette a magyar rendi politika országegyesítésére, és a törökök végleges kiűzésre vonatkozó alapvető céljait, amely önmagában egy paradox helyzetet teremtett.

Koháry esetében ez a kettőség tökéletesen megfigyelhető volt. Elődei, anyai és apai ágon egyaránt a törökkel szembeni küzdelemnek szenteltek életüket, és eközben szereztek maguknak

⁶⁷⁴ Komjáti: i. m. 44.

⁶⁷⁵ Komárik: i. m. 18., Illésy: i. m. 5.; Posthuma memoria, i. m. 15.

⁶⁷⁶ MNL-OL C 1287. tekercs N° 14269. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Az Udvari Haditanács levele Esterházy Pálnak (Bécs, 1674. augusztus 15.)

hírnevet és dicsőséget, értelemszerűen az egész családi légkört ez a fajta mentalitás hatotta át. Koháry bécsi tanulmányait megelőzően egy olyan környezetben nevelkedett, ahol ezek az értékek, ez a fajta attitűd volt meghatározó, és egyfajta romantikus lovagias eszménykép, az őseivel való sorsközösség vállalása is áthatotta gondolkodásmódját. Nem véletlen, hogy a későbbiekben, ez reprezentációjában is központi motívummá vált, éppenúgy, ahogy katolicizmusának, a kereszténység védelmének hangsúlyozása.

Az uralkodó iránti lojalitás kérdéskörét, azonban érdekes közelebről megvizsgálni. Koháry ősei esetében tulajdonképpen az uralkodó iránti hűség egy megkövetelt kritérium volt, egy olyan alapelvárás, amely természetes módon kapcsolódott a betöltött pozícióhoz, akárcsak csak az érdemek, vagy a megfelelő tudás és tapasztalat. Kohárynál azonban azt mondhatjuk, hogy a lojalitás már jóval nagyobb jelentőséggel bírt. I. Lipót esetében a lojalitás preferenciaszintje adott volt, hiszen ez egy meghatározó kritérium volt a pozíció elnyerésében. Koháry pályafutásának kezdetekor, tehát a kapcsolati háló támogató szerepén túl, a lojalitást preferáló udvari politika is meghatározó szereppel bírt, amely tulajdonképpen lehetővé tette, hogy megfelelő szaktudás ne alapkritérium legyen, hanem egy, a már adott pozícióban felépíthető rutin, tapasztalatszerzés útján. A törökökkel 1664-ben megkötött béke, ehhez egyfajta nyugalmi állapotot is teremtett.

A füleki főkapitányi poszt, amely a családi reputáción és az uralkodói iránti lojalitáson nyugodott, és a kapcsolati háló érdekérvényesítési stratégiája segített, magától értetődő módon írott és íratlan elvárások sokaságát zúdította, az akkor még csak 18 éves Koháryra. A vasvári béke pontjainak, a főkapitányi instrukcióknak⁶⁷⁷ a betartása, a szomszédos várkapitányokkal, a megyében élő nemesekkel való jó viszony kialakítására való törekvés, a vármegyei apparátussal való együttműködés, és a bécsi szervekkel való kapcsolattartás, és emellett a családfői szerepkörből fakadó feladatokat ellátása, nagy terheket róttak rá. Feladatait segítséggel el tudta végezni, de nem kétséges, hogy a legnehezebben a hódoltsági területekre való portyázások, a törökökkel való összecsapások hiányát viselte, és nem véletlen, hogy több alkalommal a vasvári békét, e pontokat illetően megszegte. 1674 nyarán, ahogy már említettem, az ifjú főkapitány leváltásának és letartóztatásának kérdése is felvetődött egy törökök elleni portya miatt.⁶⁷⁸ Koháry számára nem kevés belső vívódással járt, pozíciójának felelősségteljes betöltése, és a családi hagyomány követése.

Változás az 1670-es évek második felétől volt megfigyelhető, ahol első jelentős katonai sikerét átélhette. A kuruc és török csapatok 1678-as őszi támadását sikerrel vissza tudta verni,

⁶⁷⁷ MNL-OL C 1061. tekercs N° 5043. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Koháry István főkapitányi instrukciói. (Bécs, 1667. július 1.)

⁶⁷⁸ MNL-OL C 1287. tekercs N° 14269. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) Az Udvari Haditanács levele Esterházy Pálnak (Bécs, 1674. augusztus 15.)

és az udvar elismerése sem maradt el. I. Lipót 1678. december 13-án kelt okiratában köszönetét fejezte ki a főkapitánynak, és egy aranyláncon függő arcképét ábrázoló medállal ajándékozta meg.⁶⁷⁹ Az okirat tartalma szerint az uralkodó iránt mutatott lojalitás volt az, amit jutalmazott az udvar. Mivel tudjuk, hogy Koháry politikai karrierje ezt követően vett lendületet, kétségtelen, hogy a bécsi udvarban a feltétlen hűség volt az a meghatározó tényező, amely a ranglétrán való feljebbjutást segítette.

A politikai karrier lehetősége mindig is adott volt számára, de igazán az 1681-es országgyűlés volt az a terep, ahol kipróbálhatta magát. Talán pályája e téren is felfelé ívelt volna, ha nem szól közbe a kuruc és török csapatok újabb támadása és győzelme. Ez, a már ezredesi rangban levő Koháry számára több éves fogságot jelentett. Kétségtelen, hogy ez több szempontból is kedvezőtlenül hatott karrierjére, egyrészt megakasztotta politikai szárnybontogatásait, és a török elleni harcok kezdeti időszakából teljesen kivonta, másrészt elvesztette katonai pozícióját és egzisztenciáját. Ez a kudarc volt azonban az a tényező, amelyet tudatosan pozitív előjellel épített be imázsába és reprezentációjába, megalkotva ezzel sajátos börtönmitológiáját, kikerülve karrierjének teljes megsemmisülését. Ez több szempontból is szükségesnek bizonyult, egyrészt a börtönből való szabadulását a kapcsolati háló sem tudta elérni, másrészt egy ilyen több éves fogság gyors lesüllyedést jelentett az elitben. A szerencsétlen, börtönben töltött évek megpróbáltatásait, a kereszténységéért és a haza védelméért elszenvedett, töretlen hűségét bizonyító élethelyzetként reprezentálta, és építette be imázsába. A szabadulást követően azzal, hogy a lehető leggyorsabban alkalmazkodva az új körülményekhez, szinte azonnal bekapcsolódott a visszafoglaló háborúba, és ismét a harcmezőn szerzett dicsőséget magának, nem engedte, hogy előmenetele megtörjön. Sőt azt mondhatjuk, hogy a börtönből való szabadulást követően karrierje még nagyobb lendületet kapott, amelynek egyik jelentős állomása, az uralkodói kegyből elnyert grófi rangemelés volt.⁶⁸⁰

Ott volt Buda visszafoglalásánál, majd a vár parancsnokává is kinevezték a győzelmet követően, harcolt Székesfehérvár és Eger ostrománál, ahol hadi sérülést is szenvedett, majd 1687-től Dunáninneri kerületi és bányavidéki végvidéki főkapitány-helyettesnek (vicegenerális) is kinevezték.⁶⁸¹ Ezt, rövid időn belül újabb kinevezések követték, a katonai- és a politikai életben is. Altábornagyi rang, Hont vármegye örökös főispáni tisztsége, majd 48 évi hű szolgálataért tábornagyi rang, és teljes fizetéssel történő nyugdíjazás. Ez azonban, még mindig nem karrierje csúcsa volt, hiszen 65 évesen az 1714. évi országgyűlésen a nádorjelöltek

⁶⁷⁹ MNL-OL C 1293. tekercs N° 15314. (ŠABB, Koháry-család levéltára, Pars V.) I. Lipót köszönő- és adományozólevele Koháry Istvánnak (Bécs, 1678. december 13.)

⁶⁸⁰ MNL-OL, Magyar kancelláriai levéltár, Libri regii (A 57) 8:204-205.

⁶⁸¹ Pálffy: i. m. 267.

között is szerepelt a neve, bár idős kora miatt, ekkor az országbírói tisztségre választották meg, amit haláláig, 1731-ig töltött be.⁶⁸²

Főúri lakhelye, börtönből való szabadulását követően egészen haláláig, a csábrági vár volt, annak ellenére, hogy megtehetette volna, hogy kényelmesebb életformát választva, ne itt, ebben a régi stílusú, sötét kővárban, hanem a család szentantali kastélyában rendezkedjen be. Részéről ez is egy tudatos választás volt, ami imázsába is nagyon jól illeszkedett, és nem csupán egy megformált szerep, hanem egy valóságban is megélt életstílus és gondolkodásmód leképezése volt. Az őseivel való sorsközösség vállalásának hangsúlyozása, a mély katolicizmus, és a törökkel való küzdelmek úgy szőtték át mindennapjait, és alapozták meg értékrendjét, hogy mai szemmel egy letűnt kor, egy letűnt eszmény képviselőjeként határoznánk meg.

Reprezentációjában, felépített imázsában, és a későbbi történetírói munkákban is egy olyan 17. századi főúr képe bontakozik ki előttünk, aki még a 18. században is „ódivatúnak” mondott, de ugyanakkor stabil, és dicső múltba révedő értékrendet képviselt, ami legendáriumának alapjait is megteremtette.

Véleményem szerint, karrierépítésének és egész pályafutásának sikerességét, azonban legnagyobb mértékben uralkodó iránti lojalitásának köszönhető, és erre alapozva építette fel főúri imázsát is. Egy olyan korszakban élt, amelyben a hűség felülírt mindent, és az uralkodók ezzel kapcsolatos preferenciaszintje is meghatározó volt, hiszen ez befolyásolta legnagyobb mértékben a társadalmi ranglétrán való feljebbjutást.

Koháry István harmadik generációs nemesként, mondhatni új tagnak számított e berkekben, de természetesen az, hogy helyzetét nemcsak megalapozta, de be is biztosította e körben, jórészt annak a kapcsolatrendszernek volt köszönhető, amelyet elődei házasságaik révén építettek fel.

E tényezők egymásra hatása, és természetesen Koháry személyisége teremtették meg azt a jó indulási pozíciót az elitben, amelyre karrierjét és imázsát felépítve, családja legsikeresebb tagjává vált.

⁶⁸² 1715. évi XXIX. tc.

X. Forrás- és irodalomjegyzék

X/1. Források

MNL – OL – Magyar Országos Levéltár

- A 37 – Kancelláriai Levéltár – Acta Dietatae: 3. cs. 5. tétel
- A 57 – Kancelláriai Levéltár – Libri Regii: K 19.
- E 200 – Acta Diversarum Familiarium: 11. cs. 32. tétel
- G 12 – A Thököly szabadságharc levéltára – Levelek, 1672-1691: XII. 1. 5. doboz; XIII. 3. 1. doboz
- P 2257 – Koháry II. István iratai: I. 7. tétel
- P 125 – Esterházy Pál nádor iratai: 4706.; 4710.; 4731.
- P 1507 – A Károlyi család levéltára - Károlyi Sándor levelei fiához 1723-1734.: 16. cs. I/C.

MNL – OL – Magyar Országos Levéltár - Mikrofilmtár (A Štatny Archi v Banskej Bistryci – A Koháry család levéltára)

- Pars I.: C 1056; C 1057
- Pars IV.: C 211.; C 768.; C 769.; C 771.; C 772.; C 773.; C 775.; C 777.; C 778.; C 990.; C 991.; C 1057.; C 1058.; C 1059.
- Pars V.: C 998.; C 999.; C 1061.; C 1118; C 1124; C 1175; C 1275.; C 1276.; C 1287.; C 1293.; C 1294.; C 1300

OSZK – Régi Nyomtatványok Tára

Doloris in gaudium metamorphosis seu Excellentissimus Comes Stephanus Kohari a Judicis Curiae Regiae Honore, felici fato transiens ad recipiendam Jusititiae Coronem Enthusiasmo exhibitus et honor, Illustrissimorum, Spectabilium, Perillustrium, Revendorum, Pranobilium, Pranobilium, Nobilium, ac doct. DD. AA. Phil. Neo Magistrorum dum per R. P. Andream Gall é S. J. AA. LL. Phil. Doct. ejusdemq; Professorem Emer. nec non Facultatis Seniore In Alma, ac Regio-Princip. Ac. Claudiopolitana Societ. JESU Supremam recens Philosophiae acciperent Lauream Ab Illustrissima Rhetorica Claudiopolitana Oblatus. Claudiopoli, Typis Academ. S. J. per Sim. Thad. Weicehnberg, 1735. [Nagy-Szombathi György]

Csúzy Zsigmond: Kosárba rakott aprolékos morzsalék. Pozsony, Royer János Pál, 1725.

Csúzy Zsigmond: Zengedező síp-szó. Pozsony, Royer János Pál, 1723.

Kelemen Didák: Búza fejek. Cassa, Akad. Ny., 1729.

Posthuma memoria re pace, belloque gestas excellentissimi domini, ac comitis Stephani Kohári curiae regiae judicis & c. Breviter complexa ac honoribus Reverendorum, Praenobilium. Nobilium, ac Dodissimorum DD. AA. LL Philosophiae doctorum Oblata Ab Illustrissima Rhetorica Tyrnaviensi, cum per R.P. Franciscum Kazi, é Soc. JESU AA. LL. & Philosophiae Doctorem, ejusdémque Professorem Emeritum Suprema Doctoratus Philosophici Laurea inn Alma Archi. Episcopali Soc. JESU Universitate Donarentur. Tyrnaviae, Typis Academicis per Leopodum Berger, 1732. [Wagner Ignác] [Franciscus Kazi]

Stoeger, Joannes Nep.: Scriptorum Provinciae Austriacae Societas Jesu. (Collectionis Scriptorum Ejusdem Societas Universae Tomus Primus). Viennae, Typis Congregationis Mechitharisticae, 1855.

Lelőhelye: https://archive.org/details/bub_gb_JBECAAAAQAAJ

Letöltés dátuma: 2018. október 9.

Telek József: Örökké való házat építő bölts aszsszony, az... Kohári Éva... Eszteházi Antal... elmaradott párja... exequijának alkalmatosságára készítettett halottas beszéd. Kalocsa, Érseki Nyomda, 1766.

OSZK – Kézirattár

OSZK Quart. Hung. 151., 193., 981., 4159.

X/2. Forrásközlések

Balassi Bálint Összes művei. Kiad.: Kőszeghy Péter. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

Castiglione, Baldassare: Az udvari ember. Ford., utószó, jegyz.: Vígh Éva, Bp., Mundus, 2008.

Csáky István: Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája: 1664–1674. Kiad., bev., jegyz.: Hargittay Emil, Budapest, Argumentum Kiadó, 1992.

Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. In: Humanista történetírók. Vál., szöv. gond. és jegyz.: Kulcsár Péter. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.

Gyöngyösi István: Rózsakoszorú. Lőcse, 1690. In: Gyöngyösi István összes művei. Kiad.: Badics Ferenc, Budapest, 1935. III. kötet, 12-13.

Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Austracae, ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata a STEPHANO KATONA, Tomulus XV., Ordine XXXIV., Budae, typis et sumptibus regiae Universitas Oestianae, Anno 1804.

Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. Közli: Thaly Kálmán, Budapest, M. Kir. Tud. Egyetem Nyomda, 1873. (Magyar Történelmi Emlékek, II/24), II.

Koháry István végrendelete, 1723. január 12. (Pozsony) - Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János – Koltai András. Budapest-Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 205-219.

- Eredeti lelőhelye: MNL BKML, Vegyes okiratok gyűjteménye; (XV.36.) N⁰ 226.

Machiavelli, Niccolò: A fejedelem. Ford., jegyz.: Lutter Éva. Bp., Cartaphilus, 2006.

Matricula universitatis Tyrnaviensis. A nagyszombati egyetem anyakönyve, 1635-1701. S. a. r.: Zsoldos Attila. Budapest, ELTE, 1990. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 11.)

Merényi Lajos: Koháry István levelei Esterházy Pál nádornak 1670-1682. I. In: Történelmi Tár (2. sorozat), 4. évf.

Merényi Lajos: Koháry István levelei Esterházy Pál nádornak 1670-1682. II. In: Történelmi Tár (2. sorozat), 4. évf. (1903) 2. sz. 232-252.

Nagy Iván: Oklevelek Gyöngyösi István életéhez I. közlemény – IV. 1665. november 14. A füleki nemesség és várórség által az italmérési joguk megvédelmzése ügyében Gyöngyösi

Istvánnak adott Utasítás átírva a jászói Convent által 1666. In: Irodalomtörténeti Közlemények 8. évf. (1898) 1. füzet, 85-87.

Rimay János Összes művei. Kiad.: Eckhardt Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.

Ripa, Cesare: Iconologia. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta: Sajó Tamás. Budapest, Balassa Kiadó és Magyar képzőművészeti Főiskola, 1997.

Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei. Kiad.: Komlovszki Tibor – S. Sárdi Margit. Budapest, Balassa Kiadó, 2000. (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 16.)

Saint Simon herceg emlékiratai. Vál., ford., utószó, jegyz.: Réz Pál. Budapest, Európa Kiadó, 1987.

Thaly Kálmán: Három ismeretlen levél Gyöngyösi Istvántól. In: Századok, 4. évf. (1870) 2. sz. 123-127.

Thaly Kálmán: Koháry István naptári jegyzeteiből. In: Történelmi Tár. Budapest, 1878. 396-400.

Thaly Kálmán: Koháry István tanuló-kori leveleiből. In: Századok, 10. évf. (1876) 5. sz. 384-395.

Thaly Kálmán: Munkácsi leltárak, udvartartási iratok (1680-1701). In: Történelmi Tár, (1900) 321-384.

Thaly Kálmán: Adalékok Koháry István fogságának történetéhez. In: Századok, 4. évf. (1870) 9. sz. 649-653.

Zrínyi Miklós Összes művei: Prózai munkák. Kiad. Kulcsár Péter. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.

Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017.

X/3. Szakirodalom

ÁCS, 2000 = Ács Pál: Az idő ósága: Történetiség és történetszemlélet a régi magyar irodalomban, Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

ANGYAL, 1937 = Angyal Endre: Koháry, a barokk ember. In: Vigília, 3. évf., (1937) 1. sz. 83-86.

APPUHN-RADTKE, 1992 = Appuhn-Radtke, Sibylle: Das Thesenblatt im Hochbarock. Studien zu einer graphischen Gattung am Beispiel der Werke Bartholomäus Kilians. Weissehorn, Anton H. Konrad Verlag, 1992.

ARADI, 1983 = A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig. Szerk.: Aradi Nóra. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983.

ARANY, 2009 = Arany Erzsébet: A Koháry család felsőmagyarországi uradalmi építkezéseiről, különös tekintettel a hontszentantali Koháry-Coburg kastély 18. századi építéstörténetére. In: Ars perennis. Fialat Művészettörténészek II. Konferenciája (CentrArt Művészettörténeti Műhely-, Primus Gradus tanulmányok). Budapest, CentrArt Egyesület, 2009. 97-102.

BAYER, 1998 = Bayer József: A politikai gondolkodás története. Budapest, Osiris, 1998.

BAJZA, 1832 = Aurora – Magyar Hazai Almanach. Szerk.: Bajza József. Pest, 1832. 1-39. p.

BAJZA, 1832 (1904) = Bajza József: Gróf Koháry István életrajza. In: Bajza József munkái (Magyar Remekírók Sorozat), Budapest, Franklin, 1904. 286-302.

BÁN, 1997 = Bán Imre: Költők, eszmék korszakok. Szerk.: Bitskey István, Debrecen, Kossuth, 1997. (Csokonai Könyvtár, 11.)

BÁNLAKEY, Bánlaky [Breit] József: A magyar nemzet hadtörténelme. I-XXII., Budapest, Athenaeum, 1928-1942. XIV.

BÁRCZAY, 1897 = Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1897.

BENCZÉDI, 1963 = Benczédi László: A „vitézló rend” és ideológiája a Thököly felkelésben. In: Történelmi Szemle, 6. évf. (1963) 1. sz. 33-43.

BENDA – KOLTAI, 2008 = Benda Borbála - Koltai András: Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában. (Kutatási beszámoló) In: Lymbus 6. évf. (2008) 429-460.

BENDA, 2007 = Benda Borbála: Az Erdődy család 17. századi genealógiája. In: Turul, 115. évf. (2007) 4. sz. 109-125.

BISZTRAY – KLANICZAY – NAGY - STOLL, 1959 = A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthory Gábor korának költészete. Kiad.: Bisztray Gyula - Klaniczay Tibor - Nagy Lajos - Stoll Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959. (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 1.)

BITSKEY, 2006 = István Bitskey: Studenten aus den Ländern der Stephanskronen an katholischen Universitäten des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation im 17. Jahrhundert. In: Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Hrsg. Márta Fata – Gyula Kurucz – Anton Schindling. (Contubernium, 64.) Stuttgart, Franz Steiner, 2006. 115-134.

BUDA, 1965 = Buda Béla: A szerep fogalma a szociálpszichológiában. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 22. évf. (1965) 1-2. sz. 101-112.

BUKOVSKY, 2016 = Bukovszky László: A szlovák levéltári rendszerről.
Lelőhelye: <http://docplayer.hu/4665707-A-szlovakiai-leveltari-rendszerrol.html>
Letöltés dátuma: 2018. október 9.

BUZÁSI, 1977 = Buzási Enikő: Koháry István fogadalmi képe. In: Művészettörténeti Értesítő, 26. évf. (1977) 3-4. sz. 292-296.

CHASTEL, 1984 = Chastel, André: Fabulák, formák, figurák. Budapest, Gondolat, 1984.

CZENNERNÉ, 1988 = Czennerné Wilhelmb Gizella: Főúri ősgalériák, családi arcképek a magyar történelmi képcsarnokból. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1988.

CZIGÁNY, 2004 = Czigány István: A magyarországi katonaság és az 1663-64. évi törökellenes háború. In: Háború és béke a XVII. század második felében. Szerk.: Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs. Szentgotthárd, Magánkiadás, 2004. 7-26.

DÉNES, 1950 = Dénes Zsófia: Zrínyi Ilona. Budapest, Móra, 1959.

ÉBLE, 1895 = Éble Gábor: Gróf Koháry István végnapjai 1731-ben. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 5. évf. (1895) 4. sz. 461-487.

FORGÁCH, 1930 = Forgách Ferenc: Gróf Koháry István. In: A Gyöngyösi állami Koháry István Reálgimnázium Értesítője az 1829-30. iskolai évről. Szerk.: Erdős Tivadar. Gyöngyös, „Hangya” - Könyvnyomda, 1930. 74-80.

FÜGEDI, 1970 = Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1970. (Történeti statisztikai kötetek)

G. ETÉNYI – HORN, 2005 = Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, Balassa Kiadó, 2005.

G. ETÉNYI – HORN, 2008 = Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, L'Harmattan, 2008.

G. ETÉNYI – HORN, 2010 = Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, L'Harmattan, 2010.

G. ETÉNYI, 2009 = G. Etényi Nóra: Pamflet és politika. A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában. Budapest, L'Harmattan, 2009.

GALAVICS, 1986 = Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1986.

GALAVICS, 2002 = Galavics Géza: Esterházy László tézislapja (1680) – egy főúri család múlt és jövőképe. In: Détschy Mihály nyolcvanadik születésnapjára: Tanulmányok. Szerk.: Bardoly István – Haris Andrea. Budapest, KÖH, 2002. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, 11.) 269-298.

GALAVICS, 2004 = Galavics Géza: Magyar diákok 17. századi tézislapjai Közép-Európában. In: Művészettörténeti értesítő, 53. évf. (2004) 1-4. sz. 53-80.

GÁLOS, 1934 = Gálos Rezső: Adat Koháry István életrajzához. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 44. évf. (1934) 2. füz. 195.

GYÁNI – LÁ CZAY, 2008 = Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete. Szerk.: Gyáni Gábor – Lác zay Magdolna. Nyíregyháza, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2008.

GYÁNI, 2008 = Gyáni Gábor: Generációk a történelemben. In: Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete. Szerk.: Gyáni Gábor – Lác zay Magdolna. Nyíregyháza, A Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület A Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, 2008. 11-13.

HAICZL, 1913 = Haiczl Kálmán: A garamszentbenedeki apátság története. Budapest, Élet, 1913.

HÁMORI, 2013 = Hámori Nagy Zsuzsanna: Történészek, viták a 16-17. századi magyar történelemről. In: Korall, 14. évf. (2013), 52. sz. 229-232.

HÓMAN – SZEKFŰ, 1928 = Magyar Történet. Szerk.: Hóman Bálint–Szekfű Gyula. VI. kötet, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1928.

HORN, 2012 = Horn Ildikó: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556-1588). – akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2012.
Lelőhelye:

http://reader.digitalesammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10567859_00007.html

Letöltés dátuma: 2018. október 9.

ILLÉSY, 1885 = Illésy János Gróf Koháry István élete és munkái. Karcag, Szödi S. Ny., 1885.

ILLIK, 2011 = Illik Péter: Történészek, viták a 16-17. századi magyar történelemről. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2011.

IMRE, 1995 = Imre Mihály: Magyarország panaszja: A Querela Hungariae toposz a XVI-XVII. század irodalmában. Debrecen, Kossuth kiadó, 1995. (Csokonai Könyvtár, 5.)

J. UJVÁRY, 2005 = Ujváry Zsuzsanna: A hazaszeretnek és a haza védelmének megjelenítése Wesselényi Ferenc leveleiben. ReBaKucs-konferenciaelőadás, Gyula, 2005.

Lelőhelye: http://iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Ujvary_Zs.pdf

Letöltés dátuma: 2018. október 9.

JANKOVICS, 1987 = Jankovics József: Udvarellenes tendenciák a 17. század eleji magyar költészetben. In: A magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987. 86-106.

JELENITS, 1979 = Jelenits István: Koháry István: Ez világot senki által nem élte... In: A régi magyar vers. Szerk.: Komlós Tibor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. (Memoria Saeculorum Hungariae, 3) 351-364.

KARCSÚ, 1887 = Karcsú Antal Arzén: Vác város története, VIII. k., Vác, 1887. 169-179.

KEMÉNY, 1910 = Kemény Lajos: Képiró Spillenberger. In: Művészet, 9. évf. (1910) 2. sz. 87.

KIRCHNER, 1997 = Gottfried Kirchner, A Fortuna-téma profán értelmezése. In: Az ikonológia elmélete. Szerk. Pál József. Szeged, JATE Press, 1997 (Ikonológia és Műértelmezés, 1), 267–295.

KIS, 1937 = Kis Lőrinc: Gróf Koháry István költészete, Budapest, Attila Nyomda, 1914.

KISARI BALLA, 2000 = Kisari Balla György: Karlsruhei térképek a török háborúk korából. A szerző magánkiadása, 2000.

KISSNÉ, 2004 = Kissné Bognár Krisztina: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526-1789. Budapest, ELTE Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 13.)

KLANICZAY, 1987 = Klaniczay Tibor, Udvari kultúra és a civilizáció folyamata. In: A magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987. 17-51.

KLANICZAY, 1964 = A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk.: Klaniczay Tibor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. (A magyar irodalom története, II.)

KNAPP, 1997 = Knapp Éva: Az irodalmi hagyományozódás rétegei Rimay Fortuna-Occasio-versében. In: Irodalomtörténeti Közlemények. 101. évf. (1997) 470–507.

KOLTAI, 2012 = Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012.

KOLTAI, 2015 = Koltai András: Koháry István és a kecskeméti piarista rendház alapítása. In: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest, Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 115-138.

KOMÁRIK, 1891 = Komárik István Gróf Koháry István élete. Kalocsa, Malatin A. Ny., 1891.

KOMJÁTI, 2009 = Komjáti Zoltán Igor: "...És így a régi jó rendtartás megállatik és tartatik...": Koháry István levelezése füleki főkapitányságának korában az egri vilájet török uraival (1667-1682) In: AGRIA - AZ EGRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE 45. Szerk. Veres Gábor. Eger, 2009. 105-123.

KOMJÁTI, 2010 = Komjáti Zoltán Igor: „...Az mit hallottam, kötelességem szerint akarám Nagyságodnak tudtára adnom...” Adalékok a híráramlás és a hírhálózat történetéhez Felső-Magyarországon Koháry István füleki főkapitány levelezésének tükrében (1672-1682). In: Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) XVII. évf. (2010) 1. sz. 113-140.

KOMJÁTI, 2011 = Komjáti Zoltán Igor: A füleki végvár működtetése Koháry II. István főkapitányságának idején (1667-1682). PhD disszertáció. Debreceni Egyetem BTK Kézirat. 2011.

Lelőhelye: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/128517/Komjati_Zoltan_Igor-ertekezes.pdf

Letöltés dátuma: 2018. október 9.

KOMJÁTI, 2012 = Komjáti Zoltán Igor: „... Suæ Majestatis Sacratissimæ servitia omni occasione... toto posse meo promovere...”: (Milyen volt Koháry István főkapitánynak?). In: Kritische Zeiten: Zeitschrift für Humanwissenschaften. 3. Jahrgang (2012) 1-2. Heft, 28-35.

KOMJÁTI, 2013 = Komjáti Zoltán Igor: „... Keserves órái és napjai sok ezer léleknek...” (Fülelek 1682-es ostroma). In: Századok, 147. évf. (2013) 4. sz. 1001-1030.

KOMJÁTI, 2015 = Komjáti Zoltán Igor: Egyetértésben a közös érdekért. A füleki végvár működtetése Koháry István főkapitányságának idején (1667-1682). Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás, 2015.

KÓSA, 2006 = Magyar Művelődéstörténet. Szerk.: Kósa László. Budapest, Osiris Kiadó. 2006

KOVÁCS, 2000 = Kovács Sándor Iván: Kecskemét mecénása: A költő Koháry István. In: Forrás, 32. évf., (2000) 2. sz. 68-75.

KOZICZ, 1999 = Kozicz János: Gróf Koháry István (1649-1731). In: A Kecskeméti Piarista Gimnázium Évkönyve. Szerk.: Futó Béla. Kecskemét, piarista Gimn., 1999. 4-9.

KOZICZ, 2015 = Kozicz János: A török elleni harcok vitézi hagyománya a Koháry családban. In: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest, Kecskemét, Piarista Rend

KOZICZ, 1999 = Kozicz János: Gróf Koháry István (1649-1731). In: A Kecskeméti Piarista Gimnázium Évkönyve. Szerk.: Futó Béla. Kecskemét, piarista Gimn., 1999. 4-9.

LÁSZLÓ, 2003 = László János: Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája. In: Magyar Tudomány, 48. évf. (2003) 1. sz. 2-5.

LÁSZLÓ, 2005 = László János: A történetek tudománya – Bevezetés a narratív pszichológiába. Budapest, Új Mandátum, 2005. (Pszichológiai Horizont, 3.) 62-93.

Lelőhelye: http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Ujvary_Zs.pdf

Letöltés dátuma: 2018. október 9.

LINTON, 1936 = Linton, Ralph: The Study of Man. An Introduction. New York, Appleton-Century-Crofts Inc., 1936. (Chapter no. VIII. Status and Role) 113-131.

MACZÁK, 2015 = Maczák Ibolya: Koháry István és a régi magyarországi prédikációk. In: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest, Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 55-66.

MANNHEIM, 1969 = Karl Mannheim: A nemzedéki probléma. In: Ifjúságszociológia. Szerk.: Huszár Tibor - Sükösd Mihály. Budapest, KJK, 1969. 31-67.

MARTI, 2015 = Marti Tibor: Adatok Koháry István és a füleki ferencesek kapcsolatához. In: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest, Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 191-204.

MERCS, 2008 = Mercs István: Találkozhatott-e Koháry István és Zrínyi Miklós? In: Irodalomtörténeti Közlemények, CXII. évf. (2008) 2. sz. 208-211.

MERCS, 2015 = Mercs István: Egy „labanc” főúr: Koháry István portréja a történeti irodalomban. In: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest, Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 9-18.

MERCS, 2015 = Mercs István: Nemzettozások - labanc kézben. Esterházy Pál és Koháry István magyarságértelmezése. In: Ács Pál (Szerk.): Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Budapest, Reciti, 2015. 435-458.

MERÉNYI, 1895 = Merényi Lajos: Herczeg Esterházy Pál nádor (1635-1713). Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1895. (Magyar Történelmi Életrajzok)

MOCSÁRY, 1826 = Mocsáry Antal: Nemes Nógrád vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése. III. köt. Pest, Petróczai Trattner Mátyás Ny., 1826.

MÓDLI, 2014 = Módli Éva: „A kártyát továbbá világ tükörének mondhatom” - A kártyajáték mint a barokk „felfordult” világának allegóriája Koháry István költeményében. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 118. évf. (2014), 6. sz. 840-862.

NAGY, 1868; 1860 = Nagy Iván: Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I-XIII. Pest, Ráth Mór, 1857-1868. IV. (1858) V. (1859) és VI. kötet (1860)

NÉMETH, 1996 = Némedi Dénes: Durkheim. Tudás és társadalom. Budapest, Áron kiadó, 1996. (Tények és érvek)

PACH, 1985 = Magyarország története, 1526-1686. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. (3/1-2.)

PÁLFFY, 1997 = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. In: Történelmi Szemle, 39. évf. (1997.) 2. sz. 257-288.

PÁLFFY, 2002 = Pálffy Géza: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16-17. században. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest, MTA TKI, 2002. 307-331.

PÁLFFY, 2006 = Pálffy Géza: Mi maradt az önálló magyar királyi udvarból Mohács után? In: Idővel paloták...: A magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra - Horn Ildikó, Budapest, Balassi Kiadó, 2006. 45–59.

PÁLMÁNY, 1985 = Pálmány Béla: Magyar és török végvárok Nógrád vármegyében. In: Studia Agriensa 5. Magyar és török végvárok (1664-1684). Szerk. Bidó Sándor – Szabó Jolán. Eger, 1985. 153-163.

PÁLMÁNY, 1986 = Pálmány Béla: Végváarak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663-1703). In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 12. évf. (1986) 1-120.

PÉTERNÉ, 2015 = Péterné Fehér Mária: Koháry István, Kecskemét földesura. In: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest, Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 101-114.

R. VÁRKONYI, 1965 = R. Várkonyi Ágnes: A „népi kurucság” ideológiája. In: Történelmi Szemle, 6. évf. (1963) 1. sz. 44-57.

R. VÁRKONYI, 1981 = R. Várkonyi Ágnes: Politikai elmélet – politikai gyakorlat. In: Irodalomtörténet, 63. évf. (1981) 2. sz. 399-414.;

R. VÁRKONYI, 1983 = R. Várkonyi Ágnes: Kritika és emlékezet: Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly képeiről. In: A Thököly felkelés és kora. Szerk.: Benczédi László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983. 215-255.

R. VÁRKONYI, 1983 = R. Várkonyi Ágnes: Végvár, állam, társadalom, mentalitás. In: Magyarországi végváarak a XVI-XVII. században. Szerk.: Bodó Sándor – Szabó Jolán. Eger, Dobó Vármúzeum, 1983. 7-22. (Studia Agriensia, 3.)

R. VÁRKONYI, 1990 = R. Várkonyi Ágnes: Magyar politika és európai hatalmi egyensúly (1648-1718). In: Magyar Tudomány, 35. évf. (1990) 11. sz. 1272-1290.

R. VÁRKONYI, 1994 = R. Várkonyi Ágnes: Europica varietas – Hungarica varietas. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

R. VÁRKONYI, 1999 = R. Várkonyi Ágnes: A királyi Magyarország 1541-1686. Budapest, Vince Kiadó, 1999.

R. VÁRKONYI, 2002 = R. Várkonyi Ágnes: A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1661-1674. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest, MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, 2002. 423-460.

R. VÁRKONYI, 2005 = R. Várkonyi Ágnes: Európai játéktér – magyar politika 1657-1664. In: Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Budapest, Argumentum, 2005. 577-417.

R. VÁRKONYI, 2005 = R. Várkonyi Ágnes: Thököly politikája és Magyarország esélyei a hatalmi átrendeződés korában. In: Hadtörténelmi Közlemények, 118. évf. (2005) 3. sz. 363-399.

R. VÁRKONYI, 2010 = R. Várkonyi Ágnes: Szimuláció, etika és törvényesség 1660-1711. In: Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk.: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Budapest, L'Harmattan, 2010. 235-272.

REISZIG, 1906 = Reiszig Ede: A Koháryak. Richter Ede adatainak felhasználásával. In: Hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. város. (Magyarország vármegyéi és városai). Szerk: Borovszky Samu, Budapest, Országos Monografia Társaság, Wodianer F. és Fiai Könyvnyomd., 1906.

RÓZSA, 1973 = Rózsa György: Magyar történetábrázolás a 17. században. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.

SÁRVÁRY, 1857 = Sárvány Béla: Történelmi visszhangok: Élet, jellem és korrajzokban. Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1857.

SCHLETT, 1998 = Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon. Budapest, Századvég, 2009., I. kötet. Budapest, Osiris, 1998.

SHUMANN, 2003 = Schumann, Jutta: Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I. (Colloquia Augustana, 17.) Hrsg. Johannes Burkhardt – Theo Stammen, Berlin, 2003.

STIER, 1983 = Stier Miklós: Uralkodó elit, kormányzati hatalom: kormányzó réteg a Horthy-korszakban. Századok 117. évf. (1983) 2. sz. 434-443.

SUDÁR, 2016 = Sudár Balázs: A zsarnócai csata (1664) – török szemmel. In: Történelmi Szemle, 58. évf. (2016) 3. sz. 475-481.

SZABARI, 2011 = Szabari Vera: Társadalmi elitkutatások Magyarországon 1989 előtt. In: Elittek a válság korában. Magyarországi elittek, kisebbségi magyar elittek. Szerk: Kovách Imre. Bp. 2011. 15-36.

SZABÓ, 2008 = Szabó Péter: Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon. Budapest, L'Harmattan, 2008.

SZABÓ, 2014 = Szabó Péter: Politikai blöff és öngazolás Balassa Imre és Wesselényi Ferenc kapcsolatában. In: Historia Critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történelmi Intézetéből. Szerk.: Manhercz Orsolya. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 107-113.

SZELESTEI NAGY, 1985 = Szelestei Nagy László: Pongrácz Imre leírása a Vatikánról az 1670-es évek végén. In: Vigília, 50. évf. (1985) 8. sz. 623-630.

SZELESTEI NAGY, 1998 = Szelestei Nagy László: Naplók és útleírások a 16-18. századból. (Historia Litteraria, 6.), Budapest, Universitas, 1998.

SZILASI, 1997 = Szilasi László: Argumenta mortis. Érvek és ellenérvek a hősi halálra: becsület és méltóság a régi magyar elbeszélő költészetben és emlékiratokban. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 101. évf. (1997) 3-4. füzet, 217-234.

SZIRÁCSIK, 2015 = Szirácsik Éva: Koháry II. István, a bitokgyarapító katona. In: Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Szerk.: Berecz Máttyás - Bujdosné Pap Györgyi - Petercsák Tivadar. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2015. 217-246. (Studia Agriensia, 31.)

TAKÁTS, 1979 = Takáts Sándor: Bajjívó magyarok. Képek a török világból. Vál. és az előszót írta: Réz Pál, Budapest, Móra Kiadó, 1979. (III. kiad.)

Lelőhelye: <http://mek.oszk.hu/03500/03597/03597.htm>

Letöltés dátuma: 2018. május 2.

TAKÁTS, 2011 = Takáts Sándor: Régi Magyar nagyasszonyok. Budapest, Corvina, 2011.

TARNAI, 1960 = Tarnai Andor: Szekfű és a „nemzetietlen kor” irodalomtörténete. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 64. évf. (1960) 2. sz. 189-198.

THALY, 1872 = Thaly Kálmán: Koháry István rabsága történetéhez. In: Századok, 6. évf. (1872) 4. sz. 238-259.

THALY, 1871 = Thaly Kálmán: Koháry műemlékek a szent-antali kastélyban. In: Századok, 5. évf. (1871) 1. sz. 59-62.

THALY, 1872 = Thaly Kálmán: Adalékok a Thököly- és a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Pest, Ráth Mór kiadása, 1872. (I. kötet)

TOLDY, 1860 = Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története a legrégebbi időktől a jelenkorig rövid előadásban. Pest, Emich Gusztáv, 1868.

TOMA, 2008 = Toma Katalin: Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe (1655-1666). PhD disszertáció. ELTE BTK Kézirat. 2008.

TÓTH, 2017 = Tóth Zsombor: Börtönirodalom: egy hiányzó kora újkori magyar hagyomány? In: Börtön, exilium és szenvedés. Budapest, Reciti Kiadó, 2017. 11-50.

TÜSKÉS – KNAPP, 2000 = Tüskés Gábor – Knapp Éva: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16-18. századi egyházi irodalomban. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 104. évf. (2000) 5-6. füzet, 573-602.

VARGA IMRE, 1986 = Az első kuruc mozgalmak korának költészete (1672–1686). S. a. r.: Varga Imre, Budapest, 1986. (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 11.), 375–377.

VARGA, 1973 = Varga Imre: A magyar barokk költészet egy változata: Koháry István börtönköltészete. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 77. évf. (1973) 5. füzet. 501-513.

VARGA, 1985 = Varga Imre: Válasz Szigeti Csaba Apendix Balassian tanulmányára. Irodalomtörténeti Közlemények, 89. évf. (1985) 6. füzet 677-678.

VARGA, 2010 = Varga J. János: Thököly Imre 1657-1705. In: Szerk.: Gebei Sándor - Papp Sándor: Az „üstökös kegyeltje.” Késmárki Thököly Imre (1657-1705): Thököly Imre születésének 350. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos konferencia anyaga. Hajdúszoboszló, 2007. szeptember 25-26. Hajdúszoboszló, Hajdúszoboszló Város Önkormányzata, 2010. 71-87.

VÁRKONYI, 2005 = Várkonyi Gábor: Arisztokrata társasági élet a kora újkori Magyarországon. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, Balassa Kiadó, 2005. 415-433.;

VÁRKONYI, 2007 = Várkonyi Gábor: Wesselényi Ferenc nádorrá választása. In: Mindennapok választása. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk.: Erdélyi Gabriella – Tusor Péter. Budapest, MTA Történettudomány Intézet, 2007. 87-110.;

VÁRKONYI, 2009 = Várkonyi Gábor: Ünnepek és hétköznapok. Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon. Budapest, General Press Kiadó, 2009.;

VÁRKONYI, 2010 = Várkonyi Gábor: A magyar politikai elit generációi az országegyesítés időszakában, 1663-1703. Gondolatok egy lehetséges kutatás vázlatához. In: Rendszerváltás(ok) Magyarországon. Szerk.: Gerhard Péter – Koltai Gábor – V. László Zsófia. Budapest, Mundus Novus, 2010. (Antall József Baráti Társaság Évkönyvei, 26.) 33-41.

VÉGH, 2007 = Végh Ferenc: Birodalmak határán – A Balaton partján. Keszthely végváros a XVI-XVII. században. Budapest, Históriaantik Könyvesház, 2007. 102-108.

VÉKONY, 1913 = Vékony István: Koháry István gr. élete tekintettel a kegyesrendi társház és gimnázium alapítására. Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda, 1913.

VISKOLCZ, 2010 = Viskolcz Noémi: Magyar arisztokraták I. Lipót esküvőjén 1666-ban. In: „Ez világ mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk: Bubryák Orsolya. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat Kiadó, 2010. 133.

VISNYEI, 1998 = Visnyei Lajos: A legkatolikusabb főúr. Szitnyai és csábrági gróf Koháry István hadvezér, országbíró és költő 1649-1731., Vác, a szerző magánkiadása, 1998.

ZEMPLÉNYI, 1987 = Zemplényi Ferenc: A középkori udvari kultúra funkcióváltozása a reneszánszban. In: A magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes - Székely Júlia, Budapest, Gondolat, 1987, 62.

ZICHY, 1943 = Zichy István: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. In: Regnum-Egyháztörténeti Évkönyv 1942-1943. (V. kötet) Közzéteszi: Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége. Budapest, Stephanum Nyomda, 1943. 734-764.

ZICHY, 1943 = Zichy István: Ki volt Koháry Péter gyermekeinek édesanyja? In: 57. évf. (Turul) 3-4. sz.

Lelőhelye: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Turul_1943/

Letöltés dátuma: 2018. október 9.

ZSILINSZKY, 1883 = Zsilinszky Mihály: Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. Budapest, 1883. (ÉTTK, XI/2).

X/4. Képek forrásjegyzéke

1.kép: Koháry István tézislapja, 1667.

Közli: Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány török ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 71. kép

Eredeti leelőhely: Národní knihovna České republiky (A Cseh Köztársaság Nemzeti Könyvtára)

2. kép: Gerhardt Grass rajza Fülek váráról, 1666.

Közli: Kisari Balla György: Karlsruhei térképek a török háborúk korából. Budapest, Magánkiadás, 2000. 209. kép

3-4.kép: A börtönből szabadult Koháry Istvánról készült portré, 1685.

A börtönből szabadult Koháry Jánosról készült portré, 1685.

A képeket közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 42-43.

Eredeti leelőhely: Koháry-Coburg kastély, Szentantal

5. kép: Koháry István fogadalmi képe, 1726.

Eredeti lelőhely: Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria – Barokk kori Gyűjtemény; L. 5.022.

6. kép: Koháry István: *Sok ohaitás közben... keserves rabságban Munkács kővárában szerzett versek című verseskötet előzéklapja, Bécs, Voigt, 1720.*

Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 65.
Eredeti lelőhely: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára

7. kép: *A Koháry család címere a Koháry Andrásnak ajánlott verseskötetből. Primitiae poeticae ex filiali reverentia... dum novam legionem inclutam feliciter erigeret. Pozsony, Royer, 1734.*

Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 81.
Eredeti lelőhely: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára

8. kép: *Johann Andreas Pfeffel mezzotintója Carl Wilhelm Brandt festménye alapján. Augsburg, 1742/1750.*

Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 18.
Eredeti lelőhely: OSZK, Apponyi metszetgyűjtemény, 78.

9. kép: *Gergelyi Ferenc olajfestménye, 18. század közepe.*

Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 54.
Eredeti lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum – Képzőművészeti Gyűjtemény, 67.58.154.

10. kép: *Gergelyi Ferenc olajfestménye, 18. század közepe*

Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend

Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 190.

Eredeti lelőhely: Fülek, Ferences templom

11. kép: Carl Wilhelm Brandt olajfestménye Koháry Istvánról, 1742. (I.)

Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 6. Eredeti lelőhely: Trencsényi piarista rendház

12. kép: Carl Wilhelm Brandt olajfestménye Koháry Istvánról, 1742. (II.)

Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 8. Eredeti lelőhely: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, 44. – Jankovics Miklós Gyűjtemény

13. kép: Michael Hofmann rézmetszete, Pest, 1832.

Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 82. Eredeti lelőhely: Aurora – Magyar Hazai Almanach. Szerk.: Bajza József. Pest, 1832. 38.

14. kép: Rohn Alajos és Grund Ede litográfiája, 1863.

Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 100.

Eredeti lelőhely: Koszorú. Szerk.: Arany János. 1863. Melléklet – Magyar költől arcképei.

15. kép: Simonyi Antal olajfestménye Koháry Istvánról, Pest, 1850.

Közli: Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium fennállásának 300. évfordulójára. Szerk.: Kozicz János - Koltai András. Budapest - Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya és a Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda, 2015. 138.

Eredeti lelőhely: Vác, Ferences templom

16-17. kép: A Koháry síremlék terve, 1908.

A Koháry síremlék címerterve, 1909.

Eredeti lelőhely: Soproni Múzeum – Stornó Tervtár; 84.34.339.; 84.34.341.